

Nevelés és Művelődéstudományi Doktori Program
Humán Tudományok Doktori Iskola
Debreceni Egyetem

Doktori (Ph.D.) értekezés
A középfokú elemi iskolai tanítóképzők
intézményrendszerének kiépülése és változásai
1828-tól 1945-ig

Készítette: Neszt Judit

Témavezető: Dr. Orosz Gábor

A középfokú elemi iskolai tanítóképzők intézményrendszerének kiépülése és változásai 1828-tól 1945-ig

Értekezés a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése érdekében
A Neveléstudományok tudományágban

Írta: Neszt Judit okleveles pedagógia szakos tanár

Készült a Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskolája
(Nevelés és Művelődéstudományi Doktori Programja) keretében

Témavezető: .....
Dr. Orosz Gábor

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr. ....
tagok: Dr. ....
Dr. ....

A doktori szigorlat időpontja: 200... ..

Az értekezés bírálói:

Dr. ....
Dr. ....
Dr. ....

A bírálóbizottság:

elnök: Dr. ....
tagok: Dr. ....
Dr. ....
Dr. ....
Dr. ....

A nyilvános vita időpontja: 20... ..

Én Neszt Judit teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés önálló munka, a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült, a benne található irodalmi hivatkozások egyértelműek és teljeseek. Nem állok doktori fokozat visszavonására irányuló eljárás alatt, illetve 5 éven belül nem vontak vissza tőlem odaítélt doktori fokozatot. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el.

2014. december 25.

.....
Neszt Judit

1	Bevezetés	6
1.1	Témafelvetés	6
1.2	A téma bemutatása	7
1.3	A kutatás célja	11
1.4	Kutatási kérdések	11
1.5	Kutatási módszerek:	13
1.6	Források:	15
2	Tanítóképzés az abszolútizmus idején	22
2.1	Az I. Ratio Educationis	22
2.2	A második Ratio hatása a tanítóképzésre	26
2.3	Pyrker első magyar képzője és hatása a tanítóképzés elterjedésére.....	28
2.4	A középfokú tanítóképzés elterjedésének kezdetei Magyarországon.....	29
2.5	Tanítóképzés Eötvös első minisztersége idején	33
2.6	Az 1848. évi állapot	38
2.7	A tanítóképzés központi szabályozása a szabadságharcot követően	42
3	Az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk előzményei, bevezetése és hatása	46
3.1	Az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk előtti állapot	46
3.2	Az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk	50
3.3	Az állami tanítóképzés kiépülése.....	52
3.4	Magyarország tanító- és tanítónőképzőinek statisztikája 1880-ban. Az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk hatása.....	59
3.5	Személyi és tárgyi feltételek a tanítóképzőkben.....	67
3.6	A tanítási nyelv	70
3.7	A három évfolyam felállításának nehézségei	72
3.8	A létszámok alakulása 1868-tól 1880-ig	73
4	Tanítóképzők a századforduló környékén	79
4.1	Második Országos és Egyetemes Tanügyi Kongresszus.....	79
4.2	Népoktatás	83
4.3	Magyarország tanító- és tanítónőképzőinek statisztikája 1900-ban	85
4.4	Személyi és tárgyi feltételek a tanítóképzőkben.....	90
4.5	A Tanítási nyelv	93
4.6	A négy évfolyam felállításának nehézségei.....	96
4.7	Tanulólétszámok 1880-tól a századfordulóig	98
5	Az első világháború hatása a tanítóképzésre	106
5.1	Tanítóképzés a Tanácsköztársaság idején.....	112
5.2	Népiskolák	115
5.3	A tanítóképzők területi elhelyezkedése 1918-ban	116
5.4	Személyi és tárgyi feltételek a tanítóképzőkben.....	121
5.5	Tanítási nyelv.....	122
5.6	A tanulólétszámok alakulása a századfordulótól 1918-ig.....	126
6	A két világháború közötti időszak	132
6.1	A Trianont követő állapot statisztikai adatai	132
6.2	Tanítási nyelv.....	136
6.3	Tanulók	137
6.4	Az elcsatolt területeken maradt képzők sorsa.....	139
6.5	Népiskolák a két világháború közt Magyarországon.....	145
6.6	Tanítóképzők a két világháború közt Magyarországon	148
6.7	Tanulók	149
6.8	A Harmadik Egyetemes Tanügyi Kongresszus	154

6.4 Az 1938. évi XIII. törvénycikk a gyakorlati irányú középiskoláról és az 1938. évi XIV. törvénycikk a tanítóképzésről	157
7 A második világháború időszaka.....	161
7.1 Felvidék és Kárpátalja	161
7.2 Erdély és a keleti országrészek	168
7.3 Délvidék.....	178
7.4 Háborús évek Magyarországon	182
8 Összegzés.....	190
Bibliográfia	197
A szerzőnek az értekezés tárgyából megjelent írásai.....	217
Abstract	219
Összefoglaló.....	221

1 Bevezetés

1.1 Témafelvetés

A második világháború időszakában működő magyarországi tanítóképzők szakirodalmának és értesítőinek feldolgozása közben fogalmazódott meg bennem a kutatás terve, ami a dolgozatom alapját képezi. A fellelhető szakirodalmak többsége a tanítóképzés történetét az 1777. évi Ratio Educationistól tárgyalja, eltérő részletességgel, és időintervallumban (Sebestyén 1896; Szakáll 1934; Németh 1990). Ezek a művek a tanítóképzés képzési idejéhez (két-, három-, négy-, és öt évfolyamos) igazodva tárgyalják a tanítóképzés történetét, mely művekben a hangsúly a tanterven, a rendtartáson a képesítő vizsgák bemutatásán és egyéb szabályzatokon van. Ezekben a monográfiákban azonban nem találtunk pontos adatokat a képzők elhelyezkedésére a tárgyalt időszakra vonatkozóan. Sebestyén Gyula és Szakáll János egy-egy tanév alapján bemutatta, hogy az adott évben melyik fenntartó hány képzővel rendelkezett, azonban azt már nem említették meg, hogy a képzők hol működtek. Az adatok összehasonlítása során kisebb–nagyobb eltéréseket találtunk. Kiss József *A Magyar Tanítóképzés Statisztikai Adatai* című cikksorozatában¹ közöl adatokat a tanítóképzők számáról, elhelyezkedéséről, fenntartóikról, de ebben a hasonló információkat bemutató művekkel szemben ellentmondásos adatok találhatók egy-egy időszakra vonatkozóan. Így történhet meg, hogy Kiss József szerint 1867-ben 43 tanítóképző volt Magyarországon, míg Schwarcz Gyula *Magyarország Tanítóképezdéinek Statisztikája*² című művében ugyanebben az évben mindössze 38-at említ. Donáth Péter *A magyar művelődés és a tanítóképzés történetéből* (2008) művében az 1868/69., 1880/81. valamint az 1917/18. tanévre vonatkozóan ezeket az adatokat a miniszteri jelentések és statisztikák alapján közli, de munkájában nem tér ki az azt megelőző és a későbbi korszakok tanítóképzésére. Ez a probléma foglalkoztatott és indított a téma kutatására.

---

¹ Kiss József: A magyar tanítóképzés statisztikai adatai. Magyar Tanítóképző, 42. évf. 1929. 1. sz. 22-35.o., 2.sz. 100-120.o., 3.sz. 175-185.o., 4.sz. 240-246.o.

Kiss József: A magyar tanítóképzés statisztikai adatai. Magyar Tanítóképző, 43. évf. 1930. 1.sz. 22-35.o. 4.sz. 201-218.o.

² Schwarcz Gyula: Magyarország Tanítóképezdéinek Statisztikája. Pest, 1867.

1.2 A téma bemutatása

A tárgyalt korszakban az oktatásügy jelentős szerkezeti-, tartalmi- és mennyiségi változáson ment keresztül. A 18. században az iskolafenntartók között megjelent az állam, mely saját hatáskörébe kívánta vonni az iskolaügy fejlesztését és felügyeletét. A felvilágosult abszolutisztikus kormányzás jellemzője a közigazgatás teljes központosított irányítása, mely magában foglalta a közoktatásügyet is. Eszméje szerint a megfelelő ismertek elsajátítása társadalom minden rétege számára fontos és szükséges, mely az egyén és ez által az állam boldogulásának alapját képezi. Az alapfokú iskoláztatás általánossá válása, majd kötelezővé tétele az iskolák számának nagymértékű növekedését vonta maga után. Az oktatásügy fejlesztése ezért teljes strukturális reformot kívánt, újra kellett szervezni az egyes iskolafokozatokat és meghatározni az azokon tanítandó tananyagtartalmakat. Az 1777. évi Ratio Educationis az alsó és középfokot szabályozó tanügyi rendelet³, az anyanyelvi népiskolák három típusát határozta meg (falusi, mezővárosi és városi), melyek mindegyikének az ottani lakosság számára szükséges tananyagot írt elő. A népoktatás fejlesztésével azonban nem csak a mit és hogyan tanítani kérdése vetődött fel, hanem elodázhatatlanná vált az iskolák számára megfelelően képzett tanerők biztosítása is. Így született meg az új iskolatípus, a tanítóképző normaiskola. Ettől a ponttól kezdve a népoktatás és tanítóképzés egymással szoros összefüggésben, kölcsönhatásban fejlődtek.

A népoktatás kötelezővé tétele (1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában) az analfabetizmus felszámolásának jelentős állomása volt. A törvény hat év mindennapi elemi népiskolai és három év ismétlő iskolai tanulmányt⁴ írt elő minden gyermek számára, aki nem akart magasabb iskolafokozatra lépni. A törvény következtében az iskolába járó gyermekek számának növekedése komoly mennyiségi fejlesztést kívánt az elemi népiskolák terén. A minőségi fejlesztést nem csak a törvényben rögzített kötelezően tanítandó tárgyak köre és a központilag, a miniszter által kiadott tanterv biztosította, hanem az iskolákban alkalmazandó tanítók számának és képzettségének szabályozása is. A községi népoktatási intézetekben maximum 80

---

³ Az 1777-iki Ratio Educationis (fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Dr. Firml Aladár) Kiadja a kath. Középiszkolai tanáregyesület. 1913. (<http://mek.oszk.hu/06500/06559/06559.pdf>)

⁴ Az ismétlő iskolai oktatás már nem járt mindennapos iskolába járási kötelezettséggel. A z ismétlő iskolában a tanítási idő télen heti öt, nyáron heti két óra volt.

gyereket taníthatott egy tanító (de a törvény már csak 60 fős tantermek építését engedélyezte), míg a városi népiskolákban minden osztály számára külön tanítót írt elő.⁵

Több kitűnő vallás-és közoktatásügyi miniszter tartotta kiemelkedő fontosságúnak a az elemi népiskolák fejlesztésének ügyét : Trefort Ágoston (1872-1888), Wlassics Gyula (1895-1903), Klebelsberg Kuno (1922-1931). Az ő munkájuknak köszönhetően a népoktatásban résztvevő tanköteles gyermekek száma folyamatosan növekedett. 1888-ban a tanköteles korúak 80%-a járt elemi iskolába,⁶ 1900-ban pedig 84,25%-uk⁷. Az elemi népiskolák száma az 1869. évi 13 798-ról⁸ 1888-ra 15 652-re⁹ 1900-ra 16 725-re¹⁰ emelkedett. Trianon után a Klebelsberg Kuno által létrehozott tanyasi népiskola építési program gondoskodott a tanköteles korú gyermekek megfelelő iskoláztatásáról, melynek keretében a népoktatás további mennyiségi és minőségi fejlesztésére került sor.

A tanítóképzők

A Ratio által megteremtett normaiskolák nem voltak alkalmasak feladatok ellátására. Kevés volt belőlük az országban, működésük nem volt megfelelően szabályozott, ezért a bennük folyó munka nem volt egységes a rendelet szándéka ellenére. Magyarországon a tanítóképzés egy teljesen új útja fejlődött ki az 1800-as évek elején, a kétéves középfokú, szakiskolai jellegű, más iskoláktól független tanítóképzés (1819 Szepesváralja, 1828 Eger). Az iskolatípus tartalmi és szerkezeti elemeit nem rögzítette semmiféle jogszabály, az iskola rendtartása és a tanterve tartalmazta azokat. Ennek az iskolatípusnak az elterjedése azoknak az egyházi előljáróknak köszönhető, akik felismerték, hogy a minőségi népoktatás feltétele a tanítóképzés fejlesztése. Húsz év alatt tíz iskolát alapítottak az egeri iskola mintájára. Ezek a képzők a szegényebb sorsú, jó képességű fiatalok társadalmi felemelkedését biztosították, a tárgyalt korszakban végig jellemző maradt a tanítóképző társadalmi mobilitást biztosító jellege.

---

⁵ 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában (<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5360>)

⁶ Magyar Statistikai évkönyv. Szerkeszti és kiadja az Országos Magyar Kir. Statistikai Hivatal. Tizennyolczadik évfolyam 1888 . IX. füzet. Budapest 1890. 197.o.

⁷ Magyar statisztikai évkönyv. Új folyam VIII. 1900. A kereskedelemügyi magyar kir. miniszter rendeletéből szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1901. 328.o.

⁸ Magyarország népiskolái 1869-ben. A vallás-és közoktatásügyi magyar királyi minister által rendelkezésre bocsátott hivatalos adatok alapján szerkesztve. 72.o

⁹ Magyar Statistikai évkönyv. Szerkeszti és kiadja az Országos Magyar Kir. Statistikai Hivatal. Tizennyolczadik évfolyam 1888 . IX. füzet. Budapest 1890. 196.o.

¹⁰ Magyar statisztikai évkönyv. Új folyam VIII. 1900. A kereskedelemügyi magyar kir. miniszter rendeletéből szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1901. 332.o.

Eötvös József második minisztersége idején (1867-1871) az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk által gondoskodott a tanítóképzés teljes körű egységes szabályozásáról. A törvény igazi jelentősége azonban az iskolatípus elterjedését és a tanulólétszám növelését erősítő oktatáspolitikai rendelkezésekben rejlett (segélyezés, internátus). A törvény szerint a férfiak és a nők egyenlő jogokkal vehettek részt a népoktatási intézményekben való tanulásban, és egyenlő eséllyel tölthettek be tanítói állást is. A tanítónőképzők, valamint az ott tanulók számának alakulása ettől az évtől dinamikus növekedést mutatott. Míg 1868-ban 119 tanulója volt összesen 5 képzőnek¹¹, addig 1880-ban 1 283 tanulót találunk összesen 16 tanítónőképzőben¹².

A jelenség több okkal is magyarázható. A tanítói állások betöltésére az oklevelet szerzett férfi tanítók száma nem volt elegendő, tanítóhiány volt az országban. Ezért a miniszter maga rendelkezett arról, hogy leányok, és kisebb fiúk tanítására a községek okleveles tanítónőket alkalmazzanak.¹³ A növekedés gazdasági okokra is visszavezethető. A magyar úri középosztály helyzete 1867. után megváltozott, sokan elszegényedtek, hivatalnoki pályára léptek. Leányaik jövőjéről úgy tudtak gondoskodni, hogy megfelelő kereső szakmát igyekeztek számukra biztosítani. Ennek a célnak pedig tökéletesen megfelelt a tanítónőképző. A családok szerkezetében és mindennapi feladataiban beállt változások tovább erősítették a folyamatot. Míg a század közepéig a családokban a nők elsősorban a házi és házkörűli munkákkal voltak elfoglalva, s ebből a tevékenységből a nő rokonok is kivették részüket, addig a megváltozott körülmények miatt ezek a munkák feleslegessé váltak az iparosodásnak köszönhetően. Így a házon kívül kellett kereső pályán elhelyezkedniük. A családalapítás időpontja a társadalmi fejlődés következtében egyre inkább kitolódott, és megnövekedett azoknak a nőknek a száma, akik vagy nem akartak, vagy körülményeik miatt nem tudtak férjhez menni, vagy csak akkor volt rá lehetőségük, ha munkába állással tudták biztosítani saját jövőjüket. Ezek a nők nagyrészt a tanítónői pályát választották.

A női képezők alapításával kapcsolatosan meg lehet határozni azokat a jellegzetes indítékokat, melyek leggyakrabban álltak az iskolák létrejöttének hátterében. A tanítónőképzők nagy részét egyházi- és magánszemélyek kezdeményezésére állították, illetve gyakran a meglévő lánynevelő intézeteket bővítették ki tanítónőképzővel a

---

¹¹ Magyarország népiskolái 1869-ben. A vallás-és közoktatásügyi magyar királyi minister által rendelkezésre bocsátott hivatalos adatok alapján szerkesztve. 77.o.

¹² A vallás-és közoktatásügyi m. kir. ministrenek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé jelentése terjesztett tizedik jelentése. 1879/80-1880/81. Budapesten, 1882. 212-215.o.

¹³ VKM 9312/1874. sz. rendelete

szülők kifejezett kérésére.¹⁴ Néhány esetben a képző állítása szoros összefüggésben állt a rend által fenntartott és működtetett elemi népiskolák tanítónó utánpótlásának biztosításával.¹⁵ A tanítónőképzés mennyiségi növekedése tehát nem feltétlen állt összefüggésben a valós tanítósükséglettel. Ez oda vezetett, hogy a férfi tanítók elhelyezkedésének biztosítása érdekében a tanítónőképzés visszaszorítására rendeleteket kellett hozni, melyek a tanítónőképzőkbe való felvételt megszigorították,¹⁶ a segélyezéseket pedig csökkentették.¹⁷ Ennek ellenére a tanítónőképzők számának szaporítását a közhangulat követelte.

A tanítóképzés minőségi fejlesztése a képzés időtartamának növekedését jelentette (1882-től négyéves, 1921-től hatéves, 1923-tól ötéves), mely egyértelműen a férfi képzőkben érezte a létszám csökkenésében hatását. A tanítóképzés társadalmi felemelkedést biztosító szerepét mi sem mutatja jobban, mint hogy a családok nem tudták vállalni a hosszabb képzési idővel járó többletterheket, így a jelentkezők száma elmaradt a korábbi években felvettekétől.¹⁸

Az 1938. évi XIII. törvénycikk a gyakorlati irányú középiskoláról és az 1938. évi XIV. törvénycikk a tanítóképzésről a tanítóság régi törekvéseit teljesítette, amikor a tanítóképzést líceumi érettségire épülő, kétéves akadémia szintjére emelte. A minőségi fejlődést mennyiségi változás is követte, azonban nem a megszokott növekedés, hanem az egyes fenntartók által megnyitható tanítóképző akadémiák számának maximalizálása, mely csökkenést jelentett a korábbi iskolaszámhoz képest. A líceumi érettségi, mely lehetőséget nyújtott a tanítóképző akadémiai fokozatra való belépésre több felsőoktatási intézménybe való felvételre nyújtott lehetőséget¹⁹, ezért feltételezték, hogy ez az

---

¹⁴ Vö: A szatmári irgalmas nővérek vezetése alatt álló esztergom - vizivárosi érseki nőnevelő intézet értesítője tanítónőképző – intézetének 1922/23., 1923/24., polgári iskolájának és elemi népiskolájának 1921/22., 1922/23., 1923/24. évi működéséről. 1924. 3-6.o.

¹⁵ Vö: A Páli Szt. Vincéről nevezett Irgalmas nővérek vezetése alatt álló Ranolder Intézet / Budapest, IX. ker., Gyep -utca 23.,26. és 38. sz./ évi értesítője kisdédóvójának elemi és polgári iskolájának s tanítónőképzőjének működéséről az 1908-1909 iskolai évben. Tizenharmadik évfolyam.1909..3-7.o

¹⁵ Vö:A Sz. Ferenc –rendi nővérek nagyszabeni tan- és nevelőintézetének értesítője az 1902/03 iskolai évről. Óvoda, hatosztályú elemi, kétosztályú felső leányiskola, tanítónőképző intézet, internátus. 1903. 15-17.o.

¹⁶ VKM 15584/1880. sz. rendelete a tanítónőképzőkbe felvehető növendékek számának korlátozásáról.

¹⁷ VKM 24161/1880. sz. rendelete a segélyek szigorításáról a tanítónőképző intézetekben.

¹⁸ A képzési idő négy évről hat évre emelése jelentősen lecsökkentette az iskolákba jelentkezők számát, több iskolában azt eredményezte, hogy az 1921/22. tanévben nem tudtak I. osztályt indítani. Vö: A mi asszonyunkról nevezett női kanonok rend pécsi róm. kat. Tanítónőképző-intézetének értesítője az intézet fennállásának 43. évében az 1937/1938. iskolai évről. Pécs, 1938.9.o.

Vö továbbá : A debreceni református tanítóképző – intézet értesítője az 1922-23. iskolai évről Debrecen, 1923.3.o.

¹⁹ A népiskolai tanítóképzésről szóló törvényjavaslat indoklása. Magyar Tanítóképző.1938. 145-146.o.

intézkedés a tanítói pályán való továbbtanulási kedvet is csökkenti. Azonban a második világháború következtében fellépő tanítóhiány miatt az akadémiák bevezetésére nem volt lehetőség, ezért az iskolák visszatértek a korábbi ötosztályos tanítóképzésre.

1.3 A kutatás célja

Kutatásunk célja egyrészt a középfokú elemi iskolai tanítóképzők intézményrendszerének kiépülésének és változásainak vizsgálata, másrészt a fellelt képzők adattárának elkészítése volt. Munkánk két nagy részre tagolható: a középfokú elemi iskola tanítóképzők intézményrendszerének kiépülését és változásait 1828-tól 1945-ig bemutató értekezésre, valamint az értekezés mellékletét képző második részben a magyarországi elemi iskolai tanítóképzők adattárára.

1.4 Kutatási kérdések

A középfokú elemi iskola tanítóképzők intézményrendszerének kiépülését és változásait bemutató részben az elemi népiskolai tanítóképzés fejlődésének bemutatásához fontosnak tartottuk a következő kérdések tudományos igényű vizsgálatát:

A népiskolák számának fejlődése milyen hatással volt a tanítószükségletre, így a tanítóképzők és a tanulólétszámok számának alakulására? A népiskolai tanítók száma megfelelt-e a szükségletnek, az oklevél nélkül tanító és a magyarul nem tudó tanítók száma, a tanítók éves fluktuációja²⁰ befolyásolta-e a tanítóképzésbe felvehető tanulók számát?

Az elemi népiskolai tanítóképzés vizsgálatát két nagy egységre bontottuk. Egyrészt megvizsgáltuk az iskolákat, másrészt a növendékeket. A tanítóképzőkkel kapcsolatban kutattuk, hogyan alakult az iskolák száma az egyes korszakokban, mely fenntartók működtettek tanítóképzőt? Hogyan bővült a fenntartók köre a tárgyalt korszakban, a fenntartói arányok miként változtak? Kutattuk továbbá, hogy az iskolák területi elterjedése hogyan alakult, mutat-e összefüggéseket a fenntartó és az iskola elhelyezkedése, mennyire egyenletes az iskolák területi megoszlása az egyes korszakokban? Az iskolákkal kapcsolatosan ahol erre lehetőség volt vizsgáltuk, hogy hogyan alakult a tanárok és a tantermek száma, a gyakorló iskolákkal való ellátottság.

---

²⁰ Fluktuáció alatt értettük azoknak a tanítóknak a számát, akik valamilyen okból, (nyugdíj, elhalálozás, pályaelhagyás egyéb életesemények miatt) nem folytatták tanítói tevékenységüket.

Vizsgáltuk a tanítási nyelvet, valamint azt, hogy az iskolák milyen nehézségekkel küzdöttek az 1868. évi XXXVIII. tc. és az azt követő miniszteri rendeletek betartásával kapcsolatosan?

A tanítóképzésre ható tényezők közül megvizsgáltuk, mely oktatáspolitikai rendelkezések, helyi, szervezeti, társadalmi sürgetések játszottak szerepet Magyarországon tanítóképzés elterjedésében?

Kutattuk a tanulólétszámok változását, nemenként és fenntartók szerint, illetve hogy hogyan változtak a férfi és női létszámok arányai? Ahol erre lehetőség volt, vizsgáltuk a képesítést nyert tanítók számát, illetve a pályán maradó, tanítóként elhelyezkedő képesítettek számát is. Amikor a fluktuáció nagysága ezt indokolta, foglalkoztunk a tanulószám csökkenésével, annak lehetséges okaival, valamint megvizsgáltuk, hogy a segélyezés képes volt-e megállítani az elvándorlást a tanítóképzőkből?

A magyarországi elemi iskolai tanítóképzők adattárának elkészítésekor munkánk mintájaként Mészáros István: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 1996-1948.* (1988) című műve szolgált, mely a tanítóképzőket, mint középszintű szakiskolákat nem tárgyalja, mivel azok nem biztosítottak lehetőséget egyetemi tanulmányokra. Mészáros István műve kiváló alapot jelentett kutatásunk során, meghatározó szerepet játszott a topográfia és az adattár elkészítésnek módszertanában.

Az adattár tartalmazza a kutatás során fellelt tanítóképzők olyan fontosabb adatait mint a székhely, a fenntartó, az iskola jellege, az alapítás éve, ahol az szükséges volt, a megszűnés éve és a fellelhető értesítőik az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (a továbbiakban OPKM) és az Országis Széchényi Könyvtár (a továbbiakban OSZK) állományában. Az adattár röviden bemutatja az értesítők alapján az iskola történetét, lehetőség szerint a következő felosztásban: alapítás körülményei, a szervezeti és intézményi változások, valamint a háborúk és a forradalmak hatása.

Végül az egyes iskolák fontosabb statisztikai jellemzőinek bemutatása volt a cél, ilyen a tanulólétszám alakulása vallási megoszlásban, a tanárok száma, illetve a tanulók létszámának bemutatása a szülők foglalkozása szerint. Ez utóbbi adatok komoly lehetőségeket rejtenek egy további kutatásra, érdekes lenne megvizsgálni, hogy a tanulók merítését mennyiben befolyásolja a fenntartó, vagy a területi elhelyezkedés.

Az adattár elkészítésekor kizárólag az értesítők adataira hagyatkoztunk, az egyes iskolákkal kapcsolatos levéltári és egyéb iratanyagok áttanulmányozására nem volt lehetőségünk. Ezeknek a forrásoknak a feltárása egy további kutatás feladata lehet.

1.5 Kutatási módszerek:

A kutatás során a történettudomány (és a neveléstörténet) hagyományos módszerét követtük. Kiválasztottuk és feltártuk az elsődleges forrásokat, melyek belső forráskritikájának elvégzésekor különös tekintettel voltunk a forrás tartalmi hitelességére, az őszinteség kritikai vizsgálatára, valamint az egzaktságra. Az értelmezéshez felhasználtuk a korabeli és a később született másodlagos forrásokat is. Ezt követte a szintézisalkotás és a történeti expozíció szakasza.²¹

Keretek:

A vizsgált időszak behatárolásának két praktikus oka volt:

1. Az első középfokú, szakiskolai jelleggel bíró, önálló tanítóképző 1919-ben nyílt meg Szepesváralján, melynek tanítási nyelve még német és szlovák volt. Az első középfokú magyar tannyelvű tanítóképző 1828-ban nyílt meg Egerben, mely meghatározó szerepet játszott a középfokú tanítóképzés általánossá válásában Magyarországon. Munkánk során középfokúnak tekintettünk minden olyan képzőt, mely túlmutatva a Ratiók²² által életre hívott normaiskolákon szakiskolai jellegűek voltak, a neveléstan, a tanítástan és a tanításmódszertan tárgyak mellett népiskolai tárgyakat is oktattak. A képzéshez gyakorlati képzés is kapcsolódott a város valamely népiskolájában. A felvétel előképzettséghez kötött volt.

2. Az 1945. évben az ország területének újbóli csökkenése a tanítóképzők és a tanulók számának csökkenéséhez vezetett, munkánkban pedig elsősorban a növekedésre és az azt befolyásoló tényezőkre kívántunk koncentrálni. 1945-öt követően az elsődleges forrásbázist képező értesítők megjelenése esetlegessé vált, több iskola nem adott ki többé értesítőt.

---

²¹ Kéri Katalin: Bevezetés a neveléstörténeti kutatások módszertanába. Budapest, 2001, Műszaki Könyvkiadó.

²² I. Ratio a rövidített címe annak a kormányrendeletnek, amellyel legelőször rendezték államilag Magyarországot közoktatását. E rendeletet Mária Terézia királynő adta ki 1777-ben. Nyomtatásban, a következő címmel jelent meg: Ration Educationis totiusque Rei Literariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas. Tomus I. Vindobonae. Typis Joan. Thom. Nob. de Trattnern. Ez 1806-ig maradt érvényben, amikor a II. Ratiót kibocsátották. Ennek teljes címe a következő: R. publicae totiusque rei literariae per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas. Budae. Typis et sumtibus regiae Universitas Hungaricae. 1806.

A húsz évenkénti keresztmetszetek képzését elsősorban a nagyobb változások, hirtelen növekedések, csökkenések befolyásolták. Emellett a metszetképzés mellett megfelelő elemzésre kerülhetett sor. A metszetek kialakításának indokai a következők voltak:

1848: húsz évvel az első önálló középfokú tanítóképző megalapítása után már jelentős számú felekezeti képző volt az országban.

1868: Az 1868. évi XXXIII. Törvénycikkben elrendelt 20 állami tanítóképző felállítását megelőző állapotok rögzítése.

1880: Az 1868. évi XXXIII. Törvénycikk után az állami tanítóképzők és állami valamint felekezeti fenntartású női képzők elterjedésének rögzítése.

1900: Az 1900. évi népszámlálás lehetővé tette a képzők elhelyezkedésének, a település méretének, lakossága nemzetiségének vizsgálatát. Vizsgáltuk továbbá, hogy milyen kapcsolat van a fenntartók és a település lakóinak nemzetisége között.

1918: A Trianoni területvesztés előtti állapotok bemutatása

1920: A Trianoni területvesztés utáni állapotok rögzítése

1938. IX. 2. előtt és után,

1939. Kárpátalja visszaszerzése,

1940. II. Bécsi döntés után,

1941. Délvidék visszacsatolása után.

Az 1938. IX.2. utáni időszakban vizsgáltuk, hogy a területek visszatérése után hány tanítóképző kezdi meg munkáját, az adott területnek mennyire egyenletes az intézményi ellátottsága.

1945: Az 1945. évi január 20-án kötött a moszkvai fegyverszüneti egyezményt követő állapot rögzítése.²³

---

²³ Magyarország kötelezte magát, hogy Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia általa megszállt területeiről visszavonja az összes magyar csapatokat és hivatalnokokat Magyarország 1937. december 31-én fennállott határai mögé, továbbá hatályon kívül helyez minden olyan törvényhozási és közigazgatási szabályt, amely az annekszióra, vagy pedig csehszlovák, jugoszláv és román területek Magyarországhoz csatolására vonatkozik. in: 1945. évi V. törvény a Moszkvában az 1945. évi január hó 20. napján kötött fegyverszüneti egyezmény becikkelyezéséről. 2§ 2. pont

Minden keresztmetszethez tartozik egy térkép, mely a közölt adatok grafikus megjelenítést szolgálja. Műszaki háttér hiányában csak országos térképek elkészítésre vállalkoztunk, erre szolgáló számítógépes program hiányában minden térképet magunk rajzoltunk, digitalizáltunk.

1.6 Források

A középfokú elemi iskola tanítóképzők intézményrendszerének kiépülése és változásait bemutató részben elsődleges forrásnak tekintettük a képzők által kiadott értesítőket, és a Magyar Tanítóképző című folyóiratot, a vallás- és közoktatásügyi miniszteri jelentéseket valamint a Magyar Statisztikai Évkönyvek adatait a vizsgált időszakban.

A miniszteri jelentések és a Magyar Statisztikai Évkönyvek jelentős adatállományt szolgáltatnak a kutató számára. A statisztikai évkönyvek „Közműveltség és közoktatásügy” fejezetei a miniszteri jelentések alapján, azokkal megegyező táblázatokat közölnek. A miniszteri jelentések évenként adnak számot a közoktatás állapotáról, melyet a mindenkori vallás-és közoktatásügyi miniszter terjesztett a parlament elé. A jelentések külön nagy fejezetekben tárgyalják a különböző iskolatípusok állapotát, évenként változó terjedelemben és részletességgel. A jelentések két nagy részre tagolódnak. Az első részben, a szöveges beszámolóban az iskolatípus állapotának leírása jelenik meg számszaki adatokkal alátámasztva, változó tartalommal és terjedelemben. A jelentések tartalmát és terjedelmét valószínűleg az határozhatta meg, hogy az egyes miniszterek mely területek iránt érdeklődtek jobban, illetve az, hogy az iskolatípuson belül melyik területeket tartották fontosnak. Ebben a fejezetben a tanévre vonatkozó főbb változásokról olvashatunk, mely esetenként tartalmazhatja az iskolák számát, a fenntartói arányokat, a tanárok számát, az iskolák fenntartási költségeit, a tanulólétszámokat, a segélyezést és fluktuációt, a képesítővizsgálatokat és a tanítóképzők által tartott nyári tanfolyamokat. Ebben a fejezetben számol be a miniszteri jelentés azokról a problémákról is, melyek a törvény és a rendeletek be nem tartása miatt veszélyeztethették az oktatás minőségét. A jelentős tartalmi és terjedelembeli eltéréseket mi sem mutatja jobban, mint hogy ezek a jelentések az egy oldaltól a több tíz oldalig terjedhettek. A jelentések olvasásakor szembetűnő, hogy ahol problémákat említenek ott elvélve, vagy egyáltalán nem szólnak az állami képzőkről,

jellemzően az egyházi fenntartású képzők elmarasztalása jelenik meg, akár a tanítási nyelvvel, akár a gyakorló iskolákkal, akár az iskola új tanterv szerinti kifejlődésével kapcsolatosan. A miniszteri jelentések alapján az állami képzőkről idealizált képet kaphatunk, melynek kritikai vizsgálata szükséges, ugyanis az állami képzők által kiadott értesítők, valamint a Magyar Tanítóképzőben megjelent néhány írás alapján árnyaltabb képet kaphatunk az állami tanítóképzés problémáiról is.

A jelentések második részében táblázatos formában közlik az iskolákkal kapcsolatos adatsorokat. A táblázatok adatai közt megjelenik az iskolák száma fenntartónként, nemenként, az 1911/12. iskolai évig településenként. Az 1912/13. iskolai évtől már csak fenntartónként és nemenként. Az ezt követő időszakra nézve a képzők elhelyezkedését az értesítők és a Magyar Tanítóképző folyóirat adatai alapján tudtuk rekonstruálni. A miniszteri jelentések táblázatai tartalmazhatják továbbá az évfolyamok-, a tanárok- és a gyakorló iskolák számát, a kinnlakással és bennlakással egybekötött köztartással rendelkező intézetek számát, a növendékek számát év elején, év végén, a vizsgát tett tanulók számát (nyilvános és magán), a tanulók vallási-, anyanyelvi- és szüleik foglalkozása szerinti megoszlását. Tartalmazhatják továbbá a tanárookra vonatkozóan a nemi megoszlásukat, vallási és anyanyelvi jellemzőiket. A jelentések és az évkönyvek adatsorai többször változnak a vizsgált időszakban, így egy-egy változó, hosszú idősoros adatainak vizsgálata nem lehetséges a teljes időszakra nézve.

A miniszteri jelentések az OPKM állományában nem lelhetők fel hiánytalanul, ezért az ezek alapján elkészített statisztikai évkönyveket használtuk az adatok minél teljesebb rögzítéséhez. A statisztikai évkönyvek sem minden esetben megbízhatóak. A változók és a hozzájuk tartozó adatok összevetésekor többször akadtunk olyan problémás információkra, melyek nyilvánvaló sajtóhibák, az adatsor így pontosan nem volt rekonstruálható, ezért használatától el kellett tekintenünk.

A magyar tanítóképzés történetének kutatói számára megkerülhetetlen forrás a Magyar Tanítóképző című folyóirat, mely 1886 és 1890 között a Dévai Állami Tanítóképző folyóirata volt, majd 1890 és 1944 között a Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesületének (továbbiakban TITOE) Közlönye. A Magyar Tanítóképző elsődleges forrásnak tekinthető, hiszen folyamatosan közöl másutt nem publikált írásokat a tanítóképzőkkel kapcsolatban.

Az egyesület célja volt a különböző képzők és tanárok munkájának, működésének megismertetése. Leírásokat és tudósításokat közöltek mind az állami, mind a felekezeti tanítóképzőkről, azok szervezetéről, állapotáról, működéséről, különös tekintettel azokra a képzőkre, melyek vidékük viszonyai miatt sajátos küldetést teljesítettek.

Az írások gyakori témája az előképzettség, a tanképesítés, valamint a képzőintézeti tanárok képzésének ügye. Foglalkoztak igazgatási kérdésekkel is. Ismertették az egyes iskolák életét, közölték az intézetek történetéről szóló írásokat. A „Vegyesek” rovatban a képzők nyitásáról, bezárásáról, a nyilvánossági jog odaítéléséről számoltak be. Egyéb forrás híján a képesítővizsgálati elnökök névsora tájékoztathatja a kutatót egy-egy képző fennállásáról. Például a Váci Állami Tanítóképzőről csak a Magyar Tanítóképzőből van információnk, mivel az iskola mindössze három tanévet működött, értesítőt nem adott ki, a miniszteri jelentések pedig pont ezekben az években nem közlik a képzők pontos névsorát.

A Magyar Tanítóképző 58 évfolyamot élt meg, 1886-tól 1944-ig. Ez alatt szakmai színvonala nem egyenletes. A folyóirat nem nyújtott elfogulatlan képet a tanítóképzőkről, mivel a főszerkesztők egytől-egyig állami tanítóképző-intézetek tanárai voltak. Elgondolkodtató, hogy többször olvashatóak a lapban olyan írások, melyek az egyházi képzők elmaradottságát taglalják az állami képzőkhöz képest.

Munkánk első részében elkerülhetetlen volt a másodlagos források használata is. A másodlagos források vizsgálata közben szembetűnő az adatok pontatlansága, melynek vélhető oka a hibás adatok műről műre hagyományozódása. A téma alapműveiben – Sebestyén Gyula: *Elemi isk. tanító- és tanítónőképzésünk fejlődése.* (1896.), Révész Imre: *Adalékok a magyar protestáns iskolák autonómiájának történetéhez.* (1896.), Kiss Áron – Sebestyénné Stetina Ilona: *A polgári iskolai tanító-és tanítónőképzés.* (1896.) – egy-egy képző alapításának évéről, vagy adott évben fellelhető képzők számáról nem egy esetben ellentmondásos adatok találhatók.

A magyarországi elemi iskolai tanítóképzők adattárának elkészítéséhez kutatásunk fontos feladatának tekintettük a tanítóképzők által kiadott iskolai értesítők felkutatását, áttanulmányozását. A fennmaradt értesítők legnagyobb állománya Budapesten az OSZK és az OPKM állományában található, ám az ő gyűjteményük sem teljes. Jelentős gyűjteménnyel rendelkezik a Debreceni Egyetem, a Debreceni Református Egyházkerület Nagykönyvtára, a Sárospataki Református Egyházkerület Tudományos

Gyűjteménye, a Főszékesegyházi Könyvtár Esztergomban, és a Szegedi Tudományegyetem könyvtára is.

Az értesítők fellelésében segítséget jelent Gráberné Bősze Klára, Lécés Károly: *A Magyar neveléstörténet forrásai. A magyarországi értesítők bibliográfiája 1850/51-1948/49.* kiadványsorozata, mely a 13. kötetig jelent meg. A bibliográfia a városok betűrendjében tartalmazza az értesítőket. A szerzők minden iskolatípus értesítőit feldolgozták, az ország összes közgyűjteményének állományát figyelembe véve. Az OPKM kiadványa mellett megjelentek egyéb, helyi illetve területi értesítő- bibliográfiák is, melyek leggyakrabban a megyei könyvtárakban, helytörténeti gyűjteményekben és az OPKM-ben találhatók meg.

Az 1849 évi „*Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich*” (Az ausztriai gimnáziumok és reáliskolák szervezetére vonatkozó szabályzat) 116. §-ában elrendelte, hogy a hatálya alá eső iskolatípusok mindegyike köteles évente megjelentetni értesítőjét, melyben az iskolára vonatkozó fontosabb adatokat kellett közölnie. Az „*Entwurf*” bevezetése hazánkban 1850-ben történt meg. A rendelet értelmében az 1850/51-es tanévtől kezdtek az iskolák rendszeresen közzétenni értesítőiket. Szórványosan már a XVIII. századtól adtak ki egyes iskolák ún. érdemsorokat, melyekből az OPKM, valamint az OSZK is rendelkezik néhány példánnyal. Igaz, a tanítóképzők nem tartoztak szigorúan az értesítő kiadására kötelezett iskolák körébe, mivel szakiskolák voltak, ennek ellenére rendszeresen megjelentették azokat. Az értesítő, mint hivatalos dokumentum műfaj nagyon hamar népszerűvé vált, mert lehetőséget adott a nagyközönség felé az iskola eredményeit publikálni.

Ebben rejlik az értesítők hitelességének problémája is. Mivel a fenntartó és a nyilvánosság felé az értesítő mutatja be az iskola által elért eredményeket, feltételezhető, hogy sok minden kimaradt belőlük. Bár a legtöbb értesítő leírja a nehézségeket, melyekkel az iskola küszködött az iskolaév során, a fejlesztések, bővítések szükségességének nyilvánosságra hozatala az iskola jól felfogott érdeke volt. Nem tudjuk mi az, amit elhallgattak az értesítőkben. Fontos tudnunk továbbá azt is, hogy az értesítőket, s bennük az iskolaév történetét vagy az értesítőkben megjelent iskolatörténeteket az iskola igazgatója vagy az iskola egyik tanára írta. Az értesítők kiadásáért az intézetek igazgatói feleltek, az ő nevük szerepel a dokumentumon, de előfordult, hogy valamelyik tanár kollegájukra bízta a feladatot.

Az értesítők minden iskola esetében közel azonos sorrendben közlik az adatokat, ami a kutatók szempontjából szerencsés, hiszen így könnyű eligazodni az egyes dokumentumokban.

Az első fejezet előtt rendszerint egy tanulmány olvasható, mely a tanítóképzés tartalmi megújításával, didaktikai, nevelési vagy iskolatörténeti témában íródott. Gyakran olvasható a tanulmányokban az intézmény történetének leírása is.

Az I. fejezet rendszerint az „*Iskolai év története*” vagy a „*Tanév története*” címet viseli. Ebben a fejezetben gyakran beszámolnak a nyári szünidő alatt történt változásokról, melyek lehetnek tárgyi- és ingatlanbővítések, személyi változások, tatarozás. A továbbiakban leírják az évközi tanítási szünetek napjait, a lelki gyakorlatok idejét, a szülői értekezletek időpontjait, az iskolai ünnepek idejét és helyét, valamint az év végi vizsgálatok sorrendjét. Az első fejezetben helyet kaphat esetenként még a tanév során kiadott miniszteri rendeletek (egyházi képzők esetében egyházhatósági rendeletek) száma és címe. Gyakran találkozunk egyes iskolák értesítőiben az „*Egyéb adatok a tanév történetéhez*” című résszel is, ami a kisebb események krónikája.

A II. fejezet „*A Tanítóképző Intézet állapota*” vagy „*Az intézet állapota*” címet viseli. Ebben a fejezetben olvasható az intézet tanügyi hatóságainak felsorolása, valamint a fenntartó megnevezése. Gyakran találhatjuk meg itt az igazgatótanács névsorát is. A *tanári testület* ismertetése általában táblázatos formában közli a tanárok nevét, képesítését, az intézetben eltöltött évek számát, munkakörét, mely a tanított tárgyakon kívül kiterjedt az egyéb feladatokra (pl.: szertár őre, vagy az ifj. önképzőkör vezetője) és az óraszámokat. A fejezet fő részét képezi továbbá az „*Épület, berendezés*” állapotával foglalkozó alfejezet, amelyben általában leírják azokat a feltételeket, melyek között az oktatás folyt. Itt olvashatunk arról, hogy hány tanterem, laboratórium, zeneterem van az iskolában, a szertárak milyen felszereltségűek, a könyvtár hány kötetel rendelkezik, stb. Itt olvasható részletesen a tanév folyamán végbement gyarapodás jegyzéke is.

„*A növendékek elhelyezése*” alfejezetben az internátussal kapcsolatos adatok találhatóak: férőhelyek száma, felszereltség, internátusi díj mértéke, illetve az ingyenes és kedvezményes növendékek száma. Gyakran olvasható itt az internátus házirendje is.

A III. fejezet az „*Az intézet működése*” mely az iskola küldetésfilozófiáját mutatja be. A „*Nevelés*” vagy „*Nevelés. Fegyelem.*” alfejezet leírja, hogy a nevelési elvek

célkitűzésében s a megvalósítási módok kiválasztásában milyen elvek, ideálok, értékek játszottak szerepet, a tanári kar milyen erőfeszítéseket tett ezen ideálok kialakítására a növendékekben. Gyakran megemlíti az iskolai év fegyelmi ügyeit is ebben a részben.

Itt található az iskola keretein belül működő önképzőkörök bemutatását, melynek részét képezi az önképzőkör vezetőjének bemutatása, a kör tevékenysége az elmúlt tanévben, a kiemelkedő növendékek névsora. A „*Tanítás*” alfejezetben a tantervnek megfelelően, illetve a helyi tantervekben kialakított óratervet mutatják be táblázatos formában, mely a tantárgyak óraszámait írja le évfolyamonként, illetve összesítve. A „*Gyakorlati képzés*” c. alfejezetben a kötelező gyakorlatok menete, időtartama mellett a tanítandó tantárgyakkal és a gyakorlóléhelyekkel is megismerkedhetünk.

A IV. fejezet rendszerint „*A tanítóképesítés*”-sel foglalkozik. Ez a fejezet általában hosszasan, precízen írja le a képesítővizsgálatokkal kapcsolatos tudnivalókat. Rendszerint bemutatják, hogy a képesítővizsgálatok mely napokon voltak, kik voltak a kirendelt képesítővizsgálati biztosok, hány tanuló jelentkezett a vizsgára és ismerteti annak eredményeit is.

Az V. fejezet általában a statisztikai adatokat közli. A leggyakoribb táblázat a növendékek névsorát és érdemjegyeit ismerteti osztályonként, melyen belül gyakran a növendékek vallása is fel van tüntetve. Ezen túlmenően megtalálhatjuk a növendékek számának alakulásáról beszámoló statisztikákat, melyek a beírt nyilvános tanulók száma mellett ismertetik az osztályozott tanulók, valamint a beírt magántanulók számát is. Itt számolnak be a képzők a tanulók kor-, vallási-, anyanyelvi-, szülők foglalkozása és lakóhelye szerinti megoszlásáról, továbbá a hiányzásokról.

A legtöbb értesítőben külön fejezetet alkot a „*Gyakorlóiskola*” bemutatása, mely fejezetnek a felépítése követi a képzőről szóló öt fejezetét, ám szűkebb formában, elsősorban az adatokra támaszkodva mutatják be a gyakorló intézmény sorsának alakulását az adott tanévben. A fejezet első részében a tanév eseményeinek rövid, szabatos összefoglalását olvashatjuk, majd a gyakorlóiskola gyarapodásával kapcsolatos információk következnek. A tanulmányi eredmények bemutatása általában táblázatos formában történik, „*A növendékek névsora és érdemjegyei*” címmel.

A fent leírtakban megpróbáltuk általánosságban bemutatni az értesítők szerkezetét, tartalmát. Az általánosítás azért lehetséges, mert az értesítő, mint dokumentum műfaj,

meghatározott formákhoz kötött, melyen belül csak minimális eltérések voltak lehetségesek.

Az értesítők kutatása során több, nem várt nehézségbe ütköztünk. Az egyik probléma, mint már említettük, hogy a fennmaradt értesítőállomány az országban elszórva található meg. Van olyan iskola, melynek egyetlen fennmaradt értesítőjéről tudunk, mely egy középiskola könyvtárában található.²⁴ Mivel az OPKM és az OSZK rendelkezik a legnagyobb állománnyal, így kutatásunk során elsősorban ennek a két gyűjteménynek az értesítőit tanulmányoztuk, valamint a Szegedi Tudományegyetem, a Debreceni Egyetem, és a Kecskeméti Katona József Könyvtár helytörténeti gyűjteményének állományát.

Sok értesítő a helytelen tárolás miatt megsemmisült. A legtöbb gyűjteményben a rossz állapotban lévő értesítőket, állományvédelmi okokból nem adják a kutató kezébe. Több állományban előfordul, hogy a katalógusban szereplő értesítő nem található meg, elveszett vagy megsemmisült. Gyakran olyan mértékben rongálódott, hogy egyes oldalak olvashatatlanná váltak, vagy hiányoztak.

A tanítóképzők statisztikai adatait kizárólag az OPKM állományára hagyatkozva készítettük el. Mivel ezeknek az adatoknak a beszerzése a kutatás kiegészítéseként történt, ezért nem vállalkozhattunk az OSZK állományában található értesítők adatainak rögzítésére, elsősorban a fent leírt nehézségek, az idő és az ebből fakadó anyagi tényezők okán.

További nehézséget jelent az értesítők kutatásában, hogy egyes képzők nem adtak ki magyar nyelvű értesítőt. Ezeknek a tanulmányozása nyelvismeret hiányában csupán a bibliográfiai adatok lejegyzésére korlátozódott. Ezekkel az iskolákkal kapcsolatban egyéb forrásokat kellett felkutatni, melyek segítségével az iskolatörténet rekonstruálható. Bár a tanítóképzők történetét különböző jubileumok alkalmából megjelentették, több olyan képző maradt, melyről csak töredékes adatok állnak rendelkezésünkre.

---

²⁴ Az ág. h. ev. tiszai kerület nyíregyházi tanítóképezdájének értesítvénye az 1866/67-iki tanévről. 1867. egyetlen példánya soproni Berzsényi Gimnázium könyvtárában található.

2 Tanítóképzés az abszolútizmus idején

2.1 Az I. Ratio Educationis

A 18. században második felében az abszolút uralkodók, köztük Nagy Frigyes, és Mária Terézia politikáját is a felvilágosodás eszméje jellemezte, melynek egyik legfontosabb területe a népoktatás volt. Németországban az oktatás felvilágosult átalakulását a század közepéig a protestáns oktatásügy határozta meg leginkább. Berlin, Halle, Göttingen, és Königsberg jelentős befolyással bírtak annak fejlődésére.

1763-ban Poroszország elsőként szabályozta a General-Land-Schul-Reglement (Általános Népiskolai Szabályzat) által a népoktatást, mely a kötelező népoktatás egységes rendszerét kívánta megteremteni.²⁵ Az egységes oktatás azonban nem jöhetett létre, míg megfelelően képezett tanárokat nem biztosított hozzá az állam. Ernst Wilhelm Graf von Schlabrendorff, Nagy Frigyes sziléziai tartományi minisztere 1764-ben Johann Ignaz Felbigert kérte fel hogy legyen a segítségére. Felbiger a sziléziai iskolák problémáját két okra vezette vissza. Az első, hogy a tanítók függtek munkaadóiktól, így nem szentelhették minden energiájukat a tanításnak. Felbiger javasolta az iskolamesterek fizetésének emelését, mely biztosíthatta volna számukra a függetlenséget. A második okot abban látta, hogy az iskolamesterek nem rendelkeztek megfelelő instrukciókkal a tanítás módszeréről, pedagógiai ismeretek híján voltak. Ennek orvoslására tanítói szemináriumokat kívánt létrehozni. Elsőként a sagan apátság épületéhez új szárnyat építtetett, melyben a szemináriumokat meg lehetett tartani. A képzés 1764 decemberében kezdődött, négy hétig tartott, minden hónapban új csoportokat indítottak. Az elemi iskola Saganban „laboratóriumként” szolgált, ahol a tanfolyam résztvevői megfigyelhették Felbiger módszerét a gyakorlatban.²⁶ 1767-re Felbiger normaiskolája 90 iskolamestert képzett.²⁷ Habár Felbiger pedagógiai munkássága Sziléziára korlátozódott, a Közép – európai oktatási reformerek figyelmét is felkeltette. Bár Németország nem volt pedagógiai reformerek híján, azok jobbra protestánsok voltak, Felbiger volt az egyetlen aki a katolikusok számára megoldást kínált. Munkásságának köszönhetően 1774-ben meghívták Ausztriába, hogy irányítsa a

---

²⁵ John Christopher Doney: The Catholic Enlightenment and Popular Education in Prince-Bishopric of Würzburg 1765-95. *Central European History* Vol. 21, No. 1.1988, 3-7.o.

²⁶ James van Horn Melton: Absolutism and the Eighteenth-Century Origins of Compulsory Schooling in Austria and Prussia. Cambridge University Press 1988. 185-189.o.

²⁷ U James van Horn Melton: Absolutism and the Eighteenth-Century Origins of Compulsory Schooling in Austria and Prussia. Cambridge University Press 1988. 195.o.

18. század egyik legimpozánsabb iskolai reformját.²⁸ 1744-ben Felbiger kidolgozza az ausztriai népiskolák átalakításának programját (Allgemeine Schulordnung für die Deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen). A rendelet részletesen tárgyalja a kialakítandó iskolák típusát, az iskolatípusok tantervét, tanítás módszereit, a tankönyveket, valamint az iskolák felügyeletét érintő rendelkezéseket.²⁹

Az *Allgemeine Schulordnung* magyar változata az I. Ratio Educationis, melynek kidolgozásával a királynő Ürményi Józsefet bízta meg, aki munkatársaival megalkotja a hazai tanügy teljes rendszerének tervezetét. A végleges szöveget Mária Terézia 1777. augusztus 22-én hagyta jóvá. Ez a szabályzat nagyban követi az 1774-ben Johan Ignaz Felbiger által kiadott *Általános iskolai szabályzat*-ot (Allgemeine Schulordnung)³⁰ A Ratio Educationis részletes utasításokat tartalmaz a magyar közoktatásügyre vonatkozóan. A közoktatást állami feladatnak tekinti. Az egyházak által fenntartott iskolák önállóságát korlátozza, mivel ezeket az iskolákat is állami felügyelet és ellenőrzés alá helyezi. Azonban ebben az ellenőrzésben és felügyeletben szerepet kapott az egyház is, mint felügyelő hatóság. A helyi igazgató, vagy a tanfelügyelő sok esetben az egyházi személyek soraiból került ki.

A törvény előírta, hogy tanítónak csak az alkalmazható, aki felkészültségét vizsga keretében bizonyította.³¹ Szabályozta az iskola típusokat is, a népiskoláknak három típusát határozta meg: az egytanítós falusi, kéttanítós kisvárosi és a háromtanítós nagyobb városi iskolát. Minden tankerületben elrendelte egy *kiemelt anyanyelvi iskola* (normaiskola vagy normáliskola) felállítását, amely négyosztályú volt, és ahol a tanítóképzés megvalósulhatott (48. §). Az I. Ratio megjelenése után két éven belül hét normaiskola nyílt az országban.³² (1777: Buda, Nagyvárad, 1778: Kassa, Pécs, Besztercebánya, Győr, 1779: Nagykároly)³³

Az I. Ratio csak a római katolikus és a görög katolikus iskolákra érezte hatását. Bár célja az volt, hogy felekezeten kívül álló tanítóképzőket állítsanak fel, a protestánsok autonómiájukra hivatkozva nem hajtották végre a rendelkezés utasításait. A királyi helytartótanács 1788-ban megkísérelte a normamódszer elsajátítására rábírní a

---

²⁸ U James van Horn Melton: Absolutism and the Eighteenth-Century Origins of Compulsory Schooling in Austria and Prussia. Cambridge University Press 1988. 197-199.o.

²⁹ U.o.: 213.o.

³⁰ Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen. Wien. 1774.

³¹ Ratio Educationis I. In: Mészáros István: Ratio Educationis. Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar fordítása. Budapest, 1981, Akadémiai Kiadó. 44. o.

³² Az I. Ratio előtt volt már normaiskola Pozsonyban (1772), Temesváron (1775), Zágrábban (1775)

³³ Szakál János: A magyar tanítóképzés története. Budapest, 1934. 14-17.o.

protestáns tanítókat is, ám az egyház nem volt hajlandó Nagyváradra küldeni a debreceni tanítókat a norma módszer elsajátítására.³⁴ Erről Révész Imre így ír:

„Lehetetlen, hogy a normának és directionának behozásában megegyezünk, mivelhogy az magában is a vallásnak és a lelkiismeret szabadságának romlása nélkül fel nem állhat, de azonkívül máris nyíltan kitetszik, hogy ezáltal iskoláinkhoz való minden jussunk oda lenne...”³⁵

Az állami kezdeményezés nem volt hatásos a protestáns autonómiával szemben. Az autonómia elismerése mellett azonban a protestánsok részére kikötötték, hogy az általuk alkalmazott tanítóknak szabályszerű képzettséggel kell rendelkezniük. Ennek biztosítására a reformátusok mindegyik főiskolájukon magyar nyelven tanítottak neveléstant. Ezt hallgatta minden teológus, akik miután végeztek, kimentek a rectoriákra segédtanítóknak hogy pénzt gyűjtsenek tanulmányaik folytatásához, s ha nem volt lehetőségük a tovább tanulásra, akkor gyakran ott maradtak, s előbb-utóbb tanítói kinevezést nyertek.³⁶

Az I. Ratio csak a szervezeti kérdésekben szabályozta pontosan a tanítóképzést, az oktatás tartalma azonban kidolgozatlan maradt. A tanfolyamokkal kapcsolatosan nagyon kevés írás maradt fenn, a korabeli dokumentumok feldolgozásaival elsősorban a későbbi tanítóképzők értesítőiben találkozhatunk. A különböző iskolák különböző utakon próbálták megvalósítani rendelkezéseit, egységes tanterv, szabály nem volt. A tanfolyamok ideje 6 hét és 5 hónap között váltakozott, melyről általában az igazgatók döntöttek.

Tanulók az I. Ratio korában

A tanítóképzés korai szakaszából nem maradtak fenn dokumentumok, melyek a tanulói létszámokra vonatkozóan tájékoztatást nyújtanának országos szinten. Így egy-egy történetírásra hagyatkozhatunk, amikor a korai szakasz benépesülési mutatóit igyekszünk rekonstruálni

A Győri Királyi Katolikus Tanítóképző Intézet 1939/40. évi értesítőjében Dr. Schleich Lajos közlése szerint a Ratio Educationis alapján szervezett tanfolyamokon 21

---

³⁴ Szakál János: A magyar tanítóképzés története. Budapest, 1934. 20. o.

³⁵ Révész Imre: Adalékok a magyar protestáns iskolák autonómiájának történetéhez. Sárospatak, 1896. 34.o

³⁶ Sebestyén Gyula: Elemi isk. tanító-és tanítónőképzésünk fejlődése. Budapest, 1896. 7-9.o

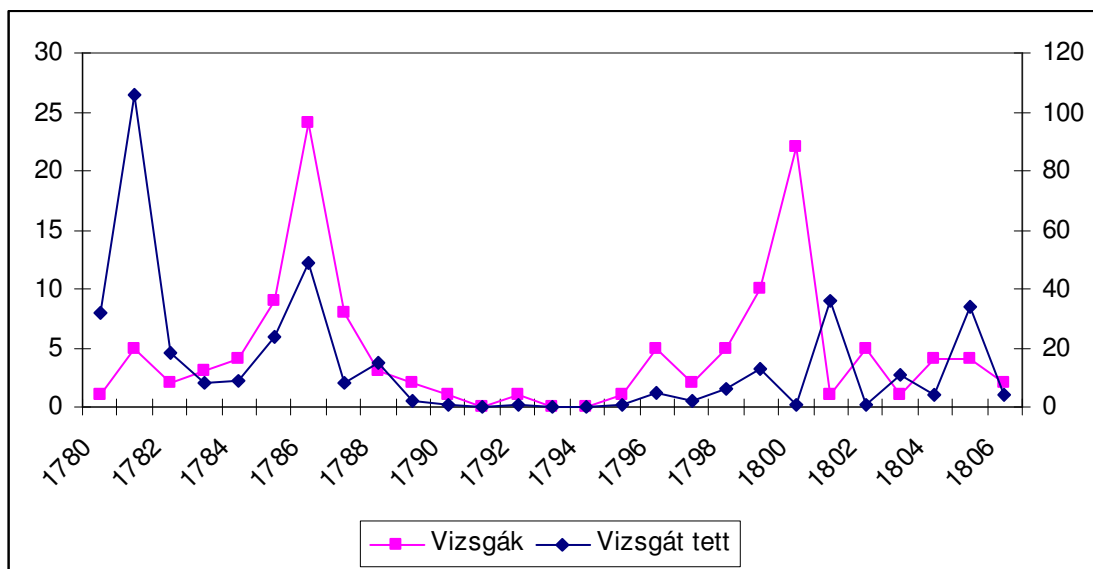

év alatt 160 tanító szerzett oklevelet.³⁷ Ez évi 7,6 főt jelentett. Kiss József szerint a tanfolyamok népessége gyakran évi 5-6 fő volt, de előfordult, hogy még ennél is kevesebb.³⁸

A növendékek előképzettsége nagyon váltakozó volt. Akadtak közöttük a gimnázium bölcsészeti osztályait is elvégzett ifjak, de sokan alatta maradtak a szükséges végzettségnek. A belépés feltételeként általában gimnáziumi bizonyítványt kértek.

A normaiskolákban a tanítóképzés tanfolyamokon történt, melyek időtartama hat héttől öt hónapig változott.³⁹ Mivel a tanfolyamok nem voltak népesek, ezért a tankerület népiskoláinak felügyelői gyakran berendelték már állásban lévő idős tanítókat is. Az érdeklődés hiányát leginkább a csekély tanítói fizetéssel magyarázták.⁴⁰

1. ábra: A győri fő nemzeti iskola által meghirdetett vizsgák és a vizsgázók száma 1870-1806⁴¹

A meghirdetett vizsgák „próbatételek” száma és a vizsgázók „próbatételen résztvevők” száma erős hullámzást mutat, mely két okra vezethető vissza Schleich Lajos szerint: egyrészt a tanfolyamok időtartamára, másrészt arra, hogy vizsgát nem kizárólag a tanfolyamokkal kapcsolatosan lehetett szervezni. Így fordulhatott elő, hogy

³⁷ Schleich Lajos: A Győri királyi katolikus Tanítóképző-Intézet múltja. In: Értesítő a Győri kir. kat. Tanítóképző-Intézet 1939/40. tanévéről. Győr, 1940. 8.o.

³⁸ Kiss József: A magyar tanítóképzés statisztikai adatai. Magyar Tanítóképző 1929. 26.o.

³⁹ Schleich Lajos: Egy negyedszázad a győri kir. Kat. Tanítóképző-intézet múltjából. II. in: Értesítő a győri. kir. kat. tanítóképző - intézet 1938-39. tanévéről. Győr, 1938. 13.o.

⁴⁰ Schleich Lajos: A győri királyi katolikus tanítóképző-intézet múltja. in: Értesítő a győri. kir. kat. tanítóképző-intézet 1937-38. tanévéről. Győr, 1938. 11.o.

⁴¹ Schleich Lajos: A győri királyi katolikus tanítóképző-intézet múltja. in: Értesítő a győri. kir. kat. tanítóképző-intézet 1937-38. tanévéről. Győr, 1938. 13.o.

1786-ban 24 vizsgát hirdettek, melyen 49 vizsgázó vett részt, míg korábban, 1781-ben 5 vizsgán 106 vizsgázó jelent meg.

2.2 A második Ratio hatása a tanítóképzésre

A II. Ratio Educationis (1806) az I. Rationa épülő szabályozás, mely egyre tágabb teret engedett Bécsnek hogy a magyar oktatásügyet irányítása alá vonja.⁴² A II. Ratio az 1790/91. évi XXVI. tc.⁴³ következtében – mely a protestánsok autonómiájának megerősítését jelentette – csak a katolikus oktatásügyre hatott. Az új törvény lényeges változást nem hozott a tanítóképzés szempontjából, azt továbbra is a normaiskolákban kívánta megvalósítani, továbbra is a főelemi iskolához csatolta a képzést, a képzés időtartamát azonban már egy évre emelte fel. Tíz normaiskolát írt elő az ország egész területére.

A II. Ratio előírta, hogy a királyi akadémiák mellett olyan közintézeteket állítsanak fel, melyekben a nevelői hivatás iránt érdeklődő leányok elsajátíthatnák a szükséges ismereteket.

„... olyan közintézetek állítandók fel, amelyekben a nevelés iránt hivatást érző lányok a tudományokban és a tanításban oktatást kapjanak.”⁴⁴

Az 1807. évi országgyűlés sérelmi bizottsága a közoktatást az országgyűlés által, törvényhozás útján kívánta rendezni. Kívánságai között kiemelt helyen szerepelt a tanítóképzés korszerűsítése is. Ezeket a kívánságokat a király sorra elutasította, ennek ellenére a következő országgyűléseken újra és újra felterjesztették. Végül a közoktatás ügyének rendezésére az 1825-27. évi országgyűlés bizottságot hozott létre, melynek véleményét 1830-ban *Opinio*⁴⁵ néven jelentették meg. Az *Opinio* javaslatai az 1832-36. évi országgyűlés általános kívánságai közé kerülnek, melyet a király ismét elutasított.⁴⁶

A magyar országgyűlés már 1835-ben szorgalmazta magyar tannyelvű tanítóképzők szervezését. 1841-ben a helytartótanács megbízta Mednyánszky Alajost, – aki akkor a helytartótanács tanulmányi bizottságának elnöke volt, – hogy dolgozzon ki javaslatokat a tanító és tanítónőképzőkre vonatkozóan. A javaslatok nyomán 1842-ben a helytartótanács elrendelte, hogy Miskolcon, Nagykanizsán, Érsekújváron, Szegeden és

---

⁴² Kelemen Elemér: Az 1777. évi Ratio Educationis jelentősége a magyarországi oktatás történetében. Könyv és nevelés. 5.1. 2003. 78-85.o.

⁴³ 1790/91. évi XXVI. törvénycikk a vallás ügyéről

⁴⁴ II. Ratio Educationis 36. §

⁴⁵ Kornis Gyula: A Magyar művelődés eszményei 1777-1848. Budapest, 1927. I. kötet 256.o.

⁴⁶ uo. II. kötet 43.o

Pesten főképezdéket állítsanak fel, melyekben a tanítási nyelv magyar.⁴⁷ Ezek a mesterképzők azonban nem voltak önálló intézetek, mint az egri, hanem a város gimnáziumaival közös igazgatás alatt működtek. Ezért bár középfokú magyar tannyelvű képzők, nem tekinthetők önállóknak. Ez az öt tanítóképző úgynevezett királyi katolikus képezde, melyek finanszírozása a Tanulmányi Alap támogatásával történt.⁴⁸

Az öt királyi katolikus képzőhöz csatlakozott az 1847-ben felállított győri képző, majd 1854-ben a verseci királyi katolikus képző is.

Az 1843-44. évi országgyűlés népnevelés ügyében kiküldött kerületi választmánya már a tanítóképzés fejlesztésével is komolyan foglalkozott. Javaslatában leírta, hogy a népnevelést a tanítóképzésen keresztül szükséges fejleszteni. Ennek megfelelően a bizottság azt a törvényjavaslatot terjesztette az országgyűlés elé, hogy az egyházak arányában állítsanak fel tanítóképzőket. Ennek értelmében a római katolikusok és görög katolikusok összesen 9, a reformátusok 4, az evangélikusok 1, a görögkeletiek pedig 3 képzőt kötelesek felállítani.⁴⁹ Ebben a javaslatban megnevezték azokat a városokat is, ahová a képzőket kell állítani. Az új képzőkben a tanfolyam kétéves, a tanítási nyelv pedig magyar lett⁵⁰.

1845-ben a helytartótanács legújabb rendeletében a *Systema Scholarum*-ban ismét kísérletet tett a közoktatásügy rendezésére, melyben a népiskolákat új beosztással rendezte, és a tanítóképzést két évfolyamúra emelte. Ugyanakkor nem tette őket önálló szakképző iskolákká, megmaradtak a főelemi iskolák mellett mint két éves tanfolyam.

---

⁴⁷ Egyházi tudósítások. 1842. II. 149.o.

⁴⁸ Kelemen Elemér: A tanító a történelmi változások tükrében. In.: Kelemen Elemér : A tanító a történelem sodrában. Tanulmányok a magyar tanítóság 19–20. századi történetéből. Pécs, 2007. Iskolakultúra. 11.o.

⁴⁹ A népnevelés tárgyában kiküldött kerületi választmány javaslata. 1843. 12-13. § in: Kármán Mór: Közoktatásügyi tanulmányok. Budapest, 1906. 143.o.

⁵⁰ II. Ratio Educationis 38. §

2.3 Pyrker első magyar képzője és hatása a tanítóképzés elterjedésére

1819-ben elsőként a szepesi püspök, Pyrker János László alapított középfokú szakiskolai jelleggel bíró tanítóképzőt Szepesváralján.⁵¹ (Szepes-váraljaként nevezi meg a települést az 1870. évi jelentés.⁵² Az 1873. évi jelentéstől azonban Szepeshelyként szerepel.⁵³) Pyrker szepesi szolgálata idején vizsgálatot tartott az egyházmegyéjében, amelynek tapasztalatai elkésértették. A tanítókat feladatukra alkalmatlanoknak találta, akik önmaguk is inkább tanulásra szorultak volna a tanítás helyett. Több helyen az éneklésben és az orgonálásban járatlanok voltak, így tönkretették az ájtatosságot. Ezért püspöksége első évében a hiányok orvoslására megalapította az első képzőt, mely német és szlovák (tót) tanítási nyelvű volt.⁵⁴

A második tanítóképzőt egri érseksége idején alapította 1828-ban, Egerben, mely már magyar tannyelvű volt. Ezt az iskolát tekinthetjük az első önálló középfokú magyar tanítóképzőnek. Az alapítás körülményeiről a fennmaradt dokumentumokból⁵⁵ kitűnik, hogy Pyrker a képzőt pusztán a praktikum és ésszerűség miatt tette magyar tannyelvűvé. A tanulók taníttatásának költségeit az intézet viselte, melynek fedezetéül Pyrker 5000 váltóforint alapítványt tett, melynek kamataiból fizették a növendékek szállását, ellátását, fizethették belőle a tanárokat, és fedezték a dologi kiadásokat is.⁵⁶ Pyrker szándéka szerint a megyében tanítónak vagy kántornak csak azt a jelentkezőt vehették fel, aki az intézetben megszerezte feladata ellátásához szükséges ismereteket, azokból vizsgát tett, és az azt igazoló okmányt be tudta mutatni. Emellett az érsek elrendelte, hogy azok a már működő tanítók, kiket a kerületi vice esperesek látogatásaikkor mesterségükre alkalmatlannak találtak, tudásukat az intézetben tökéletesítsék. A kor színvonalán működő mesterképző így biztosíthatta a tanítók tudásának elmélyítését, szakmai továbbképzését.⁵⁷

Pyrker elképzeléseit is befolyásolta a Ratio. Nem csupán új és korszerű ismereteket oktattak a leendő tanítóknak, hogy a kor színvonalának megfelelő tudással

---

⁵¹ Pyrker első képzőjének településnével kapcsolatosan sok az ellentmondó adat a magyar neveléstörténeti irodalomban. Kiss József (1942:32) Szepeshelyként, Németh András Szepeskáptalanként (1990:14), majd ugyanott Szepesváraljaként (1990:34) említi.

⁵² A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszternek az országgyűlés elé terjesztett jelentése a népiskolai közoktatás állapotáról 1870-ben. 10. o.

⁵³ A Vallás és közoktatásügyi m. kir. Miniszternek a közoktatás 1873. évi állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett jelentése. 1875. 45.o.

⁵⁴ Benkóczy Emil: Pyrker Első Magyar Tanítóképzője Eger, 1928.22.o.

⁵⁵ Az egri ér. r. k. tanítóképzőintézet értesítője az 1893-94 és 1894-95 tanévekről. Eger, 1895.

⁵⁶ Benkóczy Emil: Pyrker Első Magyar Tanítóképzője Eger, 1928.23.o.

⁵⁷ Benkóczy Emil: Pyrker Első Magyar Tanítóképzője Eger, 1928. 28-30.o.

rendelkezzenek, hanem a tanítás módszertanába is bevezették őket. Megjelent a Ratiok célja: a mit és hogyan tanítani kérdése. A már működő tanítók továbbképzése az egri tanítóképzőben normaiskola jellegű képzést jelentett, avval a különbséggel, hogy nem csupán a tanítás módszertana állt a képzés középpontjában, hanem a hiányos tudással rendelkező tanítók ismereteinek bővítése is.

Az első magyar tannyelvű, független tanítóképző intézet felállítását 1828. október 13-án hagyta jóvá az uralkodó. Az első Veni Sanctét⁵⁸ 1828. november 11-én tartotta Pyrker János László érsek. Az intézet ekkor nem rendelkezett önálló épülettel, így a Foglár-féle nevelőintézetben rendezkedett be.⁵⁹ Az intézet célja az volt, hogy ott olyan tanítókat neveljenek, akiknek nem csak tárgyi tudása megfelelő, hanem tanításbeli jártassága is van, akiknek énekes és orgonatudása az egyházi szertartások áhítatát emeli, és akik erkölcsi tartásukkal nem csak tanítványaikra, hanem teljes környezetükre is képesek hatást gyakorolni. Szigorú rendtartás szabályozta a növendékek életét, melyet az 1819-ben alapított szepesi képző rendtartása alapján készült, s melyet az egri intézet körülményeihez igazítottak. Később ez a rendtartás lett az alapja a többi újonnan megnyíló katolikus képző rendtartásának is; előbb a kalocsai érsek, majd a nagyváradai püspök kérte Pyrkert, hogy bocsássa azt rendelkezésükre.

Az egri intézet sikeresen működött. Fennállásának első négy éve alatt 56 növendék végezett, s vált képzett tanítóvá és kántorrá, közülük öten már hivatalban lévő kántorok voltak, akiket a képzésre köteleztek. Az intézet tanulóinak száma folyamatosan nőtt, a negyedik évben már 21 növendéke volt.⁶⁰

2.4 A középfokú tanítóképzés elterjedésének kezdetei Magyarországon

Pyrker példáján fellelkesedve mesterképzőt alapított Szepessy Ignác püspök Pécsen, mely 1831-ben nyitotta meg kapuit, 1836-ban Kopácsy József püspök Veszprémben, majd esztergomi érsekként 1842-ben Esztergomban.

A magyar királyi helytartótanács 1843. január 10-én átiratban szólította fel Klobusiczky Péter kalocsai érseket, hogy a már meglévő egri, pécsi, és szepesi képzők mintájára hozzon létre városában egy két évfolyamú mesterképzőt. Az érsek nagy lelkesedéssel látott hozzá a feladathoz, hisz egy tanítóképző felállítása régóta

---

⁵⁸ Latin: jöjj el Szentlélek Isten, kezdő szavai a kat. egyházban a pünkösdi szequenciáknak. Használatos a Szentlélek segítségül hívására, u. m. prédikáció előtt, a tanév elején és általában minden fontosabb cselekedet kezdetén. Itt: Tanévnnyitó. http://www.kislexikon.hu/veni_sancte.html#ixzz3HoAktetG

⁵⁹ Benkóczy Emil: Pyrker Első Magyar Tanítóképzője Eger, 1928.26.o.

⁶⁰ Benkóczy Emil: Pyrker Első Magyar Tanítóképzője Eger, 1928. 34.o.

dédelgetett álma volt. Megkérte a pécsi képző igazgatójától a képző szervezéséről és fenntartásáról szóló iratokat, a tantervet, a fegyelmi szabályzatot (mely az egri képző szabályzata alapján készült el), valamint a felvételi követelmények leírását. Az érsek megvásárolta az intézet számára az épületet is, ám 1843-ban halálával a terv megvalósulása elmaradt.⁶¹

Az esztergomi római katolikus tanítóképző megalapítása Kopácsy József hercegprímás nevéhez fűződik, aki 1838-ban vette át az esztergomi egyházmegyét. 1841. szeptember 9-én a főpapsághoz intézett levelében ígéretet tett egy képző felállítására Esztergomban. 1842 októberében a főkáptalannal tartott tanácsülésen eldöntötték, hogy az évben, november elsején megnyitnak egy tíz hónapos tanulmányi idejű tanítóképző intézetet. A képzőt 1842. november 3-án nyitották meg.⁶²

Győrben a magyar királyi helytartótanács 1778-ban rendelte el a Ratio Educationis szervezete szerinti Primaria Schola Nationalis (nemzeti iskola, főelemi iskola) felállítását, mellyel kapcsolatban felállították a tanítóképző tanfolyamot is. 1844-ben az intézet szervezete megváltozott, a helytartótanács rendeletére az akkor újonnan alapított öt intézetnek a tantervét léptették életbe. Ekkor kezdett a főelemi iskolától elválni, melynek eddig részeként működött. A tanfolyam fennmaradását 1844-ben a helytartótanács azonban attól tette függővé, hogy a megyés püspök fenntartás költségeinek egy részét hajlandó-e átvállalni. A főelemi iskolától teljesen függetlenné vált önálló intézet az 1847/48. tanévben kezdte meg működését, önálló tanári karral. A gyakorlóiskola a főelemi iskola lett, a két intézetnek közös főigazgatója volt.⁶³

Pécsett 1831-ben Szepessy Ignác pécsi püspök alapított tanítóképzőt. Ezt megelőzően volt már képezde Pécsett, a Ratio által meghatározott mintaiskola. Azonban ez a királyi képezde 1828-ban a tanulmányi alap pénztárának kiürülése miatt megszűnt. 1931-ben Szepessy pótolni kívánta a hiányzó iskolát, és megnyitotta tanítóképző-intézetét, mely először öt hónapos tanfolyamból állt. 1841-ben Szepessy utóda Scitovszky János a tanfolyamot két évfolyamossá fejlesztette, melyek 5-5 hónapig tartottak. 1845-ben az a javaslat született, hogy az évfolyamokat 10-10 hónaposra

---

⁶¹ A kalocsai róm. kath. férfitanító-képezde történetének rövid vázlata 1856-1884. In: A kalocsai római kath. férfitanító-képezde értesítője 1844. 3-20.o.

⁶² Az Esztergomi királyi érseki tanítóképző - intézet multja és jelen állapota 1842-1896. Esztergom, 1896. 6-21.o.

⁶³ A győri kath. tanítóképezde értesítője az intézet fennállásának 25. évében. Az 1871/72. tanév végén. Győr, 1872. 5-13. o.

emeljék, s bár püspök egyetértett a javaslattal, a terv nem valósult meg, mert a képezde az 1848/49. évi események következtében 1849-ben megszűnt.⁶⁴

A protestáns és izraelita egyházak képzői

Pyrker példája nem csak a katolikus egyházra hatott. A protestáns egyházak sem odázták tovább a tanítóképzés megszervezését saját iskoláik tanító utánpótlására: 1839-ben Nagykőrösön, 1853-ban Nagyenyeden, 1855-ben, Debrecenben, 1857-ben Sárospatakon és 1867-ben Pápán állítottak fel gimnáziummal kapcsolatos tanítóképzőt. Ezek az intézetek nem önálló tanítóképzők voltak, mit az egri. Nagykőrösön a főgimnáziumon belül működött preparandiaként⁶⁵, Nagyenyeden a Bethlen Kollégiumhoz tartozott szervezetileg a képző.

Debrecenben a preparandia két tanár vezetése mellett, ideiglenes tantervvel az 1855/56. iskolai év második felében nyílt meg. Ez az iskola azonban az akadémiai tanári kar irányítása alatt állt, ezért az akadémia részének tekinthető. Egy független preparandia megnyitását is tervezték, melynek munkálataira szuperintendenst neveztek ki. 1866 októberében a tanfolyamot két évéssé szervezték, de még nem önálló intézetként, hanem Veres László akadémiai tanár felügyelete alatt folytatta működését.⁶⁶

Az evangélikusok hasonló képzőt alapítottak 1845-ben Felsőlövön, 1845 és 1847 között Besztercén, Brassóban, Nagyrőczén, Nagyszébenben, Nyíregyházán és Segesváron, 1856-ban Medgyesen, 1858-ban, Sopronban, valamint 1861-ben Szarvason.

A felsőlövői evangélikus képző alapítója Gottlieb August Wimmer, aki elsősorban gyülekezete népiskoláját akarta megfelelő szintre emelni, és ezzel egyidőben arról is gondoskodni szeretett volna, hogy a vidék népiskoláit jól képzett tanítókkal ellássa. Az eddig alapított képzőkkel szemben az első protestáns képezde négy évfolyamos volt. Wimmer az első épületet maga építtette. Az építkezési munkálatok 1842. május 17-én kezdődtek el, s 1845-re fejeződtek be.⁶⁷

---

⁶⁴ A pécsi püspöki tanítóképző – intézet értesítője az 1896-97-iki tanévről. Pécs, 1897. 24-26.o.

⁶⁵ A preparandia elnevezés Poroszországból származik, ahol a tanítóképzőbe felvett növendékek először egy előkészítőn „kipreparáláson” vettek részt. A magyar tanítóképzésbe a szó nem eredeti jelentésében került át, itt magát a tanító(nő) képzőt jelenti, és nem előkészítő tanfolyamot. Lásd még: Szakál János: A magyar tanítóképzés története. Budapest, 1934. 39. o.

⁶⁶ 1894-95. iskolai évi értesítő a reformátusok debreczeni főiskolájában a tanítóképző intézetről. Debreczen, 1895. 14-32.o.

⁶⁷ A felső-lövői á.h.ev. nyilvános tanintézetek /tanítóképezde, gymnasium, reáliskola és nevelőintézet/ 50. éves fennállásának alkalmából kiadott 1894/95. évi örömrtesítője. 1895. 3-12.o.

Egy soproni kerületi evangélikus tanítóképző alapításának gondolata 1826-ban, a kemenesaljai esperesség gyűlésén merült fel. Az indítvány szerint a soproni főiskola egyik tanára rendkívüli órákban nevelést, a gyülekezet kántora pedig orgonálást tanított volna a tanítói pályára készülő diákok számára. Az indítvány alapján 1829-ben indult meg a főiskolán a tanítók ilyen irányú felkészítése. Ez tekinthető a későbbi tanítóképző elődjének. A tanítóképző felállítását Pálffy József, Kolbenheyer Móricz, és Király József Pál kezdeményezte. Közbenjárásukra a képezde számára adományokból telket vettek, s arra iskolaépületet emeltettek, melynek megnyitására 1858. október 3-án került sor.⁶⁸

A pesti izraelita hitközség már 1836-ban a maga erejéből tanítóképzőt akart állítani, de erre akkor nem került sor. 1839-ben, amikor a reformátusok, és a következő évben a katolikusok is több ilyen intézetet nyitottak, Ballagi Mór felhívást intézett egy magyar-zsidó tanítókat képző intézet létrehozására. Végül a Szabadságharc leverése után az izraelita felekezetre a Szabadságharcban való részvétele miatt kirótt sarcot az uralkodó zsidó iskola-alapul rendelte, s ezzel lehetővé vált a zsidó preparandia megnyitása 1859-ben. Ez volt az egyetlen izraelita férfi képző az országban.⁶⁹

---

⁶⁸ 1858/59. évi tudósítás a soproni ev. iskolatanítói képezdéről. 1. tanév. 1859.1.o.

⁶⁹ Az országos izr. tanítóképző - intézet értesítője a LXXV. tanévről 1931-32. Budapest, 1932. 4-6.o.

2.5 Tanítóképzés Eötvös első minisztersége idején

A forradalom után megindult az önálló magyar oktatásügy megteremtésének folyamata. Az 1848. évi XX. tc. a vallás dolgában, melynek 2. §-a kimondja „*E hazában törvényesen bevett minden vallás felekezetekre nézve, különbség nélkül, tökéletes egyenlőség és viszonyosság állapotát állapítatik meg*”

A 3. § továbbá rögzíti: „*Minden bevett vallás felekezetek egyházi és iskolai szükségeltetéseinek közállodalmi költségei által fedeztessenek, s ez elvnek részletes alkalmazásával, a ministerium az illető hit felekezetek meghallgatásával a közelebbi törvényhozás elébe kimerítő javaslatot fog előterjeszteni.*”

A 4. § szerint: „*A bevett vallás felekezetek iskoláiba járhatóság, vallás különbség nélkül, mindenkinek kölcsönösen megengedett.*”

Ez a törvénycikk aggodalmakat váltott ki a felekezeti képezdek igazgatóiból, mivel az állami javadalmazás mellett nem szögezte le, hogy nem szól bele a felekezetek képezdeknek belügyeibe. Mindenesetre feltételezhető volt, hogy az állam, mint a költségek viselője jogot formálhat arra, hogy a képzés tartalmi és formai kereteibe is beleszólást nyerjen. Ez ellen az egyházak képviselői tiltakoztak, Majer István az esztergomi római katolikus képezde nagyhírű tanára, pedig Eötvösnek írott reformjavaslatában az egyházi autonómia fenntartását követelte.

Majer István képezdei reformtervezete

Majer István az esztergomi római katolikus férfi tanítóképezde tanára, a Magyar képezdek reformja c. művét 1848 júniusában a Vallás és Közoktatási Minisztériumnak (továbbiakban VKM) ajánlotta, melyben részletesen kifejtette a magyar tanítóképzés fejlesztésének lehetséges útjait.

Az 1848. évi XX. tc.-el kapcsolatosan rögtön műve elején leszögezte, hogy a tanítóképzés: „*Keresztény szellemben és nemzeti irányban kezeltessék.*” Továbbá, hogy „*minden vallásfél szabadon intézi tanodáinak belszerkezetét, ezt és nem többet kívánnék törvénybe iktatni*”⁷⁰

Majer véleménye szerint az egyházak tehát a képzési autonómiáért küzdöttek, melyet az államosítás kísérlete fenyegetett, s melynek első lépéseként élték meg a költségek

---

⁷⁰ Majer István: A magyar tanítóképezdek reformja. Esztergom, 1848. 4.o.

állami teherviselését. A nemzeti nevelésről szóló fejezetben törvény által szabályozott egységes, az oktatási miniszter felügyelete alatt álló tanítóképzést szorgalmaz, melynek tanítási nyelve a növendék anyanyelve. A felekezetek szabadságát az iskolaállításban és az iskola működtetésében meg kívánta hagyni.⁷¹ Majer művében részletesen kifejtette a tanítóképzés reformjairól szóló elképzeléseit is, melyek nem mentek tovább az esztergomi római katolikus férfi képzőben akkor fennálló gyakorlatnál. A képezdébe 16 évesen mehettek volna az ifjak, akiknek legalább elemi iskolai végzettséggel kellett rendelkezniük. Fontos szempont volt a felvételnél a testi épség és egészség. Az is elvárás volt, hogy a jelölt legyen szellemileg ép, jó erkölcsű, jámbor, türelmes, vidám. A képzésnek Majer elvei szerint hármas irányba kellett volna haladnia, megkülönböztetve az értelmi, neveléstani és erkölcsi nevelési feladatokat. Az értelmi képzéssel kapcsolatban azt az elvet vallotta, hogy a tanítónak, ha nem is teljesen kimerítő, de alapos és rendszeres tudással kell rendelkeznie minden olyan ismeretkörből, melyet oktat. Épp ezért a képezdekben minden egyes elméleti tárgyat az alapoktól kezdve kellett volna oktatni, de nem hosszadalmas elméleti előadások keretében, hanem gyakorlatias módon. Épp ezért kívánatos minden egyes tanítóképző intézettel szoros összeköttetésben állnia: Egy felsőbbrendű elemi iskolának, mint a maximum példájának, egy alsórendű szegényiskolának, mint a minimum példájának, egy óvodának, egy vasárnapi iskolának, egy vakok iskolájának, egy süketnéma iskolának, és egy tornaiskolának. A reformtervezet egyik legnagyobb újdonsága az volt, hogy már 1848-ban sürgette a vakok és süketnémák oktatásmódjának tárgyalását a tanítóképzőkben.

A neveléstani képzés a következő részekből állt volna: Vallás és liturgikai gyakorlatokból és naponkénti valamint vasárnapi istentiszteletből, neveléstani gyakorlatokból, módszertani gyakorlatokból, kiseddóvói gyakorlatokból, egészségügyi gyakorlatokból, valamint az összes oktatandó tárgy gyakorlataiból.⁷²

A jellemfejlesztés legfontosabb teendőinek a következőket tartotta: A képezdei tanárok magaviseletének és jellemének példaszerűnek kellett lennie. A felügyelet, melyet növendékeik fölött gyakoroltak, nem haladhatta meg az ésszerűség határait. A képezdei tanároknak nem csak a növendékek korszerű oktatásáról kellett gondoskodni, hanem szabadidejükben a helyes elfoglaltságukról, és a célszerű napirendről is. A

---

⁷¹ Majer István: A magyar tanítóképezdek reformja. Esztergom, 1848. 40.o.

⁷² Majer István: A magyar tanítóképezdek reformja. Esztergom, 1848. 68-79.o.

növendékek szabadidejét olyan feladatokra kellett felhasználni, amelyeknek a gyakorlati képzésben is hasznát vehette. Amennyiben nem volt lehetséges, hogy az intézet növendékei együtt bennlakhassanak az intézetben, a tanároknak minden tőlük telhetőt el kellett követniük, hogy a növendékek házi élete összhangban álljon az intézet céljaival. Gondoskodniuk kellett a növendékek számára a megfelelő szabadidős programokról is.⁷³

Majer négyféle képezdét kívánt létrehozni Magyarországon.

1. A budapesti, vagy elsőrendű képezdét, melyben a városi tanítókat képezték volna.

Ide tervei szerint csak filozófiát végzett jelölteket vették volna fel. Ez a tanfolyam három éves, mely két elméleti és egy gyakorlati évből áll. A tanfolyam az egyetem bölcsészkarának kiegészítő tanfolyama, és egyetemi igazgatás alá tartozna.

2. „a katolikusok számára 14 középképezdét: Esztergom, Nyitra, Győr, Veszprém, Szombathely, Temesvár, Pécs, Kassa, Szatmár, Szepes, Eger, Nagyvárád, Kolozsvár és Zágráb városokban”⁷⁴

A középképezdek kétévesek, ahová felvehető minden 16 évét betöltött, de 22 évnél fiatalabb ifjú, aki felvételi vizsgálaton bizonyítja alkalmasságát. Ezekben a képezdekben valósult volna meg az értelmi, neveléstani, és erkölcsi képzés a fent leírtak szerint. Ezeknek az intézetnek jelesebb diákjai tovább tökéletesíthették volna tudásukat az elsőrendű képezdekben.

3. Kis képezdét a hegyi tótság és oláhok részére.⁷⁵

Ezek az ún. harmadrendű preparandiák. Itt tíz hónapos tanfolyamokat kívánt szervezni olyan jelöltek részére, akik hajlandóak szegényebb vidékeken tanítani. Elsősorban jóakarató, szegény családok ifjai jöhettek szóba a jelöltek között.

4. Nőképezdét.

Mivel az országban nőképezdek nem voltak, ezért Fáy Andrással egyetértésben szorgalmazza női képzők megnyitását. A tanítónőképzőt két éves tanfolyamnak szánta, ahová minden 16. életévét betöltött, elemi ismeretekkel rendelkező lány, vagy asszony felvehető.

---

⁷³ Majer István: A magyar tanítóképezdek reformja. Esztergom, 1848. 80-89. o.

⁷⁴ Majer István: A magyar tanítóképezdek reformja. Esztergom, 1848. 90.o.

⁷⁵ Majer István: A magyar tanítóképezdek reformja. Esztergom, 1848..90. o.

Több női képezde felállítását szorgalmazta, egy központi képzőt Budapesten, és még néhányat az ország nagyobb városaiban. A női képezdekkel kapcsolatosan felvetődött a tanári kar kérdése. Itt úgy rendelkezett, hogy a férfi tanárok házasok, a női tanárok asszonyok legyenek, a hit- és erkölcs tant pedig a felekezetnek megfelelő egyházi férfi oktassa. Kiállt amellett, hogy nem elégséges a női képzőben kizárólag női oktatók alkalmazása, ám felhívta a figyelmet arra, hogy a férfi tanároknak igen erkölcsös személyeknek kell lenniük.

A nőképezdek között is létrehozott volna néhány alsóbbrendű képezdet, melyben csak nevelést, és kézimunkát oktatnának, és egy év után oklevelet adott volna a jelölteknek. Ezekben lett volna módja a korosabb, vagy szegényebb nőknek, asszonyoknak képesítést nyerni magánúton. Mindez azért különös jelentőségű, mert Majer tervezete szerint ilyen képezdei bizonyítvány nélkül senki sem kaphatott volna sem magán, sem nyilvános nevelőnői állást.⁷⁶

Majer tervezete megvitatásra került az 1848-ban a Magyar Tanítók Első Egyetemes Gyűlésén.

A Magyar Tanítók Első Egyetemes Gyűlése

Az első tanügyi kongresszus gondolata Tavassy Lajostól származott, aki a Tanügyi Emléklapok szerkesztője és a pesti evangélikus iskola igazgatója. 1847-ben írt Tanoda és Egyház című röpiratában már az egységes állami szabályozás szükségessége mellett érvelt az oktatás területén.⁷⁷ Az evangélikus iskolák számára 1847-ben tartott soproni tanácskozáson szorgalmazta egy „protestáns tanári tanácskozmány” összehívását 1848 nyarára, amely a történelmi események hatására átalakult a Magyar Tanítók Első Egyetemes Gyűlésévé.⁷⁸

1848. április 27-én Eötvös körlevelet intézett a protestáns egyházkerületekhez, és Pestet jelölte meg az iskolai és egyházi reformokkal kapcsolatos értekezlet helyéül. A Magyar Tanítók Első Egyetemes Gyűlése így 1848 júliusában Pesten ülésezett öt napon át. (július 20-24.) A kongresszus elnöke Ney Ferenc. A résztvevők magas számát az indokolta, hogy az 1848. évi XX. tc. határozataival az egyházak képviselői nem értettek

---

⁷⁶ Majer István: A magyar tanítóképezdek reformja. Esztergom, 1848. 94-100.o.

⁷⁷ Mikonya György: A szabadságharc eszméinek megjelenése Tavasi Lajos munkásságában. <http://nik.line.hu/MMbead/11tema/11tema-Tavasi.pdf> (2013.10.15.)

⁷⁸ Kelemen Elemér: A nevelésügyi kongresszusok története. In: Kelemen Elemér: A tanító a történelem sodrában. Tanulmányok a magyar tanítóság 19–20. századi történetéből. Iskolakultúra-könyvek 32. Pécs, 2007. Iskolakultúra. 137.o.

egyed, mely minden típusú iskola tantervének előkészítését a kultusztárcára bízta. Ezért Eötvös úgy döntött, hogy a törvényjavaslat előkészítésébe bevonja az érintett iskolák és egyházak képviselőit.

Az 1848. évi Magyar Tanítók Első Egyetemes Gyűlésének igen határozott elképzelései voltak a tanítóképzőkkel kapcsolatban melyet a Képezdésre vonatkozó óhajtasok⁷⁹ c. fejezetben foglaltak össze:

„A képezdek átalakítása, rendezése szükséges

Három rendbeli képezdeket tartunk szükségesnek, ú. m. elsőrendű, középkepezdeket és nőkepezdeket.

Az elsőrendű képezde az ország fővárosában, Budapesten organizálandó a felső elemi tanítók képzésére...

Középkepezdek az ország több városában létesítenek...növendékei elemi iskolában képzett növendékek legyenek.”⁸⁰

A tervezet továbbá előírta, hogy a képezdekbe felvételi vizsga után vegyék fel a növendékeket, akik legalább 16, legfeljebb 20 évesek lehetnek. Egy képezdebe maximum 60-70 növendék felvételét javasolták. A tanfolyam a tervezet szerint két éves, egyszerre csak egy osztállyal. A képzők igazgatójául a legidősebb tanárt bíznák meg, a kerületi igazgatók és a minisztériumi tanács felügyelete mellett. Meghatározták a tanítandó tantárgyak teljes körét is.

A tervezet kimondta továbbá: „Nőkepezdek állítandók”⁸¹ A nőkepezdekben azonban nem csak tanítónőket kívántak képezni, hanem nevelő- és kisededóvnőket is. A tervezet a kisededóvás oktatását a nőkepezdekben tanítóképzéssel egyidőben kívánta megoldani, így növendékek nemcsak tanítói, hanem kisededóvó oklevelet is kaptak volna. A nőkepezdekbe legalább 16 éves, elemi iskolát végzett növendékek felvételét tervezték, különös figyelmet kívántak fordítani a jelölt megfelelő erkölcsösségére. A nőkepezdeben a tanfolyam tervezett ideje három év volt. Külön kihangsúlyozta a tervezet, hogy a gyakorlatra nagy gondot kell fordítani. A tanítandó tárgyak köre eltért a férfi képzőtől, különös tekintettel a gazdasszonyág, csecsemőápolás és hasonló,

---

⁷⁹ Az Első Egyetemes és Közös Magyar Tanítói Gyűlés dolgozatai a gyűlés megbízásából szerkesztve kiadja Dr. Tavassy Lajos. Pest, 1848. 13.o.

⁸⁰ ⁸⁰ Az Első Egyetemes és Közös Magyar Tanítói Gyűlés dolgozatai a gyűlés megbízásából szerkesztve kiadja Dr. Tavassy Lajos. Pest, 1848. 19-20.o.

⁸¹ ⁸¹ Az Első Egyetemes és Közös Magyar Tanítói Gyűlés dolgozatai a gyűlés megbízásából szerkesztve kiadja Dr. Tavassy Lajos. Pest, 1848. 20.o.

kifejezetten női jellegű tárgyakra. A tervezet szerint csak a képezdei bizonyítvánnyal rendelkezők vállalhattak akár magán akár nyilvános tanítói állást. Magánúton csak azok számára engedték volna meg a bizonyítvány megszerzését, akik legalább a 24. életévüket betöltötték, és már hivatalban voltak.

A képezdei tanárok javadalmazása az állam feladata, az intézetek megfelelő felszerelése is. Ekkor fogalmazódott meg a minimális felszerelés szükségessége, mely egy könyvtárból, szertárakból, és kertből áll.⁸²

A tanügyi kongresszus és Majer javaslatának összevetéséből kiderül, hogy a kongresszus jórészt az ő javaslatait fogadta el, minimális változtatásokkal, finomításokkal.

A kongresszus határozatait küldöttség adta át Eötvösnek 1848. július 28-án. A 19 paragrafusból álló törvényjavaslatot 1848 augusztusában az országgyűlés elé terjesztette a miniszter, melyben javasolta, hogy az állam kellő számú tanító- és tanítónőképzőt állítson fel a néptanítók képzésére. Ezek az iskolák három évesek lettek volna. A törvényjavaslat az Országgyűlésben nagy vihart kavart, az egyházak is támadták autonómiájukat féltve, a konzervatívok pedig túlzott haladó szelleme miatt⁸³. Habár az alsóház a törvénytervezetet hosszas viták után elfogadta, a felsőház augusztus végén levette napirendjéről, megvitatására többé nem került sor. Az 1848-as törvénytervezet így nem valósulhatott meg, javaslatai csak a Kiegyezés után határozhatták meg a tanítóképzés fejlődését.⁸⁴

2.6 Az 1848. évi állapot

Pyrker János László egri magyar tannyelvű képzője nem csak a római katolikus egyház, hanem Magyarország összes egyházának tanítóképzési gyakorlatára hatással volt. Ennek köszönhető, hogy az érvényben lévő törvényi szabályozás ellenére a XIX. sz. első felében elterjedt az önálló kétéves középfokú képzés. A középfokú tanítóképzés megjelenését követő iskolaalapítási kedvnek köszönhetően 1819. után az egyházak 29 év alatt 21 képzőt nyitottak, ezek mindegyike férfi képző.

---

⁸² Az Első Egyetemes és Közös Magyar Tanítói Gyűlés dolgozatai a gyűlés megbízásából szerkesztve kiadja Dr. Tavassy Lajos. Pest, 1848. 19-20.o.

⁸³ Lásd még: Fazekas Csaba : két el nem küldött petíció 1848-ból. Egyháztörténeti Szemle. 9.3. <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/rimely-peticio.htm> (2012. 08.07.)

⁸⁴ Kelemen Elemér: A nevelésügyi kongresszusok története. In:Kelemen Elemér: A tanító a történelem sodrában..Tanulmányok a magyar tanítóóság 19–20. századi történetéből. Iskolakultúra-könyvek 32. Pécs,2007. Iskolakultúra. 140.o.

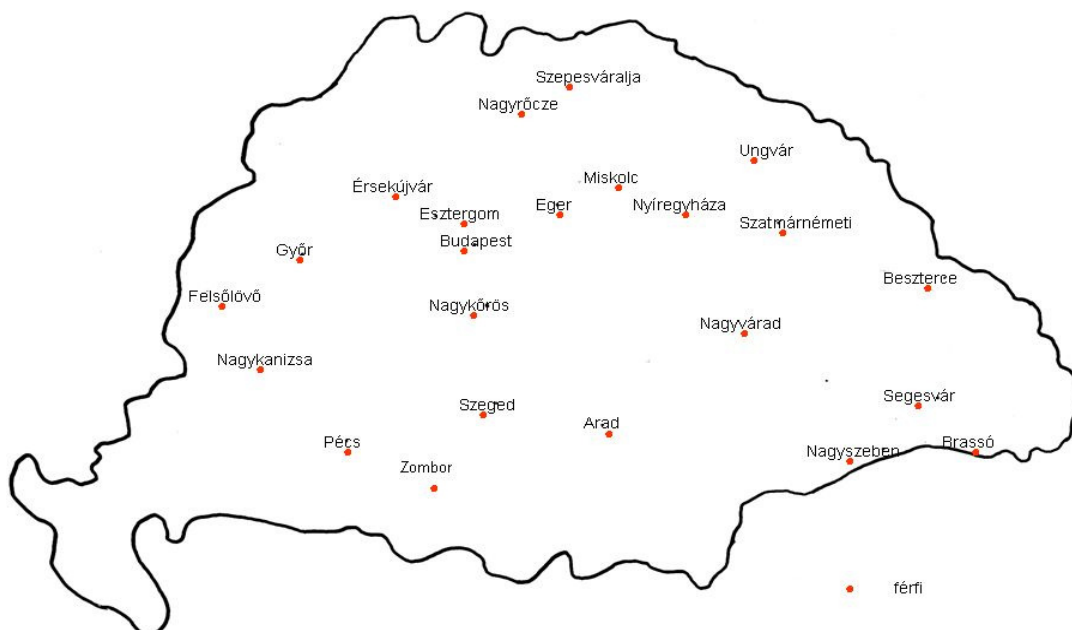
1. táblázat: Tanítóképzők Magyarországon 1848-ban az értesítők adatai alapján ⁸⁵

Település	Fenntartó	Jelleg	Alapítás éve	Tannyelv	Terület
Arad	görögkeleti	férfi	1812	román	Erdély és Székelyföld
Beszterce	evangélikus	férfi	1847	német	Erdély és Székelyföld
Brassó	evangélikus	férfi	1847	német	Erdély és Székelyföld
Budapest V.	királyi katolikus ⁸⁶	férfi	1844	magyar	Közép - Magyarország
Eger	római katolikus	férfi	1828	magyar	Közép - Magyarország
Érsekújvár	királyi katolikus	férfi	1844	1849-ig magyar	Észak-Magyarország
Esztergom	római katolikus	férfi	1842	magyar	Dunántúl
Felsőlövő	evangélikus	férfi	1845	német	Észak-Magyarország
Győr	római katolikus	férfi	1847	magyar	Dunántúl
Miskolc	királyi katolikus	férfi	1842	magyar	Közép - Magyarország
Nagykanizsa	királyi katolikus	férfi	1842	magyar	Dunántúl
Nagykőrös	református	férfi	1839	magyar	Közép - Magyarország
Nagyrócze	evangélikus	férfi	1847	magyar-szlovák	Észak-Magyarország
Nagyszeben	evangélikus	férfi	1847	német	Erdély és Székelyföld
Nagyvárad	görög katolikus	férfi	1847	román	Erdély és Székelyföld
Nyíregyháza	evangélikus	férfi	1847	magyar	Tiszántúl
Pécs	római katolikus	férfi	1831	magyar	Dunántúl
Segesvár	evangélikus	férfi	1847	magyar	Erdély és Székelyföld
Szatmárnémeti	római katolikus	férfi	1847	magyar	Erdély és Székelyföld
Szeged	római katolikus	férfi	1844	magyar	Közép - Magyarország
Szepesváralja	római katolikus	férfi	1819	szlovák	Észak-Magyarország
Ungvár	görög katolikus	férfi	1831	magyar-rutén	Észak-Magyarország
Zombor	görögkeleti	férfi	1816	szerb	Dél-Magyarország

⁸⁵ Vö. Sebestyén Gyula: Elemi isk. tanító- és tanítónőképzésünk fejlődése. Budapest, 1896. 7-14.o.

⁸⁶ A királyi katolikus képzők a Tanulmányi Alapból támogatott tanítóképzők. A Tanulmányi Alapot 1780-ban Mária Terézia alapította a feloszlott jezsuita rend vagyonából oktatási célokra. (Katolikus Lexikon. <http://lexikon.katolikus.hu/T/Tanulm%C3%A1nyi%20Alap.html>. 2013-07-30)

1. térkép: Tanítóképzők Magyarországon 1848-ban.

A képzők elhelyezkedése függött a fenntartótól. A római katolikus képzők elsősorban érseki, püspöki székhelyeken, egyházmegyei központokban találhatóak. Érseki székhelyen működött képző ekkor Esztergomban, Egerben, püspöki székhelyen Szepesváralján, Pécsen. Szatmárnémeti a szatmári egyházmegye székhelye volt, Nagykanizsa a térség legnépesebb, legpolgárosodottabb városa, ahol a piarista rend már 1766-ben gimnáziumot hozott létre a városban.

Református képző mindössze egy található ekkor az országban Nagykőrösön, mely nem önálló középfokú intézmény. A református egyház ekkor a tanítóképzést még a gimnáziumi képzéssel párhuzamosan oldotta meg, tanítóképző tanfolyamok formájában, ami nem ment tovább a Ratio által előírt normaiskola rendszernél. Ugyanez mondható el a görög katolikus és a görögkeleti képzőkről is⁸⁷.

Az evangélikus képzők elsősorban a németajkú területeken működtek. A reformáció két ága Magyarországon az anyanyelv szerint is tagolódott. Míg a református egyház elsősorban a magyar nyelvű területeken terjeszkedett, addig az evangélikus egyház az erdélyi szászok körében, a németajkú területeken, illetve a szlovákok között. Így az evangélikus képzőket elsősorban Erdélyben a szászok által lakott területeken találjuk, Besztercén, Brassóban, Nagyszebenben és Segesvárott, illetve a Dunántúlon

⁸⁷ Szakál János : A magyar tanítóképzés története. Budapest.1934. 61.o.

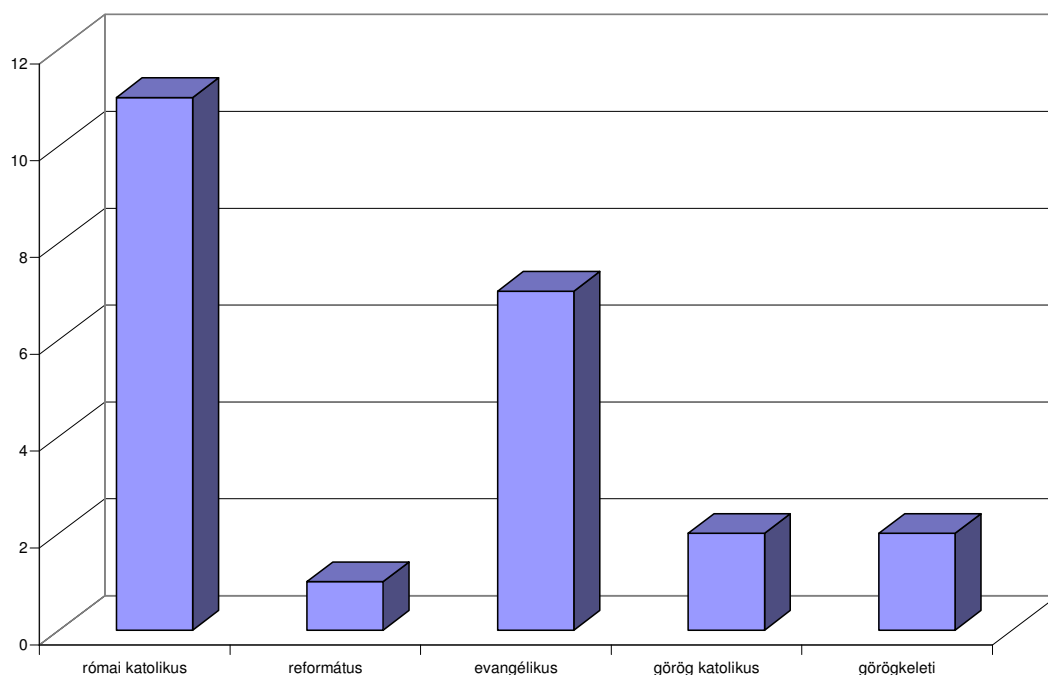

Felsőlvőn, a Tiszántúlon Nyíregyházán, Észak-Magyarországon Nagyróczén. Német nyelven folyt a tanítás Brassóban, Besztercén, Nagyszebenben és Segesvárott.

A görög katolikusok száma az ország keleti vidékein volt számottevő, így meglepő, hogy csak egyetlen tanítóképzőt nyitottak 1848-ig. A továbbiakban sem lett magas a görög katolikus képzők száma, elhelyezkedésük viszont jellegzetesen észak-magyarországi illetve erdélyi.

Tiszántúlon mindössze egy képzőt találunk, Nyíregyházán az evangélikus tanítóképzőt, a terület többi része ellátatlan maradt. A Dunántúl középső része, Észak-Magyarország nyugati területei, és Dél-Magyarország keleti, délkeleti területei is tanítóképző nélkül maradtak. Természetesen ilyen alacsony képzőszám mellett nem várható egyenletes területi megoszlás.

2. ábra: Képzők száma fenntartók szerint 1848-ban az értesítők alapján.

A római katolikus képzők közül négy királyi katolikus képző volt. A királyi katolikus képzők a római katolikus egyház vezetése alatt álltak, fenntartásukat a Tanulmányi Alapból⁸⁸ finanszírozták. A többi egyháznak összesen 12 képzője volt, melyből hét evangélikus.

⁸⁸ A Tanulmányi Alapot Mária Terézia létesítette 1780-ban az 1773-ban eltörölt jezsuita rend javaiból, a tanügyi intézmények fenntartása céljából.

2.7 A tanítóképzés központi szabályozása a szabadságharcot követően

A szabadságharcot követően csak 1855-ben, Leo Thun gróf rendeletében került sor a népoktatás szabályozására. (A rendelet címe: Bestimmungen für die katholischen Präparanden-Curse in Ungarn). Ekkor a népiskolákat főelemi és alelemi iskolákra bontották, ennek megfelelően lehetett mindkét típusú iskolára tanítói oklevelet szerezni. Közel 2000 elemi iskola felállítását tervezték, amelyekhez tanítóra volt szükség. Éppen ezért, ebben az időszakban nagyobb gondot fordítottak a tanítóképzésre. A képesítések típusának megváltoztatásával igyekeztek a tanulmányi időt lecsökkenteni, több oklevelet kibocsátani.

A képesítéseket három fokra osztották:

1. Főelemi tanítói oklevelet kaphatott és mind a négy osztályban taníthatott az, aki a két éves tanfolyamot elvégezte, és a vizsgálaton megfelelt. A képesítés két tanulmányi év elteltével történt, gyakorlóév nélkül.

2. A tanítóhiány csökkentésére szervezetek egy éves tanfolyamokat is, melyeken az elmélet háttérbe szorítása mellett inkább a gyakorlati képzésre fordítottak nagyobb figyelmet. Ezeknek a tanfolyamoknak a hallgatói szintén képesítővizsgát tettek, de csak altanítói képesítést nyertek, mellyel kizárólag az alsó két osztályt taníthatták.

3. Néhány éves tanítást követően újabb vizsgán alelemi tanítói oklevelet szerezhettek, mely már az alsó három osztály tanítására hatalmazta fel őket.⁸⁹

A tanítóképzők továbbra sem voltak önállóak, a minta-főelemi iskolával összeköttetésben működtek. Már az 1853. évi 4983. sz. rendelet kimondta, hogy teljes normaiskolákkal kapcsolatos tanítóképző intézetekben egyedül főtanító képzéssel kell foglalkozni.⁹⁰

1856-ben megszüntették az 1842-ben felállított öt képezdét, illetve átalakították, s ettől kezdve királyi római katolikus tanítóképző-intézetek álltak fenn.⁹¹

„Ö cs. és kir. apostoli Felségének 1855. évi december 14-én kelt elhatározása s ehhez mérten a magas cs. k. közoktatásügyi minisztériumnak 19334/1396 sz. a. 1856. évi január 30-án kelt rendelete következtében, melyeknél fogva az eddig fennálló

---

⁸⁹ Szakál János : A magyar tanítóképzés története. Budapest.1934. 54-61.o.

⁹⁰ A vallás és közoktatásügyi m. kir. ministernek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett huszonötödik jelentése. Bp. 1896. 1141.o.

⁹¹ Szakál János: A magyar tanítóképzés története. Budapest, 1934. 55.o.

*képezdek feloszlatnak, s helyettük főelemi tanodákkal kapcsolatban álló képezdei tanfolyamok állíttatnak fel Magyarországon, és pedig a budai kormánykerületben három a férfi tanítójelöltek részére, Pesten, Esztergomban és Kalocsán és egy a női tanítójelöltek részére az angol szüzek intézetében...*⁹²

A rendelet értelmében az angolkisasszonyok intézetét bízták meg egy tanítónőképző felállításával 1854 októberében, mely 1856. november 5-én nyílt meg két évfolyammal, Pesten. Ez volt az első női képző Magyarországon. A tanítás nyelve német volt, egészen 1868-ig.⁹³

A második tanítónőképző Szatmárnémetiben nyílt 1857-ben, a szatmári irgalmas nővérek anyaházában. Már az első évben rendelkezett nyilvánossági joggal. Az első tanévben egy évfolyamos volt, a következő évben már két évfolyammal működött.⁹⁴

A harmadik női képző a nagyváradai római katolikus tanítónőképző volt, mely 1858-ban kezdte meg működését. A bécsi kormány 1856. július 19-én 5435. sz. átiratában felszólította Szaniszló Ferenc püspököt, hogy állítson fel egy római katolikus tanítónőképzőt. Ekkor a városban a lánynevelés még nagyon kezdetleges állapotban volt, az Orsolya zárda az egyetlen számba jöhető hely, ahol a képezdét el lehetett helyezni. 1858. szeptember 23-án arról értesítették nagyvárad kerületi helytartósági osztályt, hogy az 1858/59. tanévben az Orsolya apácák kolostorában az ő vezetésük mellett megnyitják a tanítónőképzőt. 1859. január 29-én kelt átiratában a bécsi kormány engedélyezte a képezde megnyitását, és értesítette a püspököt, hogy a nyilvánossági jogot megadja. 1859. január 7-én volt a képezde ünnepélyes megnyitója, s még ugyanebben az évben a nyilvánossági jogot is megkapta az intézet, így államilag érvényes bizonyítványokat adhattak ki.⁹⁵

---

⁹² 2960/ 1856 rendelet a szegedi cs. k. tanítóképezde megszüntetéséről. In: A szegedi cs. k. tanítóképző intézet értesítője az 1883/1884. évről. 13.o.

⁹³ Az Angolkisasszonyok budapesti királyi katolikus tanítónőképzőjének értesítője az 1937-1938. iskolai évről. Budapest, 1938. 8.o.

⁹⁴ A Paulai Szent Vincéről nevezett Szatmári irgalmas Nővérek szatmárnémeti róm. kat. Tanítónőképző – intézetének és leánylíceumának évkönyve az 1940-41. iskolai évről, az iskola fennállásának 84. évében. Szatmárnémeti, 1941. 10.o.

⁹⁵ A nagyváradai Szent-Orsolya rendi r. k leánylíceum évkönyve az 1940-41-es tanévről. Az intézet fennállásának 170. évében. Nagyvárad,(é.n.). 71-92.o.

2. táblázat: Új alapítású tanítóképzők az abszolútizmus idején az értesítők alapján

Település	Fenntartó	Jelleg	Alapítás éve
Pest	római katolikus	női	1855
Szatmárnémeti	római katolikus	női	1857
Nagyvárad	római katolikus	női	1859
Kassa	római katolikus	női	1860
Sopron	római katolikus	női	1864

Az iskolák történetét tanulmányozva, a női képezdek alapításával kapcsolatosan meg lehetett határozni azokat a jellegzetes indítékokat, melyek leggyakrabban álltak az iskolák létrejöttének hátterében. Így azt találtuk, hogy a tanítónőképzők nagy részét egyházi- és magánszemélyek kezdeményezésére állították. Néhány esetben a képző állítása szoros összefüggésben állt a rend által fenntartott és működtetett elemi népiskolák tanítónő utánpótlásának biztosításával. A tanítónőképzés azonban igen szűk körű maradt az abszolút kormány idején, az apácarendek főelemi iskoláival kapcsolatban álltak csak fenn. Ezekben a tanfolyamokon a tanítóképzés rendszere az általános követelmények leszállításával volt érvényes.

Bár Haynau a protestáns felekezeteket 1850. február 10-én kelt rendeletével megfosztotta autonómiájuktól és gyűléstartási joguktól, a folyamatos tiltakozások nyomására a kormány megengedte, hogy biztosai jelenlétében egyházi és iskolai ügyeiket megtárgyalhassák. 1858-ban tanácskozásukon a tanítóképezdeket a Bestimmungen alapján alakították át. Ekkor a reformátusoknak Debrecenben, Sárospatakon és Nagykőrösön volt képzőjük, melyeket a pápaival egészítették ki.

A Bestimmungen minden tanítóképzőt két évfolyamúvá tett. Az elsajátítandó tárgyak nagyrészt megegyeztek a főelemi iskola tárgyaival, de már megjelent nevelés- és tanítástan, módszertan, valamint az iskolai szervezet ismertetése a tantárgyak között. Ugyanakkor minden olyan ismeret és készségtárgy oktatását kiiktatták a tantárgyak sorából, amelyre a népiskolai tanítónak hivatala gyakorlása közben nem volt szüksége. A tanítóképzők kötelesek voltak tantervet készíteni, melyet a helytartótanács hagyott jóvá. Az elméleti oktatás mellett ki kellett dolgozni a gyakorlati képzés tervét is, hisz a rendelet előírta, hogy minden képezdei növendék köteles a mintaiskolában hospitálni, óraterveket készíteni és tanítani.

Az új tanítóképzőket lehetőleg nem magyar ajkú területekre telepítették, a többnyelvű vidékek elsőbbséget élveztek. Ennek a rendelkezésnek a magyar nyelv háttérbe szorítása volt a célja. A tanítás nyelve a képzőkben az a nyelv volt, amelyen a növendék később tanított. A nemzetiségek lakta vidékeken előfordulhatott, hogy nem tanítottak egyáltalán magyarul, mivel a második nyelv kötelezően a német volt. Így a következő helyzet alakult ki:

A kalocsai, esztergomi, pécsi képzők nyelve magyar és német, a nagyváradi, szatmári és győri képzőkben magyar, de ezzel egyenrangú volt a német, a pesti képzőben német volt a tannyelv, de megengedték, hogy magyar nyelven magyarázzanak, ha szükséges, később, pedig egyes tárgyakat oktathattak magyarul is.

A nagyszombati, kassai és beszercebányai képzők német és szlovák (tót) nyelven tanítottak, Sopronban németül és horvátul. Ungváron a magyar-német rutén nyelvek használata volt engedélyezett, Nagyváradon és Aradon a görög katolikus képzőkben a német és román volt a tanítás nyelve. Zomborban a német és szerb nyelv volt a tanítás nyelve.⁹⁶

Ennek a korszaknak jellemzője, hogy kevés a tanítóképző az országban és ezek sem voltak kellően benépesítve. Az okok között szerepelt többek között, hogy a tanítói pálya nem tartozott az anyagilag megbecsült hivatások közé, s ezért kevésbé volt vonzó. Az iskoláztatás költségei pedig magasak voltak a pálya presztízséhez képest. Ennek megváltoztatására ösztöndíjakat hoztak létre, s igyekeztek a növendékek anyagi szükségleteit biztosítani. A segélyezési rendszer segítette a tanítóképzőkbe csalogatni a növendékeket. Később, mint látni fogjuk ennél tovább is kell menni a cél érdekében, s internátusokban köztartást kellett biztosítani a szegény, ám jó képességű növendékek számára.

---

⁹⁶ Sebestyén Gyula: Elemi isk. tanító – és tanítónőképzésünk fejlődése. Budapest, 1896. 13.o. lásd még. Szakál János: A magyar tanítóképzés története. Budapest, 1934. 56-57.o.

3 Az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk előzményei, bevezetése és hatása

3.1 Az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk előtti állapot

A tanítóképzés újjászervezése során a Bestimmungenen alapján az érsekújvári, miskolci és nagykanizsai királyi katolikus tanítóképzőket bezárták 1856-ban, illetve a kolozsvárit 1858-ban. Ezen kívül a nyíregyházi evangélikus tanítóképző működése szünetelt 1848 és 1859 között.⁹⁷

1868-ban 43 tanítóképzőt találunk az országban. Megjelennek a tanítónőképzők is, de számuk elmarad a férfi képzőké mögött, az összes 11,6 %-át teszik ki. Ekkor öt női képző volt Magyarországon, mindegyik római katolikus. Ezek mind olyan városban találhatóak, ahol korábban már felállítottak egy római katolikus férfi képzőt is. A továbbiakban is jellemző maradt, hogy a nagyobb római katolikus egyházi központokban két tanítóképzőt találunk, egy férfi és egy női iskolát.

3. táblázat: Tanítónőképzők elhelyezkedése 1868-ban a miniszteri jelentés alapján⁹⁸

Település	Fenntartó	Jelleg	Alapítás éve	Tannyelv	Terület
Budapest IV.	római katolikus Angolkisasszonyok	női	1855	1868-ig német 1868-tól magyar	Közép - Magyarország
Kassa	római katolikus Szent Orsolya-rendi	női	1860	magyar-német	Észak-Magyarország
Nagyvárad	római katolikus Szent Orsolya-rendi	női	1859	magyar	Erdély és Székelyföld
Sopron	római katolikus Szent Orsolya-rendi	női	1864	magyar - német	Dunántúl
Szatmárnémeti	római katolikus Szatmári Irgalmas Nővérek	női	1857	magyar	Erdély és Székelyföld

1848 és 1868 között összesen 23 új tanítóképzőt alapítottak.

⁹⁷ Sebestyén Gyula: Elemi isk. tanító – és tanítónőképzésünk fejlődése. Budapest, 1896. 12-13.o.

⁹⁸ A vallás-és közoktatásügyi m. kir. miniszternek az országgyűlés elé terjesztett jelentése a népiskolai közoktatás állapotáról 1870-ben. Buda, 1870. 77.o

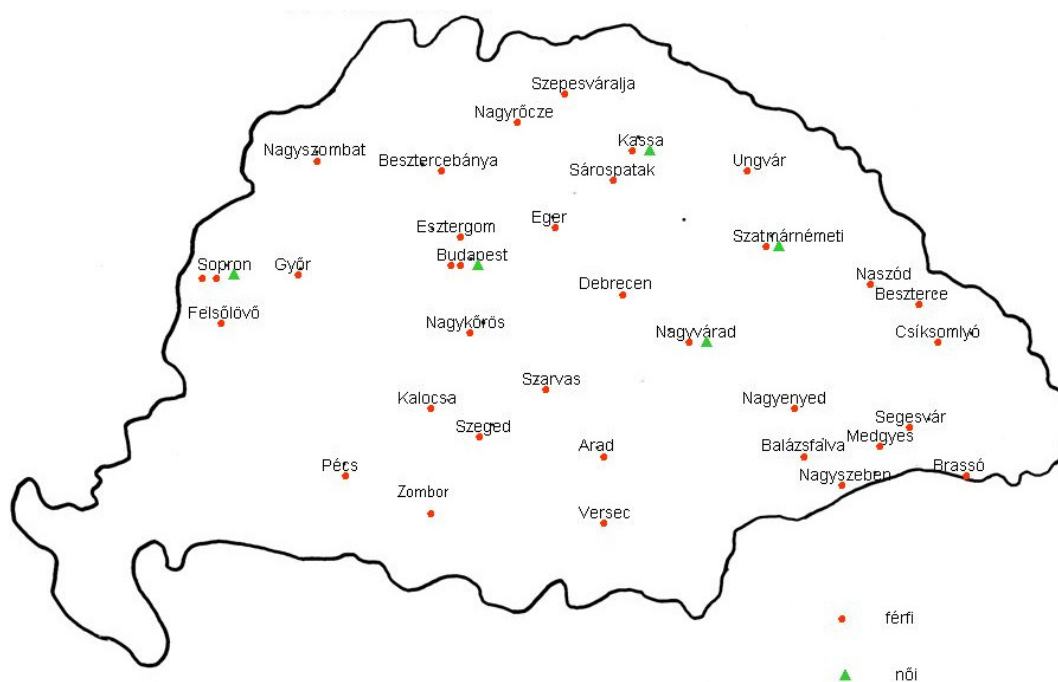
4. táblázat: Új alapítású képzők 1848 és 1868 között az értesítők adatai alapján:

Település	Fenntartó	Jelleg	Alapítás éve	Tannyelv	Terület
Balázsfalva	görög katolikus	férfi	1865	román	Erdély és Székelyföld
Besztercebánya	római katolikus	férfi	1856	magyar - német	Észak-Magyarország
Budapest IV.	római katolikus Angolkisasszonyok	női	1855	1868-ig német 1868-tól magyar	Közép -Magyarország
Budapest VIII.	izraelita	férfi	1859	1868-ig német 1868-tól magyar	Közép -Magyarország
Csíkсомlyó	római katolikus	férfi	1859	magyar	Erdély és Székelyföld
Debrecen	református	férfi	1855	magyar	Tiszántúl
Kalocsa	római katolikus	férfi	1856	magyar	Közép Magyarország
Kassa	római katolikus	férfi	1855	magyar	Észak-Magyarország
Kassa	római katolikus Szent Orsolya- rendi	női	1860	magyar-német	Észak-Magyarország
Medgyes	evangélikus	férfi	1856	magyar-német	Erdély és Székelyföld
Nagyenyed	református	férfi	1853	magyar	Erdély és Székelyföld
Nagyszeben	görögkeleti	férfi	1863	román	Erdély és Székelyföld
Nagyszombat	római katolikus	férfi	1857	magyar-német -szlovák	Erdély és Székelyföld
Nagyvárad	római katolikus	férfi	1856	magyar	Erdély és Székelyföld
Nagyvárad	római katolikus Szent Orsolya- rendi	női	1859	magyar	Erdély és Székelyföld
Naszód	görög katolikus	férfi	1859	román	Erdély és Székelyföld
Sárospatak	református	férfi	1857	magyar	Közép -Magyarország
Sopron	evangélikus	férfi	1858	magyar	Dunántúl
Sopron	római katolikus	férfi	1865	magyar -német	Dunántúl
Sopron	római katolikus Szent Orsolya- rendi	női	1864	magyar -német	Dunántúl
Szarvas	evangélikus	férfi	1861	magyar	Tiszántúl
Szatmárnémeti	római katolikus Szatmári Irgalmas Nővérek	női	1857	magyar	Erdély és Székelyföld
Versec	királyi katolikus	férfi	1854	magyar	Dél-Magyarország

Észak-Magyarországon hét iskolát találhatunk ebből három új alapítású, Erdély tíz iskolával gyarapodott, itt volt a legnagyobb a növekedés. Így összesen 17 iskola működött ezen a területen. A Dél-magyarországi területen mindössze két tanítóképző volt az újonnan alapított verseczi római katolikus képzővel együtt. A Tiszántúlon három iskola működött, egy református férfi képző Debrecenben, és egy-egy evangélikus férfi képző Szarvason és Nyíregyházán. A debreceni és a szarvasi új alapítású iskola volt. Közép-Magyarországon összesen nyolc iskola volt, ebből négy új alapítású. Budapest későbbi központi szerepét jól mutatja, hogy ekkor már három képző volt a fővárosban, két férfi és egy női. A Dunántúlon hat képző volt, ebből három új alapítású. Érdekesség, hogy mindhárom új képző Sopronban található. Így a területi ellátottság alig javult, a Dunántúl középső részei továbbra is ellátatlanok maradtak.

Az ország területi ellátottsága megváltozott az új képzők megjelenésével. Egyenletesebbé vált a megoszlás, már ekkor érzékelhető a kialakuló Közép-magyarországi és erdélyi túlsúly.

2. térkép: Magyarország tanító- és tanítónőképzői 1868-ban a XXXVIII. tc. előtt a miniszteri jelentés alapján⁹⁹

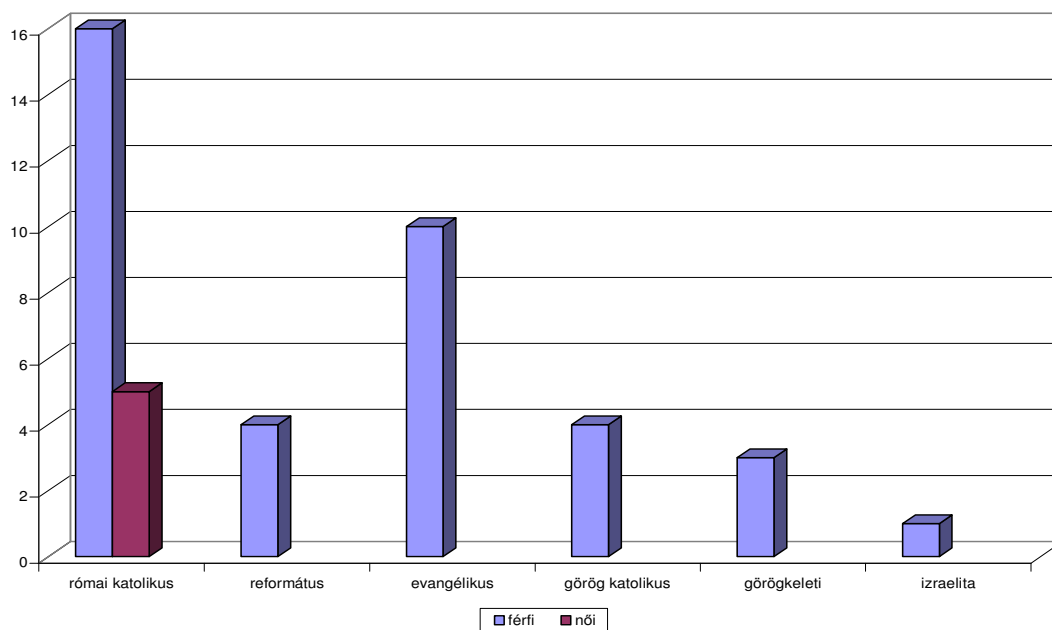
A különböző országrészek egyenletes ellátását nagyban elősegítette, hogy kevés számú, nagy fenntartó igyekezett a tanítóképzést megvalósítani. A kis egyházak, kis

⁹⁹ A vallás-és közoktatásügyi m. kir. miniszternek az országgyűlés elé terjesztett jelentése a népiskolai közoktatás állapotáról 1870-ben. Buda, 1870. 74-77.o.

fenntartók nem képesek a területi igényeket kielégíteni, az ország egy-egy településén nyitnak iskolát, ahová a teljes országból történt a beiskolázás.

3. ábra: Képzők száma fenntartók szerint 1868-ban a miniszteri jelentés alapján¹⁰⁰

A tanítóképzőknek ekkor 48,8 %át adta a római katolikus egyház (ide sorolva a két királyi katolikus képzőt is) 9,3 %-a a református, 23,3%-át az evangélikus, 9,3%-át a görög katolikus, 7%-át a görög keleti, valamint 2,3%-át az izraelita egyház.¹⁰¹

A négy királyi katolikus képző bezárását követően megmaradt kettő, a pesti és a verseczi. A római katolikus férfi képzők száma az 1848-as állapothoz képest héttel nőtt, és az öt új alapítású női képzővel együtt összesen 19 római katolikus képző volt az országban.

A görögkeleti képzőkkel kapcsolatosan meg kell jegyeznünk, hogy a zombori ekkor még férfi képzőként került besorolásra. A miniszteri jelentések majd csak 1871-et követően említenek nőképzést az iskolával kapcsolatosan.

A tanulók létszámáról ezekről az évekről nem rendelkezünk adatokkal.

¹⁰⁰ A vallás-és közoktatásügyi m. kir. miniszternek az országgyűlés elé terjesztett jelentése a népiskolai közoktatás állapotáról 1870-ben. Buda, 1870. 74-77.o.

¹⁰¹ Vö.: Donáth Péter: Tanító(nő)képzők, tanáraik és diákjaik. In: A magyar művelődés és tanítóképzés történetéből. Budapest, 2008, Trezor. 6.o.

3.2 Az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk

A kiegyezés után a vallás- és közoktatásügyi miniszter báró Eötvös József lett, aki az 1848. évi törvényjavaslat összeállításával elévülhetetlen érdemeket szerzett a közoktatásügy történetében. Ismét nekilátott közoktatás, különösen, a népoktatás megújításának, melyre már égető szükség volt. Azonban hogy megelőzze az 1848.évi törvénytervezettel kapcsolatosan tapasztalt ellenállást az egyházak részéről, először a római katolikus autonómia rendezését kívánta megvalósítani, így biztosítva a megújult egyház támogatását népoktatási elképzeléseihez.¹⁰²

A népoktatás új rendszerében, a tanítóképzésnek kiemelt szerep jutott. Egységesíteni kellett az országban található képezdek rendszerét, melyek közül az egyik típus a Ratiók alapján az elemi iskolákkal kapcsolatos, másik típusa a protestánsoknál jellemzően a gimnáziumokkal kapcsolatos, valamit harmadik típusa a Pyrker János László által alapított egri képző mintájára állított, a középiskolákkal többé-kevésbé kapcsolatos önálló középfokú képezdek voltak. Eötvösre hárult a feladat, hogy az új rendszerben megtalálja a tanítóképzésnek leginkább megfelelő szervezeti formát.

Az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népoktatásról a VII. fejezetben tárgyalja a tanítóképezdeket:

„a) Tanítóképezdek:

81. § Az állam az ország különböző vidékein 20 tanítóképezdet állít fel.

82. § A képezdének egy gyakorlóiskolával kell összekötni lenni, melybe a növendék tanítók gyakorlatilag képezthessenek.

b) Tanítónőképezdek:

106. § Az állam az ország különböző vidékein tanítónőket képező intézeteket állít föl, a melyekben különösen a felső nép- és polgári iskolákban levő leányosztályok számára tanítónők képezthessenek.

107. § A tanítónőket képező intézetekben egy benlakó tanítónő felügyelete alatt a növendékek is mindnyájan benlaknak és közösen étkeznek. Az igazgató tanács csak kivételesen engedheti meg a künlakást.

---

¹⁰² Kelemen Elemér: Eötvös József gondolatai államról, egyházzól, iskoláról. Világosság 2003. 3-4 szám 63-67.o.

109. § A tanfolyam 3 év.”¹⁰³

A törvény felsorolja milyen feltételekhez, kötötték az intézetbe való felvételt, s hogy a tanítóképző intézetekben milyen tárgyakat kellett tanítani. Rendelkezett a tanítóképző-intézeti tanárok számáról, fizetéséről. Ez azért lényeges, mert a törvényben meghatározott javadalmazás meghaladta a középiskolai tanárokét. Eötvös így kívánta a legjobb szakembereket ebbe az intézménytípusba csábítani.

Nem feledkezett meg a segélyezésről sem. A férfi képezdékben köztartást állítottak fel, a szegény, szorgalmas, jó magaviseletű növendékek helyett az intézet fizette a köztartás díját. „Az élelmezési és ösztöndíjbeli jótéteményeket” az igazgatótanács osztotta ki, melyeket kiterjesztettek a szegény tanítók és a felekezeti iskolában tanítók gyermekire is. A tanítónőképző intézetekben tandíj nem volt, a szállás, mosás, élelem mérsékelt áron volt. Természetesen itt is lehetőség volt a teljes mentességre, a szegény sorsú, tehetséges, jó magaviseletű diákok számára.

A törvény IX. fejezetében a 133. § rendelkezett arról, hogy a továbbiakban csak olyan személyt lehetett tanítóként alkalmazni, aki valamelyik nyilvános képzőben elvégezte a tanfolyamot. Azoknak a tanítóknak, akik a rendelet kiadásakor már állásban voltak és nem rendelkeztek képesítéssel, bizottság előtt kellett bizonyítaniuk a tanításban való jártasságukat. Számukra a nyári szünet idejére póttanfolyamokon való részvételt írtak elő.

A törvény a hitfelekezetek számára megengedte a tanítóképző intézetek állítását és fenntartását, de a felekezeti képzőkre is vonatkozott az állami képzőkkel szemben támasztott összes tárgyi követelmény. A törvényben felsorolt oktatási tartalmak a felekezeti képzőkre is kötelezőek voltak, minden évben nyilvános vizsgát kellett tartani, amiről a minisztert előzetesen értesíteni kellett. Ezekre a vizsgákra az állam biztosokat küldött ki. A törvény alapján minden hitfelekezeti népoktatási intézet az állam főfelügyelete alá került.

Magán tanítóképző intézetek felállítására is lehetőséget adott az 1868. XXXVIII. tc. olyan egyének számára, akik elemi-, felső nép- vagy polgári iskolát tartottak fenn, mert így a növendékek gyakorlati képzése biztosított. Ám a magán képzők nem nyerhettek nyilvánossági jogot, ezért növendékeik valamelyik nyilvános képzőben tehették le vizsgáikat.

---

¹⁰³ 1868. évi XXXVIII. törvénycikk: A népiskolai közoktatás tárgyában.

3.3 Az állami tanítóképzés kiépülése

Az 1869. évben a jelentés szerint az országban 15 968 rendes, 1 824 segéd tanító volt, tehát összesen 17 792 tanító. Ennek területi megoszlása a következő: Királyhágón innen 12 802 rendes és 1 560 segédtanító, összesen 14 362 fő, akikből 220 tanítónő. Erdélyben 3 166 rendes és 264 segédtanító, ebből 25 tanítónő.

A Királyhágón innen volt 1 928 679 tanköteles és 1 001 041 ténylegesen iskolába járó gyerek, így egy tanítóra 135 tanköteles és 70 ténylegesen iskolába járó jutott. Erdélyben 365 062 tanköteles és 151 074 ténylegesen iskolába járó gyermek volt, ez azt jelenti, hogy 104 tanköteles és 44 ténylegesen iskolába járó jutott egy tanítóra.¹⁰⁴ Az adatokból egyértelműen kitűnik, hogy az országban több tanítóra lett volna szükség. Ennek biztosítására az állami képzők gyors felállítása sem volt megoldás, hiszen azokból leghamarabb 3 év múltán kerültek ki okleveles tanítók, hosszabb távon azonban megoldást nyújthattak. 1869-ben a miniszteri jelentés szerint 13 783 tanítóra volt még szükség az összes iskolaköteles tanítatásának biztosítására.¹⁰⁵ A meglévő tanítóhiányon br. Eötvös József olyan tanfolyamokkal kívánt segíteni, melyeken a rendes képezdei növendékeknél képzettebb és idősebb szakemberek képzését tűzte ki célul, és melyből évenként 400 tanítót remélt kibocsátani. Azonban ez a terv nem vált be, és a képzőkben is komoly feszültségeket keltett, mind a tanárok túlterheltségében, mind a növendékek hangulatában, és a hozzá fűzött reményeket sem váltotta be, hiszen a tanfolyamról az első évben mindössze 90 tanító került ki.¹⁰⁶

Az 1869. évi költségvetésben csupán a budai állami férfiképző felállításának költségei szerepeltek, azonban a belső-somogyi református egyházmegye, valamint a losonci helvét és ágostai egyházközség felajánlása arra készítette a minisztert, hogy 1869 őszén további három férfi képzőt állítson, Sárospatakon, Losoncon, és Csurgón. Emellett egy női képzőt is a tervezett férfi képző mellett Budán. A miniszter nem törekedett a képzők számára új épületeket építsenek, mivel a tanítóhiány csökkentése volt az elsődleges célja, ezért minél több képző megnyitását tartotta célszerűnek minél rövidebb idő alatt. Ennek érdekében a képezdét a városok által ideiglenesen iskola céljára felajánlott, vagy olcsón megvásárolható és könnyen átalakítható kész

---

¹⁰⁴ A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszternek az országgyűlés elé terjesztett jelentése a közoktatás állapotáról 1870-ben. Buda, 1870. 10.o.

¹⁰⁵ A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszternek az országgyűlés elé terjesztett jelentése a közoktatás állapotáról 1870-ben. Buda, 1870. 10.o

¹⁰⁶ A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás 1872. évi állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett jelentése. Budapesten, 1874. 53.o.

épületekben helyezte el.¹⁰⁷ Eötvös személyesen is meglátogatta azokat a városokat, ahol intézetek felállítását tervezte. Személyes jelenlétével kívánta elérni, hogy a helyi társadalom és a vezetés támogassa az új intézmény felállítását. A kiválasztásnál fontos szempont volt, hogy a képzők ne a vidék központi városaiban legyenek, hanem kisebb településeken, melyek társadalmi-gazdasági viszonyai jobban megfelelnek azoknak az állapotoknak, melyek között a végzett tanítóknak helyt kell majd állniuk. Másik szempont volt, hogy a képzőket lehetőség szerint az ország periferiáján állítsák fel, a nemzetiségek lakta vidékeken, mely kifejezetten a nemzeti érdekek érvényesítését szolgálta. (Ezzel a döntéssel kapcsolatban már 1892-ben heves viták törnek ki, s a VKM ígéretet tesz az állami képzők területi elhelyezésének megváltoztatására.¹⁰⁸) A döntés másik szempontja volt, hogy a települések milyen anyagi áldozatot vállaltak annak érdekében, hogy az állami képző állításnak jogát elnyerjék. A VKM szinte versenytárgyalásokat szervezett a települések között, döntő szempont volt tehát, hogy rendelkezett-e a település iskola céljaira alkalmas épülettel, melyet felajánlott az állami képző céljaira, vagy ha ideiglenes épületet tudott csak biztosítani, akkor milyen mértékben volt hajlandó a végleges iskolaépület állításhoz hozzájárulni (telek, téglá, munka).

Az 1869/70 iskolaévben már működtek a következő városokban állami férfi képzők: Buda I. kerület, Csurgó, Losonc, Sárospatak. A sárospataki tanítóképző 1857-1869 között a református egyház fenntartása alatt állt, az állam az egyház kérésére vette át¹⁰⁹.

Az 1868. augusztus 26-27-én Nagybajomban tartott Belsősomogyi Református Egyházmegye Nagybajomban tartott közgyűlése kérelemmel fordult a VKM-hez, hogy a tervezett képzőkből egyet Csurgóra helyezzen. A küldöttséget a miniszter 1868. október 20-án fogadta. 1869 májusában értesítette a VKM az egyházmegyét, hogy egy képezdét Csurgón kíván elhelyezni, s e célból miniszteri megbízottakat küld, hogy az egyházmegyével egyezkedjenek, és szerződést kössenek. A szerződések alapján felállított tanítóképző 1869. október 15-én nyitotta meg kapuit. Az első évben, mivel a tantermek még nem készültek el, egy magánháznál bérelt szoba volt a tanítási helyiség, a gyakorlóiskola növendékeit a csurgói helyvét hitvallású evangélikus egyházközségtől átvett szobában helyezték el. 1869. végére a helyiségek elkészültek. Ekkor összesen 3

---

¹⁰⁷ A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszternek az országgyűlés elé terjesztett jelentése a közoktatás állapotáról 1870-ben. Buda, 1870. 32-33.o.

¹⁰⁸ Magyar Tanítóképző. 1892. 433. o.

¹⁰⁹ Értesítvény a sárospataki magyar királyi állami férfi – tanító – képezdéről. Sárospatak, 1872. 3-4.o.

tanterem állt rendelkezésre.1870-ben a helyszűke miatt a VKM elrendelte egy új iskolaépület építését, melyben a szükséges termeken kívül köztartásra alkalmas szobák is vannak. Eötvös halála miatt azonban bizonytalan időre elnapolták az építkezést.¹¹⁰

A losonci állami tanítóképzőt 1869. november 27-én nyitották meg. Ideiglenesen az egykori ág. hitv. ev. hitfelekezeti gimnázium épületében helyezték el. A helyi reformárus egyház azzal a kikötéssel adta át a kormánynak addigi aligimnáziumi épületeit, hogy azokban kizárólag magyar tannyelvű iskolák lehetnek csak. 1872. április közepén kezdték meg az új épület építési munkálatait, mely november közepéig tartott. A losonci képzőnek internátusa és gyakorlóiskolája is volt.¹¹¹

Az 1870/71. iskolai évben nyílt meg a bajai, dévai, lévai, máramarosszigeti, modori, székelykeresztúri, zilahi és znióváraljai képző. A rákövetkező iskolaévben a csongrádi, iglói, kolozsvári, pozsonyi , melyeket 1873-ban az aradi követett, majd 1879-ben a csáktornyai.

Léván a magyar kormány azzal a feltétellel volt hajlandó tanítóképzőt felállítani, ha a város 3 hold külső kertet, az épület helyének megfelelő egy hold telket, az építéshez szükséges anyagokat és azok beszállítását, az építéshez szükséges napszámot biztosítja, valamint egy ideiglenes helyiségről is gondoskodik az építkezés idejére. Mindezeknek anyagi fedezetét a város adakozás útján teremtette elő. 1870-ben a minisztérium határozatot hozott a Léván felállítandó állami tanítóképzőről. 1870. október 20-án volt az ünnepélyes megnyitó, az első osztály mellett rendkívüli egyéves tanfolyamot is szerveztek. Mivel az intézetnek nem voltak saját helyiségei, ezért saját gyakorlóiskolája sem volt. Az első tanévben a római katolikus iskola épületében egy külön tanteremben helyezték el a gyakorlóiskolát, a második tanévben, az ágostai evangélikus iskola épületébe költözött át.¹¹²Gyakorló tanítója nem volt, ezért csak 1871. november 2-án kezdték meg a tanítást.¹¹³ 1873 októberében elkészült a képző új, állandó épülete. A gyakorlóiskola is az új épületben kapott helyet. Internátus nem volt, a növendékeket a városban helyezték el, szállásadóknál.¹¹⁴

---

¹¹⁰ A csurgói magyar királyi állami tanító – képző -intézet története és jelen állapota 1869-70 – 1894-95. Csurgó, 1895. 3-19.o.

¹¹¹ Értesítvény a losonci állami tanítóképezde első tanévről. Losonc, 1870. 3-5.o.

¹¹² Tudósítvány a lévai állami tanító - képezdéről az 1870-71. tanév végén. Nyitra, 1871. 3-5.o.

¹¹³ Tudósítvány a lévai állami tanító - képezdéről az 1871-72. tanév végén. Nyitra, 1872. 4.o.

¹¹⁴ Tudósítvány a lévai állami tanító - képezdéről az 1872-73. tanév végén. Nyitra, 1873. 6.o.

1870-ben Baja város kérvényt nyújtott be a vallás és közoktatási miniszterhez, hogy a XXXVIII. tc. által előírt 20 képzőből egyet városukban helyezzen el. Még abban az évben Eötvös rendelkezett a képző felállításáról 716. sz. leiratában. A város az iskola számára az állam tulajdonába adott egy telket, valamint három hold kertet, az építkezéshez 300 000 darab téglát. Az új épület elkészültéig a csendőrlaktanyát adta át.

A képző 1870 októberében nyílt meg, gyakorlóiskolája rendes elemi, egytanítós iskola volt. Téli tornaterem nem volt, az intézeti ebédlőben felállított néhány tornaszert használták télen. Internátus nem volt.¹¹⁵

Modorban 1858-ig evangélikus főgimnázium működött, melyet a megfelelő tanerő hiánya miatt algimnáziummá nyilvánítottak. Az egyházközséget végül 1869-ben a miniszter arra utasította, hogy biztosítsa a szükséges tanerőt, vagy a gimnáziumot szüntesse meg. Az 1870. február 22-én tartott egyházközségi közgyűlésén elhatározták, hogy a tanév végén a gimnáziumot megszüntetik, s az épületet az államnak díjtalan használatra átadják egy tanítóképző létesítésére mindaddig, míg a VKM a városban a tanítóképző számára új épületet nem emel. Modor városa a tanítóképző számára átengedett az államnak egy három és egyharmad hold nagyságú kertet, 160000 db téglát, és egy telket az épület számára, valamint kötelezte magát, hogy az épülethez szükséges anyagot előállítási áron adja az államnak. 1870-ben Molnár Aladár közoktatási osztálytanácsos látogatást tett Modorban, hogy megtekintse a felajánlott épületet, s meggyőződjék arról, hogy a vidék egészséges. Ennek a látogatásnak köszönhetően a miniszter elrendelte, hogy az állami tanítóképzőt 1870 októberében nyissák meg. Internátus nem volt, a növendékek a városban magánházaknál laktak.¹¹⁶

Déván 1870. október 1-jén nyílt meg az állami tanítóképző egy rendkívüli egyéves és egy rendes hároméves tanfolyammal és hatosztályú gyakorlóiskolával. Ugyanebben az évben március 10-én megnyílt a román tannyelvű 1. osztály is. A rendkívüli egyéves normaiskola jellegű osztályba a nagyobb előkészültséggel és már tanítói gyakorlattal rendelkező jelöltek jártak. Ez az osztály kizárólag magyar tannyelvű volt. Román tannyelvű osztályok az 1873/74. évig álltak fenn. A diákok elhelyezését 1879-ig

---

¹¹⁵ Értesítvény a bajai állami tanítóképezde 1871/72. tanévről. 1872. 3-5.o.

¹¹⁶ A modori m.kir. állami tanítóképezde első értesítvénye az 1872/3 tanév végén. Pozsony, 1873. (o.n.)

kinlakással oldották meg, 1879-ben szervezték meg először egy bérházban az externátust.¹¹⁷

Székelykeresztúron az állami tanítóképzőt 1870-ben nyitották meg. Az első két évben nem volt bennlakás. Az intézetet bérelt helyiségekben, a piacon levő Pap-féle házban, báró Gamerra Gusztáv házában, és az unitárius gimnáziumban helyezték el. Már 1874-ben újabb házat voltak kénytelenek bérelni a piac terén, ezt követően 1875-ben Keddi Lajos házában kibérlése következett. 1876-ban béreltek először házat internátus céljaira, melyet a VKM 1878-ban megvásárolt a képző számára.¹¹⁸

1870-ben Túrócz vármegye iskolatanácsa egy tanítóképző felállításáért folyamodott báró Eötvös József miniszterhez, melynek elhelyezését a znióvárlajai egykori jezsuita kolostorban kívánták megoldani. A VKM az épületet kisebb átalakításokkal alkalmasnak találta, és egy képezde elhelyezését határozta el Znióvárlaján. Még ebben az évben kinevezték az igazgatótanácsot és a tanári kart. A képezdét november 1-jén nyitották meg, s ezzel egyidőben internátust is szerveztek.¹¹⁹

Amikor báró Eötvös József halála után dr. Pauler Tivadar lett a miniszter, a hír, hogy folytatódik a tanítóképzők felállítása, mozgalmat indított el a városok között. Szarvas, Orosháza, Hódmezővásárhely és Csongrád polgárai szerettek volna a maguk városában egy tanítóképzőt felállítani.

Csongrádon a város főkántora, Sohlya Antal, a lehetőséget felismerve megkereste a város polgárait azzal az ötlettel, hogy egy tanítóképzőt Csongrádon állítsanak fel, s arra buzdította őket, kérelmezzék az intézet megnyitását, mert a város erre alkalmas iskolaépülettel is rendelkezett. A város végül egy kérvényt juttatott el a VKM-hez, melyben kérték, hogy egy intézetet Csongrádon helyezzenek el. A képezde végül 1871 szeptemberében nyílt meg a város által 3 évre ideiglenesen biztosított épületben, 33 növendékkel. A város vállalta, hogy a felépítendő képezde számára ingyen biztosít egy megfelelő nagyságú telket, és százezer téglát, ezen kívül az építéshez szükséges anyagok beszállításához fuvar- és kézi napszámot. A végleges intézet sosem épült fel. Csongrád állandó árvízveszélynek volt kitéve, s 1875-ben olyannyira kiöntött a Tisza, hogy a várost pusztulással fenyegette. Ekkor kezdett tárgyalást a VKM más alföldi

---

¹¹⁷ A dévai m.kir. állami tanítóképző – intézet 1894 -95. iskolaévi értesítője 25 éves fennállásának vázlatos történetével. Déva, 1895. 3-6. o.

¹¹⁸ A székelykeresztúri m. kir. állami liceum és tanítóképző –intézet évkönyve az 1942-43. tanévről. Székelykeresztúr, (é.n.) 3.o.

¹¹⁹ A znióvárlajai áll. tanítóképző - intézet értesítője az 1894/95. tanév végén. 1895 .3-16.o.

városokkal az intézet áthelyezéséről, melyet végül Kiskunfélegyháza nyert meg. 1876. június 29-én a VKM áthelyezte a Csongrádi intézetet Kiskunfélegyházára.¹²⁰

Báró Eötvös József 1868 őszén Kolozsvárott tett látogatásán hangzott el először, hogy a városban egy községi polgári iskola és egy állami tanítóképző felállítása szükséges. Ekkor a miniszter a községet arra kérte, hogy a képezdének és a gyakorlóiskolának biztosítson helyiséget. A képzőt 1871-ben alapították, és ideiglenesen a gróf Lázár László-féle telken álló földszintes házban helyezték el, mely nem felelt meg iskolaépületnek. A gyakorlóiskolát 1873-ban egy másik épületbe kellett költöztetni, helyszűke miatt. Bennlakás és bennékezés nem volt, a növendékek a városban laktak szállásadóknál. 1879-ben az épületet kibővítették.¹²¹

Dr. Pauler Tivadar vallás- és közoktatásügyi miniszter nem a tanítóképzők számának növelésében, hanem a képzők benépesítésében, kihasználtságának növelésében látta a tanítóképzés fejlesztésének lehetőségét. Érvelése szerint a tanító növendékeknek a működésben lévő tanítók számának egy hatodát kellett elérnie ahhoz, hogy a tanító utánpótlás megfelelő mértékben biztosított legyen. Véleménye szerint ez a létszám akkor is elegendő számú utánpótlás biztosít, ha a már működésben lévő tanítók száma eléri a 27 000 főt. Számításai alapján ez legfeljebb 4000 tanulót jelentett volna, melyet a már meglévő képzők képesek lettek volna elhelyezni. Ez a meglévő 20 állami képzőben 40 fős osztályokkal számolva, a három évfolyamon 120 főt, összesen az állami képzőkben 2 400 tanulót jelentett volna, így a felekezeti képzőkre 50-60 növendékkal számolva további 2 400 tanuló jutott volna, amely együttesen már 4 800 főt tett volna ki. Ennek értelmében a miniszter a képzők férőhelyeinek bővítését, az oktatás körülményeinek javítását tűzte ki célul, mely jelentős megtakarítást eredményezhetett az új képzők nyitásához képest, a meglévő épületek és tanári karok jobb kihasználtsága mellett.¹²² Mindössze négy állami tanítóképző megnyitását engedélyezte 1872 és 1888 között.

Az aradi állami tanítóképző alapításának terve először az 1872. évi, január hó 9-én Aradon tartott megyei iskola tanács ülésén merült fel. Ekkor felterjesztést intéztek az ügy érdekében a VKM-hez. Pauler Tivadar miniszter 9228/872 sz. válaszában azonban

---

¹²⁰ A kiskunfélegyházi m. kir. állami tanítóképző – intézet értesítője az 1927/28. iskolai évről. Kiskunfélegyháza 1928. 3-14.o.

¹²¹ A kolozsvári m. kir. állami líceum és tanítóképző –intézet évkönyve az 1940-41. iskolai évről. Kolozsvár 1941. 11-13.o.

¹²² A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszternek az országgyűlés elé terjesztett jelentése a közoktatás állapotáról 1870-ben. Buda, 1870. 78-79o.

a kérést elutasította. Trefort Ágoston 1873. áprilisi aradi látogatásakor, az akkor már elkészült líceumi épület¹²³ megtekintése után ígéretet tett, hogy még az 1873. évben a főgimnáziumon kívül a tanítóképező felállításáról is intézkedik. 1873. június 21-én 453. sz. rendeletével értesítette a tanfelügyelőséget, hogy Aradon 1873. október 1-jén állami tanítóképezdét állít fel, melynek főigazgatójává Mikovich Lászlót a Lévai Állami Tanítóképző igazgatóját nevezte ki. Mikovich az évben kolera járvány áldozata lett, ezért szeptember 16-án 21282/873. sz. rendelettel Gajdos Józsefet nevezték ki igazgatónak. Az iskola 1873. október 20-án nyitotta meg kapuit. Az első tanévben a képező csak első osztállyal, 11 felvett növendékkal működött. Az intézményben internátus nem volt, köztartás csak segélyezéssel, az épületben csak egy konyha volt. A gyakorlóiskola 1873-ban csak a két alsó osztállyal nyílt meg.¹²⁴

Iglón 1871. november 20-án nyitották meg a tanítóképezőt, 14 növendékkal, egy osztállyal. Az intézet helyiségeit egy szűk bérházban helyezték el, a növendékek a városban laktak családoknál. Már az első évben intézkedéseket tettek az intézet épületének felállítására, melyet 1874. november 2-án adtak át a tanítás céljaira, de csak az 1876/77. tanév végére készült el végleg. Az épülethez 2 holdnyi kert is tartozott. Az intézet fennállásának második évétől a tápintézet is az intézet igazgatása alatt állt. Az intézethez gyakorlóiskola kapcsolódott.¹²⁵

Csáktornya város 1872-ben szerződést kötött a VKM-mel, melyben vállalta, hogy a képezde részére saját épületet építtet. Az építkezés pénz hiányában elhúzódott, ezért a képezőt a Zrínyi vár helyiségeiben, bérelt termekben helyezték el. Az épületben a képező csak szűkösen fért el, a bennétekezést nem tudták megoldani. Az épületnek nem volt kertje, ezért a kertészet és a gazdasági teendők gyakorlására alkalmatlan volt.¹²⁶

Női állami tanítóképező képező nyílt Budán 1869-ben, majd 1870-ben Pozsonyban, 1871-ben Szabadkán és 1875-ben Győrben.

A budai állami tanítónőképezőben 1869. december 15-én volt az ünnepélyes megnyitó. A képezőt a budavári alsó bástyán, a Novák fél házban helyezték el. A

---

¹²³ Az értesítőben nincs róla említés, hogy ez milyen líceum, az értesítők bibliográfiájában nem szerepel líceum Aradon. Amennyiben a főgimnázium épületéről van szó, akkor az az Aradi Királyi Főgymnasium. Ez majdnem bizonyos, mert 1879/80. évi értesítő címe: Az aradi királyi főgymnasiumnak és az evvel összekapcsolt állami főreáliskolának értesítője... és 1878-ban ezeket az intézményeket költöztették egybe a líceum épületébe.

¹²⁴ Az aradi magyar királyi állami tanítóképezde első értesítője az 1873/74. tanévről. Arad, 1874. 3-10.o.

¹²⁵ Az iglói m. kir. állami tanítóképezde 4. értesítője az 1876/77.-diki tanévről. 1877. 32-35.o.

¹²⁶ A csáktornyai m. kir. állami tanító – képezde értesítője az 1881-82 és 1882-83. tanévről. Nagy-Kanizsa 1883.3-4.o.

nyilvános oktatás 1869. december 20-án kezdődött, eleinte csak 8-12 óráig tartott. December 24.-én a tanítást a himlőjárvány miatt beszüntették. Csak 1870. február 3-án kezdtek újra tanítani. Az internátusból a növendékeket báró Eötvös Józsefnek köszönhetően az akkor újonnan épült Széchényi szállodában helyezték el. 1870-ben 145 jelentkező közül 32 bennlakó volt, akiket nem tudtak az internátusban elhelyezni. Ezért a minisztérium engedélyével 20 fő a Bécsikapu mellett lévő Dunai-féle házban lakott. Novemberben megnyílt a gyakorlóiskola is, egyelőre csak az I. és II osztállyal.¹²⁷

Szabadkán 1871-ben nyílt meg a magyar királyi állami tanítónőképző. 1873-ig egy bérházban helyezték el, majd 1873-ban a kormány által adományozott 70 000 Ft-on vásárolt saját épületében működött, melyet eredetileg nem iskolaépületnek építettek és a szükséges átalakítások ellenére sem felelt meg iskolai célokra. Az egészségügyi körülmények sem voltak megfelelőek.¹²⁸

Élve a törvény által biztosított lehetőséggel, 1877-ben két magán-képző nyílt, az egyik a Fábry féle, Rimaszombaton, a másik a Keméndiné féle Szegeden. A szegedi rövid életű volt, a következő évben megszűnt. A Fábry féle 1881-ig működött. Községi tanítóképző egy sem létesült az országban.

3.4 Magyarország tanító- és tanítónőképzőinek statisztikája 1880-ban.

Az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk hatása

1880-ban a XXXVIII tc. után 12 évvel 69 tanítóképző működött Magyarországon. Ez 27 iskolával volt több mint az 1868-ban. 1868 és 1880 között összesen 9 képző „szűnt meg” illetve folytatta munkáját valamely más városban, vagy fenntartásban.

---

¹²⁷ A budapesti magyar kir. állami tanítónőképző öt évi fennállásának története. 1869/70-1873-74. Buda, 1874. 3-6.o.

¹²⁸ A szabadkai magy. kir. állami tanítónőképző-intézet értesítője az 1881/82 és 1883/84 -iki tanévekről. Szabadka, 1884. 3-5.o.

5. táblázat:1868 és 1880 között megszűnő, költöző képzők a miniszteri jelentések és az értesítők adatai alapján

Település	Fenntartó	Jelleg	Alapítás éve	Megszűnt	Egyéb
Besztercebánya	római katolikus	férfi	1856	1872	
Csongrád	állami	férfi	1871	1876	1876. június 29-én a VKM áthelyezi a Csongrádi intézetet Kiskunfélegyházára
Nagyrócze	evangélikus	férfi	1847	1872	
Naszód	görög katolikus	férfi	1859	1869	Szamosújvárra költözött
Nyíregyháza	evangélikus	férfi	1847	1873	1873-ban Eperjesre költözött.
Sárospatak	református	férfi	1857	1869	1869-ben az állam veszi át
Szeged	római katolikus A Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanénék	női	1874	1879	1879-ben a nagy árvíz idején a temesvári anyaházba helyezték.
Szeged	magán	női	1877	1878	A miniszteri jelentésekben „Kemédyné-féle” megjegyzéssel szerepel a magán képzők között. Nyilvánossági joga nem volt.
Versec	királyi katolikus	férfi	1854	1873	

Az általunk vizsgált időszakban összesen két magán képző működött, mind a kettő női iskola volt. 1877-ben kezdték meg működésüket, a szegedi 1878-ban, a rimaszombati 1881-ben szűnt meg. Kevés volt a növendékük, nyilvánossági joggal nem bírtak. Ez a két ok együttesen vezethetett korai megszűnésükhöz.

Báró Eötvös József a XXXVIII. tc.-ben 20 állami képző felállítását vállalta, ami 1875-re teljesült. 1880-ban 21 állami tanítóképző volt az országban, 16 férfi és 5 női.

6. táblázat: Állami tanítóképzők 1880-ban a statisztikai évkönyv adatai alapján¹²⁹

Település	Fenntartó	Jelleg	Alapítás éve	Terület
Szabadka	állami	női	1871	Dél-Magyarország
Csurgó	állami	férfi	1869	Dunántúl
Csáktornya	állami	férfi	1879	Dunántúl
Győr	állami	női	1875	Dunántúl
Arad	állami	férfi	1873	Erdély
Székelykeresztúr	állami	férfi	1870	Erdély
Kolozsvár	állami	férfi	1871	Erdély
Máramarossziget	állami	férfi	1870	Erdély
Déva	állami	férfi	1870	Erdély
Zilah	állami	férfi	1870	Erdély
Znióváralja	állami	férfi	1870	Észak-Magyarország
Igló	állami	férfi	1871	Észak-Magyarország
Léva	állami	férfi	1870	Észak-Magyarország
Losonc	állami	férfi	1869	Észak-Magyarország
Modor	állami	férfi	1870	Észak-Magyarország
Pozsony	állami	női	1871	Észak-Magyarország
Baja	állami	férfi	1870	Közép-Magyarország
Budapest I.	állami	férfi	1869	Közép-Magyarország
Kiskunfélegyháza	állami	férfi	1876	Közép-Magyarország
Budapest II.	állami	női	1869	Közép-Magyarország
Budapest VI.	állami	női	1869	Közép-Magyarország

Az állami férfiképzők elhelyezésénél az Eötvös által javasolt szempontok érvényesültek. A 10000 lakosnál kisebb településen található 10 állami férfi képzőből 1869-ben hármat, 1870-ben ötöt és 1871-ben mindössze egyet alapítottak. Ezeknek a képzőnek az elhelyezése még báró Eötvös József minisztersége alatt történt, kivéve a csáktornyait, melyet 1879-ben alapítottak.

Területileg az intézmények többségét elsősorban Erdélyben és Észak-Magyarországon állították fel, illetve a Közép-Magyarországon található 5 állami képzőt, ebből Budapesten kettő női és egy férfi iskolát. Az eötvösi koncepció

¹²⁹ Magyar Statisztikai évkönyv. Szerkeszti és kiadja az Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal. Tizedik évfolyam 1880. IX. füzet. Budapest 1882. 98-101.o.

vizsgálatához érdemes áttekintenünk azoknak a településeknek az 1880. évi népszámlálási adatait, amelyek állami képzővel rendelkeztek.¹³⁰

Hat tanítóképző került 5000 lakosnál kisebb településre: Csáktornyára, Csurgóra, Modorra, Sárospatakra, Székelykeresztúrra és Znióváraljára. Továbbá négy képzőt találunk 5000 és 10000 lakosnál közötti településen: Iglón, Léván, Losoncon és Zilahon. Az állami női képzők elhelyezésekor ez a szempont nem érvényesült, mind az öt 10 000 főnél nagyobb településre került.

A nemzetiségek megoszlása ezeken a településeken további sajátosságokat mutatott. Az összes településből 6 helyen, a 10 000 főnél kisebb települések közül pedig 5 helyen a magyarság aránya nem érte el az 50%-ot.

7. táblázat: Állami tanítóképzővel rendelkező magyar kisebbségű települések 1880-ban¹³¹

Település	Népesség	Magyar	Magyar %
Csáktornya	3810	828	21,73
Déva	3935	1442	36,65
Igló	7521	569	7,57
Modor	4729	158	3,34
Znióváralja	1321	124	9,39
Temesvár	33694	7289	21,63

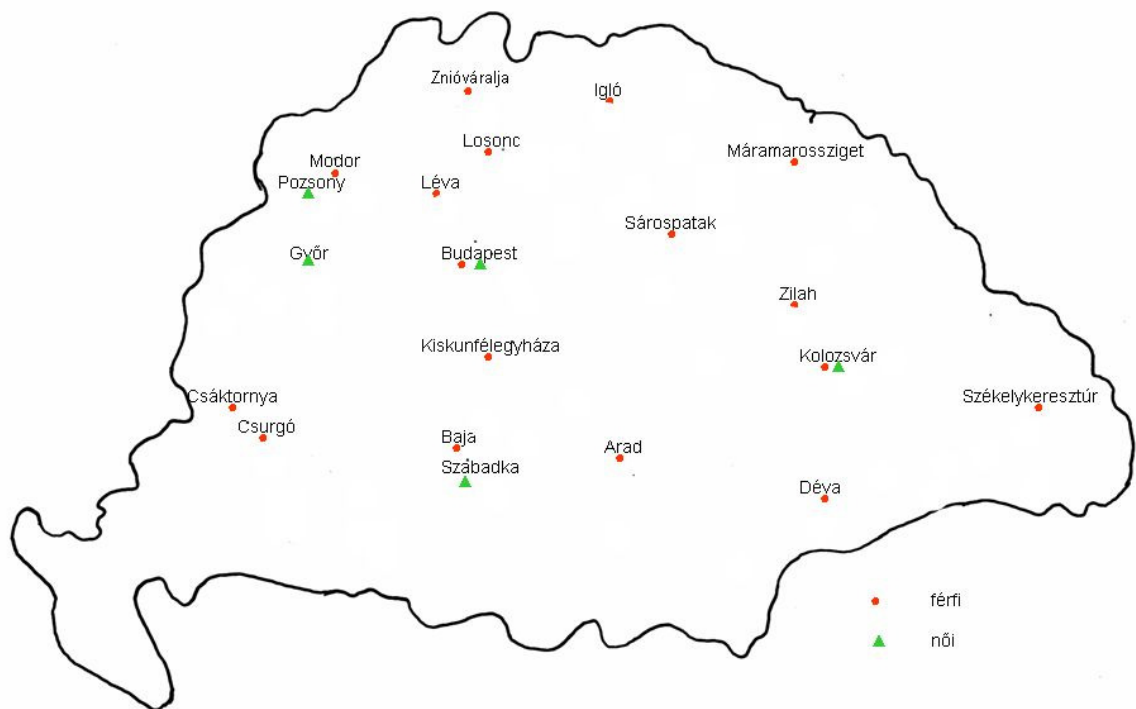
A kis településeken tanuló fiatalok komoly hátrányba kerültek azokkal a tanulókkal szemben, akik nagyobb városokban tanulhattak. A települési környezet meghatározta a kultúra hozzáférhetőségét, így múzeumok, koncertek, színházi előadások híján maradtak. A tankönyvek és tanfelszerelések beszerzése is nehézkes volt, mindent a távoli nagyobb településekről kellett meghozatni, ami megdrágította a tanulmányokat. Rendszerint a saját településükön az alapvető élelmiszereken kívül semmihez sem jutottak hozzá a diákok. Így az iskola fenntartása is költségesebbé vált. Az, hogy a település lakosságának többsége nem volt magyar nemzetiségű, tovább nehezítette a helyzetet. Az eredeti elképzelés szerint a nemzetiségi területeken lévő tanítóképzők a

¹³⁰ Adatok forrása: A magyar társadalomtudományok digitális archívuma: Dualinfra adatbázis. <http://mtdaportal.extra.hu/adatbazisok.html> (2012.10.15.)

¹³¹ Adatok forrása: A magyar társadalomtudományok digitális archívuma: Dualinfra adatbázis. <http://mtdaportal.extra.hu/adatbazisok.html> (2012.10.15.)

magyar nyelv fellegvárai lettek volna, ahol a nemzetiségi fiatalok nem csak elsajátították volna a magyar nyelvet, hanem képessé váltak volna arra is, hogy a nyelvet, a kultúrát saját környezetükben tanítsák, terjesszék. A kistelepüléseken élő szlovák, román vagy egyéb nemzetiségű lakosoktól azonban nem lehetett azt várni, hogy a tanítóképző irodalmi felolvasóestjeit, koncertjeit, amatőr színelőadásait látogassák. Így a nemzetiségi településeken lévő állami képzők nem teljesíthették rájuk szabott feladatukat.

3. térkép: Állami képzők Magyarországon 1880-ban¹³²

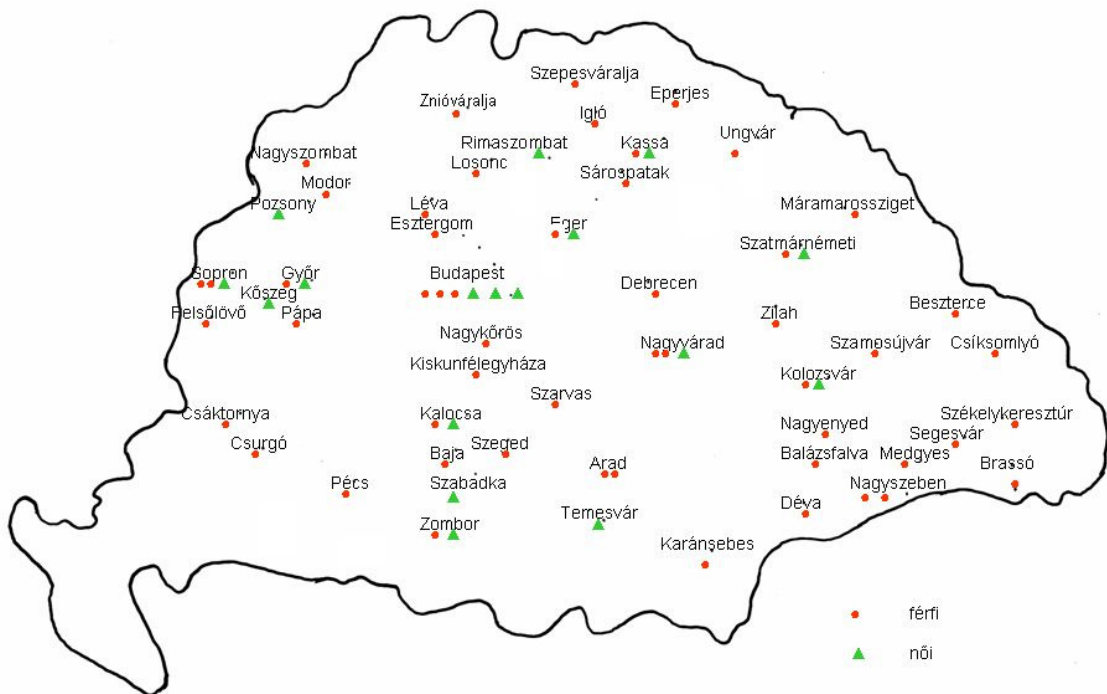
A tanítóképző intézeti tanárság nem értett egyet az állami képzők elhelyezésével. Úgy vélték, hogy a tanítóképző intézetek elhelyezésekor a nagyobb városokat kellett volna előnyben részesíteni, melyek megfelelő gazdasági-kulturális körülményeket biztosítottak volna a növendékeknek. Az azonban már komoly vitát kiváltó kérdés volt, hogy az állami tanítóképző intézetek nemzetiségi, vagy magyarok lakta területeken legyenek elhelyezve. A nemzetiségi települések melletti érvek között gyakran olvasható

¹³² A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett tizedik jelentése (1879/80-1880/81.) Budapest, 1880. 426-431.o.

a magyarosítás, a magyar nyelv terjesztésének szándéka. Amíg a képzőkbe csak kisebb százalékban iratkoztak be nemzetiségi ifjak, addig ez a szándék nem teljesült.¹³³

A Dunántúlon csak két állami képző működött, mindkettő délen, közel egymáshoz, Csurgón és Csáktornyan. A Csáktornyai képző nemzetiségi területen állt, ahol a népesség 21,73%-a volt magyar. A Dunántúl többi részén állami férfi képző nem volt. Dél-Magyarországra mindössze egy, a Tiszántúlra azonban egyetlen állami férfi tanítóképző sem jutott. Ha az összes magyarországi tanítóképző területi eloszlását vizsgáljuk, a Tiszántúl helyzete akkor sem mutat jobb képet. Továbbra is csak két képző volt ezen a területen, Debrecenben és Szarvason.

4. térkép: Tanító- és tanítónőképzők Magyarországon 1880-ban¹³⁴.

A tanítónőképzők elhelyezkedése sem mondható egyenletesnek. A 16 iskolából Dél – Magyarországon mindössze egy állami képző volt Szabadkán, illetve a férfi képzővel közösen működött a zombori görög keleti képzőben a nők képzése is. Ezt a térképen mi is két képzőként jelöltük, habár valójában inkább koedukációs jellegű volt.

¹³³ Péterffy Sándor: A zilahi tanítóképző-intézet áthelyezéséről. Magyar Tanítóképző. 1892 november. 471-475.o.

A Znióváraljai áll. tanítóképző áthelyezéséről. Magyar Tanítóképző 1892. december. 519-526.o.
Hol oldhatják meg a tanítóképző-intézetek feladatukat a legtokéletesebben? Magyar Tanítóképző 1892. december 514-519.o.

¹³⁴ A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett tizedik jelentése (1879/80-1880/81.) Budapest, 1880. 426-431.o.

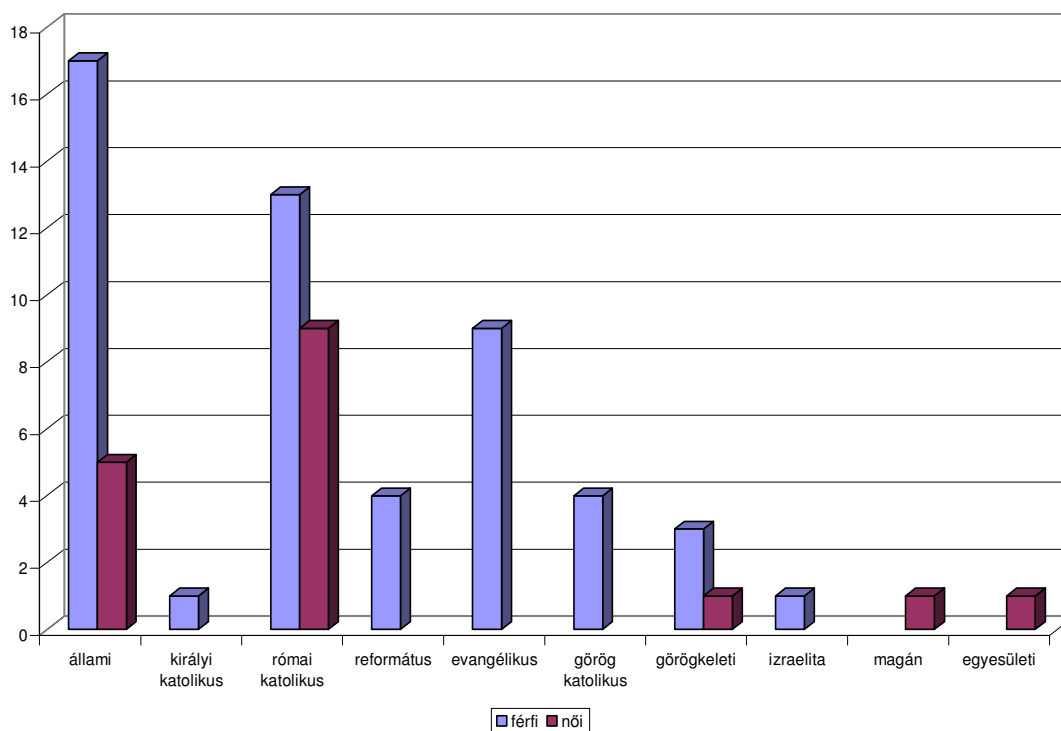

A Dunántúlon található 3 női képző, két római katolikus és egy állami viszonylag szűk területen helyezkedett el, a Dunántúl északnyugati csücskében: Győrött, Sopronban és Kőszegen, a Dunántúl többi részére egyetlen női képző sem jut. Közép – Magyarországon öt tanítónőképző volt, ebből három Budapesten, egy állami egy római katolikus és egy egyesületi. A másik két tanítónőképző római katolikus iskola volt, Kalocsán és Egerben. Észak – Magyarországon mindösszesen három tanítónőképzőt találunk, egy római katolikus iskolát Kassán, egy állami Pozsonyban és egy magán képzőt Rimaszombaton. A Tiszántúlon egyetlen női képző sem volt. Erdély 25 tanítónőképzőjéből mindössze négy tanítónőképző. Az északi peremén Szatmárnémetiben egy római katolikus, a nyugati peremén, Nagyváradon és Temesváron egy-egy római katolikus tanítónőképző volt, valamint Kolozsváron az egyetlen állami fenntartású. A többi terület teljesen ellátatlan maradt.

Természetesen a női képzők területi megoszlása 1880-ban a kis elemszám miatt még nem lehetett egyenletes.

Az állam szerepvállalása a magyar tanítónőképzésben megváltoztatta a fenntartói arányokat. 12 év alatt az egyik legnagyobb fenntartóvá vált a római katolikus egyház mellett, mely 41 évvel korábban kezdte meg képzőinek felállítását. Míg az állam ezalatt a 12 év alatt elsősorban a férfi képzők felállítását szorgalmazta, addig a római katolikus egyház 1868-ban fennálló 14 férfi képzőjéből 1880-ra tizenháromat találunk, és a női képzők száma is csupán négygel emelkedett. Azonban a két fő fenntartó iskoláinak az aránya és nemek szerinti megoszlása már ekkor mutatja a későbbi trendet, miszerint az állam a férfi képzésben vállalt nagyobb szerepet, a római katolikus egyház a női képzőkre fektette a nagyobb hangsúlyt.

4. ábra Tanítóképzők 1880-ban fenntartók szerint¹³⁵

Az evangélikus egyház 1880-ban 9 tanítóképzőt tartott fenn, ez eggyel kevesebb, mint 1868-ban. A görög katolikusok a naszódi képzőjüket bezárták 1869-ben, de ugyanabban az évben megnyílt a szamosújvári, így a fenntartásukban lévő képzők száma nem változott.

A görögkeleti képzők száma négyre nőtt, mivel Zomborban a jelentés két képzőt tüntetett fel, egy férfi és női képzőt, megjegyezve ugyan, hogy a női képző a férfival közös. Így a jelentés adatai csalókák, hisz a zombori képzőt 1867-1873-ig férfi képzőként jelölte, nőkről nem tett említést. 1874-től szintén férfi képzőnek vette, de lábjegyzetben megjegyezte, hogy az egyes évfolyamokon mennyi nő tanult. 1878-tól két külön iskolaként találhatjuk a zomborit a jelentésekben, egy férfi és egy női képzőként szerepelt, megjegyezve, hogy közös épületben tanultak a növendékek. A valóságban azonban nem csak közös épületben, de közös tanteremben is.

A fenntartók sorában megjelent egy új elem, egy egyesületi női képző, melyet az Országos Nőképző Egyesület tartott fenn. Bár a törvény lehetőséget adott a

¹³⁵ Magyar Statistikai évkönyv. Szerkeszti és kiadja az Országos Magyar Kir. Statistikai Hivatal. Tizedik évfolyam 1880. IX. füzet. Budapest 1882. 98-101.o.
A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett tizedik jelentése (1879/80-1880/81.) Budapest, 1880. 426-431.o.

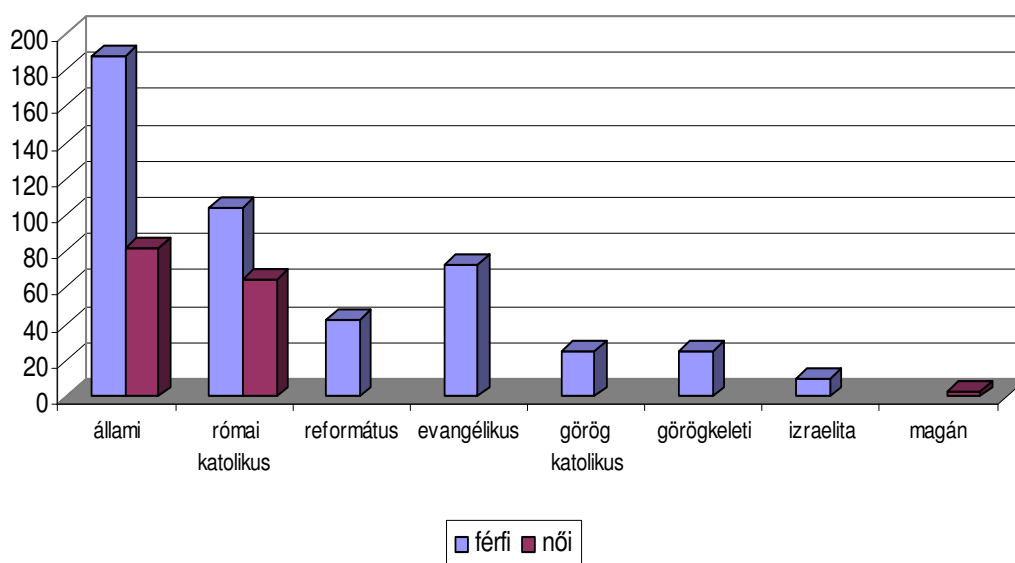
magánszemélyeknek, egyesületeknek és alapítványoknak képzők alapítására és fenntartására, a teljes vizsgált időszakban csupán két magán és két egyesületi képzővel találkozunk.

3.5 Személyi és tárgyi feltételek a tanítóképzőkben

Tanárok

Az állami tanítóképzés tanár ellátottsága egyértelműen kiemelkedő volt felekezeti intézményekhez képest. A tizenhét állami férfi képzőben 188 tanár jutott 1242 növendékre, az öt női állami képzőben pedig 82 tanár tanított 785 jelöltet. Az ekkor fennálló 13 római katolikus férfi és egy királyi katolikus férfi képzőnek összesen 104 tanára és 785 diákja volt, a kilenc női képzőnek pedig 65 tanára és 443 tanulója. A négy református férfi képzőben 42 tanár jutott 258 diákra, a kilenc evangélikus férfi képzőben pedig 73 tanár tanított 281 növendéket.

5. ábra: Tanárok száma hitoktatók nélkül 1880-ban a tanítóképzőkben fenntartók szerint¹³⁶

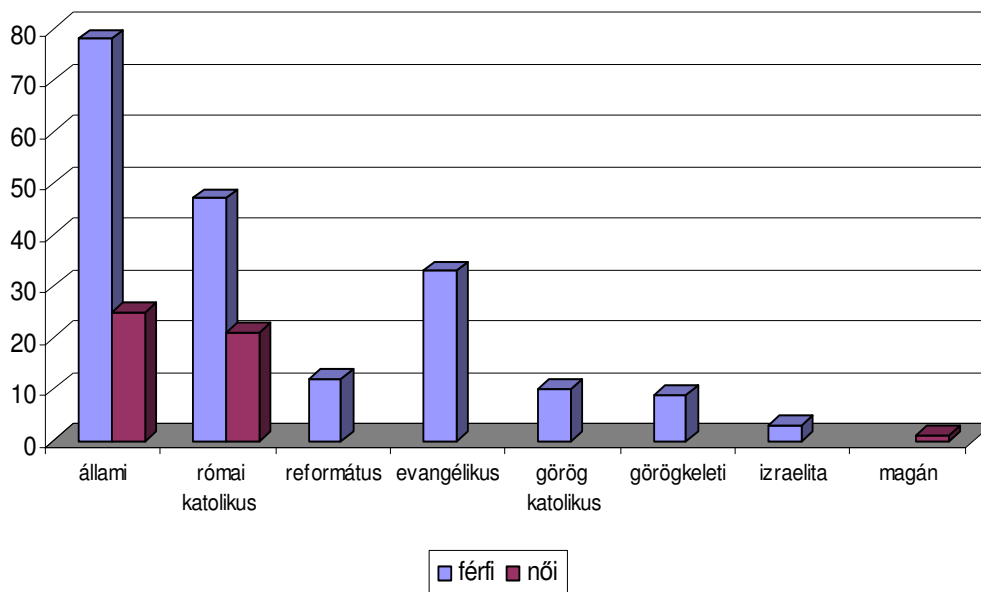

Négy görög katolikus férfi képzőben 25 tanár jutott 190 diákra, a három görög keleti férfi és egy „női” képzőben szintén 25 tanár oktatott 233 növendéket (182 férfi és 51 nő). Az egyetlen izraelita képzőben tíz tanár volt 112 növendékre, a magán női képzőben pedig három tanár tanította a négy tanulót.

¹³⁶ A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett tizedik jelentése (1879/80-1880/81) Budapesten, 1881.426-431.o.

Tantermek

6. ábra: Tantermek száma 1880-ban fenntartónként¹³⁷

A miniszteri jelentés megkülönböztette a tantermeket és egyéb helyiségeket (pl. szertárak). Az állami férfi képzők 51 osztályának (tanfolyamának) 78 tanterem állt rendelkezésre, a 19 női osztály számára pedig 25 tanterem. A római katolikus férfi képzők 43 osztálya 47, női képzők 20 osztálya pedig 21 tanteremmel rendelkezett. A református férfi képzők tizenkét osztályának tizenkettő, az evangélikus férfi képzők 31 osztályának 34 tanterme volt. A görög katolikus férfi képzők tizenegy osztálya tíz tanteremben nyert elhelyezést, Balázsfalván két osztály két teremben. Nagyváradon három osztály két teremben, Szamosújváron három osztály két teremben, míg Ungváron három osztály négy teremben tanulhatott. A görög keleti képzőkben elviekben 12 osztály volt, de a miniszteri jelentés jelöli, hogy a zombori női képző 3 osztálya közös a zombori férfi képzőével. A zombori képző koedukációs jellegét bizonyítja, hogy három férfi és három női osztálya a férfi képezde három tantermében kényszerült tanulni. Az izraelita férfi képző három osztállyal működött három tanteremben, míg a magán női képző egyetlen osztálya egy tanteremben.

¹³⁷ A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett tizedik jelentése (1879/80-1880/81) Budapesten, 1881.426-431.o.

Gyakorló iskolák

A jelentések közt az 1880/1-1881/2 évi tizenegyedik jelentés foglalkozott először a gyakorló iskolák ügyével. A jelentés szerint a törvényben előírt, a tanítóképzővel „szerves összefüggésben álló” gyakorlóiskolával csak az állami képzők rendelkeztek.¹³⁸ Ez azt jelenti, hogy a tanítóképző intézet és a gyakorló iskola egy igazgatás alá tartoztak. Ezen felül bizonyos mértékben törvényesnek fogadta el, ha a gyakorló iskola és az intézet egy épületben, de nem egy igazgatás alatt állt. Nem tartotta elfogadhatónak a minisztérium azt a megoldást, ha az intézet önálló, kifejezetten erre a célra használt gyakorló iskolával egyáltalán nem rendelkezett. Ekkor 26 tartozott ez utóbbi kategóriába, mert bár kapcsolatban álltak elemi iskolákkal szakmai gyakorlati képzés céljából, de ezek a népiskolák és tanítóik nem kizárólag a tanítóképzés céljait szolgálták.

Nem volt törvényes gyakorló iskolája a római katolikus férfi képzők közül a budapesti, a csíksomlyói, az eperjesi, az esztergomi, a győri, a kalocsai, a kassai, a nagyszombati, a nagyvárad, a szatmári, a szegedi és a szepeshelyi intézetnek. A római katolikus női képzők közül az egri, a kőszegi, a nagyvárad, és a soproni képezdének. A görög katolikus férfi képzők közül a balázsfalvi, a szamosújvári, és az ungvári iskolának. A görög keleti férfi képzők közül a nagyszebeninek és a zomborinak. A református férfi képzők közül a debreceninek valamint a nagyenyedinek. Az evangélikus férfi képzők közül a brassóinak, a medgyesinek, valamint a szarvasinak, és a rimaszombati magán női képezőnek sem volt gyakorlóiskolája.¹³⁹

---

¹³⁸ A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett tizenegyedik jelentése (1880/1-1881/2) Budapest, 1882. 119.o.

¹³⁹ A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett tizenegyedik jelentése (1880/1-1881/2) Budapest, 1882. 426-431.o.

3.6 A tanítási nyelv

*Az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában „58. § Minden növendék anyanyelvén nyerje az oktatást, a mennyiben ez a nyelv a községben divatozó nyelvek egyike. Vegyes ajku községben ez okból oly tanító alkalmazandó, a ki a községben divatozó nyelveken tanítani képes. Népesebb községekben, a hol többféle nyelvű lakosok tömegesen laknak, a mennyire a községereje engedi, különböző ajkú segédtanítók is választatnak.”*¹⁴⁰ Ez az intézkedés a nemzetiségi tanítóképzés szükségességét is felvetette, megalapozta a nem magyar tannyelvű tanítóképzés elterjedését. A törvény 88.§ f-h, valamint a 111.§ c-e pontjaiban a tanító(nő)képzők tantárgyainak felsorolása közt megjelent az anyanyelv, a magyar nyelv és a német nyelv. Az 1868. évi. XLIV. törvénycikk A nemzetiségi egyenjogúság tárgyában így rendelkezett: *„17. § Az állam s illetőleg a kormány által már állított, vagy a szükséghez képest állítandó tanintézetekben a tanítási nyelvnek meghatározása, a mennyiben erről törvény nem rendelkezik, a közoktatási minister teendőihez tartozik. De a közoktatás sikere, a közművelődés és közjólét szempontjából az államnak is legfőbb célja levén; köteles ez az állami tanintézetekben a lehetőségig gondoskodni arról, hogy a hon bármely nemzetiségű, nagyobb tömegekben együtt élő polgárai az általok lakott vidékek közelében anyanyelvökön képezhessék magukat egészen addig, hol a magasabb akadémiai képzés kezdődik.”*¹⁴¹

Az intézkedésekben látnunk kell a liberális báró Eötvös József burkolt magyarosító politikáját, hisz az általa felállított állami férfi tanítóképzők közül hatot olyan településre helyezett, ahol a magyarság aránya nem érte el az 50%-ot. Nem titkolt célja volt a koncepciónak, hogy a nemzetiségi ifjak a magyar tannyelvű állami képzőkben elsajátítsák a magyar nyelvet, megismerjék a magyar kultúrát, s azt a későbbiekben tanítóként, a nemzetiségek lakta területeken adják tovább. A képzők másik feladata az volt, hogy az adott településen élő nemzetiségieket ismertessék meg a magyar kultúrával, a magyar nyelvvel. Ám a képzők ezeknek a feladataiknak nem voltak képesek eleget tenni. Egyrészt a beiratkozott növendékek nagy része az ország különböző pontjairól összeverődött magyar anyanyelvű tanulókból állt, másrészt a helyi

---

¹⁴⁰ 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában 58. §

¹⁴¹ 1868. évi. XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában 17§

lakosság nem volt jóindulattal a képezdék és a diákság iránt, így nem jött létre kapcsolat közöttük.

Az 1879. évi XVIII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben 1§. Szerint „Minden, akár felekezeti, akár másnemű oly tanító-képző intézetben, a melyben a tanítás nyelve nem a magyar, a magyar nyelv, mint már az 1868: XXXVIII. tc. rendelete szerint is ez intézetekben köteles tantárgy, oly óraszámossal tanítandó, hogy azt az egész tanfolyam alatt minden tanítójelölt beszédben és írásban elsajátíthassa.”¹⁴²

A törvény előírta továbbá, hogy 1882. júniusát követően nem kaphatott oklevelet egyetlen növendék sem, aki nem tudott olyan szinten magyarul, hogy azt tanítani is tudta. A már hivatalban levő tanítóknak pedig a törvény hatályba lépésétől számított négy éven belül póttanfolyamot kellett végezni, hogy állásukat megtarthassák. A 4.pont alapján a magyar nyelvet minden nyilvános népiskolában kötelező tárgyként bevezették, ezt követően kötelező volt magyar nyelven és magyar nyelvet tanítani tudó tanítót is alkalmazni.

Az első miniszteri jelentés, mely foglalkozott a tanítási nyelvvel az 1878/9 -1879/80. évi. A jelentés beszámolt arról, hogy miután a parlament elfogadta a törvényt, a magyar nyelv tanítása minden iskolában kötelezővé vált. A minisztérium intézkedéseket tett, hogy a magyarul még nem beszélő, vagy nem megfelelő szinten tudó tanítók a nyelvet elsajátíthassák. Ennek érdekében a nyári szünidőben anyanyelvi póttanfolyamokat szerveztek. Tantervet készítettek a magyarul nem tudó iskolás gyermekek sikeres magyar nyelvi oktatásához. A tanterv mellé vezérkönyvet is készítettek, amely több nyelven (szlovák, román, szerb, vend és rutén) jelent meg. A tanterv meghatározta, hogy a népiskola első osztályától hatodik osztályig milyen módszerekkel oktassák a magyar nyelvre a gyermekeket, melyekhez olvasókönyveket is készítettek.¹⁴³

A magyar nyelvi póttanfolyamokat első ízben a losonci állami, a kolozsvári állami, a székelykeresztúri állami valamint az aradi állami képzőben tartották, melyekre összesen 937 már működő tanító jelentkezett. A hivatalban lévő tanítók nyelvtudásával kapcsolatban statisztikai adatgyűjtést végeztek, melynek eredménye, hogy a vizsgált 21 115 tanító közül 15 626 jól beszélt magyarul, valamennyire beszélte a nyelvet 2 873,

---

¹⁴² 1879. évi XVIII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben 1§

¹⁴³ A vallás és közoktatásügyi m. kir.ministernek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett kilencedik jelentése (1878/9-1879/80) Budapest,1880.203.o.

egyáltalán nem beszélte a nyelvet 2 316. Ez utóbbi két csoport az összes 26%-át jelentette.¹⁴⁴

Adataink alapján 1880-ban az összes görögkeleti és görög katolikus képző, illetve a nyolc evangélikus képzőből öt nemzetiségi tannyelvű volt. A görögkeleti képzőkben 1879-ben 159 fő, a görög katolikus képzőkben 224 fő, az evangélikus képzőkben pedig 181 fő tanult, ez mindösszesen 572 fő.¹⁴⁵ Az összes magyarországi férfi tanítóképzők népessége ebben az évben 3060 fő, tehát 18,69% volt a nem magyar tanítási nyelvű képzőkben tanulók aránya.

1880-ban az evangélikus egyház tagjainak 35,01%-a német anyanyelvű, és elsősorban az erdélyi szászok, a görögkeleti egyház tagjainak 77,75%-a, a görög katolikus egyház tagjainak pedig 58,89%-a volt román anyanyelvű.¹⁴⁶ Ezeknek az adatoknak a tükrében a nemzetiségi tanítóképzés nem tűnik indokolatlanul nagynak.

3.7 A három évfolyam felállításának nehézségei

Az állam számára sem volt könnyű az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk által előírt feltételeket megteremteni. Azonban az állam helyzetét nagyban megkönnyítette, hogy a városok felajánlásokat tettek annak érdekében, hogy elnyerjék egy állami képző állításának jogát.

A felekezeti tanítóképző intézetek ilyen segítségre nem számíthattak, már meglévő intézeteiket is tovább kellett fejleszteniük a törvény értelmében, miközben egyre több új iskola vált szükségessé. Az egyházi fenntartók a törvénycikket követő tíz év időszakában nehézségekkel küszködtek mind iskoláik felszereltségében, mind az épületek dolgában. Képzőiket többnyire három évfolyamossá szervezték, de a gyakorló iskolák felállításával késlekedtek. Mivel az állam elismerte az egyházak közoktatásért tett érdemeit, nem kényszerítette őket a törvény azonnali végrehajtására. Ezekben az években egyetlen egyházi képzőt sem zártak be csak azért, mert nem volt gyakorlóiskolája, vagy késlekedett az internátus felállításával.

---

¹⁴⁴ A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett kilencedik jelentése (1878/9-1879/80) Budapest, 1880.202.o.

¹⁴⁵ A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett tizenegyedik jelentése 1880/81-1881/82. Budapest, 1898.2.426-430.o.

¹⁴⁶ Magyar Statisztikai Közlemények. 27. k. 132-133.

1872-ben nem volt 3. évfolyam a következő felekezeti tanítóképzőkben:

8. Táblázat: Két évfolyamos képzők 1872-ben¹⁴⁷

Település	Fenntartó	Jelleg	Alapítás éve
Arad	görög keleti	férfi	1812
Balázsfalva	görög katolikus	férfi	1856
Besztercebánya	római katolikus	férfi	1856
Csíksomlyó	római katolikus	férfi	1859
Esztergom	római katolikus	férfi	1842
Nagyenyed	református	férfi	1853
Nagyszeben	görög keleti	férfi	1870
Nagyszeben	evangélikus	férfi	1847
Nagyvárad	római katolikus	férfi	1856
Pécs	római katolikus	férfi	1831
Pest	római katolikus	férfi	1840
Pest	római katolikus	női	1855
Szamosújvár	görög katolikus	férfi	1869
Szatmár	római katolikus	női	1857
Szatmárnémeti	római katolikus	férfi	1847

Látható, hogy ezek a képzők mind az 1868. évi törvény előtt születtek, így a harmadik évfolyam felállítására lett volna lehetőségük 1872-ig. Ezekben a képzőkben alacsony volt a diákok létszáma, a harmadik évfolyam bevezetésével pedig nem lett volna elég jelentkezőjük. A képzési idő megnövekedése nagy terhet rótt a családokra, így a kisebb képzők, amíg tudták, odázták a törvényi előírás életbe léptetését. Több képző növendékek, vagy hely hiányában váltakozó tanfolyamokkal működött. Az 1873/74. tanévben a besztercei református férfi képző növendék hiányában nem működött.¹⁴⁸

3.8 A létszámok alakulása 1868-tól 1880-ig

A képzőkben a diákok létszáma erősen függött a felvételi követelményektől, illetve nagyban attól is, hogy a képző milyen segélyben, ösztöndíjban tudta részesíteni növendékeit.

Az 1868. évi XXXVIII. tc. 86. § szerint a fiúk esetében: „*A tanítóképezdébe olyan ép testi növendékek vétetnek fel, kik a 15-ik évet már meghaladták, s az anyanyelv, számvetés és földrajz ismeretében s a történelemben legalább annyi jártassággal bírnak, a mennyit a gymnasium, reál-, vagy polgári iskola 4 első osztályában a*

¹⁴⁷ A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás 1872. évi állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett jelentése. Budapesten, 1874. 48-49. o.

¹⁴⁸ A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett ötödik jelentése. Budapest, 1876. 243.o.

tanítanak. A belépni kívánó növendék erről vagy nyilvános iskolai (bélyegmentes) bizonyítványát köteles előmutatni, vagy felvételi vizsgának kell magát alávetnie.”¹⁴⁹

A lányok esetében a következőt írja elő a törvény: 108 §. *„Felvétetnek a 14-dik évöket betöltött oly leányok, kik a felső népiskolai tanfolyamot egészen bevégezték. Mindenik növendék a felső népiskola tantárgyaiból szigorú felvételi vizsgát tartozik kiállani.”¹⁵⁰* Tehát a lányok esetében bár a felvétel alsó korhatára egy évvel alacsonyabb, mint a fiúknál, de minden esetben „szigorú” felvételi vizsgát kötelesek tenni.

Az első pontos tanulólétszámra vonatkozó adatsor az 1868. évi miniszteri jelentésben található. Ekkor 38 férfi képzőben 1062 tanuló és 5 női képzőben 101 diák található. A jelentős különbséget indokolja, hogy a férfi képzés elterjedése 1828-tól folyamatos, míg az első tanítónőképzőt 1856-ban nyitották meg.

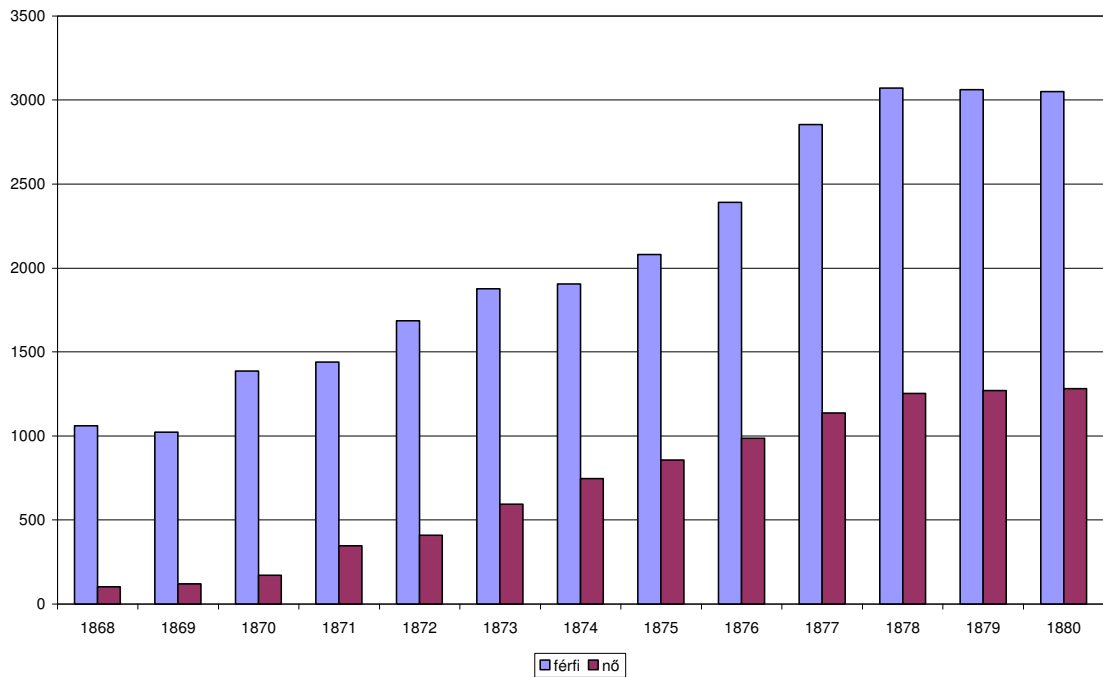
Az első 12 évben a férfiak száma megháromszorozódott, a nők száma tízszeresére nőtt. Az iskolák száma azonban nem követte ezt a fejlődést, ami az átlagléttszámok növekedését jelentette. 1880-ban a 3 050 férfi tanulóból 1 242 állami, 785 római katolikus képzőbe járt, és 1023 növendék oszlott meg a többi fenntartó képzői között.

---

¹⁴⁹ 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában 86.§.

¹⁵⁰ 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában 108.§.

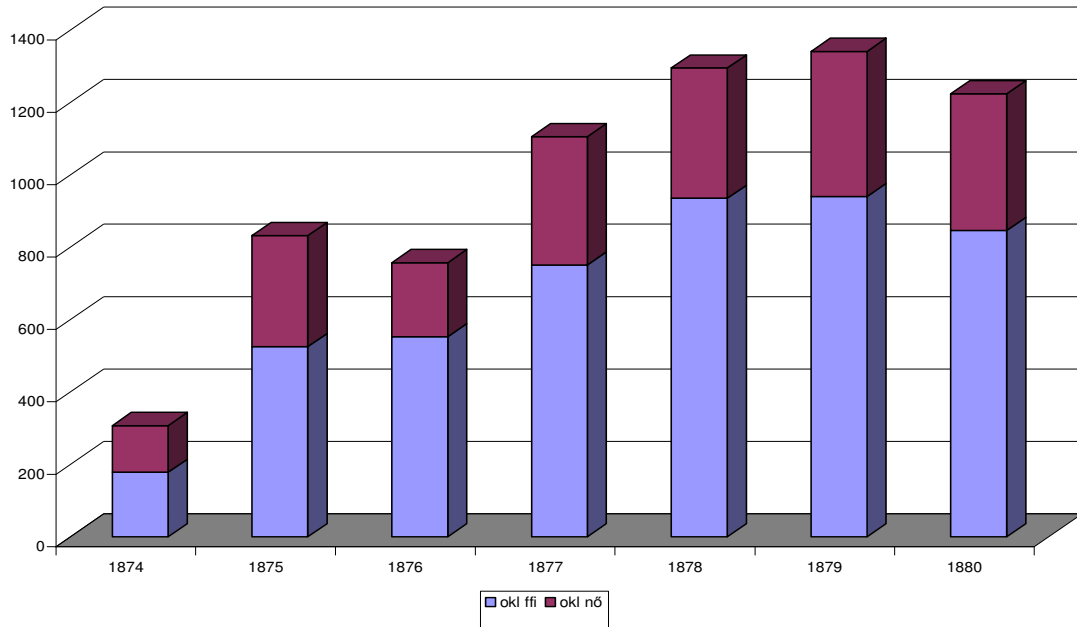
7. ábra: Férfi és női tanulólétszámok alakulása 1868 és 1880 között a miniszteri jelentések alapján

17 női képzőt találtunk, ebből 5 állami, 9 római katolikus, 1 egyesületi és 1 magánképző, valamint a zombori görög keleti koedukációs jellegű képzőt, ahol lányok is tanulhattak. Az állami képzőkbe 785, a római katolikus tanítónőképzőkbe 433 tanuló járt. A római katolikus tanítónőképzés csak az iskolák számának erőteljes gyarapítása révén tudta meghaladni az állami tanítónőképzés mértékét.¹⁵¹

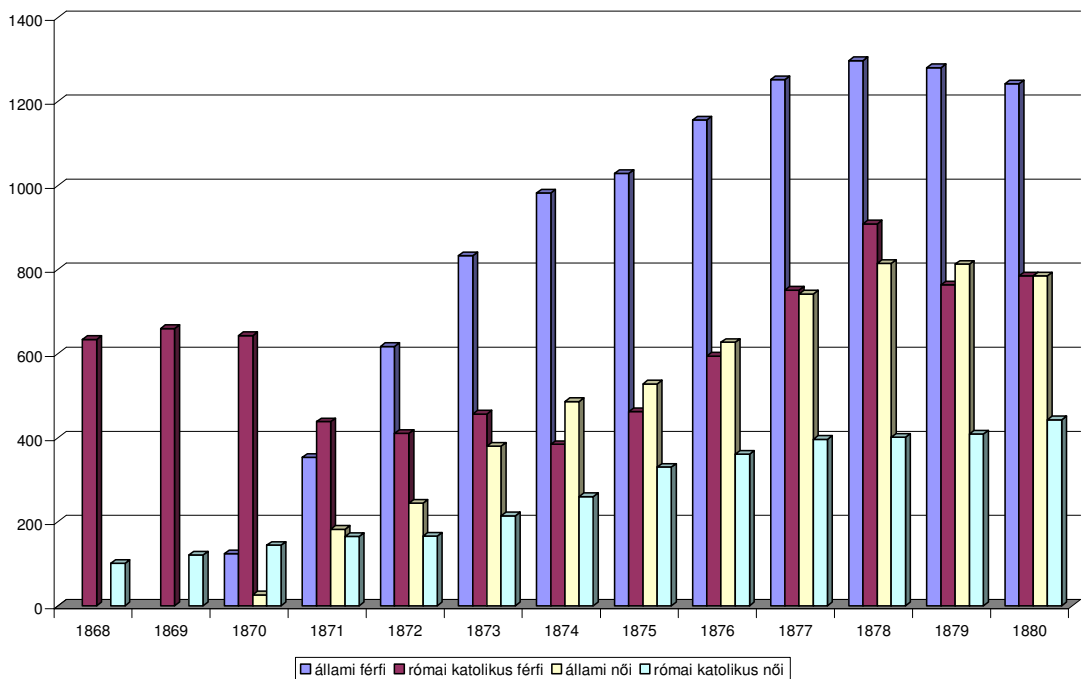
¹⁵¹ Vö.: Donáth Péter: Tanító(nő)képzők, diákjaik és tanáraik. In: A magyar művelődés és a tanítóképzés történetéből 1868-1958. Budapest, 2008, Trezor kiadó.8.o.

8. ábra: Oklevelet szerzett férfi és nő növendékek 1874 és 1880 között a statisztikai évkönyvek adatai alapján

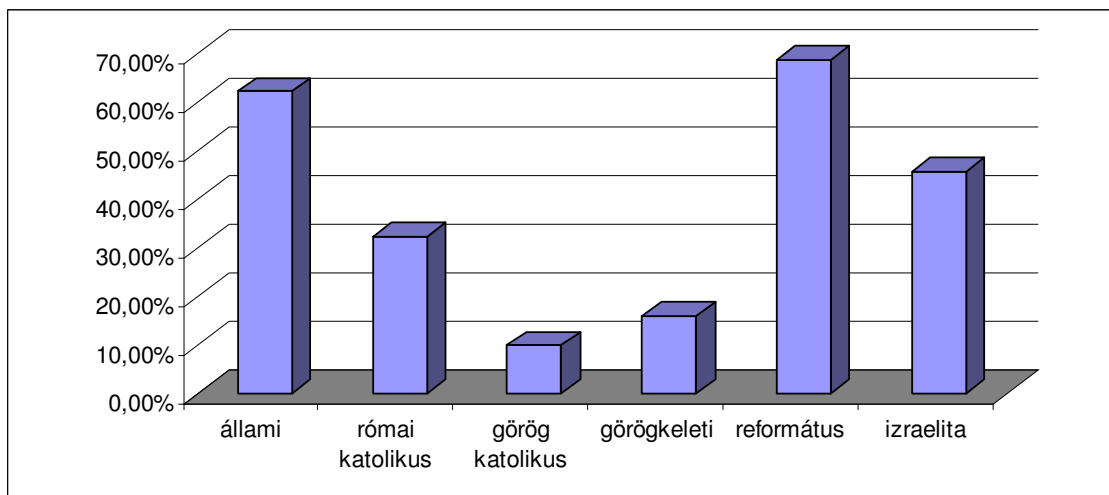
Az oklevelet szerzett növendékek számát 1872-től közlik a statisztikai évkönyvek, ekkor 48 férfi és 19 nő szerzett oklevelet. Az 1872/73. tanév adatai nem állnak rendelkezésünkre.

9. ábra: Állami és római katolikus képzők növendékeinek száma 1868-1880 a miniszteri jelentések alapján

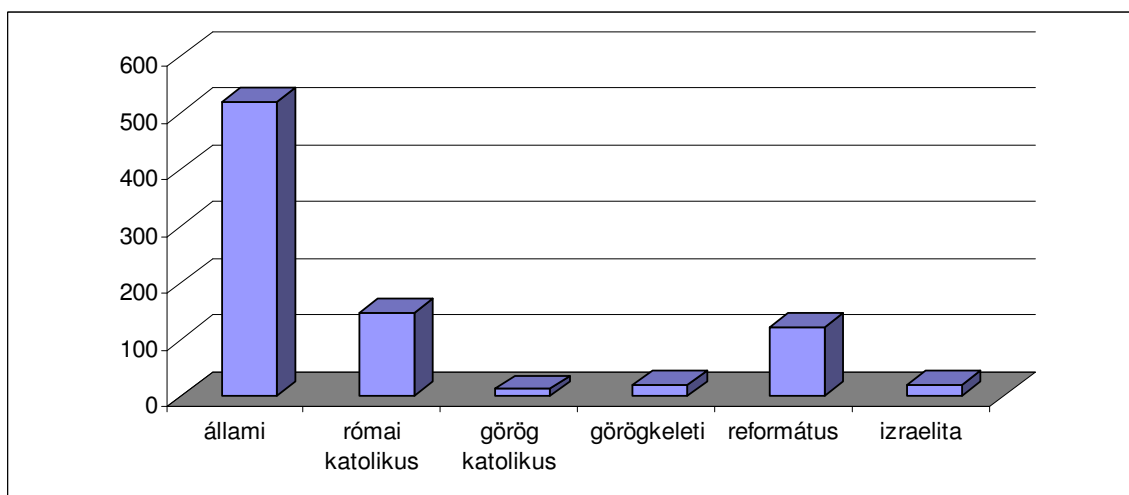
Az állami képzők tanulólétszáma nagyobb, mint az egyháziaké. Ennek oka kétféleképpen magyarázható. Először is: a képzők tanuló létszáma attól is függhetett, hogy a fenntartó milyen mértékben volt hajlandó segíyezni növendékeit.

10. ábra: A segélyezettek százalékos aránya a férfi képezdekben 1873-ban a statisztikai évkönyv adatai alapján.¹⁵²

Látható, hogy nem az állami képzőkben a legmagasabb a segélyezettek aránya, hanem a református tanítóképzőkben. Azonban a református képzők száma 1873-ban kevesebb, mint az egyötöde az állami képzőknek, mindössze három a tizenhathoz képest.

11. ábra: A segélyezettek száma a férfi képezdekben 1873-ban a statisztikai évkönyv adatai alapján¹⁵³

¹⁵² Magyar Statisztikai évkönyv. Szerkeszti és kiadja az Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal. Második évfolyam. VIII. füzet. Budapest 1874.630-633.o

¹⁵³ Uo.

Másodszor: az eltérő diákszám másik oka a képzők szervezetében keresendő. Több felekezeti képző megmaradt a középiskolákkal kapcsolatos tanfolyamnak, vagy növendékek, vagy hely hiányában váltakozó évfolyamokkal működött, sőt, akadt olyan is, amely egy-egy évet szünetelt.

A férfiak esetében a három éves tanítóképzés bemeneti szabályozása is okozhatta a kezdetekben jelentkező tanulóihiányt. Az a diák, aki bukás nélkül végezte iskoláit, a felvételi tanulmányi követelményeknek már 14 évesen megfelelt, azonban a felvételi korhatárt még nem érte el. Így aki tanítóképzőbe akart menni, annak vagy várnia kellett egy évet, míg jelentkezhetett, vagy továbbtanult egy évet. Mindkét megoldás magában rejtette azt a lehetőséget, hogy a növendék végül az egy év elteltével nem jelentkezett felvételi vizsgára. A vagyonosabb családok nem engedték, hogy gyermekük egy évet elvesztesse, a szegény családok pedig nem engedhették meg maguknak

4 Tanítóképzők a századforduló környékén

4.1 Második Országos és Egyetemes Tanügyi Kongresszus

A második országos és egyetemes tanügyi kongresszusra 1896. július 2 - 11 között került sor. A kongresszus ötletét Nagy László vetette fel 1893-ban a Magyarországi Tanítók Országos Bizottsága igazgató tanácsában.¹⁵⁴ 1894-ben megkezdődött a szervezőmunka, hogy a Millennium évében az ünnepségsorozat keretében sor kerülhessen a tanácskozásra. A szervezőmunkában mindvégig megfigyelhető volt a konfliktusok kerülésének szándéka, és a kor nacionalista retorikája közötti óvatos egyensúlyozás. 1895-ben például az egyik országos előkészítő ülésen elutasították a fiumei küldött javaslatát, hogy a kongresszus szakosztályai közé vegyék fel a nemzetiségi oktatás ügyét. Érvelésében így fogalmazott : „...a magyar közoktatás a hazánkat övező nemzetiségi vidékeinket részben már megszállotta, részben megszállni iparkodik.”¹⁵⁵ A szervezők azonban igyekeztek a radikális javaslatokat távol tartani a kongresszustól. Végül 12 országos és 51 helyi (fővárosi és vidéki) tanítóegyesület közreműködésével létrejött a Második Országos és Egyetemes Tanügyi Kongresszus¹⁵⁶ A tanítóképzési szakosztály témái a következők voltak:

1. A tanítók képesítése. Előadók: Dezső Lajos, Radó Vilmos
2. A kisdedóvó, továbbá elemi- és polgáriskolai tanítóképző intézetek tanárainak képzése. Előadó: Sebestyén Gyula
3. Tanítóképző intézetek állítása és elhelyezése. Előadó: Molnár Oszkár
4. A tanítóképző intézetek felett való felügyelet. Előadó: Kovács János
5. A tanítóképző intézetek hatása a nemzeti szellem fejlesztésére. Előadó: Groó Vilmos¹⁵⁷

---

¹⁵⁴ Felkai László: A második országos és egyetemes tanügyi kongresszus. in: Felkai László (szerk.) *A Nevelésügyi kongresszusok Magyarországon 1848-1948*. Budapest, 1971. Magyar Pedagógiai Társaság 103-139.o.

¹⁵⁵ Felkai László: A második országos és egyetemes tanügyi kongresszus. in: Felkai László (szerk.) *A Nevelésügyi kongresszusok Magyarországon 1848-1948*. Budapest, 1971. Magyar Pedagógiai Társaság 110.o.

¹⁵⁶ Felkai László: A második országos és egyetemes tanügyi kongresszus. in: Felkai László (szerk.) *A Nevelésügyi kongresszusok Magyarországon 1848-1948*. Budapest, 1971. Magyar Pedagógiai Társaság . 111.o.

¹⁵⁷ Nagy László –Beke Manó- Kovács János (szerk): *A kongresszus története. Az összes ülések és a szakosztályok naplója*. Budapest, 1898. 102.o

A témák megvitatására az előterjesztéstől a hozzászólásokon át zárszóig, majd a módosító javaslatokig mindössze másfél óra volt betervezve. Ez az időkeret nagyon szűknek bizonyult, s bár az előadók igyekeztek alaposan megfontolt javaslatokkal előállni a vita során kiderült, hogy ezek elsősorban az állami képzőintézeti tanárság álláspontját képviselték. Egy - egy javaslat mélyreható megvitatására így nem volt lehetőség, a vitákat gyors zárszó, majd az előterjesztés gyors szavazásra bocsátása követte, menet közbeni módosítási javaslatokkal.

A kongresszus tanítóképzős szakosztályának munkáját erősen áthatotta a nemzeti szellem hangsúlyozása, az államosítási törekvés, illetve az állami és felekezeti képzők közötti ellentétek hangsúlyozása. Az államosítási törekvések egészen a teljes államosítástól, állami felügyelet rendszerének bevezetésén át a tanítóképzés egységesítéséig terjedtek. Egyvalamiben azonban mindenki egyetértett: a különböző fenntartású képzőkben kiadott oklevelek nem tekinthetők egyenértékűnek. Túlzó általánosításoktól sem volt mentes a vita, melyet Dr. Karácsony Imre¹⁵⁸ szavá is tett hozzászólásában, és több alaklommal sérelmezett¹⁵⁹ A képzők közötti különbségek kiküszöbölésére a képzők egységesítésének tervét dolgozta ki Simkó Endre. Javaslat a képzés egységesítésére vonatkozóan átölelte a tanítóképzés teljes egészét: a tanítóképző-intézeti tanárok képzését, alkalmazását, az intézetek feletti felügyeletet, az igazgatást, a tanítójelöltek felvételét, képzését, a tanítóképzők szervezetét, és a képzők állítását.¹⁶⁰ A teljes államosítást kivihetetlennek tartotta, de a felekezeti képzők segélyezése segíthette volna az egységesítést az előadó szerint.¹⁶¹ (Az állam ekkor 37 felekezeti gimnázium segélyezésére évi 403 000 forintot költött, míg egyetlen felekezeti tanítóképzőt sem részesített segélyben.¹⁶²)

Az államosítás kérdése nem először került napirendre, hisz az 1895. évi országgyűlésen már érintőlegesen szóba került¹⁶³. A Magyarországi Néptanítók Első Egyetemes Gyűlésén 1870-ben szintén tárgyalták¹⁶⁴. Wlassics Gyula a képviselőház

---

¹⁵⁸ Dr. Karácson Imre a győri római katolikus tanítóképző intézet igazgatója ekkor.

¹⁵⁹ Nagy László –Beke Manó- Kovács János (szerk): A kongresszus története. Az összes ülések és a szakosztályok naplója. Budapest, 1898.650.o.

¹⁶⁰ Nagy László –Beke Manó- Kovács János (szerk): A kongresszus története. Az összes ülések és a szakosztályok naplója. Budapest, 1898. 644.o.

¹⁶¹ Uo. 644-646.o.

¹⁶² Uo. 464-465.o.

¹⁶³ Kelemen Elemér: A nevelésügyi kongresszusok története. In:Kelemen Elemér: A tanító a történelem sodrában. Tanulmányok a magyar tanítótság 19–20. századi történetéből. Iskolakultúra-könyvek 32.

Pécs,2007. Iskolakultúra. 141.o.

¹⁶⁴ A Magyarországi néptanítók első egyetemes gyűlése. (Pesten 1870. aug. 15-18.) Pesten, 1870. 70.o.

előtt tett nyilatkozatában kijelentette, hogy a teljes államosítást, mint megoldást nem támogatja, azonban fokozatos államosítást lehetségesnek tartotta¹⁶⁵. Az azonnali és teljes államosítás finanszírozására nem volt lehetőség. Mohar József számításai alapján a teljes államosítás 6 millió koronába, az éves fenntartás pedig 2 millió koronába került volna. Ekkor a teljes magyar közoktatásra évi négy milliót költött az állam.¹⁶⁶

Maradt tehát a szorosabb állami felügyelet kialakításának lehetősége, melyre ajánlásokat tett az oktatási kormányzatnak a tanácskozás. Ennek lényege, hogy az állam a törvényben meghatározott körnek tanítóképző állítására engedélyt, fenntartására pedig segílyt adhat, ha az új tanítóképző országos szempontból szükséges, és a törvényi feltételeknek maradéktalanul megfelel. Abban az esetben, ha a tanítóképző országos szempontból felesleges, és a követelményeknek nem képes eleget tenni, esetleg működése államellenes irányt vesz, az engedélyt, vagy segílyt meg is vonhatja. A segíly fejében, annak mértékével arányosan a kormányzatnak jogában áll a képző kormányzásába és irányításába beleszólni. Az állam kellő számú¹⁶⁷ tanítóképző felállításáról és fenntartásáról köteles gondoskodni, évfolyamonként legalább 25 növendékkel, de abban az esetben, ha ez a létszám nem bizonyul elegendőnek, a tanulólétszám megemelhető. Az állam által állított és fenntartott tanítóképzőket az országban a népesség és a tanítószükséglet arányában kell területileg elosztani. Ugyanakkor tanító és óvóképzők csak olyan városokban lehetnek, melyek lakossága nagyobb része magyar, vagy legalább magyar nyelvű és érzelmű, és ahol a művelődés lehetőségei is adottak. A javaslat része volt továbbá, hogy a már meglévő állami képzők elhelyezésén ezeknek az elveknek alapján változtassanak. Az állam a képzők építésére és ellátására mintatervet dolgoz ki. Ez utóbbi javaslat a sok vitát okozó képzők közötti különbségek kiküszöbölésére született.¹⁶⁸

A tanácskozáson a képesítés reformjának tárgyalásakor javaslat született arra, hogy a tanítók érettségét tehesse meg, aminek birtokában megnyílt előttük az egyetemeken való továbbtanulás lehetősége.

---

¹⁶⁵ Nagy László –Beke Manó- Kovács János (szerk): A kongresszus története. Az összes ülések és a szakosztályok naplója. Budapest, 1898. 682.o.

¹⁶⁶ Uo. 683.o.

¹⁶⁷ Itt lényeges eltérés mutatkozik az elfogadott javaslat és az eredeti előterjesztés között, mert az előterjesztésben hetven állam által felállítandó és fenntartandó képzőről van szó, melyet a javaslat megvitatásakor finomítottak „kellő számú”-ra.

¹⁶⁸ Nagy László –Beke Manó- Kovács János (szerk): A kongresszus története. Az összes ülések és a szakosztályok naplója. Budapest, 1898. 687-697.o.

Radó Vilmos, a budapesti állami elemi tanítóképző tanára előterjesztésében javasolta, hogy a tanítójelöltek a képző négy évfolyamának elvégzése után tanítói érettségi vizsgát tegyenek, mely egyenértékű jogokat biztosított volna a középiskolai érettségi bizonyítvánnyal, nevezetesen feljogosított volna az egyéves önkéntességre, az a tanítói állás ideiglenes elfogadására, valamint a tudományegyetem bölcsészeti fakultására való beiratkozásra. A tanítói állás végleges betöltésére azonban csak a tanítóképesítő vizsga jogosíthatta fel a növendéket, aminek feltétele a tanítói érettségi vizsgát követő legalább két éves gyakorlat igazolása lett volna. Ugyanakkor az érettségi vizsga és a képesítő vizsga között nem telhetett el több, mint négy év. A tanítóképesítő vizsga nyelve a magyar.¹⁶⁹ Simkó Endre mindehhez hozzátette: amennyiben az érettségi vizsgát követően valamely képző növendéke önhibáján kívül nem tud gyakorlatot szerezni, hogy a képesítővizsgára jelentkezessen, a képzőnek ezt lehetővé kell tennie.¹⁷⁰ A tanítóképzés fejlesztésének kérdése a továbbiakban e körül a kérdés körül forgott, egészen az 1938. évi XIII. és XIV. törvénycikkek megjelenéséig.

Az a javaslat, hogy a képesítő vizsgálatok állami bizottságok előtt történjenek, mely a képesítés egységességét kívánta szolgálni, több szempontból is ellenállást váltott ki. Egyfelől sértette a képzőintézeti tanárok önértékét, hogy nem tekintik őket alkalmasnak annak a megítélésére, hogy a jelölt milyen minősítést kapjon, másrészt Dr. Karácsony Imre ismételten felhívta a figyelmet arra, hogy ez a felekezeti képzők jogainak megnyirbálása, melyet elfogadhatatlannak tartott.¹⁷¹ Javasolta, hogy az 1868. évi törvénynek az állam szerezzon érvényt oly módon, hogy attól a felekezeti képzőtől, amelyik nem állította fel a négy évfolyamot, nem rendelkezett gyakorlóiskolával, és a képesítési feltételeknek sem tett eleget, vonja meg a nyilvánossági jogot.¹⁷²

A szakosztály működése illeszkedett az előkészítő munkálatok és a millenniumi ünnepségsorozat hangulatához. A magyar nyelv, a nemzeti műveltség erőszakos terjesztésének eszméje, a felekezeti és nemzetiségi képzéssel való erős szembenállás jellemezte, túlzó általánosításokkal alátámasztva az állam felügyeletének szükségességét, az államosítás eszméjét. Ebben a légkörben az érdemi munka csak

---

¹⁶⁹ Nagy László –Beke Manó- Kovács János (szerk): A kongresszus története. Az összes ülések és a szakosztályok naplója. Budapest, 1898. 643-644.o.

¹⁷⁰ Nagy László –Beke Manó- Kovács János (szerk): A kongresszus története. Az összes ülések és a szakosztályok naplója. Budapest, 1898. 647.o.

¹⁷¹ Nagy László –Beke Manó- Kovács János (szerk): A kongresszus története. Az összes ülések és a szakosztályok naplója. Budapest, 1898. 650.o.

¹⁷² Nagy László –Beke Manó- Kovács János (szerk): A kongresszus története. Az összes ülések és a szakosztályok naplója. Budapest, 1898. 652.o.

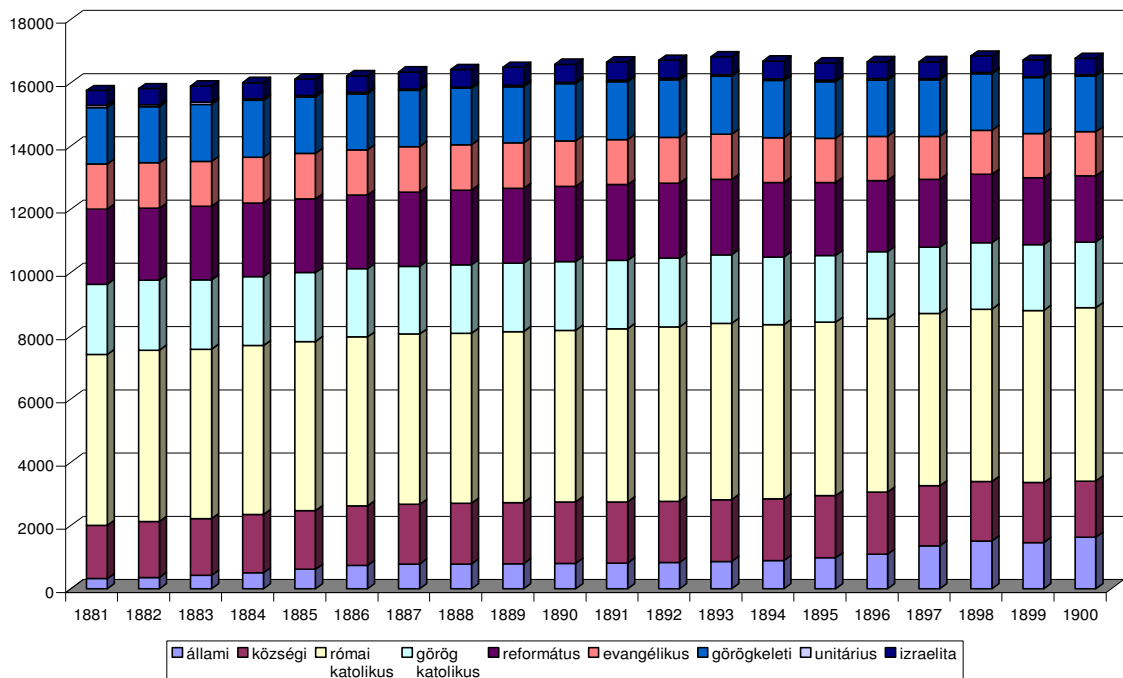
részben valósulhatott meg, azonban a tanítóképzés fejlesztésének további irányvonalait jól mutatja.

4.2 Népoktatás

Trefort Ágoston minisztersége idején (1872-1888) az 1884. évi V. törvénycikk állami elemi és polgári iskolák építésére szükséges költségek fedezéséről lehetőséget teremtett a népiskolák számának növelésére. „I. § A vallás- és közoktatásügyi minister felhatalmaztatik, hogy az ország különböző vidékein állami elemi és polgári iskolák építésére, az 1884. évtől számítandó s egymás után következő öt év alatt száz-százezer, összesen 500,000 frtot fordithasson ...”¹⁷³ Az állami népiskolák száma 1884-től 1888-ig 503-ról 786-ra emelkedett (ez 152%) míg az összes népiskola száma 417-tel, melyből elemi népiskola 386 volt.¹⁷⁴

Ezt a helyzetet tovább erősítette, hogy Wlassics Gyula minisztersége alatt (1895-1903) nagyarányú népiskola építési akcióba kezdett, így 1900-ban már 16 725 elemi népiskola volt hazánkban.

12. ábra: Népiskolák száma fenntartónként 1881 és 1900 között a statisztikai évkönyvek adatai alapján

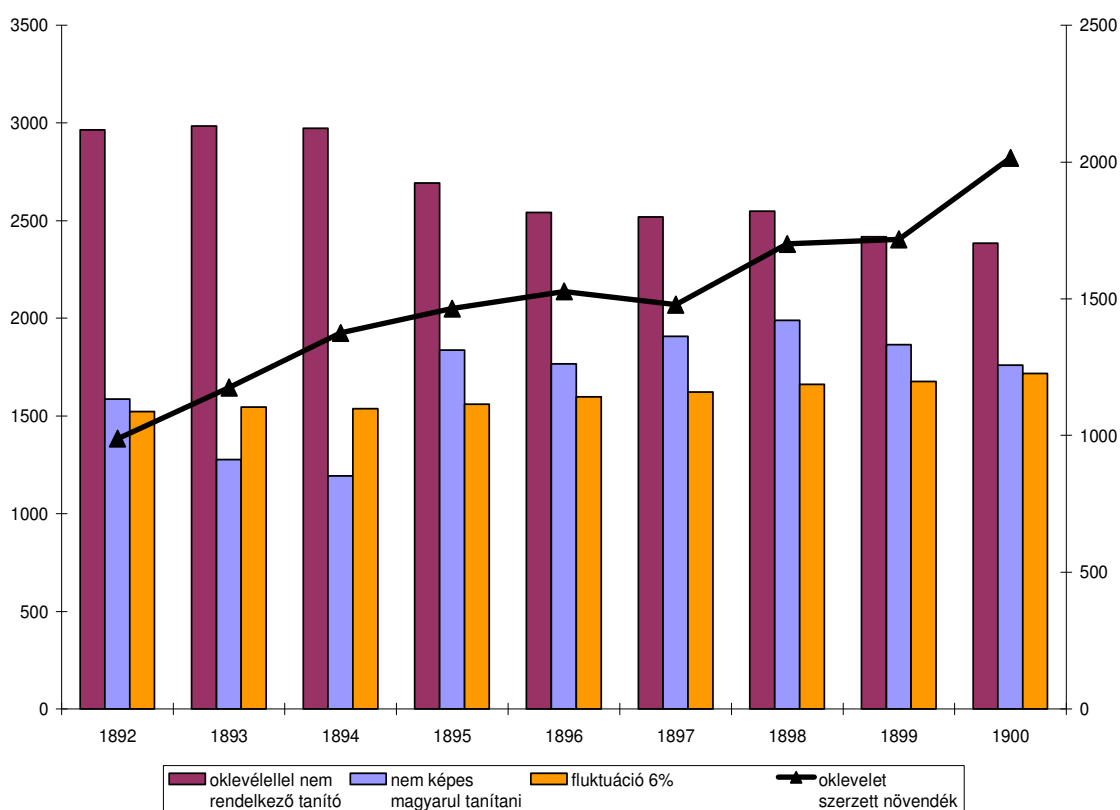

¹⁷³ 1884. évi V. törvénycikk állami elemi és polgári iskolák építésére szükséges költségek fedezéséről

¹⁷⁴ A vallás és- közoktatásügyi m. kir.ministernek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett huszonharmadik jelentése. I kötet. Az orsz. közokt. tanácsról, a kisdédvő intézetekről és a népoktatásról. Budapest. 1894. 112-113.o

Az 1887/88. évi jelentés szerint a népiskolákban a tanítói állások 4%-át új tanítónak kellett betöltenie. A jelentés szerint a tankötelesek számának várható növekedése 1888 és 1898 között évi 400 új tanító alkalmazását tette lehetővé, ehhez jött még a rendes apadás is, mely ~960 fő volt évente. Ez évi 1300-1400 új tanító szükségletet jelentett, amennyiben a növekedés üteme nem változik.¹⁷⁵ Az 1894. évi miniszteri jelentés szerint azonban a természetes apadás mellett a tankötelesek számának növekedése miatt akár 8000 új tanítói állást is lehetne szervezni¹⁷⁶

13. ábra: A tanítói szükséglet és az oklevelet nyert növendékek száma 1892-1900 között a statisztikai évkönyvek alapján

A népiskolai tanítókról 1892-től áll rendelkezésünkre részletes adatsor. A grafikonon az oklevéllel nem rendelkező elemi népiskolai tanítók számát, a magyarul tanítani nem tudó tanítók számát, valamint az összes tanító számának 6%-át kitevő fluktuációt

¹⁷⁵ A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett tizenharmadik jelentése. A népoktatási rész 1887/8.-ról, a többi szakaszok 1888/9.-ről szólnak Budapest. 1889. 108.o.

¹⁷⁶ A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett huszonharmadik jelentése. I. kötet. Az orsz. közokt. tanácsról, a kisdévodó intézetekről és a népoktatásról. Budapest. 1894. 112-113.o

hasonlíthatjuk össze az adott évben oklevelet szerzett növendékek számával. Bár a nem okleveles tanítók száma nyolc év alatt 13%-ról 9%-ra csökkent, 1900-ban még így is 2 384 képesítetlen tanító volt a népiskolákban. A magyarul tanítani nem tudó tanítók száma azonban nem csökkent. Míg 1892-ben 1 587-en voltak, 1900-ra 1 761 főre nőtt a számuk. A népiskolai tanítók nemenkénti megoszlásáról 1896-tól rendelkezünk adattal. 1896-ban 4 339 nő és 22 311 férfi volt a tanítók közt, ez 1900-ra 5 886 női és 22 743 férfi tanítóra módosult¹⁷⁷

4.3 Magyarország tanító- és tanítónőképzőinek statisztikája 1900-ban

Hús év alatt az intézetek száma mindössze nyolccal nőtt, így 1900-ban 77 tanító- és tanítónőképző intézet volt Magyarországon.

9. Táblázat: Megszűnt képzők 1880 és 1900 között a miniszteri jelentések alapján

Település	Fenntartó	Jelleg	Alapítás éve	Tannyelv	Terület
Beszterce	evangélikus	férfi	1847	német	Erdély és Székelyföld
Brassó	evangélikus	férfi	1847	német	Erdély és Székelyföld
Budapest V.	királyi katolikus	férfi	1844		Közép Magyarország
Medgyes	evangélikus	férfi	1856	magyar-német	Erdély és Székelyföld
Nagyszombat	római katolikus	férfi	1857	magyar-német -szlovák	Erdély és Székelyföld
Pápa	református	férfi	1876		Dunántúl
Rimaszombat	magán	női	1877		Észak-Magyarország
Segesvár	evangélikus	férfi	1847		Erdély és Székelyföld
Sopron	római katolikus	férfi	1865	magyar -német	Dunántúl
Zilah	állami	férfi	1870		Erdély és Székelyföld

20 év alatt tíz képző szűnt meg, ugyanakkor, közel kétszer ennyi, 18 iskola nyitotta meg kapuit. A szegedi A Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolánénék vezetése alatt álló római katolikus női képző azonban nem új alapítású. Az iskolát 1879-ben a nagy árvíz idején Temesvárra helyezték, ott működött tovább. Azonban a rend szükségesnek

¹⁷⁷ Magyar statisztikai évkönyv. Új folyam I. 1893. A kereskedelemügyi magyar kir. miniszter rendeletéből szerkeszti és kiadja az Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal. Budapest. 1894.302-311.o.

Magyar statisztikai évkönyv. Új folyam VIII. 1900. A kereskedelemügyi magyar kir. miniszter rendeletéből szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1901. 325-341. 349-351.o.

látta ismét megnyitni a szegedi iskolát is 1900-ban. A zilahi állami férfi képzőt pedig áthelyezték Temesvárra.¹⁷⁸

10. Táblázat: 1880 és 1900 között nyílt képzők a miniszteri jelentések és az értesítők alapján

Település	Fenntartó	Jelleg	Alapítás éve	Terület
Budapest IX.	római katolikus Pauli Szt. Vincéről nevezett Irgalmas Nővérek	női	1893	Közép Magyarország
Budapest VI.	egyesületi Budapesti Fröbel Nőegylet	női	1893	Közép Magyarország
Debrecen	református	női	1899	Tiszántúl
Debrecen	római katolikus A Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanénék	női	1898	Tiszántúl
Eperjes	állami	női	1899	Észak-Magyarország
Eperjes	görög katolikus	férfi	1895	Észak-Magyarország
Karánsebes	görögkeleti	férfi	1888	Erdély és Székelyföld
Nagyszeben	római katolikus Szt. Ferenc-rendi Nővérek	női	1896	Erdély és Székelyföld
Nagyszombat	római katolikus Szent Orsolya-rendi	női	1894	Erdély és Székelyföld
Pápa	állami	férfi	1896	Dunántúl
Pécs	római katolikus A Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanénék	női	1895	Dunántúl
Pozsony	római katolikus Szent Orsolya-rendi	női	1893	Észak-Magyarország
Selmecbánya	evangélikus	férfi	1881	Észak-Magyarország
Sepsiszentgyörgy	állami	női	1900	Erdély és Székelyföld
Sopron	római katolikus Az Isteni Megváltó leányai	női	1899	Dunántúl
Szeged	római katolikus A Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanénék	női	1900	Közép Magyarország
Temesvár	állami	férfi	1893	Erdély és Székelyföld
Veszprém	római katolikus Angolkisasszonyok	női	1894	Dunántúl

A római katolikus női képzők száma a kétszeresére nőtt. Míg 1880-ban 9 római katolikus női intézet volt, addig 1900-ban már 18. Ekkor a férfi képzők legnagyobb fenntartója az állam, míg a női képzőké a római katolikus egyház. A római katolikus

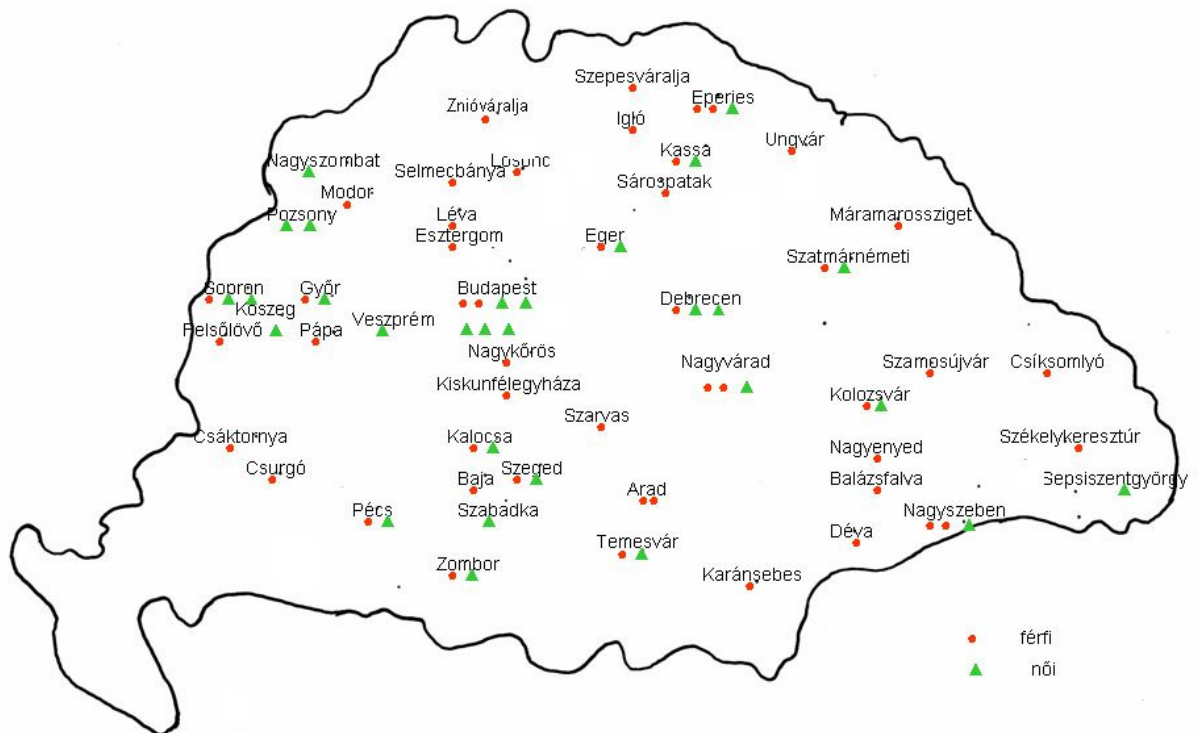
¹⁷⁸ A zilahi m. kir. állami elemi népiskolai tanítóképző-intézet I. értesítője. Az 1913-14. iskolai év. Zilah, 1914. 4.o.

egyház női tanító rendjei az ország különböző vidékein fokozatosan bekapcsolódtak a tanítónőképzésbe, így az államnak erre kevesebb figyelmet kellett fordítania. Ekkor Magyarországon a következő női rendek foglalkoztak tanítóképzéssel.

Az Angolkisasszonyok tanítóképzői Budapest IV. kerületében, Egerben és Veszprémben voltak, a Pauli Szent Vincéről nevezett Irgalmas Nővérek rendjének egyetlen képzője volt az országban, a IX. kerületben Budapesten. A Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolánéék vezetése alatt állt a debreceni, kalocsai, pécsi, szegedi és temesvári iskola, a Szent Orsolya- rendi apácák vezetése alatt a kassai, nagyszombati, nagyvárad, pozsonyi és az egyik soproni tanítónőképző. A Szent Domonkos rendi apácák vezetése alatt a kőszegi, a Szatmári irgalmas nővérek vezetése alatt a szatmárnémeti, a Szent Ferenc rendi nővérek vezetése alatt a nagyszombati képző, valamint Az Isteni megváltó Leányai vezetése alatt a másik soproni tanítónőképző állt.

A férfi római katolikus fenntartású képzők továbbra is elsősorban a nagy egyházi központokban voltak (Csíksomlyó, Eger, Esztergom, Győr, Kalocsa, Kassa, Nagyvárad, Pécs, Szatmárnémeti, Szeged, Szepesváralja).

3. térkép: Magyarország tanítóképzői 1900-ban a miniszteri jelentések és az értesítők alapján.

5000 lakosnál kisebb településen 4 állami férfi képző működött: a csáktornyai (4 860 lakos) csurgói (3 955 lakos), a székelykeresztúri (3 421 lakos) és a znióváraljai állami

férfi képző (1 143 lakos). 5 000 és 10 000 lakos közötti településen található 6 állami férfi képző (Déva 7 089 lakos, Igló 9 301 lakos, Léva 8 488 lakos, Losonc 9 530 lakos, Modor 5 279 lakos, Sárospatak 7 911 lakos) és 1 női állami tanítóképző (Sepsiszentgyörgy 7 131 lakos).

A felekezeteknek a 10 000 lakosnál kisebb településeken összesen nyolc képzője volt 1900-ban. 5 000 lakosnál kisebb településen helyezkedett el a római katolikus képzők közül a csíksomlyói és a szepesváraljai férfi képző, a görög katolikusoknak egy, a balázsfalvai férfi képző, valamint az evangélikusoknak is egy, a felsőlövői férfi képző.

Az 5 000 és 10 000 lakos közötti településeken működött egy római katolikus női képző Kőszegen, egy görög katolikus férfi képző Szamosújvárott, egy református férfi képző, Nagyenyeden, valamint egy görögkeleti férfi képző Karánsebesen.

A 29 római katolikus képző közül 11 iskola ekkor a 10000 és 30000 lakos közötti településeken működött: öt férfi (Eger, Esztergom, Győr, Kalocsa, Szatmárnémeti) és hat női képző (Eger, Kalocsa, Nagyszeben, Nagyszombat, Szatmárnémeti, Veszprém). Ezen a településméreten szembeszökően sok római katolikus képző volt, melynek oka, hogy az érsekségek és püspökségek ebbe a településkategóriába estek. A római katolikus férfi képzők pedig elsősorban a püspöki és érseki székhelyeken működtek, illetve a női apácarendek közül is megtalálható volt általában egy a székhelyeken. Az állam és a többi felekezet által ezen a településméreten állított képzők száma összesen 15 volt, melyből öt volt állami iskola.

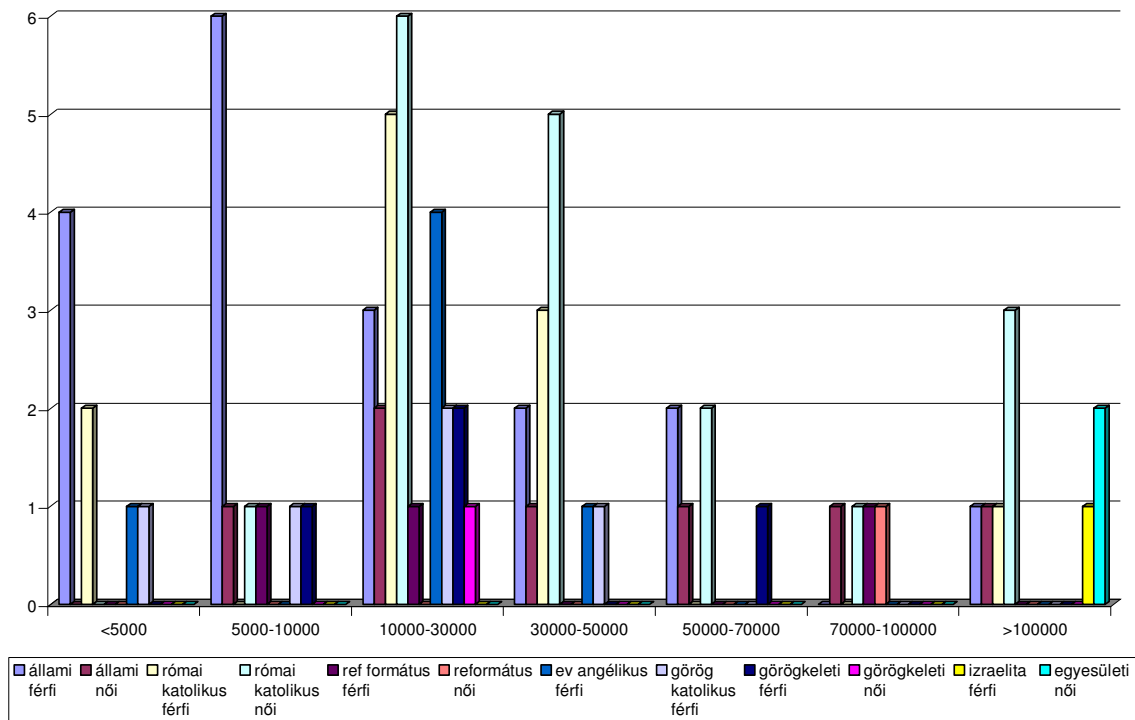
100 000 lakosnál nagyobb település Budapest, ahol hét képző működött, ebből egy állami és egy izraelita férfi képző volt. A fővárosban egy állami női képző volt, a II. kerületben, két római katolikus női képző, egy a IV. kerületben az Angolkisasszonyok, és egy a IX. kerületben a Pauli Szent Vincéről nevezett Irgalmas Nővérek fenntartásában. Két egyesületi női képzőt is találtunk ekkor a fővárosban, az egyik a IV. kerületben az Országos Nőképző Egyesület, a másik a VI. kerületben a Budapesti Fröbel Nőegylet fenntartásában. Az intézetet eredetileg a Fröbel Nőegylet létesítette 1893-ban, mint egyleti női tanítóképző működött a IV. kerületben. Tanárait és fenntartását azonban az állam fizette. A nőegylet csak az elhelyezést biztosította.¹⁷⁹ Így a miniszteri jelentések az állami képzők közé sorolják.

---

¹⁷⁹ A budapesti VII. kerületi m. kir. állami népiskolai tanítónőképző-intézet értesítője az 1932-33. iskolai évről. Budapest, 1933. 12-13.o.

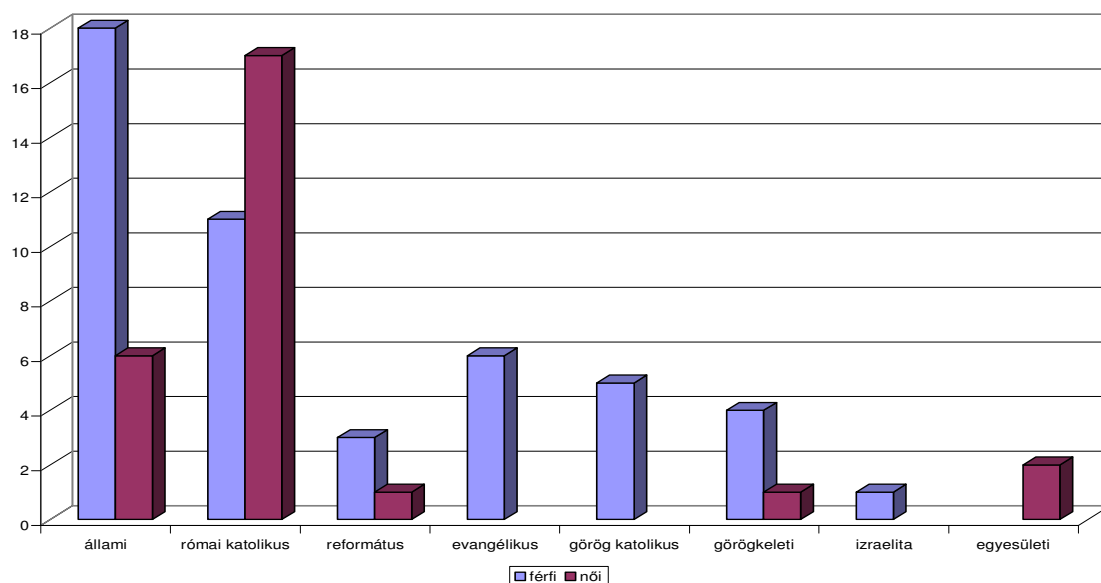
14. ábra: A magyarországi tanítóképzők száma 1900-ban település méretenként, fenntartók szerint¹⁸⁰

A területi ellátottság javult ugyan, de még mindig nem volt elegendő női képző. Míg 48 férfi képzőt találunk a női képzők száma mindössze 29 volt. Ezek elsősorban a Duna-Tisza közén és az észak-nyugati országrészben találhatók.

¹⁸⁰ Magyar Statisztikai Közlemények, az 1900. évi népszámlálás. Budapest, 1902.

15. ábra: Tanítóképzők fenntartók szerint 1900-ban a miniszteri jelentés alapján.¹⁸¹

20 év alatt a római katolikus egyház szerepe a tanítónőképzésben erős növekedést mutat, az 1880-as kilencről majdnem a duplájára nőtt iskoláinak száma. A többi fenntartó kisebb ingadozást mutat. Az erdélyi evangélikus egyház megszüntette a „paedagogisch – theologische seminar”-okat helyettük Nagyszébenben az 1868. évi törvény előírásának megfelelő önálló képző felállítását határozta el. Az 1892/93. tanévben megszüntette a segesvári tanítóképzőt, majd a rákövetkező két évben a besztercei, brassói és medgyesi intézeteket.¹⁸² Az 1882/83. tanévben a rimaszombati Fábryné féle magán képző megszűnt. Két egyesületi képző található ekkor az országban, mindkettő Budapesten, az egyik az Országos Nőképző, a másik a Fröbel Nőegylet tanítónőképzője. Meg kell jegyeznünk továbbá, hogy a jelentés a két 1900-ban alapított képzőt, a sepsiszentgyörgyi állami és a szegedi római katolikus női képzőket nem tartalmazza, mert az 1899/1900. tanév végi adatokat közli.

4.4 Személyi és tárgyi feltételek a tanítóképzőkben

Tanárok

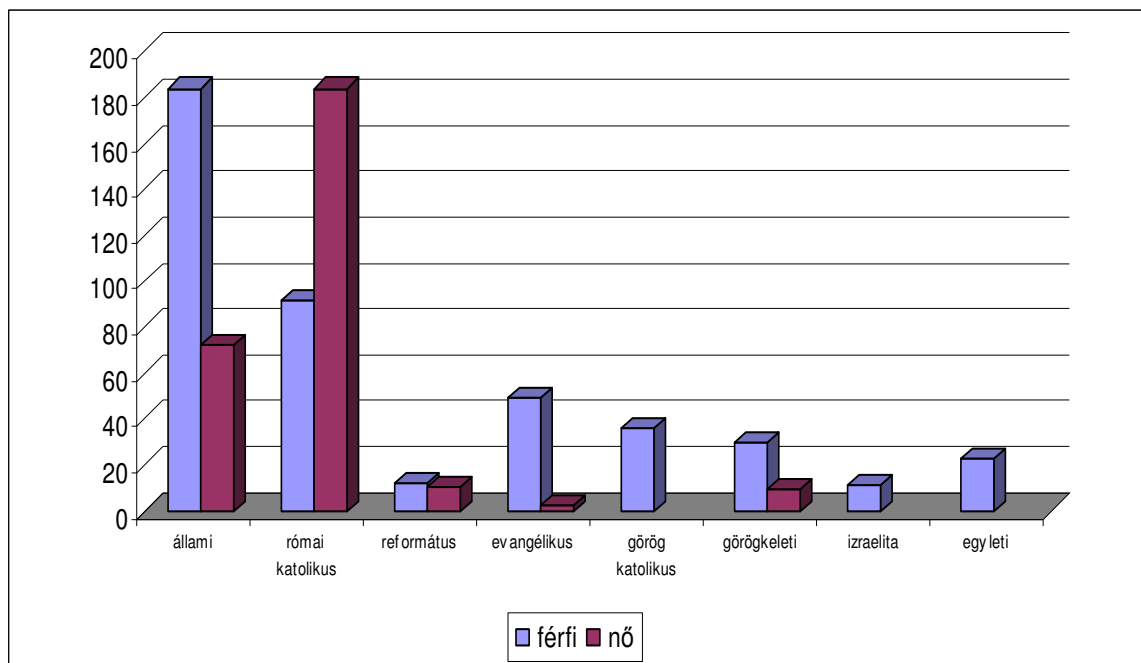
A 18 állami férfi képzőben ekkor 184 tanár tanított 2033 növendéket, a hat állami női képzőben pedig 72 tanár 1019 jelöltet. A 11 római katolikus férfi képzőben

¹⁸¹ Magyarország közoktatásügye az 1900. évben. Külön lenyomat. „A m.kir. kormány 1900. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentése és statisztikai évkönyv” című a m.kir. miniszterelnök által az 1897.évi XXXV.t.-cz. 5.§-a értelmében az országgyűlés elé terjesztett műből. Budapest. 1901. 57.o.

¹⁸² A vallás és- közoktatásügyi m. kir.ministernek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett huszonharmadik jelentése. I kötet. Az Orsz. Közokt. Tanácsról, a kisdudóvó intézetekről és a népoktatásról. Budapest, 1894. 149.o.

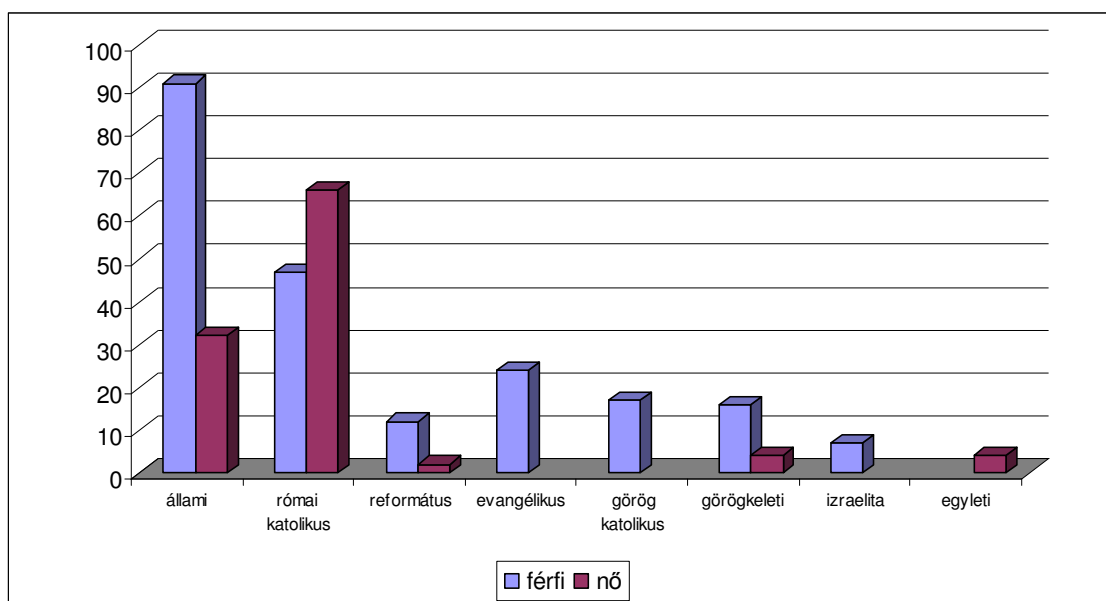
92 tanár 860 tanulót, a 17 nőiben pedig 184 tanár 1972 növendéket. Tehát az állami és római katolikus képzőkre nagyjából 10 tanár jut iskolánként. A három református férfi képzőben összesen 12 tanár tanított 322 tanulót, az egyetlen református női képzőben 10 tanár 12 jelöltet, a hat evangélikus férfi képzőben 49 tanár 307 diákot, az öt görög katolikus férfi képzőben 36 tanár tanított 406 diákot. Az öt görög keleti képzőben melyből egy koedukációs volt (tehát a görög keleti egyház iskoláinak számát négynek kell számolni) 39 tanár tanított 527 jelöltet. Az egyetlen izraelita férfi képzőnek 11 tanára volt, ők 125 diákot tanítottak, míg a két egyleti képzőben 23 tanár 109 növendéket.

16. ábra: Tanárok száma a tanítóképzőkben fenntartónként 1900-ban a statisztikai évkönyv alapján¹⁸³

¹⁸³ Magyar statisztikai évkönyv. Új folyam VIII. 1900. A kereskedelemügyi magyar kir. miniszter rendeletéből szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1901. 348o.

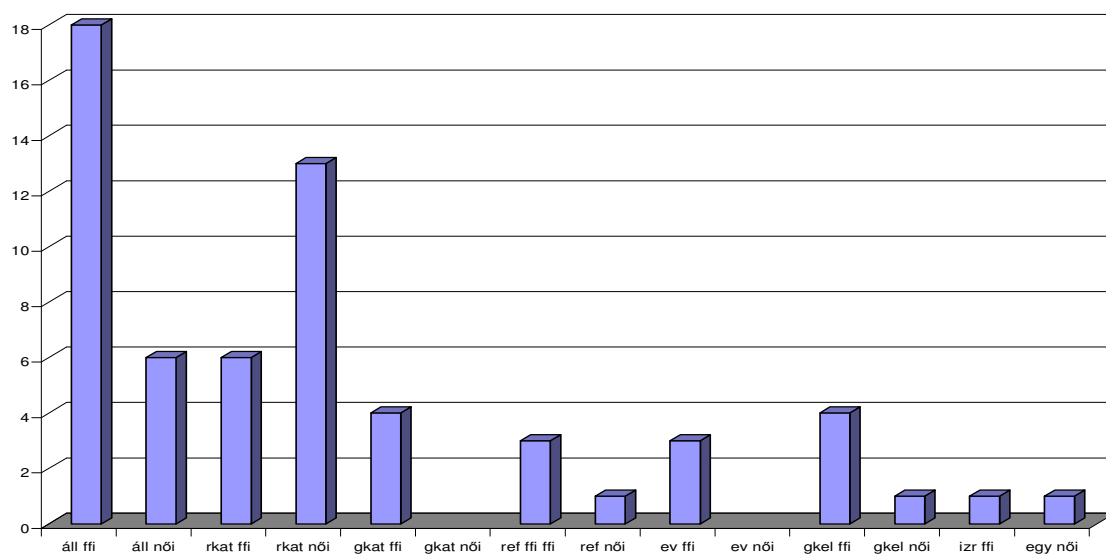
17. ábra: Tantermek száma fenntartónként 1900-ban a statisztikai évkönyv alapján¹⁸⁴

A 18 állami férfi képzőben 1900-ban 91, a hat női képzőben pedig 32 tanterem volt. A 11 római katolikus férfi képzőben 47, a 17 női képzőben pedig 66. A három református férfi képzőben 12, az egyetlen női református képzőben kettő. A hat evangélikus férfi képzőben 24, az öt görög katolikus férfi képzőben 17, az öt görög keleti képzőben 20,

Gyakorló iskolák

18. ábra: Gyakorló iskolák száma fenntartónként 1900-ban a statisztikai évkönyv alapján.¹⁸⁵

¹⁸⁴ Magyar statisztikai évkönyv. Új folyam VIII. 1900. A kereskedelemügyi magyar kir. miniszter rendeletéből szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1901. 348.o.

¹⁸⁵ Magyar statisztikai évkönyv. Új folyam VIII. 1900. A kereskedelemügyi magyar kir. miniszter rendeletéből szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1901. 348.o.

1900-ban 67 tanítóképzőnek volt vele kapcsolatos, a törvényi előírásnak megfelelő gyakorló iskolája. Nem volt ilyen gyakorló iskolája 10 római katolikus, három görög katolikus és három evangélikus képzőnek.¹⁸⁶

4.5 A Tanítási nyelv

A tizenkettedik miniszteri jelentés 6.b pontja: „*A tanítók képesítéséről az 1879. évi XVIII. törvényczikk szempontjából*” címet viseli¹⁸⁷ A jelentés szerint 54 iskola volt magyar tannyelvű, 3 magyarral vegyes tannyelvű, 13 pedig nem magyar tannyelvű.¹⁸⁸ Az állami képzők közül mindegyik magyar tanítási nyelvű volt, a római katolikus képzők közül 21 a 23-ból (a továbbiakban 21/23), görög katolikus 0/4, görög keleti 0/4, református 4/4, evangélikus 4/10, izraelita 1/1. A kassai és soproni római katolikus női és a felsőlövői evangélikus férfi képzők a német mellett a magyar nyelvet párhuzamosan alkalmazták tanítási nyelvül. Tizenhárom képző nem magyar tannyelvű: a görög katolikus képzők közül a balázsfalvi, nagyváradi, szamosújvári, és ungvári, a görög keleti aradi, nagyszebeni és két ungvári képző, valamint az evangélikusok által fenntartott besztercei, brassói, medgyesi, nagyszebeni, és segesvári képzők. A törvényi előírásoknak megfelelően ezekben a képzőkben is lehetett képesítést, és magyar tannyelvi oklevelet szerezni. 1882-ben a görög katolikus képzők közül a balázsfalvi román tannyelvű képzőben harmincötöt, a nagyváradi négyet, az ungvári rutén tanítási nyelvű képzőben harmincegyet, a görög keleti képzők közül az aradi román tannyelvűben huszonnégyet, a nagyszebeniben tizenhetet, és a zombori szerb tannyelvű képzőben száztizenegyet, az evangélikusok pedig a brassói német tannyelvű képzőjükben egyet, a medgyesiben ötöt, a nagyszebeniben négyet, a segesvárban tizenhatot adtak ki. Tehát mindösszesen 248 oklevelet adtak ki a nem magyar tanítási nyelvű képzők 1882-ben.¹⁸⁹ A jelentés megemlíti, hogy az 1879.évi XVIII. tc. követelményeinek megfelel az országban 62 képző, míg a maradék tízben a magyar

---

¹⁸⁶ Magyarország közoktatásügye az 1900. évben Különlenyomat. „A m. kir. kormány 1900. évi működéséről és az ország közállapotáról szóló jelentés és statisztikai évkönyv” Budapest, 1901. 57.o.

¹⁸⁷ A vallás és közoktatásügyi m. kir.ministernek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett tizenkettedik jelentése (1881/2-1882/3) Budapest,1883. 62-63.o.

¹⁸⁸ A vallás és közoktatásügyi m. kir.ministernek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett tizenkettedik jelentése (1881/2-1882/3) Budapest,1883. 62.o.

¹⁸⁹ A vallás és közoktatásügyi m. kir.ministernek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett tizenkettedik jelentése (1881/2-1882/3) Budapest,1883. 63.o.

nyelvet, mint kötelező tárgyat oktatják ugyan, de ez az eljárás nem felel meg a törvény előírásának.¹⁹⁰

Az 1883. évről szóló jelentésben külön szó esett arról, hogy a magyar nyelvi póttanfolyamokon, illetve a törvénynek eleget tevő képzőkben képesítést szerzett tanítók egy része nem tanítóként helyezkedett el. A különbség 1881 és 1883 között 1041 tanító, ami jelentős eltérés. Ugyanakkor a miniszteri jelentés hangsúlyozta, hogy ez nem volt kárba vesztett pénz, hiszen magyarul jól beszélő, jól képzett emberekre több területen is szükség volt, így ez az államot nem károsította semmiben.¹⁹¹

1884-ben a fennálló 70 intézet közül 55 volt kizárólag magyar tanítási nyelvű, magyar és német oktatási nyelvű három, magyar és román oktatási nyelvű kettő. Öt képzőben kizárólag német nyelven oktattak: Beszterczén, Brassóban, Medgyesen, Nagyszébenben, és Segesvárott az evangélikus tanítóképzőkben. Kizárólag román tannyelvű volt a balázsfalvi görög katolikus férfi- valamint az aradi és nagyszebeni görög keleti képzők. Kizárólag szerb volt a tanítási nyelv a zombori görög keleti képzőben.¹⁹²

1884-ben képesítést szerzett 238 nem magyar ajkú tanító a törvény előírása szerint.¹⁹³ Az 1884/85. tanévben lejárt a türelmi időszak. Ettől az évtől kezdve egyetlen magyarul nem tudó jelölt sem tehetett képesítő vizsgát.¹⁹⁴ Az anyanyelvi póttanfolyamok megszűnése két okra vezethető vissza: egyik oldalon az állam nem tudta tovább finanszírozni a póttanfolyamok költségeit, melyek látogatottsága folyamatosan csökkent, másfelől a türelmi idő lejártával a tanítójelöltek igyekeztek a magyar nyelvet az iskolában olyan mértékben elsajátítani, hogy sikeres képesítővizsgát tehessenek. 1889-ben már csak 13 tényleges szolgálatban álló tanító jelentkezett anyanyelvi képesítő vizsgálatra, míg a nem magyar tanítási nyelvű képzők növendékei közül 168 negyedik évfolyamot bevégezett tanuló. Annak ellenére, hogy 1879 és 1889

---

¹⁹⁰ A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett tizenegyedik jelentése (1880/1-1881/2) Budapest, 1882. 118-119.o.

¹⁹¹ A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett tizenharmadik jelentése (1882/3-1883/4) Budapest, 1884. 91.o.

¹⁹² A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett tizenegyedik jelentése 1883/84 Budapest. 1885. 115.o.

¹⁹³ A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett tizenegyedik jelentése 1883/84 Budapest. 1885. 115.o.

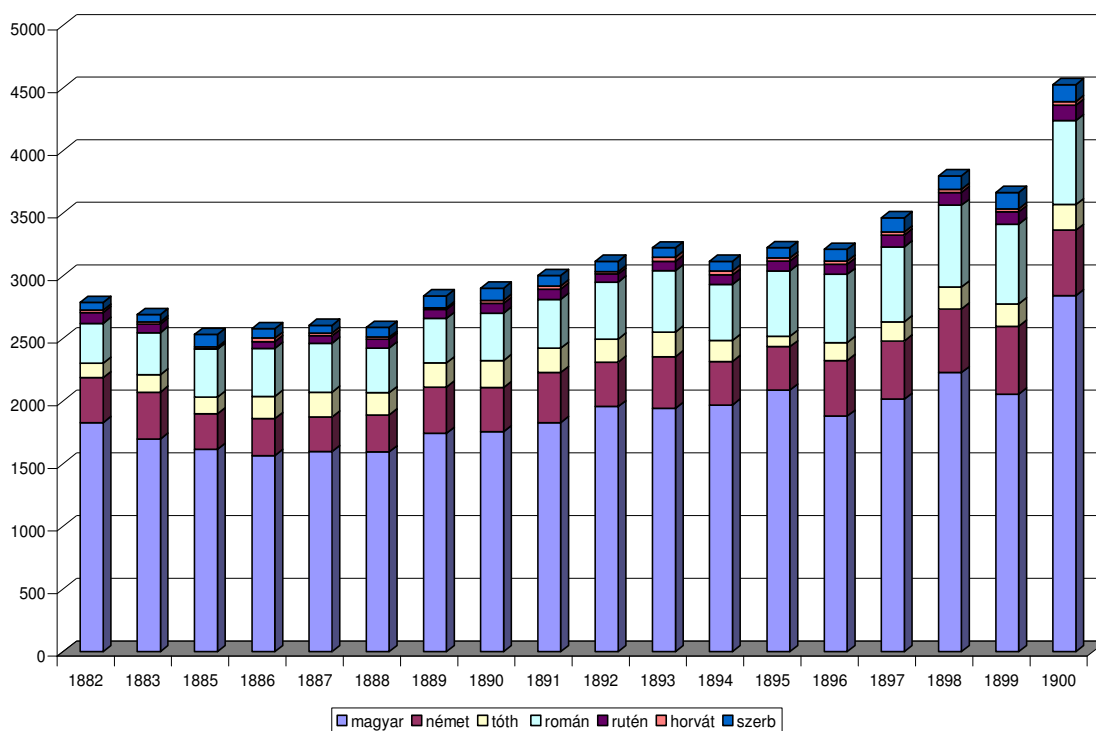
¹⁹⁴ A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett tizenötödik jelentése 1885/6 Budapest. 1886. 89.o.

között 3129 magyar nyelvre képesítő oklevelet adtak ki, az országban 1268 magyarul alig tudó és 728 magyarul egyáltalán nem tudó tanító tanított.¹⁹⁵

1900-ban nyolc tanítóképző nem volt magyar tannyelvű. A szamosújvári és nagyváradai görög katolikus férfi képzőben román volt a tanítás nyelve, de magyarul is magyarították a tananyagot. A balázsfalvai görög katolikus és az aradi, nagyszebeni, és karánsebesi görögkeleti képzőkben román, a zombori görögkeleti képzőben szerb, a nagyszebeni evangélikus képzőben pedig német volt a tanítási nyelv. Ebben az évben 274 nem magyar anyanyelvű növendék szerzett oklevelet¹⁹⁶.

1882-től rendelkezésünkre állnak a növendékek anyanyelvére és vallására vonatkozó adatok is.

19. ábra: A férfi tanulók megoszlása anyanyelv szerint a statisztikai évkönyvek adatai alapján.

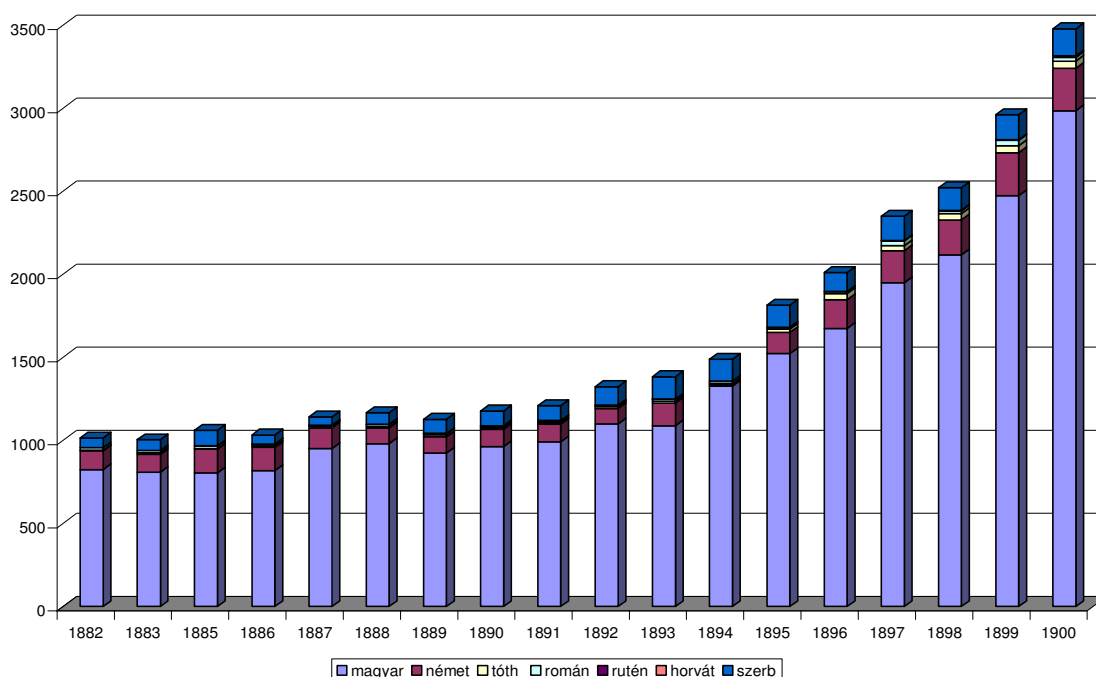

A férfi képzőkben a magyar anyanyelvű növendékek voltak ugyan túlsúlyban, de jelentős számban találunk német, szlovák (a statisztikai évkönyvben: „tóth”) és román anyanyelvű tanulókat is. A férfi képzők fenntartói megoszlása és területi elhelyezkedése indokolta a sokszínűséget, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a görögkeleti és az evangélikus képzők a nemzetiségi tanítóképzést biztosították.

¹⁹⁵ A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett tizenkilencedik jelentése. I. füzet. A népoktatási rész 1888/9-ről. Budapest. 1890.92.o.

¹⁹⁶ Magyarország közoktatásügye az 1900. évben Különlenyomat. „A m. kir. kormány 1900. évi működéséről és az ország közállapotáról szóló jelentés és statisztikai évkönyv” Budapest, 1901.57.o.

20. ábra: A női tanulók megoszlása anyanyelv szerint a statisztikai évkönyvek adatai alapján.

A női képzőkben kevesebb nem magyar anyanyelvű növendéket találunk a férfi képzőkhöz képest. A magyar mellett a német és szerb anyanyelvű növendékek érdemelnek említést, a többi nyelv elenyésző. Érdekesség, hogy ebben az időszakban csak a zombori koedukációs képzőben volt szerb nyelvű az oktatás, ott azonban a női növendékek száma csekély. Valószínűsíthető, hogy a szerb anyanyelvű tanulók (akár a közép-magyarországi szerb diaszpóra, akár a délvidéki szerbek gyermekei) magyar tanítási nyelvű képzőkbe jártak, például a szabadkai állami tanítónőképzőbe.

4.6 A négy évfolyam felállításának nehézségei

1881-ben négy évesre emelték a tanítóképzés időtartamát, ami további terheket rótt a tanítóképzőkre. Az állami képzők gyorsan bevezették a négyéves képzést, de a felekezeti képzők közül 16 késlekedett a törvény végrehajtásával, és 1897-ben is három évfolyamúak voltak még.

11. Táblázat: Három évfolyamú képzők 1897-ben a miniszteri jelentés alapján.¹⁹⁷

Település	Fenntartó	Jelleg	Alapítás éve
Csíksomlyó	római katolikus	férfi	1859
Esztergom	római katolikus	férfi	1842
Nagyvárad	római katolikus	férfi	1856
Sopron	római katolikus	férfi	1865
Balászfalva	görög katolikus	férfi	1865
Szamosújvár	görög katolikus	férfi	1869
Ungvár	görög katolikus	férfi	1831
Arad	görögkeleti	férfi	1812
Karánsebes	görögkeleti	férfi	1876
Nagyszeben	görögkeleti	férfi	1870
Beszterce	evangélikus	férfi	1847
Brassó	evangélikus	férfi	1847
Eperjes	evangélikus	férfi	1873
Medgyes	evangélikus	férfi	1856
Nagyvárad	római katolikus	női	1859
Szatmárnémeti	római katolikus	női	1857

Tovább árnyalta a helyzetet, hogy több felekezeti képző, bár szervezete négy évfolyamos volt, nem tudta az összes évfolyamot indítani megfelelő számú jelentkező hiányában, így biennális¹⁹⁸ vagy triennális¹⁹⁹ rendszerben voltak kénytelenek megoldani a képzést. Hat képzőben pedig csak egyetlen évfolyam volt²⁰⁰:²⁰¹

¹⁹⁷ VKM 1879. évi jelentése 260-264.o.

¹⁹⁸ Jellemzően a négyéves tanítóképzésben megjelenő rendszer, amikor a helyhiány vagy egyéb okok miatt csak két évente nyílik első osztály. Így vagy I. és III., vagy II. és IV. osztályok vannak a képzőben.

¹⁹⁹ Jellemzően a hároméves képzés idején fordul elő, amikor helyhiány vagy egyéb okok miatt csak három évente indul első osztály. Ebben a rendszerben csupán egy osztály van egyszerre a képzőben.

²⁰⁰ A vallás és- közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett huszonhetedik jelentése. Budapest 1898 251.o.

²⁰¹ VKM 1879. évi jelentése 260-264.o.

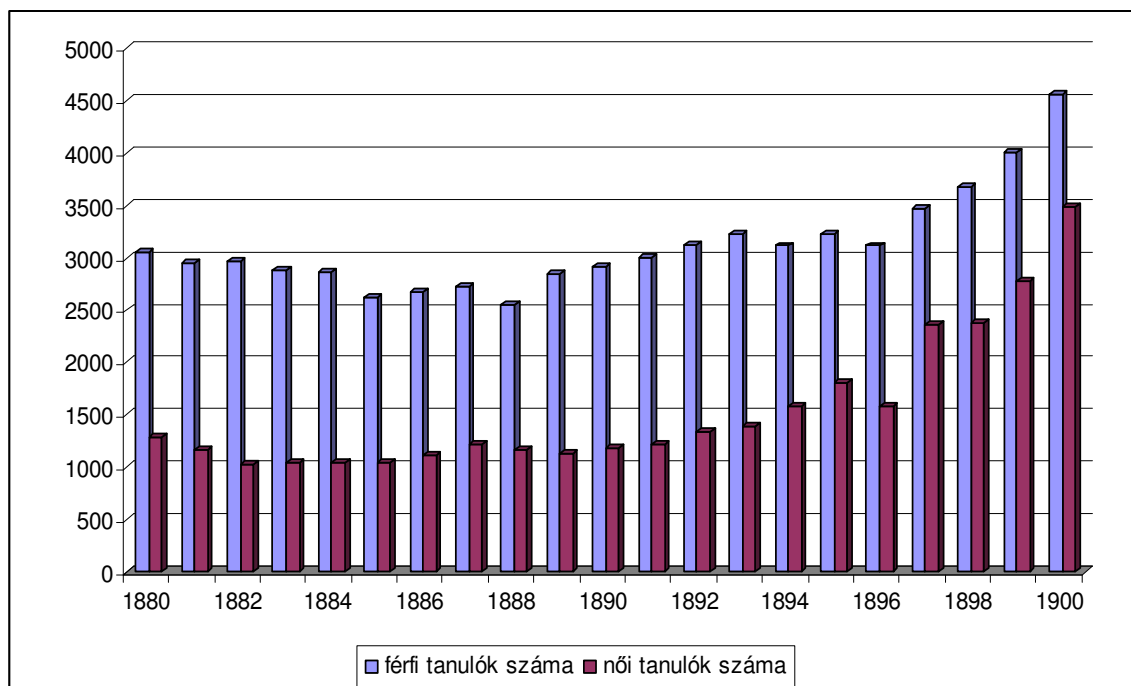
12. Táblázat: A négy évfolyamot felállítani nem tudó képzők 1897-ben a miniszteri jelentés alapján

Település	Fenntartó	Jelleg	Évfolyamok száma	Meglévő évfolyamok
Budapest	római katolikus	férfi	3	csak a 3.
Csíksomlyó	római katolikus	férfi	3	csak a 3.
Esztergom	római katolikus	férfi	3	1. és 2.
Nagyszombat	római katolikus	férfi	3	csak a 3.
Szepesváralja	római katolikus	férfi	4	1. és 3.
Eger	római katolikus	női	4	csak az 1.
Kassa	római katolikus	női	4	2. és 4.
Kőszeg	római katolikus	női	4	2. és 4.
Nagyszombat	római katolikus	női	4	1. és 2.
Nagyvárad	római katolikus	női	3	csak az 1.
Pozsony	római katolikus	női	4	1.;2. és 3.
Veszprém	római katolikus	női	4	csak a 2.
Nagyvárad	görög katolikus	férfi	4	2. és 4.
Zombor	görögkeleti	férfi	4	1.;2. és 3.
Szarvas	evangélikus	férfi	4	1.;2. és 4.

4.7 Tanulólétszámok 1880-tól a századfordulóig

Az 1880 és 1900 közötti korszak tanulólétszámainak bemutatása a miniszteri jelentések és a statisztikai évkönyvek adatainak együttes figyelembevételével sem könnyű feladat, mivel 1882-ig a miniszteri jelentések közlik a növendékek számát fenntartónként és nemenként, de azt nem, hogy ez a létszámadat év elejére, vagy év végére vonatkozik. 1883-tól megjelentették az év eleji és év végi létszám adatokat is, azonban az 1888 és 1889. évi valamint 1891-1894. évi év eleji fenntartónkénti és nemenkénti létszámokat nem sikerült megállapítanunk a rendelkezésünkre álló forrásokból.

21. ábra: Tanulólétszámok az elemi tanító és tanítónő képzőkben 1880-1900 a statisztikai évkönyvek adatainak alapján

A magyar úri középosztály helyzete 1867. után megváltozott, sokan elszegényedtek, hivatalnoki pályára léptek. Leányaik jövőjéről úgy tudtak gondoskodni, hogy megfelelő kereső szakmát igyekeztek számukra biztosítani. Ennek a célnak pedig tökéletesen megfelelt a tanítónőképző. A családok szerkezetében és mindennapi feladataiban beállt változások tovább erősítették a folyamatot. Míg a század közepéig a családokban a nők elsősorban a házi és házkörűli munkákkal voltak elfoglalva, s ebből a tevékenységből a nő rokonok is kivették részüket, addig a megváltozott körülmények miatt ezek a munkák feleslegessé váltak az iparosodásnak köszönhetően. Így a házon kívül kellett kereső pályán elhelyezkedniük. A családalapítás időpontja a társadalmi fejlődés következtében egyre inkább kitolódott, és megnövekedett azoknak a nőknek a száma, akik vagy nem akartak, vagy körülményeik miatt nem tudtak férjhez menni, vagy csak akkor volt rá lehetőségük, ha munkába állással tudták biztosítani saját jövőjüket. Ezek a nők nagyrészt a tanítónői pályát választották. Az egész világon rohamosan terjedt női egyenjogúsági mozgalom, mely támogatta a nők tanulását, munkába állását, mely jogi és társadalmi egyenlőséget biztosított számukra. Mindezek a körülmények a tanítónőképzés erőteljes fejlődéshez vezettek 1880-ig.

1881-től a tanulólétszámokban ingadozás tapasztalható. Ennek hátterében a képzési idő négy évre emelése (1881) valamint azok a miniszteri rendelkezések álltak, melyek a

tanítónőképzőkbe való felvételt megszigorították,²⁰² a segélyezéseket pedig csökkentették.²⁰³ Ám ezek a rendelet csak ideig-óráig tudták a növekedést megállítani. Hiába korlátozták a tanítónőképzőkben az osztályok létszámát,²⁰⁴ hiába követték nyilatkozatot a növendékektől, hogy a képesítést követően legalább öt évig a tanítói pályán köteles működni, ellenkező esetben a képzés teljes összegét köteles az államnak visszatéríteni.²⁰⁵ Ezek a rendeletek csak ideig-óráig tudták a nőnövendékek létszámának növekedését megállítani. Rövidtávon csökkenést eredményeztek ugyan, de annak mértéke nem volt jelentős, ~200 főre volt tehető a visszaesés országosan. (A nők létszáma az 1880-ban 1283, míg a mélypontot jelentő 1885 évben 1044 fő volt) A tanítónőképzők számának szaporítását a közhangulat követelte. Ennek köszönhetően a női képzők száma ebben az időszakban 17-ről 29-re emelkedett, ezen belül a római katolikus női képzők száma kilencről tizennyolcra nőtt.

A csökkenés elsősorban az állami képzőket érintette, az állami férfi képzőkben 1887-re 941 főre apadt az év eleji tanulólétszám az 1880-as 1242 főhöz képest. Az állami női képzőkben 785-ről 563-ra esett vissza ugyanebben a hét évben az év eleji létszám, ami a miniszteri rendelkezések tükrében érthető. A római katolikus fenntartású férfi képzőkben is érezhető a tanulólétszám visszaesése, a katolikusoknál az 1885-ös 661 fős létszám a mélypont. A római katolikus női képzőkben ebben a hét évben azonban az 1883-as visszaesés ellenére folyamatos növekedés a jellemző, míg 1880-ban az év eleji tanulólétszám 443 fő, addig 1900 már 2080. Nem feledkezhetünk el a tanulólétszámok elemzésénél arról sem, hogy a tanítóképzés 1884-re fejlődött ki négy évvessé, ekkorra az összes állami képző négy évfolyamosná vált.²⁰⁶ Ez természetesen azt jelenti, hogy a tanulólétszámok ettől kezdve csak relatív emelkedést mutatnak, a négy évfolyamú képzés 1891-ben éri el a korábbi három évfolyam tanulólétszámát. A négy évfolyamos képzés addigra elfogadottá vált, a pályára készülők már tisztában voltak a rájuk váró anyagi terhekkkel, a tanulással járó költségek tehát tervezhetővé váltak, nem úgy, mint a képzési idő hirtelen megváltoztatásakor.

---

²⁰² VKM 15584/1880. sz. rendelete a tanítónőképzőkbe felvehető növendékek számának korlátozásáról.

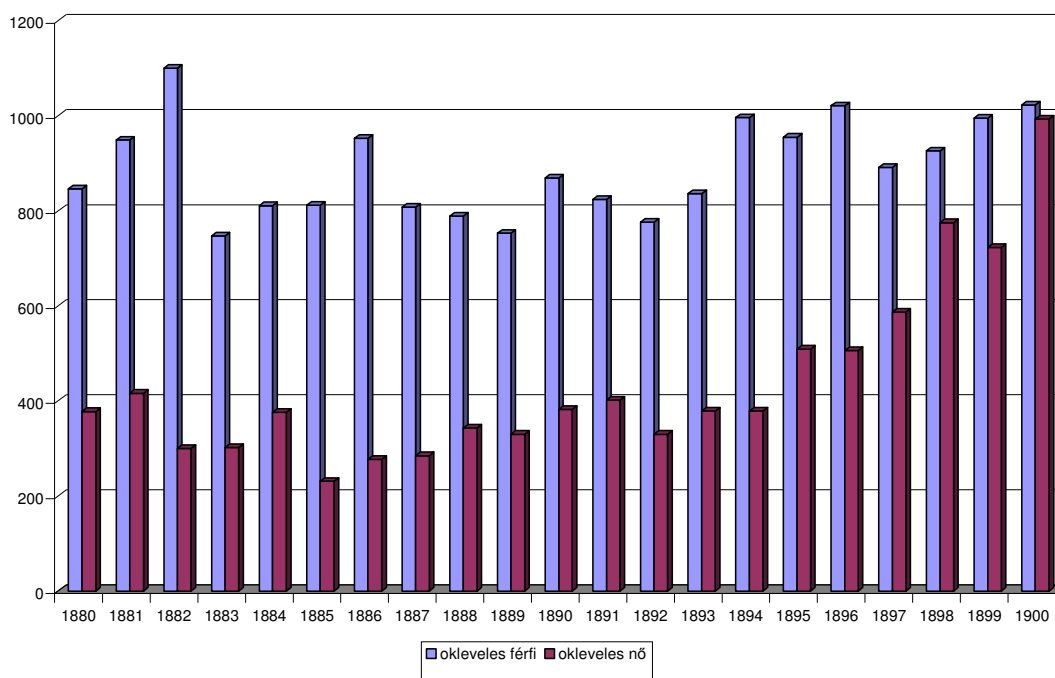
²⁰³ VKM 24161/1880. sz. rendelete a segélyek szigorításáról a tanítónőképző intézetekben.

²⁰⁴ VKM 15580/1884. sz. rendelete a tanítónőképző intézeti osztályok létszámának korlátozásáról.

²⁰⁵ VKM 11996/1891. sz. rendelete a képesítést nyert tanítónők nyilatkozási kötelezettségéről

²⁰⁶ Németh András: A magyar tanítóképzés története (1775-1975) Főiskolai Füzetek. 11. Zsámbék 1990. 36.o.

22. ábra: Oklevelet szerzett növendékek nemenként 1880-1900 között a statisztikai évkönyvek adatai alapján.

Az oklevelet szerzett növendékek számán is érezhető a tanulólétszámok erős hullámzása. Elviekben 1884-ben nyert oklevelet az első négy éves képzésben részt vevő évfolyam. Az ábrán látható, hogy az 1884. évben az oklevelet szerzett növendékek száma elmaradt az 1880-1882 közötti időszaktól, azonban a visszaesés már egy évvel korábban, 1883-ban bekövetkezett, melyhez képest 1884-re csekély növekedést tapasztalhatunk. A jelenség magyarázatát kereshetjük a tanulók iskolaelhagyásában- is. A tanulói fluktuáció számításához szükséges adatsorok (év eleji és év végi tanulólétszámok) azonban csak 1883-tól 1912 –ig állnak rendelkezésünkre.

Az 1881. évben a tanulók száma a képzőkben mindösszesen 222 fővel csökkent. A miniszteri jelentés szerint ez nem a jelentkezők számának csökkenésére vezethető vissza, hanem arra, hogy a képzők a tanítói szükséglet és a kibocsátott okleveles tanítók száma közötti eltérést látva, csökkentették a felvett diákok számát. Ennek ellentmondani látszik, hogy a képzők maguk is válaszokat kerestek a létszámcsökkenésre, s értesítőikben egyértelműen a képzési idő 4 évesre emelését, valamint az alacsony tanítói fizetést neveztek meg, mint okot. A növendékhány megszüntetésére tett javaslataikban

a köztartás kiszélesítését, és a tanítói pálya vonzóbbá tételét, a fizetések emelését hangsúlyozták.²⁰⁷

Ugyanakkor a segélyezett diákok száma is csökkent. 1880-ban 2687 növendék részesült segélyben, 1881-ben pedig mindössze 2472.²⁰⁸ A különbség 215 fő, amely majdnem teljes egészében lefedi a 222 fős apadást.²⁰⁹ Ez 5,2 %-os csökkenést jelentett, mely alig, vagy nem haladta meg a rendes évi természetes apadás mértékét.²¹⁰ Tehát nem lehet azt a következtetést levonni a fent leírtakból, hogy a segélyezés csökkentése okozta volna a létszám apadását, különösen pedig azért nem, mert a miniszteri jelentés szerint a nem állami képzőkben a növendékek segélyezésére amúgy is nagyon kis összeg jutott.²¹¹

Az 1883. évi jelentés részletesen foglalkozott a tanulólétszám csökkenésével. Minden fenntartóra nézve, évfolyamonként és nemenként összesítette az iskolából évközben kilépők számát. A kimutatás megállapította, hogy a létszám elsősorban az első két évfolyamon csökkent nagymértékben, amiből arra következtet, hogy a képzés vagy anyagilag, vagy intellektuálisan meghaladta a kilépők lehetőségeit. A görög katolikus, a görög keleti és az evangélikus egyház képzőiben azonban a harmadik évfolyamon volt a legmagasabb a kilépők száma, aminek az lehetett az oka, hogy a kilépők gyakorló tanítói pályára léptek.²¹²

A jelentésekből az is megállapítható, hogy nem csak számban, hanem százalékos arányban is a férfi növendékek hagyták el tanulmányik befejezése előtt nagyobb számban az intézetet, mint a nő növendékek. A férfi növendékek 8%-a, a nő növendékek 5,2%-a morzsolódott le évközben az 1883/84. tanévben.²¹³

Ha segélyezés tekintetében vizsgáljuk meg a férfi és nő képzőket, akkor azt találjuk, hogy az 1883/84. tanévben 41 férfi képzőben összesen 128 662 forint segélyt és

---

²⁰⁷ Mohar József: A tanítóhiány és az új állami képzők. Magyar Tanítóképző. 1901. 5sz. 318-322.o.

²⁰⁸ A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett tizenegyedik jelentése (1880/1-1881/2) Budapest, 1882. 117.o.

²⁰⁹ A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett tizenegyedik jelentése (1880/1-1881/2) Budapest, 1882. 116.o.

²¹⁰ Az éves természetes apadás a miniszteri jelentések alapján 2-10% közé tehető az 1880-as években.

²¹¹ A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett tizenegyedik jelentése (1880/1-1881/2) Budapest, 1882. 117.o.

²¹² A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett tizenharmadik jelentése (1882/3-1883/4) Budapest, 1884. 84-85.o.

²¹³ A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett tizenegyedik jelentése 1883/84 Budapest. 1885. 118.o.

ösztöndíjat folyósítottak 1927 növendéknek, a 14 segélyezést és ösztöndíjat is nyújtó női képzőben 92 712 forintot osztottak ki 564 növendéknek.²¹⁴

Az 1886/87. tanévben továbbra is a férfiak maradtak ki nagyobb arányban az iskolából évközben. Az első évfolyamot elhagyók száma volt a legmagasabb, 110 fő (11%) míg a nőké 30 fő (7,1%). A második évfolyamról 67 férfi (8,7%) és 10 nő (3,4%), a harmadikról 66 férfi (9,8%) és 6 nő (1,8%) a negyedik évfolyamról pedig 27 férfi (8,4%) valamint mindössze 3 nő (1,5%) távozott.²¹⁵ A kimaradók a fenntartók szerint: evangélikus 3%, görög keleti 5%, római katolikus 7%, állami 10%, izraelita 12%, görög katolikus 16%, református 20%.

Az első és második évfolyamból kimaradó nagyszámú férfi és nő növendékek közül kevesen maradtak ki azért, hogy tanítói állást vállaljanak, így a nagytöbbség addigi képzése kárba veszett. A harmadik és negyedik évfolyamról kimaradt növendékek jelentős része azonban azért hagyta el az iskolát, mert segédtanítói állást vállalt, képzését magánúton folytatta, így a rájuk fordított idő és pénz nem tekinthető veszteségnek. Ez a gyakorlat elsősorban az evangélikus és református képzőkre volt jellemző, ahol az iskolát elhagyó növendékek 71% -a illetve 65% -a a harmadik és negyedik évfolyamról lépett ki.²¹⁶

Természetesen a segélyezés a második csoport számára lehetett visszatartó erő, akik nem az első két évben kényszerültek otthagyni az iskolát, (legtöbbször) gyenge teljesítményük miatt. A kiemelkedően szorgalmas és jó magaviseletű növendékek ösztöndíjban részesülhettek, a szegény családok gyermekei pedig segélyt kaphattak.²¹⁷

Az 1887/88. iskolai évben a segélyezetttek száma nem növekedett, ellenben az ösztöndíjakra és segélyekre fordított összeg majdnem a két és félszeresére nőtt. Míg az előző tanévben 229 896 Ft állt rendelkezésre, addig az 1887/88. iskolai évben 568 653 forintot fordítottak erre a célra. Jelentős csökkenést a kilépők számában nem eredményezett, hisz előző tanévben 319, míg ebben a tanévben 273 fő maradt ki az

---

²¹⁴ A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett tizennegyedik jelentése 1883/84 Budapest. 1885.117.o.

²¹⁵ A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett tizenhetedik jelentése. I kötet. A közoktatási tanács 1887/8. évi működéséről s a népoktatás 1886/7. évi állapotáról. Budapest. 1888. 130.o.

²¹⁶ A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett tizenhetedik jelentése. I kötet. A közoktatási tanács 1887/8. évi működéséről s a népoktatás 1886/7. évi állapotáról. Budapest. 1888.131.o.

²¹⁷ A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett tizenhetedik jelentése. I kötet. A közoktatási tanács 1887/8. évi működéséről s a népoktatás 1886/7. évi állapotáról. Budapest. 1888. 131.o.

iskolából. Ez 1,2% különbséget jelent. A felsőbb évfolyamokon kilépők száma sem csökkent jelentősen, az összes kilépő 51%-a az utolsó évfolyamból maradt ki. Az első évfolyamból kimaradók az összes kimaradó mintegy 40%-át tették ki, a köztes két évfolyamon mindössze 9% volt az arányuk. Elmondható továbbá, hogy a férfiak közül 2%-kal kevesebb maradt ki, a nők közül viszont 0,5% több, mint az előző tanévben.²¹⁸ Sajnos erről a tanévről nem állnak rendelkezésre a segélyezésről szóló részletes adatok, de eddig a tendencia az volt, hogy a nők segélyezésére nagyobb figyelmet fordítottak, az egy tanulóra jutó összeg a férfiakénak több, mint kétszerese volt.

Az 1890/91 iskolai évben az állami tanítónőképzők növendékei közül az évközben kilépők száma megnövekedett az egyházi képzőkből kilépőkével szemben. Míg az állami női képzőkből 15,78% (101 fő) volt a kilépők aránya, addig a felekezeti nő képzőkből mindössze 5,08% (32 fő) . Ez az állami segélyezés megszorításából következhetett. Az 1885/86. tanévben 583 növendékből 418 fő részesült segélyben, összesen 106 623 forint értékben, addig az 1890/91. tanévben 640 növendékből mindösszesen 356 fő kapott segélyt 62693 forint értékben. A szülők, bár vállalták gyermekük taníttatását, gyakran annak költségeit huzamosan biztosítani nem voltak képesek, így kénytelenek voltak gyermekeiket év közben kiíratni az intézetből. Ebben a tanévben a kimaradás idejének tendenciája is változott. A korábbi években a nő képzőkben a kimaradás elsősorban a képzés első két évére volt jellemző, erre a tanévre azonban egyenletesen magas lett.²¹⁹

---

²¹⁸ A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett tizenharmadik jelentése. A népoktatási rész 1887/8.-ról, a többi szakaszok 1888/9-ről szólnak Budapest. 1889. 105.o.

²¹⁹ A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett huszonegyedik jelentése. I kötet. A közoktatási tanács 1891/2. évi működéséről. a kisdedóvás 1890/1. és 1891/2. évi s a népiskolai közoktatás 1890/91. évi állapotáról. Budapest. 1892. 69.o.

13. Táblázat: Lemorzsolódás segélyezés és az egy főre fordított összeg fenntartók szerint az 1895/96. iskolai évben a vonatkozó év miniszteri jelentése alapján²²⁰

Fenntartó	Tanulólétszám		A tanulók közül		Részesült		Egy növendék fenntartása forintban
	Év elején	Év végén	Kimaradt	Kimaradt %	Jótétemény ²²¹ fő	Ösztöndíj fő	
Evangélikus	270	265	5	1,9	216	106,0	167,0
Állami	2288	2166	122	5,3	1731	81,0	400,0
Római katolikus	1868	1757	111	5,9	725	65,0	53,0
Egyleti	65	60	5	7,7	26	0,0	127,0
Görög katolikus	323	297	26	8,0	214	31,0	89,0
Görögkeleti	459	412	47	10,2	118	83,0	126,0
Izraelita	122	103	19	15,6	60	17,0	181,0
Református	194	162	32	16,5	200	84,0	215,0

Az 1895/96. év adatai között a miniszteri jelentés részletes kimutatást tartalmaz az év elején beiratkozott, év végén vizsgát tett és kimaradt növendékekről évfolyamonként, fenntartók szerint. Külön közli a jótéteményben és segélyben részesült növendékek számát. A számokat összevetve nem látható összefüggés a lemorzsolódás, a jótéteményekben részesültek száma, a jótétemény egy főre eső összege, valamint az egy főre jutó fenntartási költségek között.

²²⁰ A vallás és- közoktatásügyi m. kir.ministernek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett huszonhatodik jelentése. Budapest, 1897. 252-258.o

²²¹ Jótétemény lehetett: köztartási díj részben vagy egészben való elengedése, más köztartásban (pl árvaház) ingyen teljes ellátás, teljes, vagy részleges tandíjmentesség, pénz-, könyv-, vagy ruhasegély, jutalom, ingyen ebéd, vagy vacsora, más intézetben. Egy növendék többféle jótéteményben is részesülhetett, ezért lehetséges, hogy a számszakilag több növendék részesült jótéteményben, mint ahány növendéke volt az adott fenntartónak.

5 Az első világháború hatása a tanítóképzésre

Az I. világháború kitörését követően a VKM 1914 augusztusában körlevelet intézett minden magyar tanító- és tanítónőképző intézethez, melyben arra szólította fel az igazgatóságot, hogy az intézetekben, és a hozzájuk tartozó gyakorló iskolákban a háborús helyzet dacára kezdjék meg a tanítást szeptember 15-én.²²²

Ekkorra az intézetek nagy részét már hadicélokra lefoglalták, s ez veszélyeztette az iskolaév eredményes lefolyását, ezért a miniszterelnök felkérte a belügyminisztert, hogy lehetőség szerint rendezze a helyzetet. A belügyminiszter utasítást adott a helyi hatóságoknak, hogy a felmerülő katonai igényeket az iskolaépületek megkímélésével elégítsék ki.²²³

Azok az intézetek, melyek épületeit hadicélokra lefoglalták, ideiglenes elhelyezést nyertek. Ez a probléma elsősorban azokat a képzőket érintette, melyek internátussal voltak ellátva, így épületeik kiválóan alkalmasak voltak hadikórház céljaira. Ezeknek az iskoláknak a nagy része kénytelen volt a saját épületéből elköltözni, esetenként még a szertárakat is el kellett költöztetniük, s az internátust a háború ideje alatt nélkülözték. A képzőket más iskolák fogadták be, ahol csökkentett óraszámmal, délelőtt-délután váltakozó tanítás mellett folyt le a tanév. A miniszter utasítására a katonai szolgálatot ellátó tanárok óráit a tantestület otthon maradt tagjai látták el. Természetesen az eredeti tanterv és az eredeti óraszámok tarthatatlanok voltak, ezért azokat átdolgozták, és a tananyagot redukált óraszámban sűrítve, lényegre törően oktatták a jelölteknek. A tantárgyak közül egyedül a tanítónőképző-intézetek kézimunka tanításában vezettek be változtatásokat, számítva arra, hogy egy téli hadjárat esetén a hadseregnek nem lesz megfelelő ruházata. A növendékek meleg ruhákat varrtak, pulóvereket és sapkákat, sálakat kötöttek, valamint a sebesültek ellátásához szükséges kötszereket készítettek.

1915-ben a tanítók nagyarányú bevonulása miatt fellépő tanítószükséglet biztosítására a VKM módosította az 1907. 31.043 sz. rendeletét, melyben a tanítónőképző évfolyamok létszámát 30 főben maximálta. A háborús helyzetre való tekintettel az évfolyamok létszámát 35-re emelte. 1916-ban újabb, a tanítóhiányt

---

²²² Magyarország Közoktatásügye az 1914/15 évben 27.o.

²²³ Magyarország Közoktatásügye az 1914/15 évben. 28.o.

csökkentő intézkedést hozott. Az okleveles óvónőknek lehetővé tette, hogy magánúton is elvégezhesék a tanítóképző III. és IV osztályait.²²⁴

A bevonulók bizonyítványáról, az ún. „hadi bizonyítványokról” az 1915. évi 913. sz. rendelet gondoskodott, melyben a VKM előírta, hogy februárban és márciusban a bevonulóknak a második félév anyagát rövid, kivonatos formában tanítsák, és a bizonyítványt az áprilisban bevonulók a bevonulás előtt megkapják. A rendelet előírta azt is, hogy ha bevonulás után felmentették a növendéket a katonai szolgálat alól, akkor köteles volt visszatérni a képzőintézetbe, s a tanévet rendes tanulóként befejezni.

Az erdélyi képzők sorsa az első világháborúban

A román támadások híre megdöbbenetete a magyarországi tanítóképzők tanszemélyzetét és diákságát. Minden erejükkel segíteni szerettek volna, ezért a határszéli megyékből menekült tanárok megsegítésére az Eötvös Alap kezdeményezésére létrehozták a Menekülő Tanítók Segélyező Bizottságát. A bizottság legfőbb feladata a menekültek ellátása ruhával, élelemmel, és szállásolásuk megszervezése volt.

Négy képzőnek kellett menekülni otthonából, a többi kisebb szünettel, vagy háborítatlanul dolgozhatott tovább. A menekült képzők elhelyezéséről a VKM minden esetben gondoskodott.

A kolozsvári állami tanító- és tanítónőképző intézetek érintetlenek maradnak, és rendes körülmények között folytathatták munkájukat. A felekezeti képzőkről sokáig nem volt semmi hír. Az értesítőkből kiderül, hogy a legtöbb sértetlenül átvészelte az időszakot, vagy meg sem szállta városukat a román hadsereg, vagy csak egy-két hétre kényszerültek ki épületeikből. A lefoglalt épületekben az ottmaradt felszerelés elpusztult, a katonák megrongálták a szertárakat. Ezeket idővel pótolták.

A dévai állami tanítóképző-intézet helyiségeit 1914-ben foglalta le a katonaság. Ebben az évben az új intézeti épület és internátus építése is nehezítette a képző munkáját, mert terem hiányában szűkös körülmények között tudtak csak tanítani. Végül az új háromemeletes épület 1914 végére elkészült, de februárban már le is foglalta a katonaság. 1916-ban a román hadüzenetét követően az állami vagyont Budapestre mentették. Szeptember 1-jén a főispán utasította az igazgatót, hogy szeptember 2-án a tantestülettel együtt távozzék a városból. A VKM az intézetet a budapesti I. Kerületi

---

²²⁴ VKM 60771/1916/IVb sz. rendelet

Állami Tanítóképzőbe helyezte át. Szeptember 13-án az igazgató visszautazott Dévára, hogy az intézet felszereléséből a legszükségesebbeket Budapestre mentse. Végül 8 vasúti kocsiban helyezték el a felszerelés nagy részét, s a fővárosba vitték. A felszerelést az I. kerületi képző Mozdony utcai helyiségeiben helyezték el. A növendékek szállása a Városmajor utcai községi elemi iskola tornacsarnokában volt. A Mozdony utcai épületen ekkor már három intézet osztozott, mivel a Paedagogium épületét a Vöröskereszt lefoglalta, s ezért már 1914 őszén ide költözött.

Az intézet növendékeit napilapok útján értesítették, hogy a tanévkezdésre Budapesten jelentkezzenek. A megszállások miatt azonban sokan nem érkeztek meg időben, ezért a tanítást csak október 5-én kezdhették meg. Mivel a tornacsarnok a Városmajor utcában egészségügyileg nem volt megfelelő, és a képzőtől félórai gyalogútra volt, ezért november 9-én beköltöztették a növendékeket a Mozdony utcai épület tornacsarnokába. A tanítást mindössze 4 tanteremben kellett megoldaniuk, melyeket felváltva használtak a gyakorló polgári fiúiskolával. A növendékek segélyezése is fontos feladat volt, sokan egy szál öltözetben menekültek. A családos tanárok elhelyezése külön gondot okozott, akiknek az albérlet kifizetése után nem maradt pénze ennivalóra és tüzelőre.

Déva felszabadulása után a tavaszi szünet végén már saját intézetükben gyülekeztek április 15-én. Az épületet csak részben kapták vissza, mert egy részét lefoglalta a csendőrség, de már a saját otthonukban kezdhették meg a tanítást.²²⁵

A nagyszebeni római katolikus tanítónőképző növendékeinek és a nővéreknek 1917-ben, a román betörést követően menekülniük kellett. Tíz nővér Budapestre utazott, ahol a Mária nővérek Knezits utcai házában leltek menedékre, 38 nővér Nagyváradra menekült, ahol a Nogáll intézetben, a Vincze testvérek fogadták be őket. Az igazgató ugyancsak Nagyváradon, a papnöveldeben talált otthonra. Tíz nővér Nagyszebenben maradt, hogy lehetőség szerint megvédjék az intézetet. Az épületet kórháznak rendezték be, de a románok szerencsére nem foglalták el várost, az épület nem kapott találatot. Amint az igazgató biztonságban elhelyezte a nővéreket, Budapestre utazott, hogy a növendékekért minden tőle telhetőt megtegyen. Így elérte, hogy Dr. Neményi Imre főtanácsos elrendelje, hogy intézetének növendékeit az ország bármely felekezeti vagy állami tanítóképző intézete felvehesse létszámon felülként, míg az intézetet újra meg

---

²²⁵ A dévai magyar királyi állami elemi népiskolai tanítóképző-intézet értesítője az 1917/18. iskolai évről. Déva, 1918. 1-2.o.

tudják nyitni. Ezen felül az állami képzőben nyújtható minden kedvezményt megadott a menekülőknek. Ezután az igazgató levélben adott útbaigazítást minden növendék számára, s azoknak, akik körülményeik miatt egyik képzőbe se iratkozhattak be, meghagyta, hogy mely tantárgyakkal foglalkozzanak. Október 30-án visszatérhettek eredeti otthonukba, melyet sértetlenül vettek újra birtokukba.²²⁶

Sepsiszentgyörgyre 1916. augusztus 28-án hajnalban vonult be a román hadsereg. Az állami tanítónőképző-intézet teljes tanári karának menekülnie kellett. Pesten az igazgató a minisztériumban értesült arról, hogy a tanítónőképzőt a debreceni Dóczy intézetben helyezték el. Mivel a Dóczy intézet maga is túlszűfolt volt, csak a tornacsarnokot és a dísztermet tudta a rendelkezésükre bocsátani. A református egyház diakonissza otthonában helyezték el az internátust. A legtöbb növendék a menekülés miatt nem tudta tankönyveit beszerezni, és a megfelelő ruházatot magával vinni, ezek pótlása további problémát jelentett. Ezen a gondon Debrecen polgárai gyűjtéssel és pénzadományokkal segítettek. A nehézségek leküzdése után a tanévet október 8-án kezdték meg. Az 1917/18. tanévet ismét Debrecenben kezdték meg. Bár a többi iskola visszatért Sepsiszentgyörgyre, a tanítóképző épülete azonban továbbra is katonai célokat szolgált, ezért nem volt hová menniük.²²⁷

Székelykeresztúron a román betörés váratlanul érte az állami tanítóképző tanári karát és diákjait. 1916. augusztus 30-án éjfél után hirdették ki hivatalosan a városban, hogy menekülni kell. A megye kiürítését is elrendelték. Bár az intézet tanárai együtt akartak maradni, menekülés közben elszakadtak egymástól, útközben a hírlapokból értesültek, hogy az intézetet a VKM Bajára helyezte át. Az igazgató csak a hivatalos készpénzt, a takarékpénztári könyveket, és az értékpapírokat tudta magával vinni. A képző minden vagyona Székelykeresztúron maradt. A tanárok szeptember hónap végén érkeztek Bajára. Mivel a bajai képző konviktusában kórházat rendeztek be, így mindkét képző növendékeit magánházaknál szállásolták el. A városban indult segélyakció segítségével látták el a növendékeket könyvvel, meleg ruhával. A tanterem hiánya, s a felsőbb osztályok alacsony létszáma miatt a harmadik és negyedik osztály a bajai osztályokkal

---

²²⁶ A Sz. Ferenc-rendi nővérek nagyszabeni tan- és nevelőintézetének: óvodájának, elemi és polgári leányiskolájának és tanítónőképzőjének értesítője az 1917-1918. iskolai évről. 1918. 3-7.o.

²²⁷ A sepsiszentgyörgyi m. kir. állami elemi népiskolai tanítónőképző intézet 14. értesítője az 1917-18. iskolai évről. Debrecen, 1918. 3-5.o.

közösen tanult. A románok kivonulása után január 3-tól a tanévet már Székelykeresztúron folytatták. Az épület nem szenvedett nagyobb károkat.²²⁸

A megszállások időszaka

A világháború befejeződése korántsem hozta meg a békét. Az antant által kijelölt demarkációs vonalat átlépő ellenséges hadseregek az ország jelentős részét elfoglalták, s elszigetelték. Többször megkísérelték a tanárok és a diákok is, hogy átszökjenek a határokon, s hírt vigyenek magukról, valamint utasításokat kérjenek a további működéshez. Ezek a kísérletek a legtöbbször kudarcba fulladtak.

Az elfoglalt területeken működő képzők sorsa ekkor kérdésessé vált. Elszigeteltségükben nem érkeztek meg hozzájuk a miniszteri rendeletek, fenntartói utasítások. Egyetlen útmutató maradt működésükhöz, a régi rendtartás, mely szilárdan szabályozta az iskolák mindennapi életét.

Szeptemberben a diákok több képzőbe már csak életük kockáztatásával jutottak el, sok diákot már el sem engedtek a szülei a távolabbi képzőkbe. Nehezítette a helyzetet a kitörő spanyolnátha járvány, mely először a pestről érkező diákok körében jelent meg, s átterjedt a tanulóifjúság többi tagjára is.

Több képző épületét a katonaság hadi célokra lefoglalta, ekkor az iskola költözködni kényszerült. Elsősorban gimnáziumok fogadták be őket, ezért egy épületben, „váltott műszakokban” tanítottak. A téli szénhiány csak súlyosbította a gondokat.

A csíksomlyói római katolikus tanítóképző számára a háborús években a tanárok helyettesítése és az élelmezés okozta a legnagyobb gondot, de a tanulmányi munka zökkenőmentesen folyt tovább az 1917/18. tanévig, amikor az intézet működése szünetelt. A román betörés miatt az intézet nem nyithatta meg kapuit, igazgatója a legszükségesebb iratokat és az anyakönyveket magához vette, és elmenekült a tanári karral együtt. Mivel a vonatok sem poggyászt, sem csomagot nem szállítottak ezért csak nagy nehézségek árán sikerült Székelyudvarhelyen vonatra adni az anyakönyveket, de a vonat Szeredre vitte azokat (Pozsony megye) és onnan Szegedre, majd később Temesvárra kerültek. Az igazgatónak több hónapi nyomozás árán sikerült őket Temesváron megtalálni, onnan Debrecenbe, majd Kolozsvárra, végül decemberben Csíksomlyóra szállítani. A tanárok és a tanítványok szétszóródtak az ország különböző

---

²²⁸ A székelykeresztúri m. kir. áll. elemi népiskolai tanítóképzőintézet értesítője az 1916-1917. iskolai évről. 1917.3-6.o.

részeibe. A növendékek egy része más képzőintézetbe vetette fel magát, de legtöbben nem tudták tanulmányaikat folytatni. A román hadsereg kivonulása után a főhatóság októberben hazarendelte a főigazgatót és az internátus régensét, az intézet megtekintésére. A teljes bútorzat hasznavehetetlenné vált, a szertárak és a könyvtár felszerelése megsemmisült. Ilyen viszonyok között a tanév megkezdése nem volt lehetséges, annál is inkább, mert a gyakorlóiskola épületében továbbra is kórház volt.²²⁹

Baja november 18-án került szerb megszállás alá. Az igazgató javaslatot nyújtott be a VKM-nek, hogy az iskolát Szekszárdra költöztethessék, de kérését elutasították. Az iskolát a tanárok határozott ellenállása miatt, mivel nem voltak hajlandóak a megszállók által megkövetelt hűségesküt letenni, a szerb katonai vezetés be akarta zárni. Az összes javadalmazás kifizetését megvonták. Március 15-én a katonaság lázadás ürügyén körbevette az épületet, és az igazgatót két katona kíséretében a városparancsnok elé kísérték, ahol felelősségre vonták, mert a növendékek nemzeti színű szalagot viseltek. Végül túszként a parancsnokságon tartották. Az intézet tanárai a megszállás 3 éve alatt nem kaptak fizetést, nem volt világítás, fűtés és víz. A diákokat a szünetről visszatérve nem engedték be a katonák az épületbe. 1919-ben kifosztották az intézetet. A megszállt vidékeken rekedt leány növendékeket is a bajai állami férfiképzőben gyűjtötték össze, mivel a Szabadkai Állami Tanítónőképzőt a megszállók bezárták. Az 1920/21. tanévet letartóztatások, zaklatások tarkították, míg Baja augusztus 20-án felszabadult a megszállás alól.²³⁰

1919 márciusában nyelvrendelet jelent meg, mely kötelezővé tette a szerb-horvát nyelv tanítását. A katonai vezetés igyekezett mindenáron bezárni a tanítóképzőket, s végül rövidített tanévet rendeltek el, melynek végén az osztályvizsgákat és a képesítővizsgákat nem volt lehetősége a képzőknek megtartani. Később a Tanácsköztársaság rendelkezése szerint ezek a tanulók a következő tanévre félévi bizonyítványukkal iratkozhattak be.

1918 decemberében a horvátok megszállták a Muraközt. A csáktornyai állami tanítóképző hivatalos átvétele csak 1919. február 24-én történt meg, ekkor dr. Csajkovác Zsigmond hozzákezdett a jugoszláv koedukációs tanítóképző megszervezéséhez. A magyar tanítóképző növendékei nem maradtak, mind átmentek

---

²²⁹ A csíksomlyói római katolikus Majláth líceum és tanítóképző – intézet évkönyve az 1941/42, 1942/43 és 1943/44. iskolai évekről. Csíkszereda, 1944. 3-20.o.

²³⁰ A bajai magyar kir. állami tanítóképző- intézet XLIX. értesítője az 1926-27. iskolai évről. Baja, 1927. 38-41.o.

Csurgóra, s a tanári testület is ott kapott munkát. A képzőt ezért Horvátországból népesítették be. Megoldásként a zágrábi tanítóképző 46 tanulóját telepítették át Csáktornyára. A tanítást csak április 25-én kezdték meg, s júniusban már be is fejezték a tanévet. A koedukációs jugoszláv képző helyébe a későbbiekben horvát nemzetiségi képző lépett.²³¹

1918. december elején a meg nem szállott területeken élő diákokat a legtöbb képzőből végleg hazaküldték, s december közepén követték őket társaik is, mert tanáraik tartottak a vonatközlekedés leállításától. Még ebben a hónapban a legtöbb képző Budapestre menekítette vagyonát.

A megszállást követően több képzőben beszüntették az oktatást, abban a reményben, hogy ez az állapot nem tarthat soká. Végül december elején újra megnyitották a bezárt iskolákat.

5.1 Tanítóképzés a Tanácsköztársaság idején

1918. október 31-én kitört Magyarországon az Őszirózsás forradalom, majd 1919. március 21-én kikiáltották a Tanácsköztársaságot. A zűrzavaros politikai helyzet tovább romlott, az ellenséges betörések által szétszabdalt ország megmaradt részein is káosz uralkodott. Tetézte mindezt a Tanácsköztársaság államosítási törekvése is, mely a tanítóképzők 68%-át érintette.

A Tanácsköztársaság legfontosabb feladatai között tartotta számon az oktatásügy megreformálását, ezért ebben a rövid időszakban is több fontos rendelet és tervezet látott napvilágot. A Forradalmi Kormányzótanács XXIV. sz. rendelete a nem állami nevelési és oktatási intézmények köztulajdonba vételéről, kimondta, hogy a Tanácsköztársaság az oktatásügyet állami feladatnak tekinti, ezért valamennyi nem állami nevelési és oktatási intézetet saját kezelésébe vesz át. Az egyes közületek – hitközségek, községek – kötelesek mindazon járulékokat, melyekből addig fenntartották az intézményt továbbra is rendelkezésre bocsátani. A Közoktatásügyi Népbiztos 7. sz. rendelete szerint átvételig minden iskola zavartalanul folytathatta munkáját. Ennek a rendeletnek a kihirdetését az indokolta, hogy az államosítás nem haladt a kívánt ütemben.

---

²³¹ A csáktornyai m. kir. állami líceum és tanítóképző-intézet évkönyve az 1941/42. tanévről., Az intézet fennállásának 40., a Muraköz visszafoglalásának 1. évében. 1942. 7-11.o.

Az egyházi fenntartású iskolákban oktató tanárok sorsáról is rendelkeztek. Csak akkor tarthatták meg állásukat, ha vállalták, hogy világi személyként oktatnak tovább. Ez a rendelkezés érzékenyen érintette a papokat és az apácákat, de a kivárás stratégiája a legtöbb esetben sikert hozott. Mivel nem állt rendelkezésre kellő számú világi tanerő, ezért nem tudták az egyházi oktatókat helyettesíteni. Ennek következtében vagy az oktatás omlott volna össze és az iskolákat be kellett volna zárni, vagy szemet hunynak afelett a tény felett, hogy az oktatószemélyzet továbbra sem világi. Természetesen ez utóbbi történt.

Eltörölték a hittan iskolai oktatását, helyette kötelező jelleggel szociológiát kellett tanítani. A hittan tanítását ezen túl csak templomon kívül és magánúton engedélyezték. Természetesen a rendelet ellenére mindent elkövettek annak érdekében, hogy a hittan oktatását minden formájában megszüntessék.

A Tanácsköztársaság alatt a debreceni református tanítóképzőben a vallásoktatást be kellett szüntetni a tanító szakszervezetek március 23-i határozata alapján. A vallásoktatás mellett az egyházi ének és orgonálás tanítása is megszűnt. Március 29-én jelent meg a tanácskormány rendelete, mely az összes felekezeti iskola államosításáról, és tulajdonuk állami birtokbavételéről szólt. Az intézet a debreceni tanítói szakszervezet hatáskörébe tartozott, mely március 30-án elrendelte, hogy minden debreceni iskolaigazgatónak két napon belül le kell mondania, s helyére a tantestületnek tetszése szerint igazgatót kellett választania egy évre. Az igazgató ennek a határozatnak a következtében lemondott ugyan, de a tantestület ismét bizalmat szavazott neki. A debreceni direktórium elrendelte továbbá, hogy minden iskolának be kell szolgáltatnia nemzeti színű zászlóját, hogy vörösre fessék. Március 29-én a debreceni tanügyi népbiztos a református gimnázium tornatermében, majd április 10-én az Aranybika szálló nagytermében tartott tanítói gyűlésen kihirdette, hogy a középiskolai igazgatói állások megszűnnek, s a más alapon szervezett igazgatói állásokat képzett iparosokkal töltik be. Mindez azonban meghiúsult az április 23-i újabb román betörés miatt.²³²

A zárdákat több településen védték a növendékek és szüleik az atrocitásoktól: a kisvárdai Szt. Orsolya rend zárdájában élő apácákat több ízben felszólították a távozásra, de a település lakosságának erélyes fellépése megmentette a zárdát. Szegeden, Veszprémben is hasonló eseményekről számolnak be az értesítők.

---

²³² A debreceni református tanítóképző –intézet értesítője az 1919-20 és 1920-21. évekről- Debrecen, 1923. 3-6.o.

Kecskeméten az Angolkisasszonyok nem voltak hajlandók hitüket megtagadni, így mindent elveszettek, amit a rend Kecskemétre költözése óta eltelt két évben létrehoztak. A Tanácsköztársaság bukása után hozzájuk menekültek a rend eperjesi házából a materek, akik nem voltak hajlandók hűségesküt tenni a csehszlovák megszállóknak.²³³

A zavaros időket mi sem mutatja jobban, mint hogy a Magyar Tanítóképző első, januári száma 1919-ben még időben megjelent, a második szám február – december jelzéssel csak az év végén látott napvilágot. Ebben az időszakban értesítők sem nagyon jelentek meg, gyakorlatilag nem volt pénz a kiadvány megjelentetésére, ezért az 1919-es év eseményeit a következő évi értesítőkben olvashatjuk.

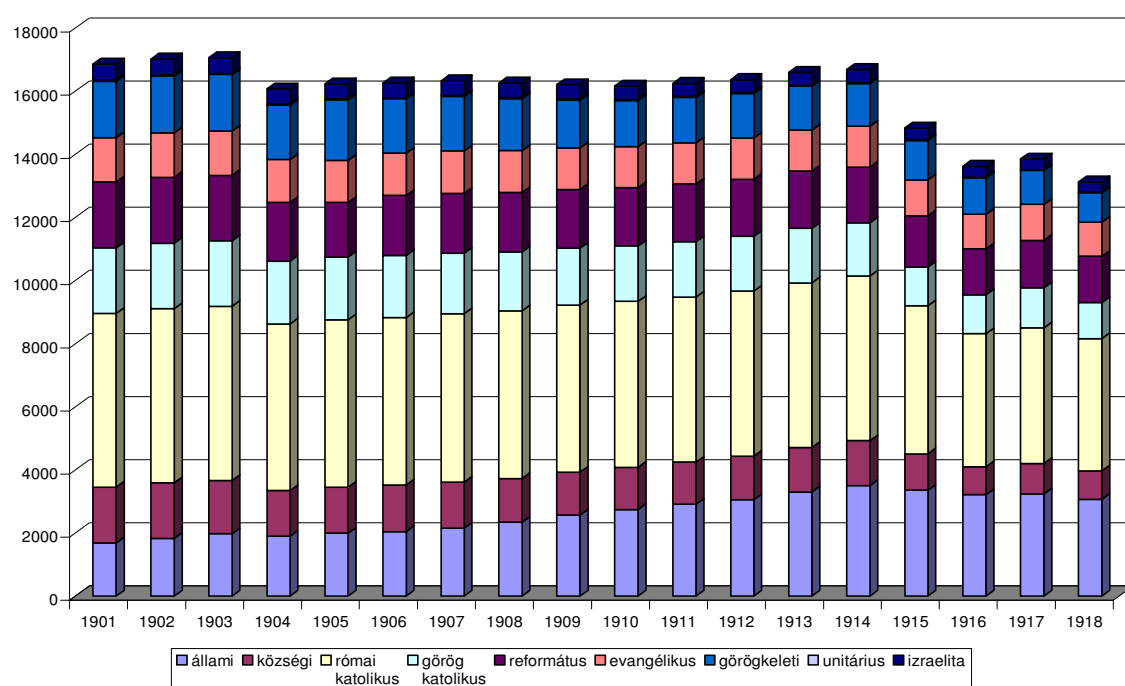
---

²³³ Az Angolkisasszonyok Boldogságos Szűz Mária Társasága kecskeméti róm, kath. tanítónőképző-intézetének értesítője az 1918/19 és. 1919/20. iskolai évben.Kecskemét, 1920. 3-5.o.

5.2 Népiskolák

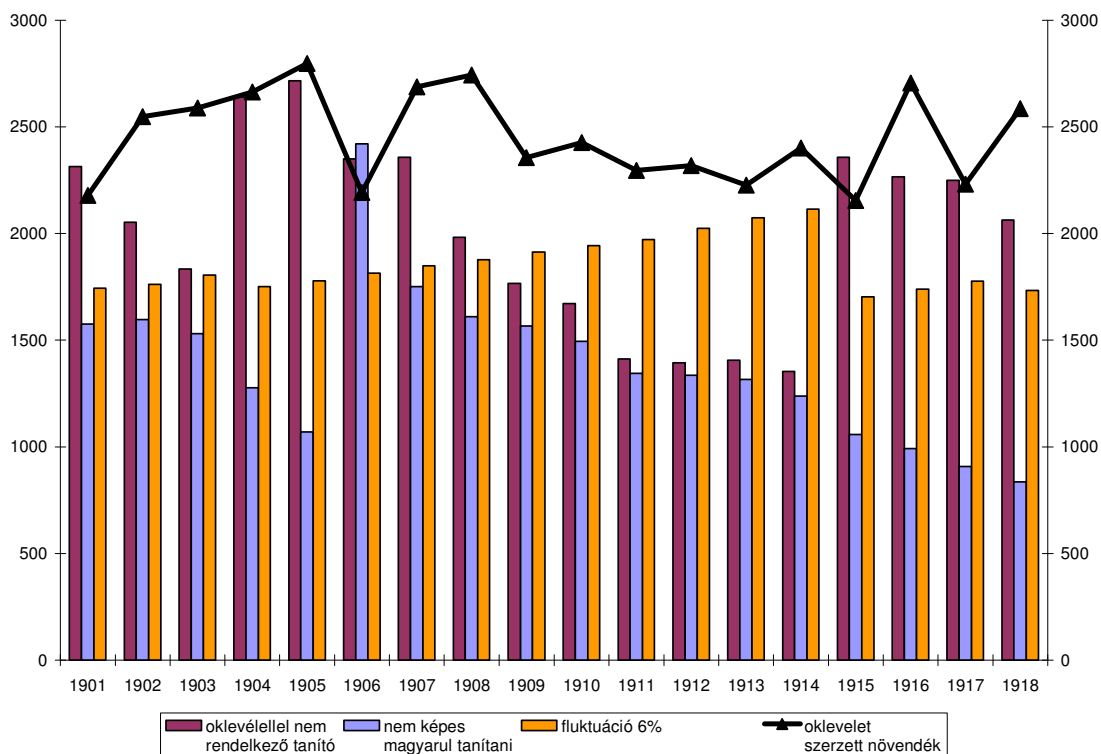
Az elemi népiskolák száma a háborúig kisebb hullámzások mellett nem mutat nagy eltérést, míg 1903-ban 16 984, addig 1914-ben 16 929. A háború miatt csökkenés tapasztalható 1915-től. A statisztikai évkönyvek nem tartalmazzák az összes iskola adatait, mivel azok nem voltak beszerezhetőek. 1917-ben 20 iskola, 1918-ban pedig 1020 iskola adatai hiányzanak.

23. ábra: Népiskolák száma fenntartónként 1901- és 1918 között a statisztikai évkönyvek adatai alapján.

1918-ban 13016 tanítónő és 15877 tanító volt a népiskolákban. Az okleveles és nem okleveles tanítók aránya nem változott számottevően az időszakban. Az oklevéllel nem rendelkező tanítók száma 1905-ben a legmagasabb, 2717 fő, 1914-ben pedig a legalacsonyabb, 1355 fő

24. ábra: Tanítók, tanítószükséglet és oklevelet szerzett növendékek 1901 és 1918 között a statisztikai évkönyvek adatai alapján

Bár a fluktuációt a végzett növendékek száma meghaladta, de az oklevéllel nem rendelkező tanítók és a magyarul tanítani nem tudók száma még igen magas volt az időszakban.

1901-ben a népiskolai tanítók közül 6174 volt nő, és 22889 férfi. Ez a szám 1918-ra jelentősen megváltozott, az arányok eltolódtak. Ekkor 13016 nő és 15877 férfi tanított a népiskolákban.

5.3 A tanítóképzők területi elhelyezkedése 1918-ban

A háború alatt 10 új képző nyitotta meg kapuit. A miniszteri jelentés 1914-ben ugyan egy tizenegyedikről is szól, egy állami férfi képzőről Munkácson²³⁴, mely az 1914/15. iskolai évben nyílt meg a tanítóihiány csökkentésére, de ez a képző már nem szerepel az ezt követő, az 1915-18. évekről számot adó jelentésben a tanítóképzők között²³⁵ és értesítője sem fellelhető.

1916 októberében a románok bevonulását követően négy erdélyi tanítóképző Magyarországra menekült. A Sepsiszentgyörgyi állami női képző a debreceni

²³⁴ Magyarország Közoktatásügye az 1914/15 évben 27.o.

²³⁵ Magyarország Közoktatásügye az 1915-18 évekről 19.o.

református tanítóképzőben, a dévai a budapesti I. ker. állami képzőben, a székelykeresztúri pedig a bajai férfi állami képzőben lelt új otthonra. A nagyszebeni római katolikus képző növendékeit nem egy intézetbe helyezték el, hanem az ország bármely képzőjébe felvételt nyerhettek. Ezek a „menekült képzők” a háborús helyzet változásával visszatértek eredeti otthonukba.

Ez idő alatt mindössze két képző szűnt meg, a karánsebesi görögkeleti román tannyelvű és a szarvasi evangélikus férfi képző. A szarvasi evangélikus férfi képző helyébe azonban a következő tanévben egy evangélikus női lépett. A női képzővé átalakítás az 1913/14. tanévben merült fel először, mivel evangélikus tanítónők képző csak egy volt az országban, Segesvárott. Az átszervezésre azonban a háború miatt csupán 1917 őszén kerülhetett sor.²³⁶

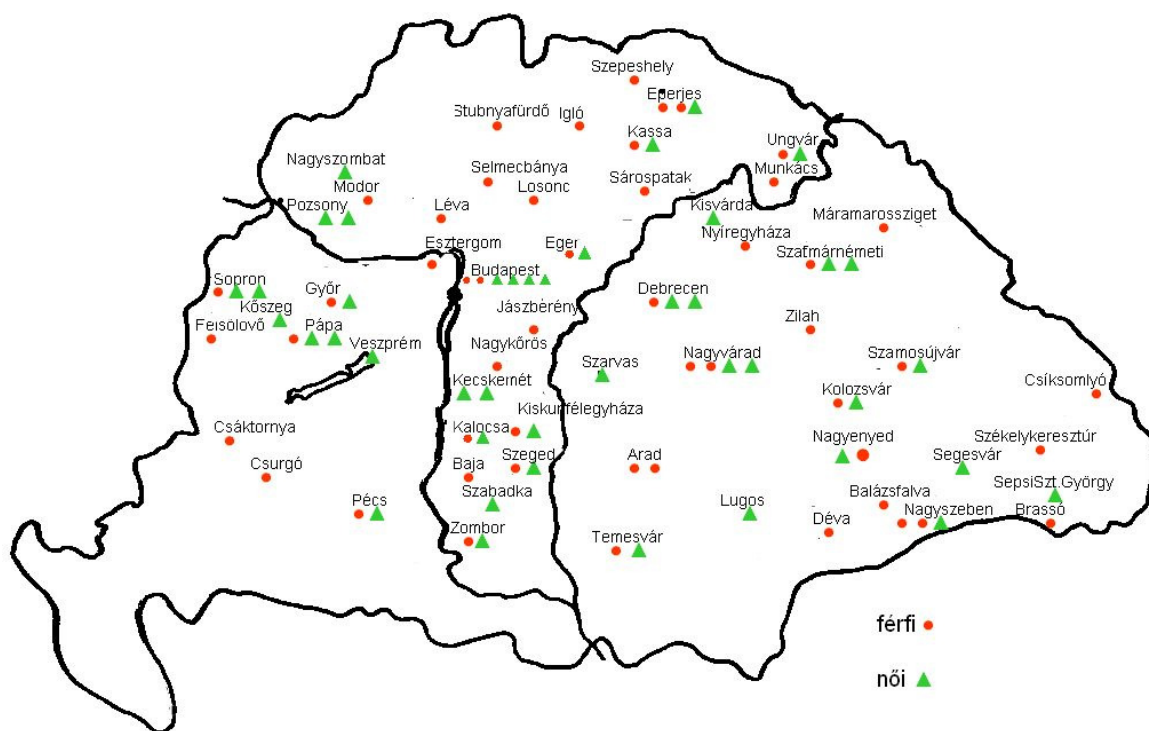
14. táblázat: Az első világháború alatt alapított képzők a miniszteri jelentések, statisztikai évkönyvek és az értesítők alapján

Település	Fenntartó	Jelleg	Alapítás éve	Terület
Jászberény	állami	férfi	1917	Közép Magyarország
Kecskemét	református	női	1918	Közép Magyarország
Kecskemét	római katolikus Angolkisasszonyok	női	1917	Közép Magyarország
Kisvárd	római katolikus Szent Orsolya-rendi	női	1918	Tiszántúl
Lugos	görög katolikus	női	1914	Erdély és Székelyföld
Munkács	állami	férfi	1914	Észak-Magyarország
Nagyenyed	református	női	1917	Erdély és Székelyföld
Nyíregyháza	állami	férfi	1914	Tiszántúl
Szamosújvár	görög katolikus	női	1915	Erdély és Székelyföld
Szarvas	evangélikus	női	1917	Tiszántúl

1918-ban Magyarországon 92 tanítóképző volt.

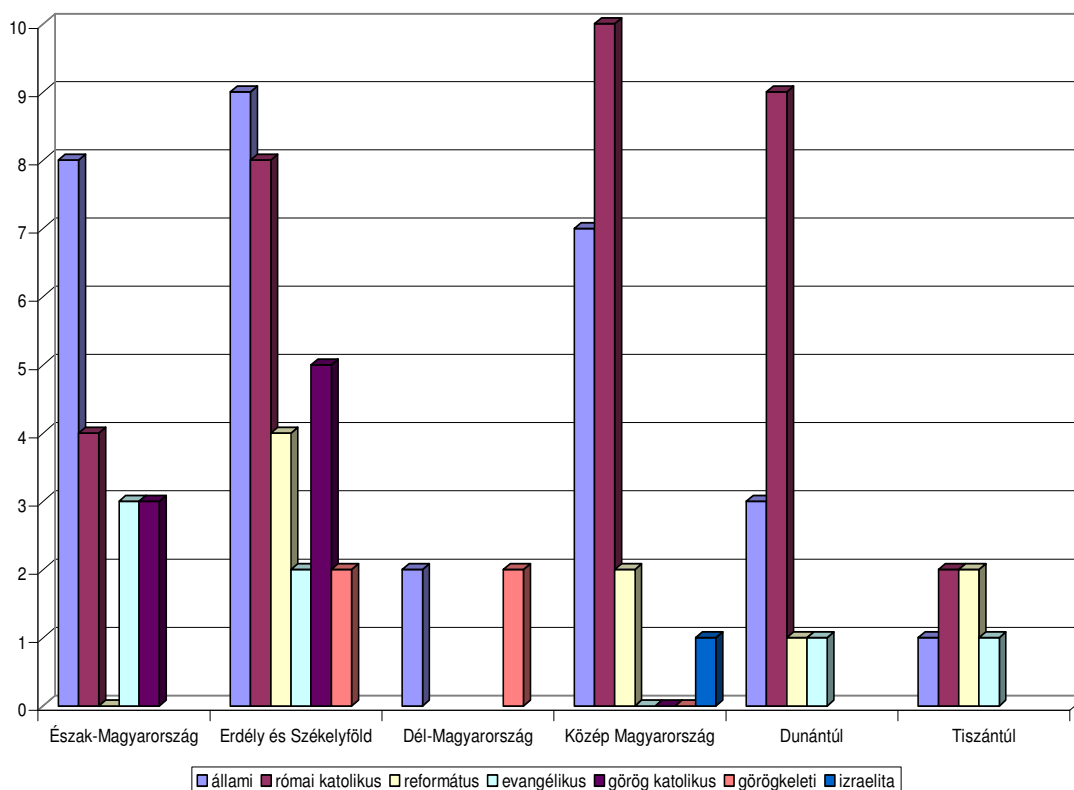
²³⁶ A bányai ág. hitv. evang. egyházkerület szarvasi tanító- és tanítónők képző – intézetének értesítője az 1917/18. iskolai évről. 1918. 3.o.

6. térkép: Magyarország tanítóképzői a Trianoni területelcsatolásokat megelőzően 1918-ban.

Az állami tanítóképzők nagy része , harmincből tizenkilenc Észak-Magyarországon, Erdélyben és Dél - Magyarországon működött. Ebből 14 férfi iskola volt és mindössze öt női. Közép – Magyarországon öt férfi és két női, a Dunántúlon két férfi és egy női, a Tiszántúlon pedig egyetlen férfi állami tanítóképző volt. A férfi képzők elhelyezkedése indokolható az Eötvös által szorgalmazott koncepcióval, az állami női képzők viszonylag egyenletesen lettek elosztva az ország területén.

25. ábra: Magyarország tanítóképzői 1918-ban területenként fenntartók szerint a statisztikai évkönyv alapján

1918-ban a tanítóképzők 32,6 %-át adta az állam, 35,9%-át a római katolikus, 9,8%-át a református, 7,6%-át az evangélikus, 8,7 %át a görög katolikus, 4,3%-át a görög keleti, valamint 1,1 %-át az izraelita egyház.²³⁷

A római katolikusoknak mindössze 12 képzője volt Észak - Magyarországon és Erdélyben a 33-ból, öt férfi és hét női. Dél - Magyarországon meglepő módon egyetlen római katolikus képző sem volt ekkor. A református egyháznak mindösszesen hét képzője volt az országban, Erdélyben egy férfi és három női, Közép - Magyarországon egy férfi és egy női, a Dunántúlon egy női és a Tiszántúlon egy férfi és egy női. Az evangélikusoknak összesen hét tanítóképzője volt. Észak - Magyarországon három férfi, Erdélyben egy férfi és egy női. A Dunántúlon mindössze egy férfi és a Tiszántúlon egy női képzőjük volt. A görög katolikusok ekkor 8 képzőt tartottak fenn, Észak - Magyarországon két férfi és egy női iskolát, valamint Erdélyben három férfi és két női képzőt. A Görögkeleti Egyház fenntartásában mindössze négy tanítóképző volt, két férfi Erdélyben, és egy férfi és egy női Zomborban, melyek még mindig közös épületben

²³⁷ Ld. még: Donáth Péter: Tanító(nő)képzők, tanáraik és diákjaik. In: A magyar művelődés és tanítóképzés történetéből. Budapest, 2008, Trezor. 6.o.

folytatták munkájukat. A legkisebb fenntartó az Izraelita Egyház, melynek egyetlen férfi képzője volt ekkor, Közép - Magyarországon, Budapesten.

15. Táblázat: Tanítóképzők fenntartónként, nemenként területi megoszlásban 1918-ban

Országgrész /	Ffi+női	Római		Református	Evangélikus	Görög		Területenként összesen
		Állami	katolikus			katolikus	Görögkeleti	
Észak-Magyarország	6+2		2+2		3+0	2+1		18
Erdély és Székelyföld	7+2		3+5	1+3	1+1	3+2	2+0	30
Dél-Magyarország	1+1						1+1	4
Közép Magyarország	5+2		3+7	1+1			1+0	20
Dunántúl	2+1		3+6	0+1	1+0			13
Tiszántúl	1+0		0+2	1+1	0+1			7
Fenntartónként összesen:	30		33	9	7	8	4	92
Elszatolt	19		12	4	5	8	4	52

A férfi tanítóképzők túlnyomórészt állami fenntartásúak voltak, 50-ből 22, míg a női képzők nagy részét a Római Katolikus Egyház tartotta fenn, 44-ből 23-mat. A legnagyobb fenntartó a Római Katolikus Egyház volt 34 iskolával, a második az állam 31 képzővel. A többi egyház összesen 29 képzőt tartott fenn.

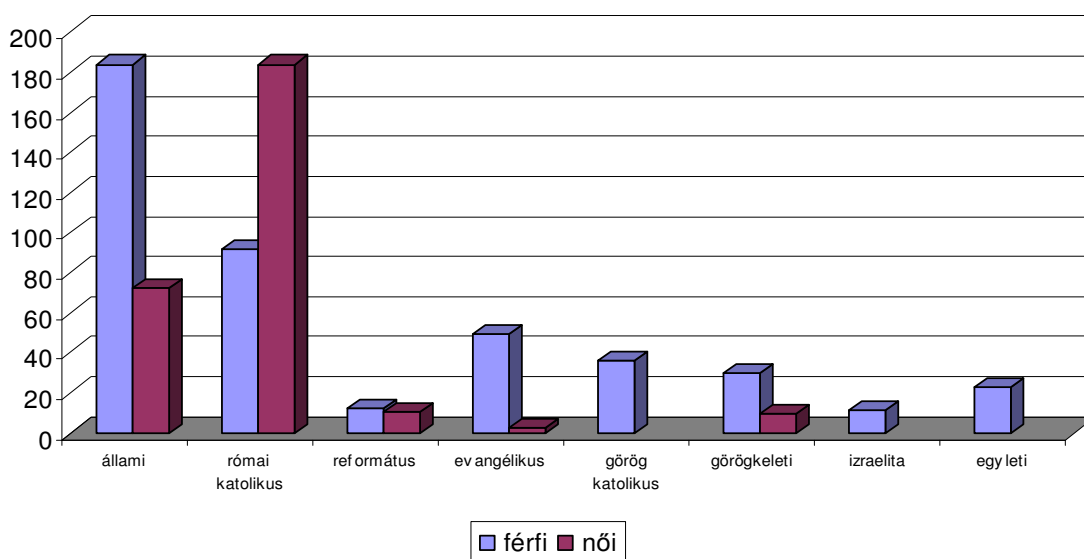

5.4 Személyi és tárgyi feltételek a tanítóképzőkben

Tanárok

Az 1917/18. tanév statisztikai adatai a tanárookra vonatkozóan a bejáró óraadó hitoktatókkal együtt adja meg a tanerők számát fenntartónként a férfi és női képzőkre külön lebontva.

26. ábra: Tanárok száma fenntartónként és az iskola jellege szerint 1918-ban a statisztikai évkönyv adatai alapján²³⁸.

1918-ban a huszonnégy állami férfi képzőben 291 tanár tanított 2566 növendéket, a nyolc állami női képzőben pedig 129 tanár 1675 tanulót. A tizenegy római katolikus férfi képzőben 111 tanár jutott 877 diákra, míg a húsz női képzőjükben 258 tanár 3902 tanulóra. A fennálló három református férfi képzőben 32 tanár tanított 421, a hat református női tanítóképzőben pedig 60 tanár tanított 208 növendéket. Az evangélikusok öt férfi képzőjében 43 tanár volt 296 növendékre, két női képzőjében pedig 16 tanár 509 jelöltre. A görög katolikus egyház öt férfi tanítóképzőjében 39 tanár jutott 326 diákra, három női tanítóképzőjükben pedig 11 tanár tanított 741 tanulót. A görögkeleti egyház ekkor 4 iskolát tartott fenn, ebből egy a lánytanulókkal közös, itt a tanárok is közösek, a statisztikák nem tartalmazzák lebontva ennek az iskolának az adatait, így annyit tudhatunk, hogy a négy iskolában összesen 30 tanár volt és 241 tanuló. Az izraeliták egyetlen férfi képzőjében 12 tanár oktatott 93 tanulót.

²³⁸ Magyar statisztikai évkönyv. Új folyam XXIV., XXV., XXVI. 1916., 1917., 1918. A kereskedelemügyi magyar kir. miniszter rendeletéből szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1924. 195. o.

Érdekesség, hogy a férfi képzőkben egyetlen nő tanít, valamelyik állami tanítóképző tantestületében.

Gyakorló iskolák

A gyakorló iskola kérdése továbbra is okozott problémákat, bár az 1900-as helyzet javult. Érdekes azonban, hogy két állami férfi képzőnek nem volt bejelentett gyakorló iskolája. A felekezeti férfi képzők közül nem volt továbbá gyakorló iskolája egy evangélikus és egy görögkeleti képzőnek sem.

A tanítónőképzőkben valamivel jobb a helyzet, közülük csupán egy görög katolikus és egy református iskola nem rendelkezett gyakorló iskolával.²³⁹

5.5 Tanítási nyelv

Az 1904/5. tanévben a 72.001/905.sz. körrendelet a magyar nyelv tanításáról rendelkezett a nem magyar nyelvű tanítóképző intézetekben. Az 1897. évi XVIII. tc. és a 17.284/1879 sz. utasítás végrehajtása igen változatos képet mutatott. A törvény és az utasítás rugalmas értelmezéséből fakadóan nem valósult meg egységes megoldás. A miniszteri jelentések legkiemelkedőbb problémaként említik, hogy az ezekben a képzőkben végzett, tanítóképesítő vizsgákon megjelenő tanulók közül többen nem tudtak magyarul olyan szinten, hogy magyarul képesek lettek volna tanítani, így megbuktak. Azok pedig, akiket elégséges osztályzattal szereztek oklevelet, kétséges, hogy milyen színvonalon voltak alkalmasak a magyar nyelv oktatására. Ezért a miniszter elrendelte, hogy az 1876. évi XXVIII. tc. 5.§ 3a pontjában számukra biztosított jogoknál fogva a királyi tanfelügyelők kérjék be minden iskolai év elején a tankerületükben lévő nem magyar nyelvű tanítóképző intézetek tanmenetét, órarendjét és a tankönyvek egy-egy példányát. Elrendelte továbbá, hogy a felvételi vizsga útján felvett növendékek esetében minden esetben ellenőrizni kellett, hogy megfelelően beszélték-e a magyar nyelvet, és a törvény által előírt tudással rendelkeztek-e a számtanból, földrajzból és történelemből.

A tanfelügyelőknek arra is figyelniük kellett, hogy a jelöltek ne csak a magyar nyelv a nem magyar tannyelvű népiskolákban való tanításának elméletét, hanem gyakorlatát is

---

²³⁹ Magyarország közoktatásügye az 1915. - 1918. években. Különlenyomat.. „A m.kir. kormány 1915.-1918 évi működéséről és az ország állapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv” című a m. kir. miniszterelnök által az 1897. évi XXXV.tc. 5§-a értelmében a nemzetgyűlés elé terjesztett műből. Budapest,1924. 29.o.

megfelelően ismerjék. Ezért minden nem magyar nyelvű képző mellett törvényes gyakorlóiskola felállítását kellett szorgalmazniuk.

A képzők egy része még ekkor sem rendelkezett tanképesítő vizsgálati szabályzattal, több iskola szabályzata pedig nem állt összhangban törvényi előírásokkal. Ezért a tanfelügyelőknek fokozottan ellenőrizniük kellett, hogy a képesítő vizsgára bocsátott növendékek magyar nyelvi felkészültsége megfelelő volt-e. Ebből a célból meg kellett vizsgálniuk az összes magyar nyelvi írásbeli dolgozatot mind tartalom és fogalmazás, mind nyelvhelyesség szempontból a vizsga előtt legalább két nappal. A szóbeli felkészültséget az anyanyelv és történelem tantárgyakból tett feleleteken lehetett lemérni, de más tantárgyakból is kérhettek magyar nyelvi feleletet a tanfelügyelők a jelölttől. Mivel az 1879. évi törvény 2§-a megkövetelte, hogy a jelölt képes legyen magyar nyelven tanítani, ezért minden jelölt köteles volt magyar nyelvből, egy, a tanfelügyelő által megadott magyar nyelvi tételből a képesítő bizottság előtt gyakorlati tanítást tartani.²⁴⁰

16. táblázat: Nem magyar tanítási nyelvű vagy részben nem magyar tanítási nyelvű felekezeti képzők Magyarországon 1905-ben a miniszteri jelentés alapján²⁴¹.

Település	Fenntartó	Jelleg	Tannyelv
Arad	görögkeleti	férfi	román
Balázsfalva	görög katolikus	férfi	román
Felsőlövő	evangélikus	férfi	német
Karánsebes	görögkeleti	férfi	román
Nagyszeben	evangélikus	férfi	német
Nagyszeben	görögkeleti	férfi	román
Nagyvárad	görög katolikus	férfi	román
Segesvár	evangélikus	női	német
Szamosújvár	görög katolikus	férfi	román
Szepesváralja	római katolikus	férfi	szlovák
Zombor	görögkeleti	koedukációs	szerb

A hiányosságokat látva a VKM 72.001/905. sz. körrendelete elrendelte a nem magyar tannyelvű képzőintézetekben a magyar nyelv kötelező tanítását. A

²⁴⁰ Magyarország közoktatásügye az 1905. évben. Budapest, 1906.27-29.o.

²⁴¹ Magyarország közoktatásügye az 1905. évben. Budapest, 1906.27-29.o

tanfelügyelőket megerősítette az 1876. XXVIII. tc. által biztosított jogaikban, továbbá elrendelte, hogy a nem magyar nyelvű tanítóképzők tanmenetét, órarendjét, a tankönyvek egy-egy példányát az intézetek kötelesek a tanfelügyelőknek betérjeszteni minden iskolai év elején.

A VKM tisztában volt azzal a ténnyel is, hogy több képzőintézetben pénz hiányában nem alkalmaztak a magyar nyelv oktatására megfelelő képesítéssel rendelkező tanárt és gyakorló iskolai oktatót, ezért a körrendelet ígéretet tett arra, hogy ideiglenesen az állam költségén alkalmazzák a megfelelő tanerőket.

1907. évi XXVII. törvénycikk *A nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól* nem közvetlen hatott a magyar tanítóképzésre. A törvény alapján magyarul jól beszélő, az államnyelven tanítani tudó tanítókra volt szükség ahhoz, hogy egy-egy település, vagy felekezet az elemi népiskolát megtarthassa. Közvetve ez irányt mutatott a nemzetiségi felekezeti képzőknek, amelyek addig a nemzetiségi tanító utánpótlásról gondoskodtak, de az állam nyelvének oktatását hanyagolták, annak megfelelő ismeretét nem követelték meg.

1917-ben a román megszállás alól felszabaduló és újra induló erdélyi nemzetiségi tanítóképzésre gróf Apponyi Albert ismét nagy figyelmet fordított. Az összes román tannyelvű görög katolikus és görögkelti képző állandó ellenőrzésére minden tanítóképző intézethez külön miniszteri biztost rendelt ki, akik az addigi tanítóképző intézeti királyi tanfelügyelők és királyi szakfelügyelők hatáskörét is megkapták²⁴²

Fő feladatuk az államnyelv oktatásának ellenőrzése, hatékonyságának fokozása volt. A miniszteri biztosok munkájuk végrehajtásához komoly hatáskört kaptak. A tantestület minden határozatát a miniszteri biztosnak be kellett mutatni, és addig nem volt végrehajtható, míg jóvá nem hagyta azokat. Vonatkozott ez a nevelési, fegyelmi és tanulmányi ügyekre is. A miniszteri biztosnak joga volt a tanárok és a diákok utasítására. Amennyiben az igazgató és a miniszteri biztos ellentétes utasítást adott, a miniszteri biztos utasítását kellett végrehajtani a miniszteri döntésig. A miniszteri biztosok aktívan részt vettek az intézetek mindennapi életében. Tanítási órákat látogattak, kötelezően ott voltak a tantestületi értekezleteken, vizsgákon.

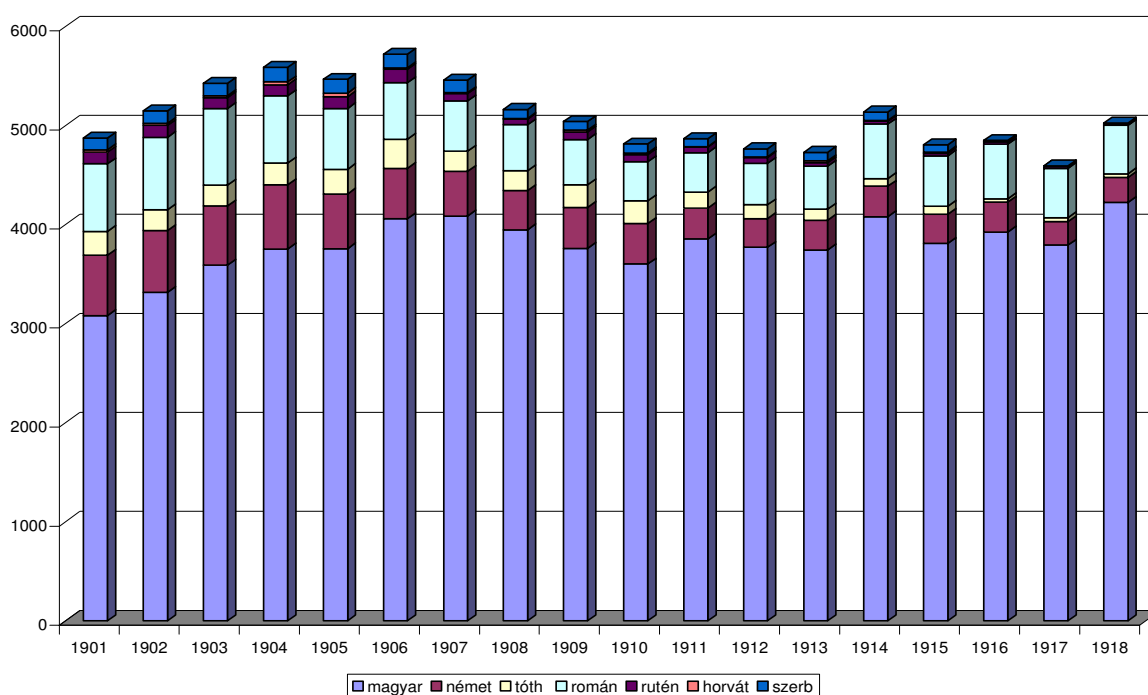
²⁴² A román tannyelvű tanítóképző-intézetek megnyitása. Magyar Tanítóképző, 1917. 326-331.o.

17. táblázat: Román tannyelvű képzők 1917-ben²⁴³.

Település	Fenntartó	Jelleg	Alapítás éve	Egyéb
Arad	görögkeleti	férfi	1812	román tny
Balázsfalva	görög katolikus	férfi	1865	román tny.
Karánsebes	görögkeleti	férfi	1876	román tny.
Lugos	görögkeleti	női	1912	román tny.
Nagyszeben	görögkeleti	férfi	1870	román tny.
Nagyvárad	görög katolikus	férfi	1883	román tny.
Szamosújvár	görög katolikus	férfi	1869	román tny.

A görög katolikus és a görög keleti egyház a rendelkezést autonómiájukba való durva beavatkozásnak ítélte meg, kérték a rendelkezés módosítását, s tiltakozásuk jeléül nem nyitották meg tanítóképző intézeteiket október 1-jén. Mivel a VKM döntése nem változott, így végül az összes iskola megnyitotta kapuit október végéig.

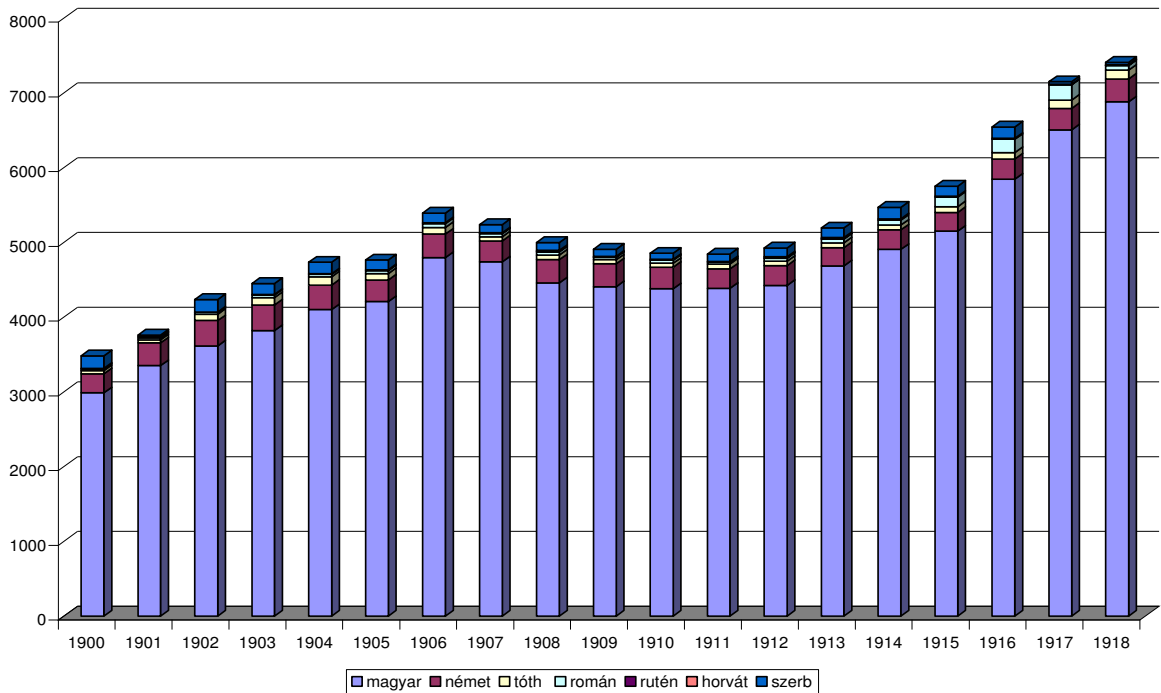
27. ábra: Férfi tanulók megoszlása anyanyelv szerint a statisztikai évkönyvek adatai alapján

²⁴³ Magyarország közoktatásügye az 1915. - 1918. években. Különlenyomat., „A m.kir. kormány 1915.-1918 évi működéséről és az ország állapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv” című a m. kir. miniszterelnök által az 1897. évi XXXV.tc. 5§-a értelmében a nemzetgyűlés elé terjesztett műből. Budapest, 1924. 19.o.

Az előző időszakhoz képest a magyar anyanyelvű tanulók aránya növekedésnek indult a férfi képzésben. A jelentősebb arányban reprezentált nyelvek közt továbbra is a német, szlovák és szerb nyelv található.

28. ábra: Női tanulók megoszlása anyanyelv szerint a statisztikai évkönyvek adatai alapján.

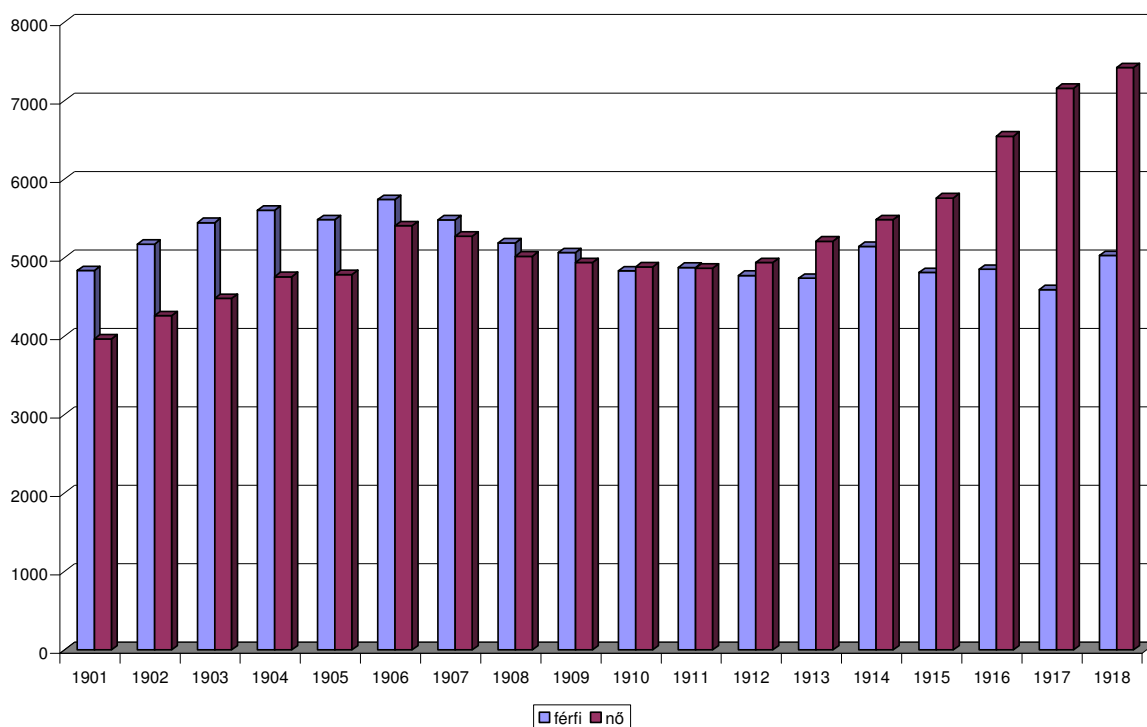
A női képzőkben az anyanyelv szerinti megoszlás változását a román anyanyelvű tanulók megjelenése jelenti, melyet lugosi görög katolikus román tannyelvű képző 1914. évi megnyitása indokolt.

5.6 A tanulólétszámok alakulása a századfordulótól 1918-ig

A századfordulót követő években létszámnövekedést tapasztalhatunk mind a férfi, mind a női létszámokban, majd 1906-tól lassú csökkenés következett.

A növekedés oka a tanítók társadalmi elismertségének növekedése volt, a kormányzat több pénzt tudott a költségvetésből a tanítóképzésre fordítani. Megnőtt a kiadható segélyek és ösztöndíjak száma, illetve azokat internátusi ingyenesség váltotta fel. Ez a női képzők benépesedésén is érzékelhető.

29. ábra: Férfi és női tanulólétszámok alakulása 1900-1918 a statisztikai évkönyvek adatai alapján

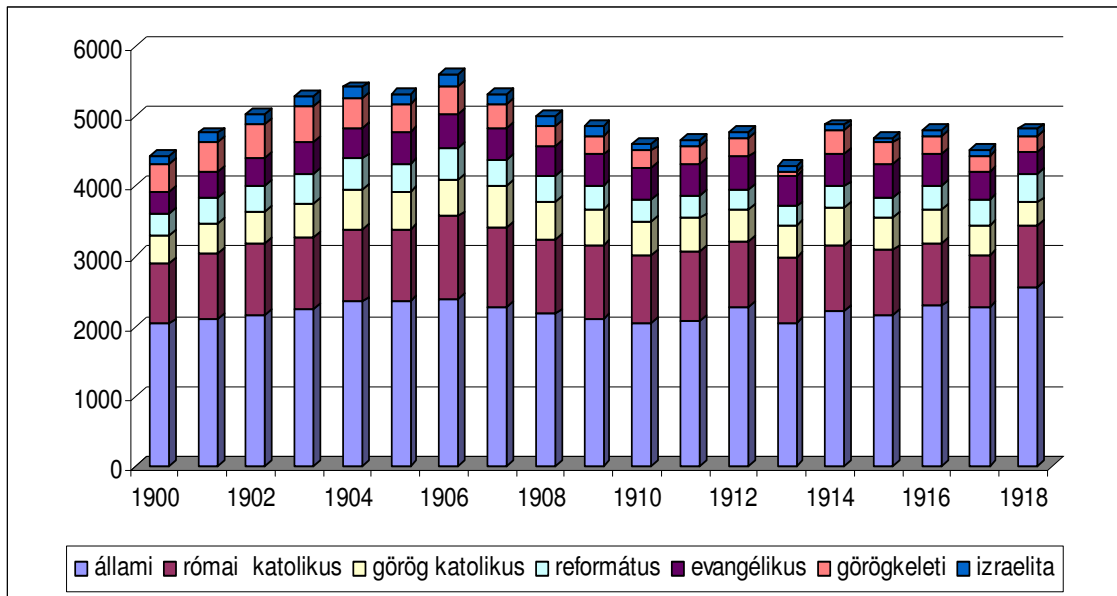

Az 1906-ot követő hullámvölgy oka lehet az érettségit is adó leány középiskolák számának növekedése, a felső kereskedelmi iskolai tanfolyamokon való részvétel lehetősége volt. Azonban a társadalom is megosztott volt az érettségizni akaró, továbbtanulni kívánó lányokról való vélekedésben. A tudományos pályára lépő emancipált nő képe nagyon nehezen vált elfogadottá. Így természetesnek mondható, hogy a hagyományos családjában, feleség szerepére is felkészítő tanítónőképzőkben pár év visszaesés után ismét nőtt a tanulólétszám. 1912-től a nőnövendékek száma folyamatosan meghaladta a férfi növendékekét.

Erre az időszakra tehető a református tanítónőképzés kezdete is. Az első református női képző 1899-ben nyitja meg kapuit, és 1918-ra már 6 iskola működött az országban összesen 693 tanulóval. Református női képzők voltak ekkor Debrecenben, Kecskeméten, Nagyenyeden, Nagyváradon, Pápán és Szatmárnémetiben.

A férfi képzők kezdeti létszámnövekedése az összes fenntartó iskoláiban tapasztalható csekélyebb mértékű növekedésből adódott össze. A képzők száma 1912-ig változatlan, (48 iskola) a tanulói átlagléttszámok növekedtek.

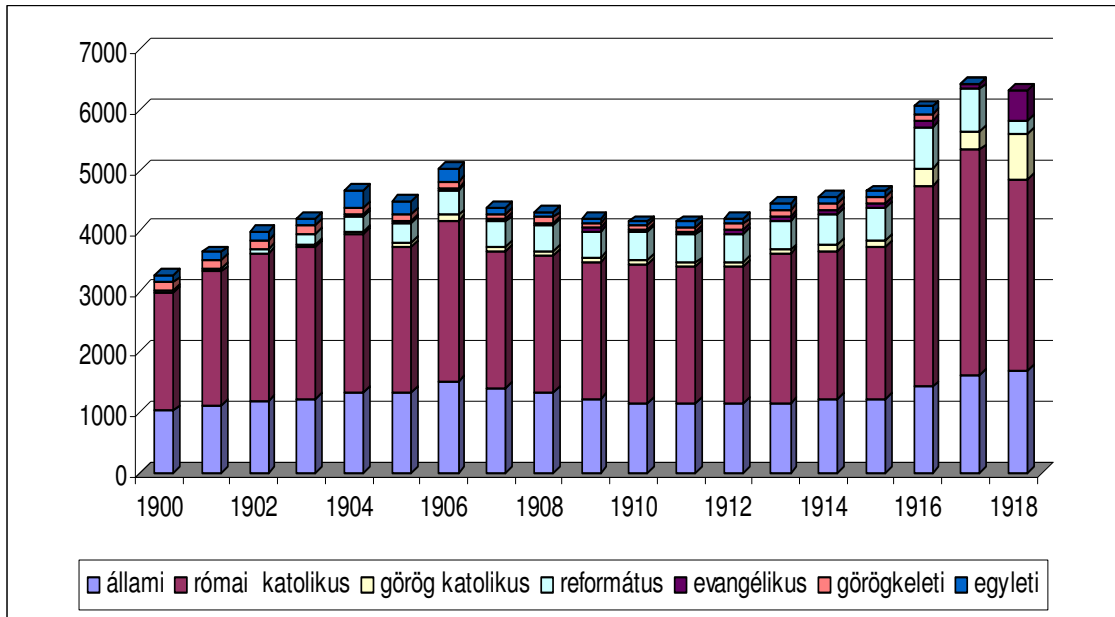
30. ábra: Tanulólétszámok az elemi férfi képzőkben fenntartónként 1900 és 1918 között a statisztikai évkönyvek alapján

A férfiak létszáma 1900-ban 4 568, mely 1918-ra 4 820 főre emelkedett, azonban a tanulólétszám ebben az időszakban hullámzó volt. A legalacsonyabb tanulólétszámot 1913-ban találtuk. Meglepő módon az első világháború nem jelentett nagy tanulólétszám csökkenést a férfi képzésben. A világháború első tanéve az 1914/15. tanév, amikor a férfiak létszáma összesen 178-cal csökkent országosan az előző évhez képest, majd a következő tanévre minimálisan 94 fővel növekedett. A háború legalacsonyabb tanulólétszáma a férfiak esetében az 1916/17. évi, 4521 fővel, ami az előző évi létszámhoz képest csak 274 fő csökkenést jelentett országosan. A női képzők száma ezzel szemben 29-ről 43-ra növekedett. A tanulók létszáma 1900-ban 3489 fő volt, mely 1918-ra 7422 főre emelkedett. (212 %)

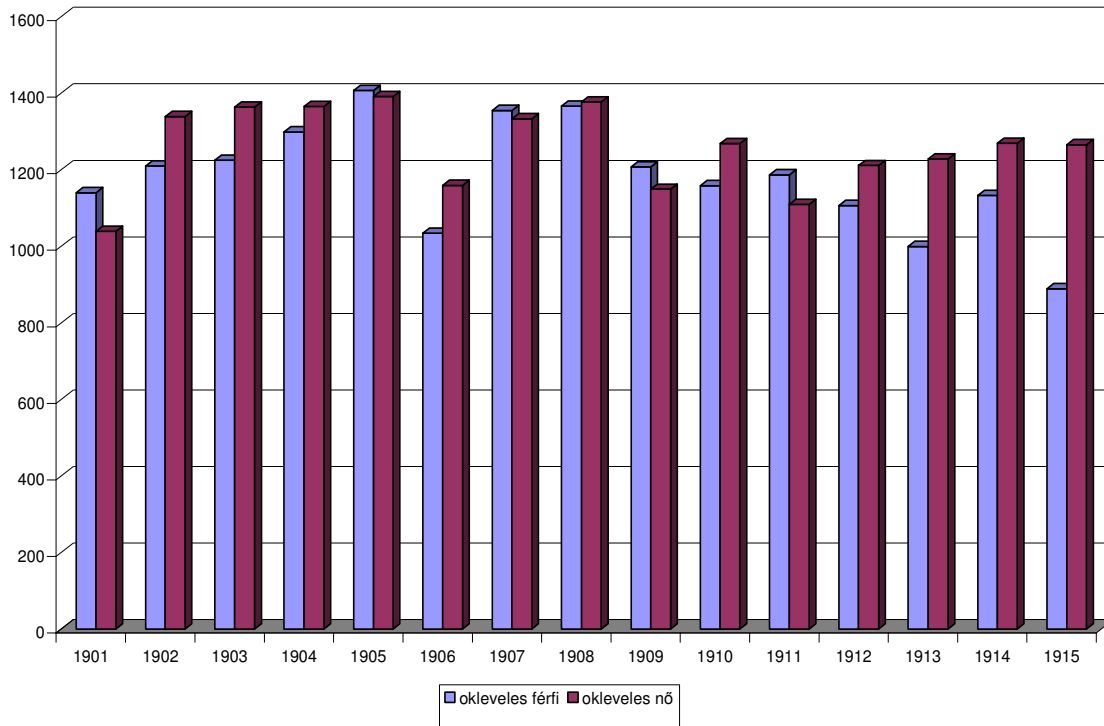
31. ábra: Tanulólétszámok az elemi női képzőkben fenntartónként 1900 és 1918 között a statisztikai évkönyvek alapján

A létszám növekedése elsősorban a római katolikus női képzőkben növekedett. A háború a női képzésben nem eredményezett csökkenést, sőt, az 1915/16. tanévben kiugró, 1400 fős növekedést tapasztalhatunk. A római katolikus képzőkbe ekkor 821 fővel, az állami képzőkben pedig 200 fővel volt több tanuló, mint az előző tanévben, miközben a képzők száma nem változott.

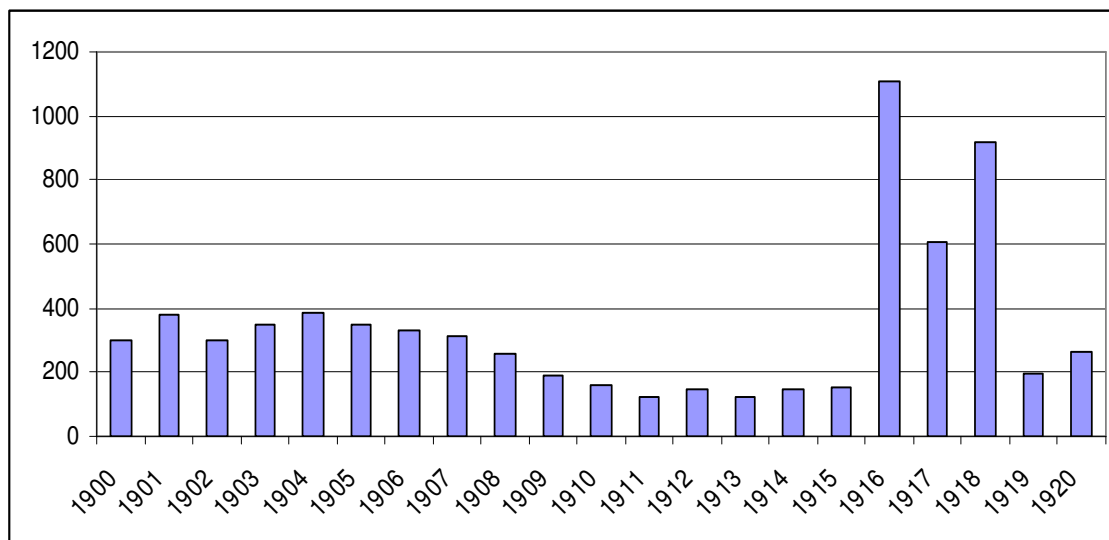
A fluktuációról az adott teljes időszakra nem állnak rendelkezésünkre adatok, mindössze 1900 és 1912 között volt lehetséges mértékét rekonstruálni. Ebben a tizenkét évben a legalacsonyabb 1910-ben volt, ekkor 443 fő hagyta el a képzőket országosan, míg a legmagasabb 1904-ben, amikor 556 fő távozott az iskolákból tanulmányai befejezése előtt.

32. ábra: Elemi iskolai tanítói oklevelet szerzett növendékek nemenként 1900-1915 között a statisztikai évkönyvek alapján

Az elemi tanítói oklevelet szerzett növendékekről nemenkénti megoszlásban 1915-ig áll rendelkezésünkre adat. Az oklevelet szerzett növendékek száma hullámzó. Ennek oka lehet a magán úton tanuló és oklevelet szerző növendékek évenkénti eltérő száma, mely 1904-től csökkenő tendenciát mutatott, mivel a VKM célja volt, hogy a magánúton való oklevél szerzést megszüntesse. A háborús intézkedések azonban ismét lehetővé tették az oklevél magánúton való megszerzését, ezért 1916-tól kiugróan magas az így szerzett oklevelek száma.

33. ábra: Magánúton oklevelet szerzett tanítók és tanítónők 1900 és 1920 között a statisztikai évkönyvek adatai alapján

A növendékek vallására nézve a statisztikai évkönyvek 1907-től 1939-ig közölnek adatokat. Az 1907-től 1925-ig terjedő időszakban fenntartónként és nemenként, 1926-tól pedig csupán fenntartónként. Az állami képzőkben a római katolikus növendékek mellett a református és az evangélikus felekezethez tartozó növendékek jelentek meg nagy számban, a görög katolikus, görög keleti, unitárius és izraelita növendékek aránya csekély, de a teljes időszakra jellemző, hogy bármely vallású tanuló felvételt nyerhetett. A római katolikus képzőkben a legnagyobb számban a görög katolikusok és a reformátusok találhatóak, ezekben az iskolákban az evangélikus, unitárius, görögkeleti és izraelita növendékek száma nem haladta meg a 15 főt országosan. A görög keleti és izraelita képzőkre jellemző hogy csak a saját felekezetükhöz tartozó tanulókat fogadták²⁴⁴. Mivel ez a trend a továbbiakban is fennállt, ezért a továbbiakban a tanulók felekezeti hovatartozását nem vizsgáljuk.

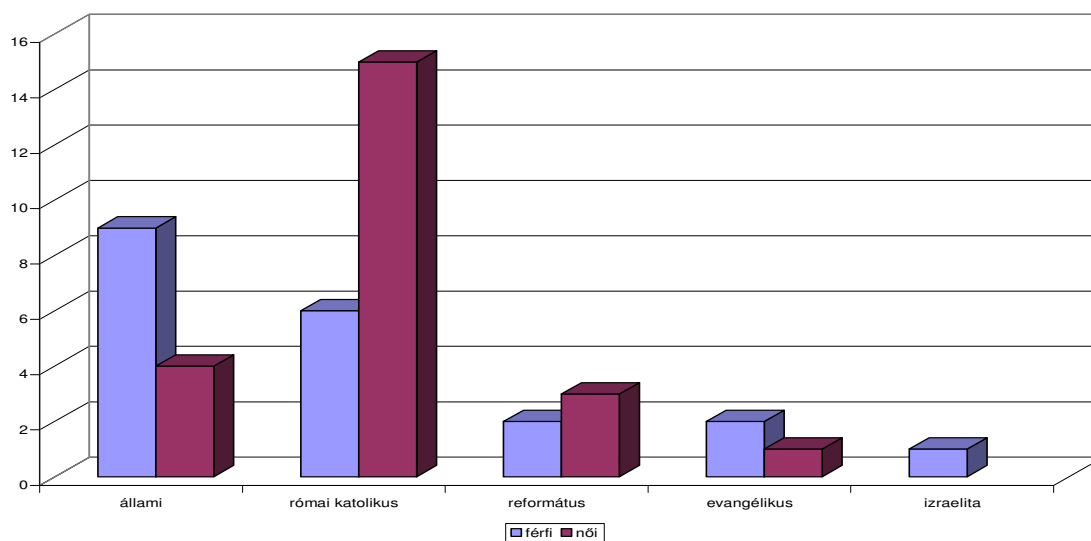
²⁴⁴ Bővebben ld. még: Donáth Péter: Tanító(nő)képzők, tanáraik és diákjaik. In: A magyar művelődés és tanítóképzés történetéből. Budapest, 2008, Trezor. 10-15.o.

6 A két világháború közötti időszak

6.1 A Trianont követő állapot statisztikai adatai

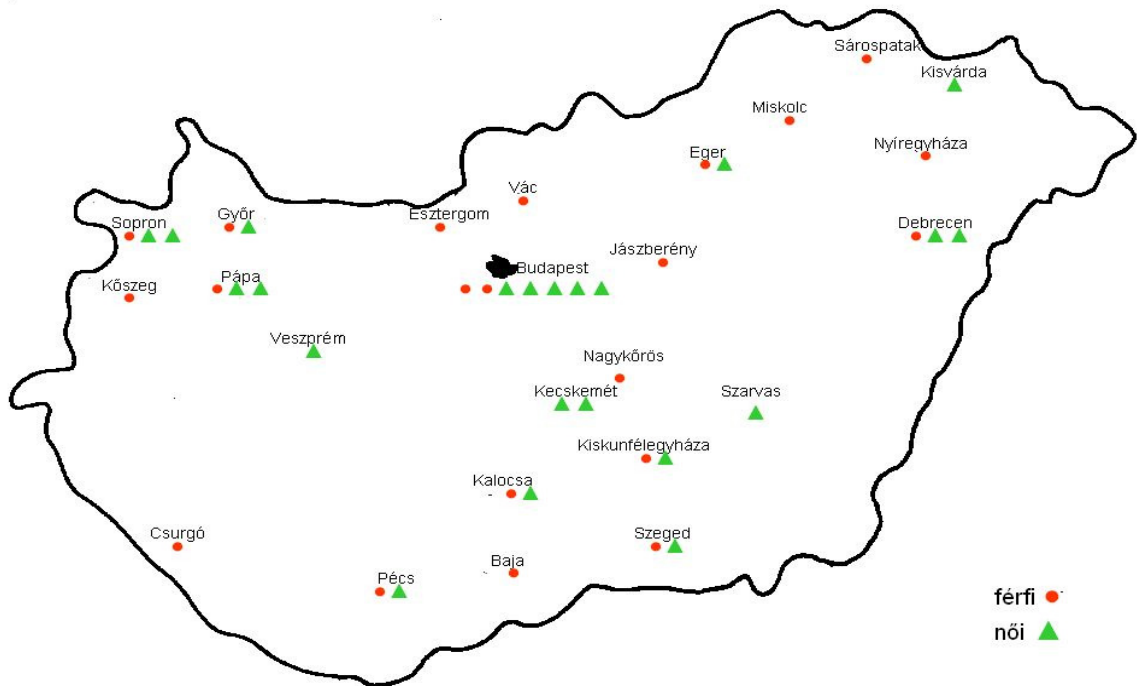
A Trianoni békeszerződést követően Magyarország területének 72%-át, népességének 64%-át elveszette, melyből 24% volt magyar. A Romániához csatolt 44%-nyi területen 31 tanítóképző, a Csehszlovákiához csatolt 27% területen 18 képző, Ausztria 1%-án csak egyetlen képző volt, a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz elcsatolt 27% területen 4 képző volt. Ez 53 iskola, mely 56% veszteséget jelentett a magyar tanítóképzésnek. Az új határokon belül 41 képző maradt. A határokon kívül rekedt állami képzésünk 61 % - a , a római katolikus képzők 38 % - a , a kilenc református képzőből négy, a hét evangélikusból pedig öt. Teljes görögkeleti és görög katolikus képzésünk a Trianoni határokon kívül maradt.

34. ábra: Magyarország tanítóképzői 1920 szeptemberében fenntartónként a statisztikai évkönyv adatai alapján²⁴⁵

²⁴⁵ Magyar statisztikai évkönyv. Új folyam XXVII., XXVIII., XXIX., XXX. 1919., 1920., 1921., 1922. Szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1925. 176-179.o.

7. térkép: Magyarország tanítóképzői 1920 szeptemberében az értesítők alapján

A fennmaradt képzők területi megoszlása nem volt optimális. Továbbra is a Közép - magyarországi túlsúly a jellemző, ahol 23 képző található, valamint Észak - Dunántúlé, ahol 11 képző működött. A többi országgrész igen gyéren ellátott. A Tiszántúlon egyetlen állami vagy római katolikus iskola sem volt. 1920 szeptemberében az Eperjesről Miskolcra áthelyezett és az újonnan megnyitott váci állami férfi képzővel együtt az országban 43 tanító- és tanítónőképző működött. 13 állami, 21 római katolikus, öt református, három evangélikus, valamint egy izraelita férfi tanítóképző.

18.Táblázat: Megmaradt tanítóképzők a trianoni elcsatolást követően az értesítők adatai alapján

Település	Fenntartó	Jelleg	Terület
Baja	állami	férfi	Közép Magyarország
Budapest I.	állami	férfi	Közép Magyarország
Budapest II.	állami	női	Közép Magyarország
Budapest IV.	római katolikus	női	Közép Magyarország
Budapest IX.	római katolikus	női	Közép Magyarország
Budapest VII.	állami	női	Közép Magyarország
Budapest VIII.	izraelita	férfi	Közép Magyarország
Cinkota	állami	női	Közép Magyarország
Csurgó	állami	férfi	Dunántúl
Debrecen	református	női	Tiszántúl
Debrecen	római katolikus	női	Tiszántúl
Debrecen	református	férfi	Tiszántúl
Eger	római katolikus	női	Közép Magyarország
Eger	római katolikus	férfi	Közép Magyarország
Esztergom	római katolikus	férfi	Dunántúl
Győr	állami	női	Dunántúl
Győr	római katolikus	férfi	Dunántúl
Jászberény	állami	férfi	Közép Magyarország
Kalocsa	római katolikus	női	Közép Magyarország
Kalocsa	római katolikus	férfi	Közép Magyarország
Kecskemét	református	női	Közép Magyarország
Kecskemét	római katolikus	női	Közép Magyarország
Kiskunfélegyháza	állami	férfi	Közép Magyarország
Kiskunfélegyháza	római katolikus	női	Közép Magyarország
Kisvárda	római katolikus	női	Tiszántúl
Kőszeg	római katolikus	női	Dunántúl
Miskolc	evangélikus	férfi	Közép Magyarország
Nagykőrös	református	férfi	Közép Magyarország
Nyíregyháza	állami	férfi	Tiszántúl
Pápa	állami	férfi	Dunántúl
Pápa	református	női	Dunántúl
Pápa	római katolikus	női	Dunántúl
Pécs	római katolikus	női	Dunántúl

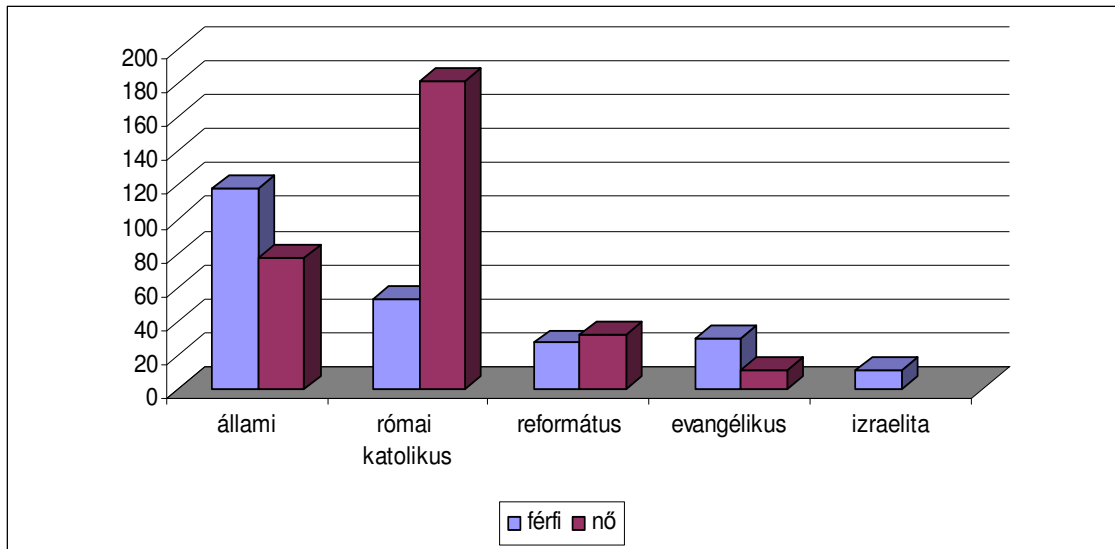
Település	Fenntartó	Jelleg	Terület
Pécs	római katolikus	férfi	Dunántúl
Sárospatak	állami	férfi	Közép Magyarország
Sopron	evangélikus	férfi	Dunántúl
Sopron	római katolikus Az Isteni Megváltó Leányai	női	Dunántúl
Sopron	római katolikus Szt. Orsolya rend	női	Dunántúl
Szarvas	evangélikus	női	Tiszántúl
Szeged	római katolikus	női	Közép Magyarország
Szeged	római katolikus	férfi	Közép Magyarország
Vác	állami	férfi	Közép Magyarország
Veszprém	római katolikus	női	Dunántúl

Tanárok

Az 1920/21. tanév végén a kilenc állami férfi képzőben 118 tanár jutott 1167 diákra, a négy állami nő képzőben pedig 77 tanár volt 784 növendékre. A hat római katolikus férfi képzőben 53 tanár tanított 489 tanulót, a 15 római katolikus női képzőben 181 tanár 1783 tanulót. A két református férfi képzőben 27 tanár tanított 266 növendéket, a három nőiben pedig 32 tanár volt és 323 tanuló. A két evangélikus férfi képzőben 30 tanár volt 196 növendékre, az egyetlen evangélikus női képzőben 11 tanár 115 diákra. Az izraelita képzőnek 11 tanára volt és 34 tanulója.²⁴⁶

²⁴⁶ Magyar statisztikai évkönyv. Új folyam XXVII., XXVIII., XXIX., XXX. 1919., 1920., 1921., 1922. Szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1925.177.o

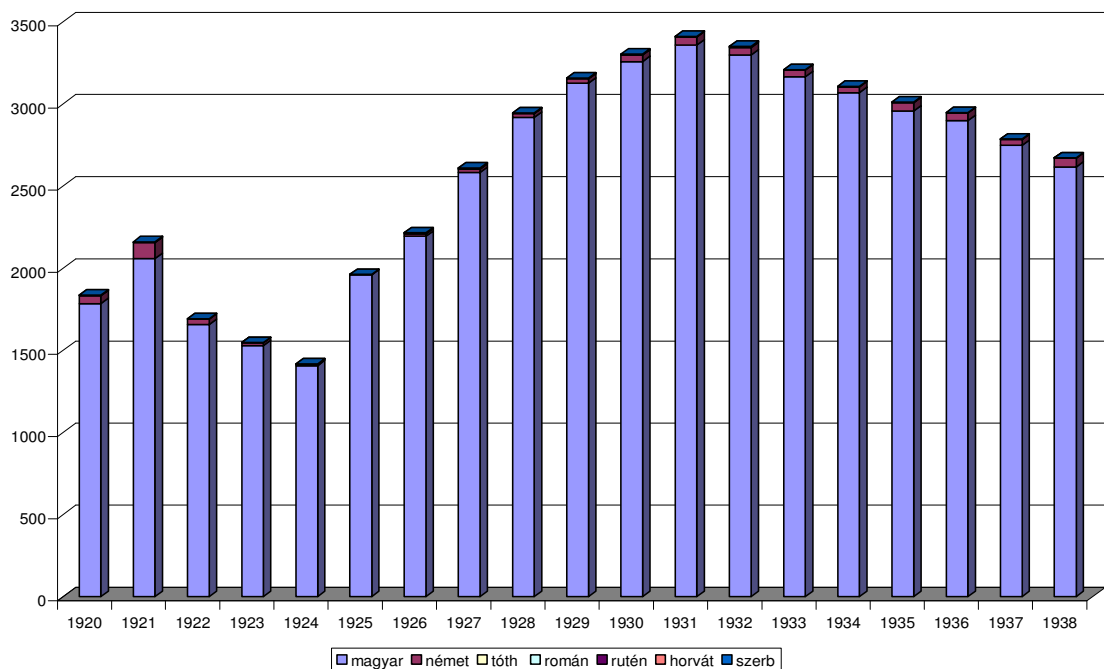
35. ábra: Tanárok száma fenntartónként az 1920/1921tanév végén a statisztikai évkönyv adatai alapján²⁴⁷

6.2 Tanítási nyelv

Trianont követően az országban nem maradt nem magyar tanítási nyelvű képző. A határokon kívül maradtak a nemzetiségi képzők, és diákjaik.

36. ábra: Férfi tanulók megoszlása anyanyelv szerint a statisztikai évkönyvek adatai alapján.

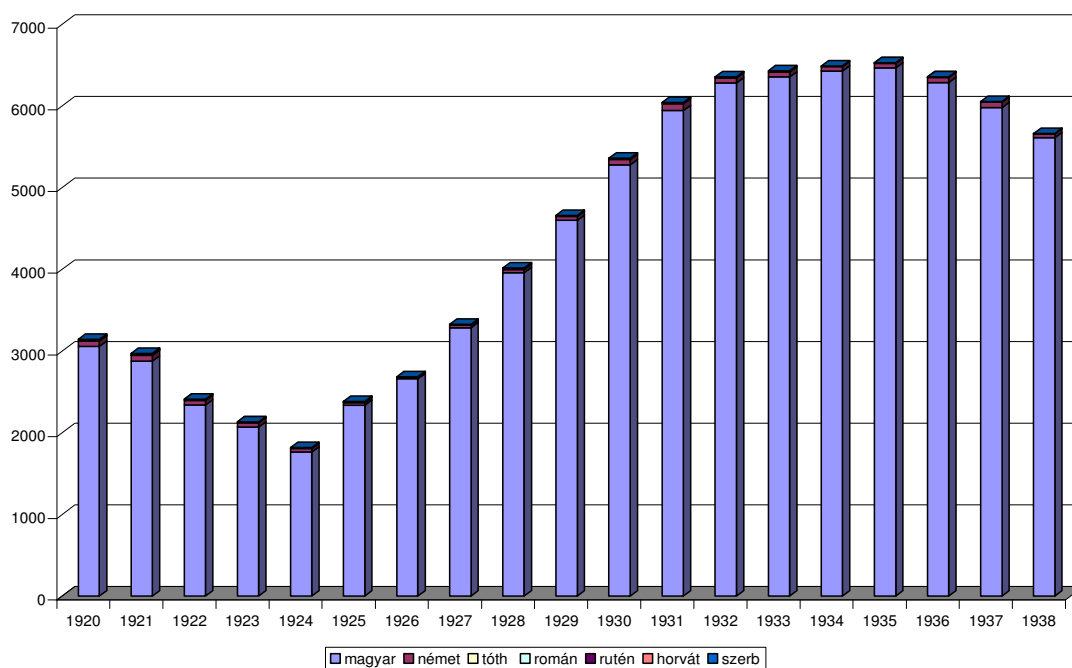

²⁴⁷ Magyar statisztikai évkönyv. Új folyam XXVII., XXVIII., XXIX., XXX. 1919., 1920., 1921., 1922. Szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1925. 176-179.o

A háború előtt a férfi képzőkben közel egyharmad volt a nem magyar anyanyelvű diákok száma. Trianon után a nem magyar nyelvű diákok száma elenyésző, 1-3 % közötti volt, melyből a legnagyobb arányú a német, emellett található még szlovák és horvát.

37. ábra: Női tanulók megoszlása anyanyelv szerint a statisztikai évkönyvek adatai alapján

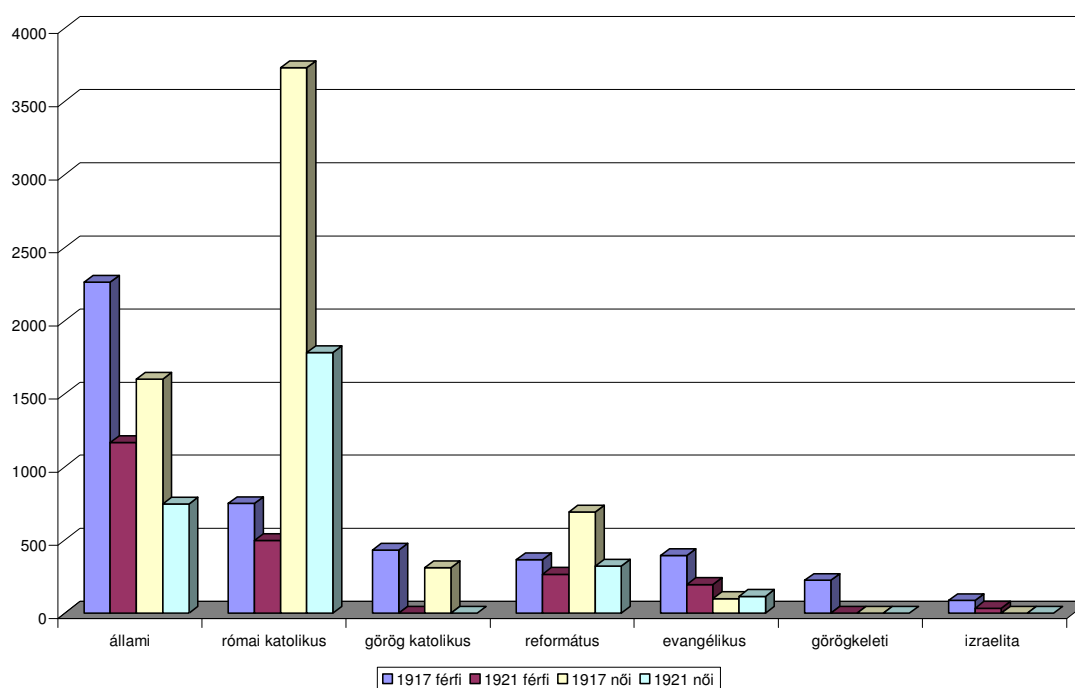
A női képzőkben szintén 1-3% közötti volt a nem magyar anyanyelvűek aránya, itt is német és horvát anyanyelvű növendékek tanultak.

6.3 Tanulók

A trianoni területi elcsatolás hatása jól mérhető a tanulólétszámok hirtelen csökkenésében is. Az 1918-as összesített létszám 11 658 fő, az elcsatolás után 4 978 főre apadt. Ez az 1918-as állapot 42,7%-a. Trianon után magyar területen maradt az iskolák 51,7%-a.

Szerettük volna a tanulólétszámok csökkenését bemutatni az 1917-18. tanév végi létszámokhoz képest. Azonban a statisztikai évkönyv által közölt adatok a női képzőkről nyilvánvalóan tévesek²⁴⁸, így összehasonlításra csak az 1916-17. tanév és az 1920-21. tanév adatai alkalmasak.²⁴⁹

38. ábra: Tanulólétszámok fenntartónként és nemenként az 1916/17. és az 1920/21. tanév végén a statisztikai évkönyvek adatai alapján

1921-re az állami férfi képzőkben a létszám az 1917. évihez képest 48%-kal, a női képzőkben 53%-kal csökkent. A római katolikus férfi képzőkben a 44%-kal a női képzőkben pedig 52%-kal. A református férfi képzőkben 28%-kal, a női képzőkben 53%-kal csökkent a tanulólétszám. Az evangélikus férfi képzőkben 50%-os a visszaesés a tanulólétszámában, ellenben az evangélikus női képzők tanulólétszáma nő. Ez az 1917-ben megnyitó szarvasi evangélikus női képző kifejlődésének köszönhető.

²⁴⁸ Valószínűleg a nyomdai munkálatok során történetelt az adatok felcserélődése. A jelentés a római katolikus polgári iskolai tanítóképzőknél 3 902 főt tüntet fel tanulólétszámként. A római katolikus elemi iskolai képzők növendékeinek száma ezzel szemben 187, akik közül görög katolikus vallású 110 fő (!) A görög katolikus képzőknél 741 tanuló tüntet fel, melyek közül 585 református vallású. A református iskolák létszámát 208 főben határozza meg, akik közül 190 fő evangélikus vallású, míg az evangélikus iskolákban 509 főt jelöl, akik közül 411 római katolikus és evangélikus mindössze 20 fő.

²⁴⁹ A Magyar statisztikai évkönyv. Új folyam XXIV., XXV., XXVI. 1916., 1917., 1918. A kereskedelemügyi magyar kir. miniszter rendeletéből szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1924. 119. o

6.4 Az elcsatolt területeken maradt képzők sorsa

A Csehszlovákiához csatolt területen maradt képzők

A trianoni elcsatolásokat követően a Csehszlovák Köztársaság területére került összes állami magyar tanítóképzőt megszüntették, vagy szlovák tannyelvű iskolává változtatták át. A felekezeti képzők közül csak a pozsonyi római katolikus tanítónőképző működhetett tovább, életébe nem avatkoztak bele. A pozsonyi állami férfi képző még 1919-ben Magyarországra menekült, munkáját Cinkotán folytatta.²⁵⁰ 1927- szeptemberében a pozsonyi állami szlovák tanítóképzőben a szlovák osztályokkal párhuzamosan koedukált magyar osztályok nyíltak.²⁵¹

Léván a megszállást követően a magyar állami tanítóképző 1918-ban megszűnt, helyére csehszlovák tanítóképző költözött. A bécsi döntést követően a csehszlovák képző a városból elmenekült, az üresen maradt épület a VKM rendelkezésére állt ismét.²⁵²

A munkácsi állami tanítóképzőt 1918/19. tanévben a megszálló csehszlovák hadsereg parancsnoksága áprilisban bezáratta, és vizsga nélkül kiadatta a bizonyítványokat. Az intézetet nem szüntették meg, csak a magyar tanítási nyelvet tiltották be.²⁵³

Az ungvári görög katolikus tanítóképzőben az 1917-es cseh megszállást követően ruszinul kellett tanítani. Ennek legnagyobb akadálya az volt, hogy sem a növendékek, sem a tanárok nem beszélték a nyelvet. 1920-ban új, oroszul beszélő tanárokat neveztek ki. Ennek ellenére a növendékek és a tanárok továbbra is magyarul beszéltek, amiért állandó támadásoknak voltak kitéve a sajtó részéről, két tanár, Dunda János és Bellász János eltávolítását követelték. 1934-től anyagi akadályokkal akarták a magyar nyelvet kiszorítani: aki magyarul kívánt érettségit tenni, annak 50 Koronát kellett fizetnie. 1937-ben végleg meg akarták szüntetni a magyar nyelv használatát, azonban ekkor a tanári kar Volosin Ágoston igazgató vezetésével megfellebbezte a döntést, melynek

---

²⁵⁰ Dráviczki Sándor: Magyar nyelvű tanítóképzés Csehszlovákiában 1919-1938 között. Pedagógusképzés. 2000. 1-2. sz. 55.o.

²⁵¹ Dráviczki Sándor: Magyar nyelvű tanítóképzés Csehszlovákiában 1919-1938 között. Pedagógusképzés. 2000. 1-2. sz.57.o.

²⁵² A lévai magyar királyi állami líceum évkönyve az 1939-40. iskolai évről. Léva, 1940. 3.o.

²⁵³ A munkácsi m. kir. állami magyar és ruszin tanítási nyelvű líceum és tanítóképző intézet évkönyve az 1941-42. évről. Az iskola fennállásának XXVIII. évében. Munkács, 1942. 5-6.o.

eredményeképp a magyar nyelv rendkívüli tantárgyként továbbra is maradhatott. A megszállás alatt is fejlődött a képző, a kápolnát kibővítették, és új tornaterem is épült.²⁵⁴

Két új magyar tanítóképző is létesült Csehszlovákiában, mindkettő Komáromban. A komáromi református koedukációs tanítóképző 1935-ben kezdte meg munkáját. Az intézetben évenként csak két évfolyam volt, biennális rendszerben oktattak, az I. és a III., vagy a II. és a IV. osztály működött egyszerre. A tanítóképző a felvidéki református magyarok adakozásából jött létre, hogy gyermekeik magyar iskolában és magyar szellemben nevelkedhessenek. Ez természetesen kihívta az intézet ellen a csehszlovák hatóságok ellenállását. Épp ezért biztosabbnak látszott az iskola elvesztése, mint tartós fennmaradása. Végül az első bécsi döntés szilárdította meg helyzetét. A megnyitást követően 1935. szeptember elsején egy távirat érkezett az intézethez, melyben a csehszlovák minisztérium közölte, hogy az iskola megnyitását nem veszi tudomásul, egyben utasította az igazgatóságot az intézet bezárására. Az intézet azonban tovább dolgozott, sorra küldte a beadványokat a minisztériumnak, melyeket azzal utasítottak el, hogy szüntessék be a működésüket. Az első tanév befejezését követően ismételt felszólították az intézetet, hogy tevékenységét szüntesse be, diákjait más intézetekbe küldje át. A fegyveres erőszak alkalmazását is kilátásba helyezték. Ekkor beadvánnyal fordultak a legfelsőbb közigazgatási bírósághoz, jogorvoslatot kérve, s megkezdték a második tanévet. A növendékek számára ismertették a kialakult helyzetet, és felajánlották, hogy aki nem meri vállalni a kockázatot, az más intézetnél keressen magának helyet. Csak egy növendék távozott a 46-ból. 1936 végén már enyhült a nyomás, a minisztérium jelezte, hogy alaposan megvizsgálják az iskola helyzetét, s csak azt követően döntenek sorsáról. A felülvizsgálat 1937 januárjában meg is történt. 1937 áprilisában érkezett meg a csehszlovák miniszter leirata, melyben az intézet létesítését tudomásul vette, s működését engedélyezte.²⁵⁵

A komáromi római katolikus férfi képző 1938. szeptember elsején nyitotta meg kapuit.²⁵⁶ A képzőről további információt nem találtunk. Értesítője magyar gyűjteményekben nem található.

---

²⁵⁴ Az ungvári kir. görög katolikus líceum és kántor-tanítóképző intézet jelentése az 1938-39. iskolai évről.(én.) 3-6.o.

²⁵⁵ A komáromi koedukációs tanítóképző –Intézet évkönyve az 1939-40. iskolai évről. Komárom, 1940. 7-10.o

²⁵⁶ Dráviczki Sándor: Magyar nyelvű tanítóképzés Csehszlovákiában 1919-1938 között. Pedagógusképzés. 2000. 1-2. sz.57.o.

A román területen maradt képzők

Az 1918 december 2-án Kolozsvárott létrehozott Kormányzó Tanács foglalkozott a megszállt területek oktatásügyének átszervezésével. A magyar állami iskolák tanári személyzetét hűségükre akarták kötelezni, aki ezt nem vállalta elvesztette állását, és nem kaphatott többé állást Romániában.²⁵⁷

Onisifor Ghibu, a nagyszebeni román kormányzótanács közoktatásügyi osztályfőnöke és vezértitkára a következő szervezési rendeletet adta ki 1919. november 2-án:

„Az eddig végzett kísérletek, és a szakemberek véleménye szerint a tanítóképző régi szervezetében nem felel meg hivatásának, melyre törekednie kell.”²⁵⁸

Ghibu 1919. október 10-ével elrendelte a kolozsvári, dévai, temesvári, zilahi, máramarosszigeti állami képzők egyidejű megnyitását, illetve Kolozsváron egy állami tanítónőképző megnyitását. A felvételinél a román nyelv kötelezően előírt tárgy volt. Kinevezett egy tanítói bizottságot, mely a román tanterv bevezetését felügyelte, és hajtotta végre. A bizottság elnökéül Rosca Pál tanárt nevezte ki 1919. július 25-én kelt levelében.²⁵⁹ Rosca Pál lett volna a kolozsvári állami román tanítóképző igazgatója is, de a képzőt az 1919/20. tanévben nem tudták megnyitni, mivel épületét még mindig a katonaság használta.

Onisifor Ghibu levele Petala tábornokhoz a kolozsvári tanítóképző épületének átadásáról 1919 szeptemberében:

„Kolozsváron a volt magyar államtól két tanítóképzőt örököltünk, egy férfi és egy nőképzőt...”

...Felső állami érdek, hogy ez a két iskola feltétlenül, azonnal beinduljon. Kolozsvárt, a magyarosító kultúrközpontot a román kultúra eszközeivel kell legyőzni. Az ottani négy magyar tanítóképzővel szemben nem lehet, hogy nekünk, uralkodó nemzetnek ne legyen legalább két tanítóképzőnk, melyeket tőlük örököltünk. Ezen kívül tisztán kultúrérdek is

---

²⁵⁷ Szabó Kálmán Attila: Népoktatás és tanítóképzés. In: Szabó Kálmán Attila (szerk.): Az erdélyi magyar tanító- és óvóképzés évszázadai 1777-2000. Marosvásárhely, 2009, Mentor Kiadó 72-74.o.

²⁵⁸ Onisifor Ghibu: tanítóképző szervezési rendelet, 1919. november 2. In: A kolozsvári m. kir. Állami Líceum és Tanítóképző Intézet évkönyve az 1941-42. iskolai évről. 17.o.

²⁵⁹ Onisifor Ghibu, a nagyszebeni román kormányzó-tanács közoktatásügyi osztályfőnöke, vezértitkár levele dr. Rosca Pál tanárhoz 1919. június 25-én. In: A kolozsvári m. kir. Állami Líceum és Tanítóképző Intézet évkönyve az 1941-42. iskolai évről. 16.o.

kötelez minket arra, hogy minden erőnkkel minél többre emeljük a román tanítók számát, kik rövid idő alatt népünket a magyarok fölé emeljék.”²⁶⁰

Októberben kelt levelében a következőt írja Rosca Pálnak:

„....Mivel ebben az iskolai évben nem nyithatjuk meg a kolozsvári tanítóképzőt ezennel tudomására hozom, hogy 1919-20 iskolai évekre kiküldetem önt az állami és felekezeti tanítóképzés főiskolafelügyelőjévé Erdélybe és Bánátba, s a magyar részekre, hol románok laknak...

...Jelen megbízatás alapján vizsgálja meg Nagyságod alaposan, minden szempontból a kolozsvári leány, dévai, szigeti, sepsiszentgyörgyi, lugosi (leány) majd a román felekezeti képzőket Szeben, Arad, Balázsfalva, Szamosújvár és Nagyváradon, az összes római katolikus, református és evangélikus képzőket, melyek a kormányzótanács adminisztrációs területéhez tartoznak.

E célból az új állami tanítóképzők szervezésénél igazgatókkal, tanárokkal, iskolai hatóságokkal arra törekedni, hogy minden nehézséget megoldjunk és eltávolítsunk emez iskolák útjából, melyek, mint tudják, ebben az évben voltak nemzetivé téve és újra szervezve...

...Végül vegyék szemügyre a nem román felekezeti iskolákat is és legyen gondjuk arra, hogy a törvények és az érvényben lévő rendelkezések keretein belül működjenek, tiszteletben tartván az állam új helyzetét és vonjanak le minden következtetést.”²⁶¹

Az értesítők jól tükrözik a két világháború közötti időszakot:

A csíksomlyói római katolikus tanítóképzőt, a csíkszeredai férfinevelő és gimnázium épületébe helyezte át az egyházmegyei hatóság 1922-ben. 1931-ben a kézdivásárhelyi gimnázium felső osztályait megszüntették. Mivel a román állam a tanítóképzőknek a hét, majd nyolc osztályos intézetté való kiépítését akarta megvalósítani, ezért ekkor Kézdivásárhelyre helyezték, ahol 1934-ig működött. 1934-ben a főhatóság a

---

²⁶⁰ Onisifor Ghibu levele Petala tábornokhoz 1919. szeptember 18-án. In: A kolozsvári m.kir. Állami Líceum és Tanítóképző Intézet évkönyve az 1941-42. iskolai évről. 21.o.

²⁶¹ Onisifor Ghibu levele Rosca Pálhoz In: A kolozsvári m.kir. Állami Líceum és Tanítóképző Intézet évkönyve az 1941-42. iskolai évről 22.o.

kézdivásárhelyi gazdasági iskola felállítása és a Marosvásárhelyi gimnázium leépítése miatt Marosvásárhelyre helyezte a képzőt, ott működött a II. bécsi döntésig.²⁶²

A nagyváradai római katolikus tanítónőképzőben egészen 1939-ig magyar nyelven folyt az oktatás, végül a román hatóságok nyomására 1939. június 29-én bezárták a képzőt.²⁶³

A szatmárnémeti római katolikus tanítóképző magyar nyelvű intézetként sok nehézség árán folytatta munkáját, egészen az 1921/22. tanév végéig, amikor a képzőt bezárták.²⁶⁴

A székelykeresztúri állami tanítóképzőt a román állam saját tulajdonába vette 1919-ben. A magyar állami jelleg 1919. március 8-án szűnt meg. A tanév végéig a tanítóképzés még a magyar rendszer szerint folyt, de a képesítő vizsgálaton már Románia történelméből és földrajzából is vizsgát kellett tennie a növendékeknek. Az intézet az 1919/20. tanévben nem nyílt meg. 1920 szeptemberében a román közoktatási kormányzat intézkedésére magyar tannyelvű állami tanítóképző intézetként kezdte meg ismét munkáját, ám a román rendszerű képzést kellett alkalmazniuk. A tanítóképzőben 5 év alatt a magyar anyanyelvű tanulók számát 17%-ra redukálták különböző intézkedésekkel, hogy így a magyar nyelv tanítását hivatalosan is beszüntethessék.²⁶⁵

---

²⁶² A csíksomlyói római katolikus „Majláth” Líceum és Tanítóképző Intézet évkönyve az 1940/41., 1941/42., 1942/43. és 1943/44. iskolai évekről. LXXXIII., LXXXIV., LXXXV. és LXXXVI. évfolyam. Csíkszereda, 1944. 8-24.o.

²⁶³ A nagyváradai Szent Orsolya-rendi .r.kat. leánylíceum évkönyve az 1941-42. iskolai évről. Az intézet fennállásának 170. évében. Nagyvárad, (é.n.). 73-79.o.

²⁶⁴ A szatmárnémeti róm. kat. líceum és tanítóképző intézet évkönyve az 1943-44. iskolai évről. Az iskola fennállásának 97. újraszervezésének 1. évében. Szatmárnémeti, 1944. 5.o.

²⁶⁵ A székelykeresztúri m. kir. állami liceum és tanítóképző – intézet évkönyve az 1942-43. tanévről. Az iskola fennállásának LXXII éve. Székelykeresztúr. 1943. 6-9. o.

19.táblázat: Erdélyi magyar tanítóképzők sorsa a két világháború között²⁶⁶

Település	Fenntartó	Jelleg	Sorsa 1919 után
Nagyvárad	római katolikus	férfi	1924-ben bezárták
Nagyenyed	refor,átus	férfi	folyamatosan működött
Szatmárnémeti	római katolikus	férfi	1922-ben megszűnt
Szatmárnémeti	római katolikus	női	1924-ben megvonják a nyilvánossági jogát, 1927-ben lemondják az igazgatót 1932-ben visszakapja a nyilvánossági jogát
Csíkсомlyó	római katolikus	férfi	A képző többszöri költözésre kényszerült: 1931-1934 Kézdivásárhely 1934 - 1941 Marosvásárhely
Nagyvárad	római katolikus	női	1939-ben bezárt
Déva	állami	férfi	1924-ben román tannyelvűvé alakítják át
Kolozsvár	állami	női	1919-ben átveszi a román állam
Máramarosziget	állami	férfi	1919-ben román tannyelvűvé alakítják át
Székelykeresztúr	állami	férfi	1919-20-ban szünetel 1920-szeptemberében magyar nyelvű tanítóképzőként ismét megkezdte munkáját
Zilah	állami	férfi	1919-ben bezárták
Kolozsvár	állami	férfi	1919-től a lányképzővel összevonva 1922-ben bezárták
Arad	állami	férfi	1919-ben román tannyelvűvé alakítják át
Temesvár	római katolikus	női	1919-től német tannyelvű
Temesvár	állami	férfi	1919-ben román tannyelvűvé alakítják át
Nagyszeben	római katolikus	női	folyamatosan működött tovább
Sepsiszentgyörgy	református	női	1919-től a Mikó Kollégiumban, 1923-tól Nagyenyeden folytatja munkáját
Szatmárnémeti	református	női	1924-ben bezárták
Nagyvárad	református	női	1923-ban megvonják a nyilvánossági jogát, ezért megszűnt
Lugos	görög katolikus	férfi	1919-ben megszűnt
Nagyenyed	református	női	Folyamatosan működött, 1927-től Székelyudvarhelyen

²⁶⁶ Szabó Kálmán Attila: Népoktatás és tanítóképzés. In: Szabó Kálmán Attila (szerk.): Az erdélyi magyar tanító- és óvóképzés évszázadai 1777-2000. Marosvásárhely, 2009, Mentor Kiadó 72-74.o alapján és az értesítők alapján.

A Jugoszlávia területéhez csatolt képzők

A Jugoszlávia területén maradt legtöbb felekezeti iskolát 1920 – ban államosították. A tanítás nyelve kötelezően a szerb lett. A zombori görögkeleti tanítóképző és tanítónőkészítő államosítására 1920. augusztus 27-én került sor. Továbbra is két külön intézményként működtek tovább, egészen 1932-ig, amikor az állami tanítónőkészítőt megszüntették, és koedukációs jelleggel működött tovább az állami tanítóképző intézet. 1940 – ben a tanítóhiányra való tekintettel már januárban képesítő vizsgálatot tehettek az ötödik évfolyam növendékei.²⁶⁷

A szabadkai Mi- Asszonyunk Leánynevelő Intézet elemi és polgári iskolája volt az egyetlen, amelyet nem államosítottak. A tanítás nyelve itt is a szerb volt.²⁶⁸

6.5 Népiskolák a két világháború közt Magyarországon

A világháború, és az azt követő területi elcsatolások a népiskolák számában is csökkenést eredményeztek. Az 1918-as 15 390-ből 1920-ra 5 906 maradt. Ennek okai hasonlatosak voltak az állami tanítóképzés elvesztéséhez, ugyanis az állami népiskolákat elsősorban a nemzetiségi területekre koncentrálták. 3 071 állami elemi népiskolából a területi elcsatolásokat követően mindösszesen 804 állt az új határokon belül, a falvak ellátottsága pedig nagyon gyenge volt.

Gróf Klebelsberg Kunó 1922-től 1931-ig volt vallás és közoktatásügyi miniszter. Az 1926. évi VII. tc. a „mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák felállításáról és fenntartásáról” a kistelepülések, falvak, tanyaközpontok állami népiskolákkal való ellátását szolgálta. Az iskolaépítési program 1926-ban kezdődött, és 1930-ban zárult le. Az országot 5 km sugarú körökre osztva kötelezték a törvényhatóságokat, földbirtokosokat az iskolaállításra, melynek köszönhetően 535 népiskolában 5 000 objektum épült fel,²⁶⁹ melyből 3 475 a tanterem és 1 525 a tanítói lakás volt.²⁷⁰

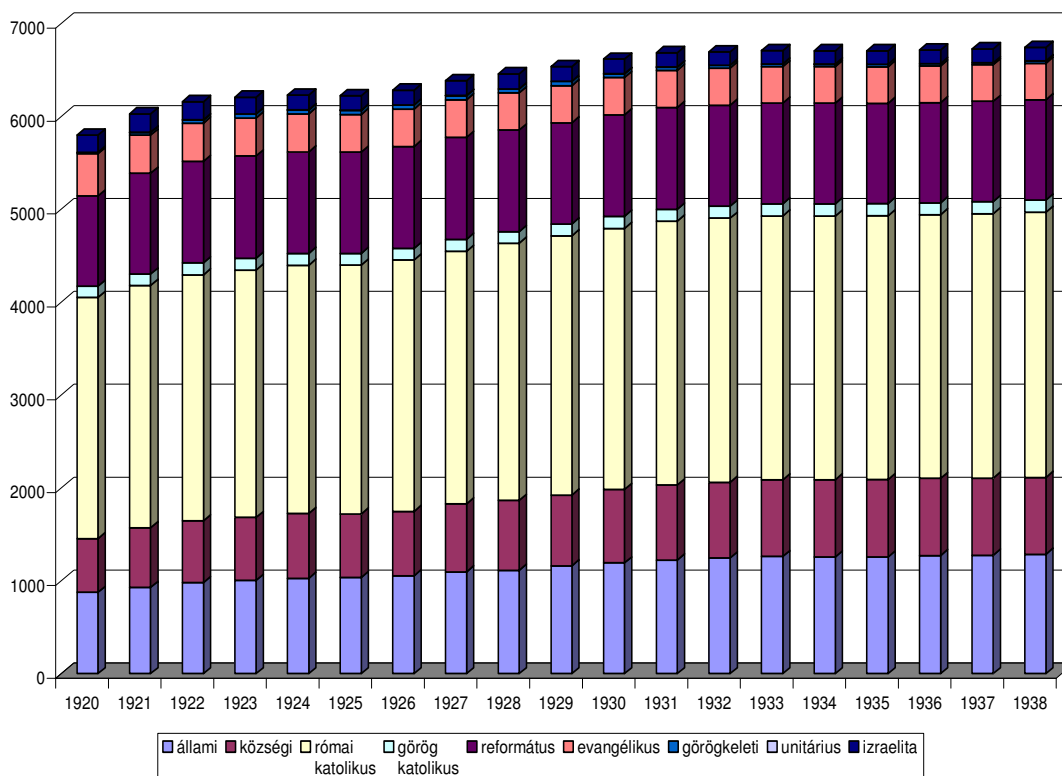
²⁶⁷ A zombori m. kir. állami tanítónőkészítő – intézet és leánylíceum évkönyve az 1941-42. iskolai évről. Zombor, 1942. 8-9.o.

²⁶⁸ A Mi-Asszonyunk Leánynevelőintézet tanítónőkészítőjének, leánylíceumának, polgári iskolájának, népiskolájának, és internázusának évkönyve az 1941-42. tanévről. Fennáll 68 éve. Szabadka, (é.n.) 10-11.o.

²⁶⁹ Kardos József – Kelemen Elemér: 1000 éves a magyar iskola. Budapest, 1996. Korona Kiadó. 91.o.

²⁷⁰ Székelyné Kőrösi Ilona: A Klebelsberg- féle iskolaépítési akció a Duna –Tisza közén. In.: Székelyné Kőrösi Ilona- Szepes Lajos (szerk.) : „Én iskolám köszönöm most neked” 1997. Kecskemét, 39.o.

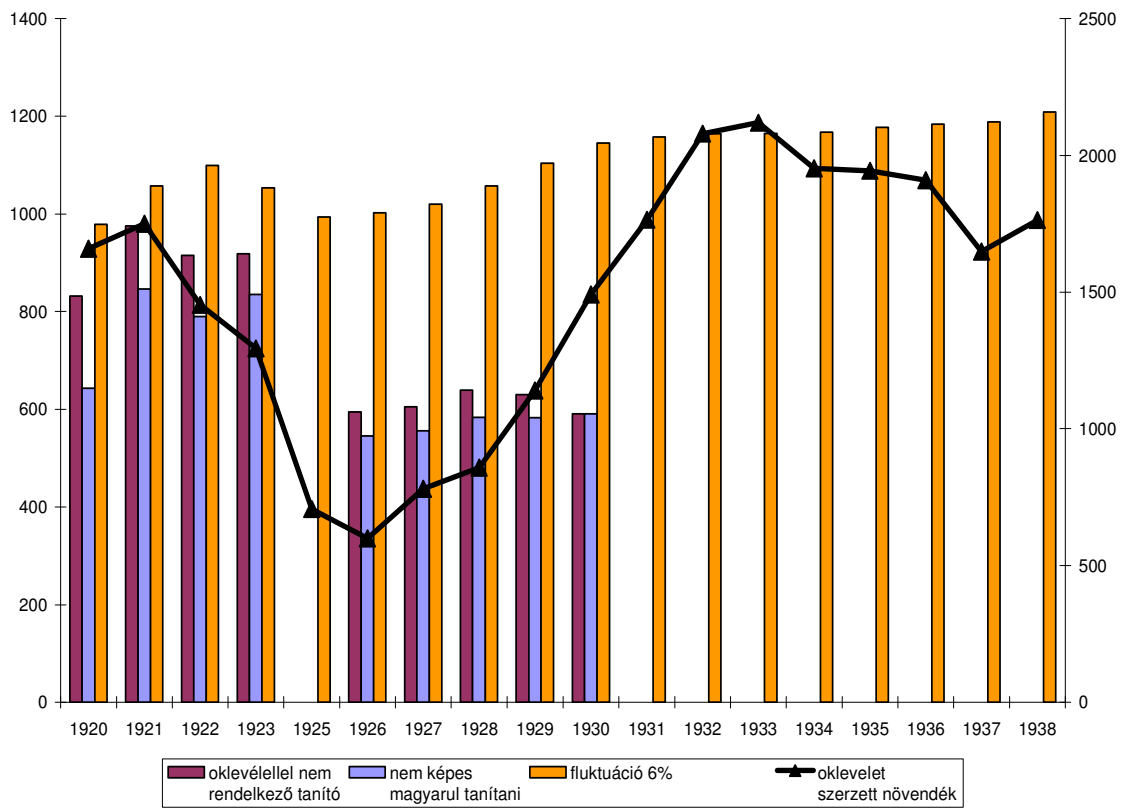
39. ábra: Elemi népiskolák 1920 és 1938 között fenntartónként a statisztikai évkönyvek adatai alapján

Az 5000 objektum nem bizonyult elegendőnek, további 3 000 objektumot kellett volna építeni a szükségletek ellátására. Erre azonban nem került sor, annak ellenére, hogy Klebelsberg tisztában volt a szükségességével.²⁷¹ Logikusan következhetett volna tehát az iskolaépítési programból a tanítóképzés növekedése. Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a világháború után a Trianoni határokon kívül nemcsak a népiskolák kétharmada rekedt, hanem a tanítóképzők fele is. A háborúban elesett tanítók pótlásáról is gondoskodni kellett, illetve a háború következtében megcsappant a férfi képzőkbe járók száma is.

²⁷¹ Székelyné Kőrösi Ilona: A Klebesberg- féle iskolaépítési akció a Duna –Tisza közén. In.: Székelyné Kőrösi Ilona- Szepes Lajos (szerk.) : „Én iskolám köszönöm most neked” 1997. Kecskemét, 40.o.

40. ábra: Tanítószükséglet és oklevelet szerzett növendékek száma 1920-1938 között a statisztikai évkönyvek alapján²⁷²

Az oklevéllel nem rendelkező és a magyarul tanítani nem tudó elemi iskolai tanítók számát utoljára 1930-ban közölték a statisztikák. Az időszakban a kiadott tanítói oklevelek száma végig alatta maradt a tanítói utánpótlás szükséglet számított értékének.

A 1920-ban a női tanítók száma 7098 fő volt, a férfi tanítók száma pedig 9 214.

1938-ban 8 911 tanítónő és 11 238 tanító volt a népiskolákban. Ez a tanítónők számában 1 813 fős (125%-os), a férfi tanítók számában 2 024 fős (121 %-os) növekedést jelentett.

²⁷² Az oklevéllel nem rendelkező és a magyarul tanítani nem tudók számát 1930-ig közlik a statisztikai évkönyvek. Az 1924. évi statisztikai évkönyv és miniszteri jelentés nem volt elérhető. A fluktuáció mértékét a pályán lévő tanítók számából számítottuk, évi 6% csökkenéssel számolva.

6.6 Tanítóképzők a két világháború közt Magyarországon

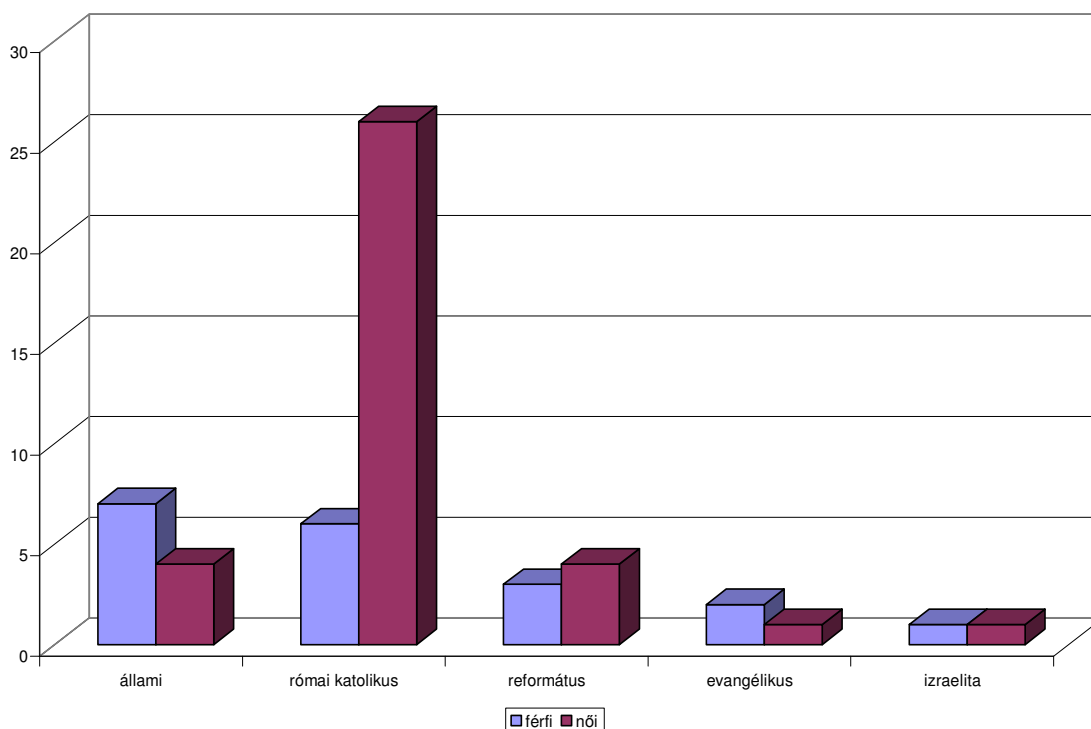
15 tanítóképzőt nyitottak meg 1920 és 1938 között , ebből 13 volt női és csupán kettő férfi képző. A 13 női tanítóképzőből 11 római katolikus, egy izraelita és egy református iskola kezdte meg működését.

20. Táblázat: Új alapítású tanítóképzők 1920 és 1938 között a miniszteri jelentések alapján.

Település	Fenntartó	Jelleg	Alapítás éve	Terület
Vác	állami	férfi	1920	Közép Magyarország
Esztergom	római katolikus	női	1922	Dunántúl
Győr	római katolikus	női	1926	Dunántúl
Kőszeg	állami	férfi	1926	Dunántúl
Dombóvár	római katolikus	női	1927	Dunántúl
Miskolc	római katolikus	női	1927	Közép Magyarország
Miskolc	izraelita	női	1928	Közép Magyarország
Nyíregyháza	református	női	1928	Tiszántúl
Baja	római katolikus	női	1929	Közép Magyarország
Zalaegerszeg	római katolikus	női	1929	Dunántúl
Zsámbék	római katolikus	női	1929	Dunántúl
Budapest VI.	római katolikus	női	1930	Közép Magyarország
Székesfehérvár	római katolikus	női	1930	Dunántúl
Budapest II.	római katolikus	női	1931	Közép Magyarország
Budapest XI.	római katolikus	női	1932	Közép Magyarország

A római katolikus képzők száma már az összes 58,2 %-át tették ki, a római katolikus női képzők 47,2 %-ot. Az összes tanítóképző 63,6%-a női képző. 1920 és 1938 között a férfi képzők száma 19 és 20 között mozgott, a női képzők száma azonban az elcsatolást követő 23-ról 1938-ig 36-ra növekedett.

41. ábra: Tanítóképzők 1938-ban jelleg és fenntartók szerint a statisztikai évkönyv alapján²⁷³

1938-ra a tanítóképzők száma 55-re emelkedett. Az 1920-ban alapított váci állami férfi képző nem tudott megfelelően benépesülni, ezért 1923-ban bezárták, a csurgói állami férfi képzőt hasonló okokból 1933-ban.

6.7 Tanulók

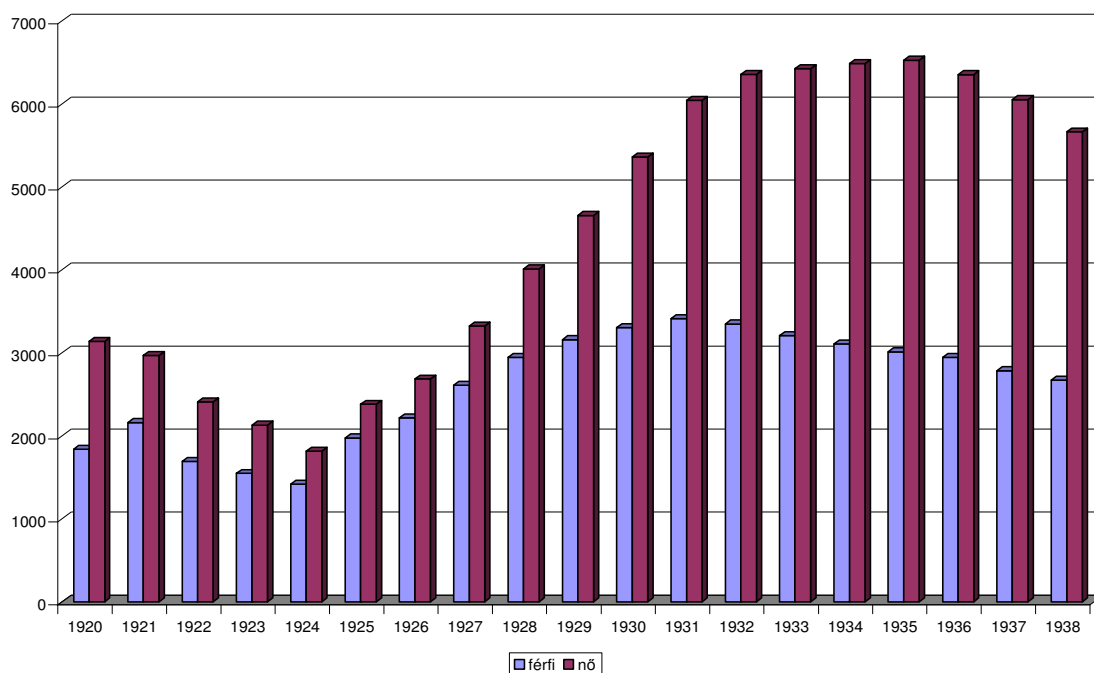
A tanulólétszámok eleinte csökkentek, az országban tanítóhiány volt. Ennek ellenére a képzési hiányosságok kiküszöbölésére az 1920/21. tanévtől a tanító- és tanítónőképzőkben a VKM 86.377/1920. VIII. B. sz. rendeletére a képzés ideje hat évre nőtt. A képzési idő ilyen mértékű megnövelése a háborút követően elszegényedett országban tanulólétszám csökkenéssel járt.²⁷⁴ A pécsi római katolikus női képzőben annyira megcsappant a jelentkezők száma, hogy az 1921/22. tanévben nem tudtak első osztályt nyitni.²⁷⁵ Végül 1923-ban a tantervi gondok mellett a gazdasági helyzet kikényszerítette a változtatást, és a VKM 1923.81986. sz. rendeletében a tanítóképzés időtartamát öt évfolyamban állapította meg. Ennek ellenére a következő évben még csökkenés volt tapasztalható, de 1925 után emelkedni kezdett a tanulók száma.

²⁷³ Magyar statisztikai évkönyv. Új folyam XLVI. 1938. Szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1939. 286.o.

²⁷⁴ Vö.: A debreceni református tanítóképzőintézet értesítője az 1922/23. iskolai évről. 1923. 3.o.

²⁷⁵ A Miasszonyunkról nev. női kanonok rend pécsi róm.kat.tanítónőképző – intézetének értesítője fennállásának 43. évében az 1937/1938. iskolai évről. 9.o.

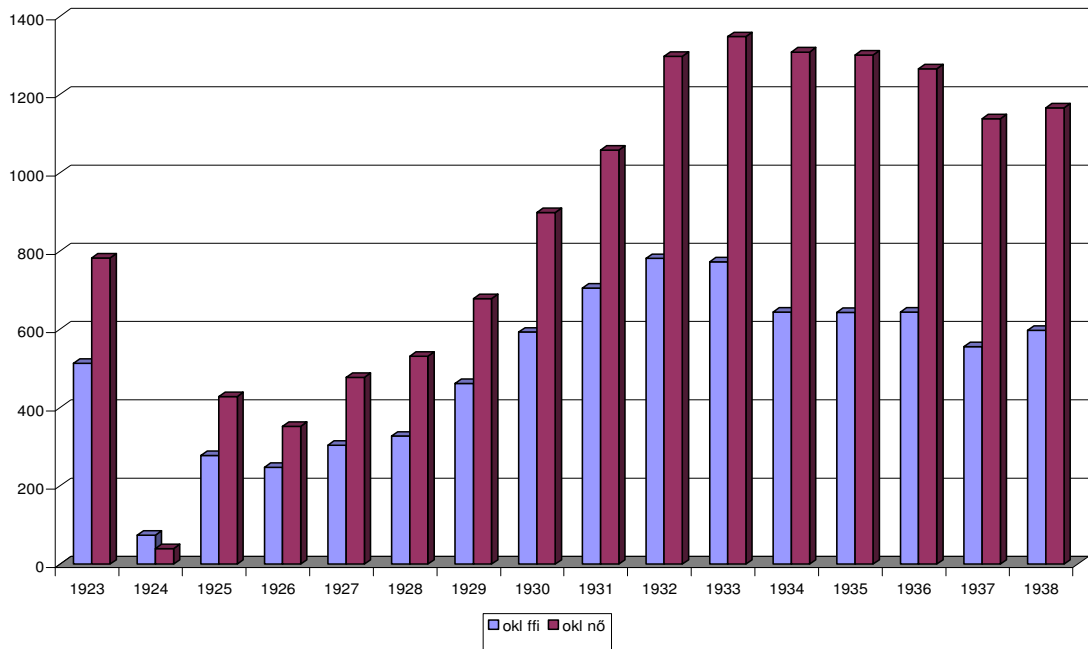
42. ábra: Férfi és női tanulólétszámok alakulása 1920-1938 között a statisztikai évkönyvek alapján

Trianon után a még a dualizmus korában épített magyar nyelvű, állami fenntartású iskolák az új országhatárokon kívül rekedtek. A tankötelesek számához viszonyítva kevés iskolaépület maradt, így az 1868. évi népoktatási törvényt képtelenség volt betartani. A hiányok pótlására iskolákat kellett építeni. A 3 475 tanterembe pedig tanítókat kellett képezni. Ennek köszönhetően az állástalan tanítók elhelyezkedési lehetősége jelentősen nőtt ezekben az években. Mivel a természetes apadás ebben az időszakban egyetlen alkalommal sem emelkedett 5% fölé, ezért az új iskolák nyitása a férfi tanítók elhelyezkedési problémájának megoldását jelenthette. Fontos kiemelni, hogy elsősorban a férfi tanítók számára hirdették meg ezeket az állásokat. Ezekben az években többször is elhangzott az a vád a tanítónőképzőkkel kapcsolatban, hogy a munkaerőpiacon egyre nagyobb számban jelentkező tanítónők elveszik a férfi kollegáik elől az állásokat. Az 1935. évtől ismét csökkenést látunk, melynek oka, hogy csökkentették az egy osztályba felvehető tanulók számát. A férfi képzőkben 1935-től 1938-ig 3 012-ről 2 672-re, a női képzőkben pedig 6 528-ról 5 664-re mérséklődött a tanulólétszám. A kiadott oklevelek száma 1920-tól csökkent, 1924-ben érte el mélypontját, amikor is összesen 113 oklevelet bocsátottak ki. A továbbiakban 1926-tól ismét növekedés volt jellemző 1933-ig, majd lassú csökkenés következett ismét.

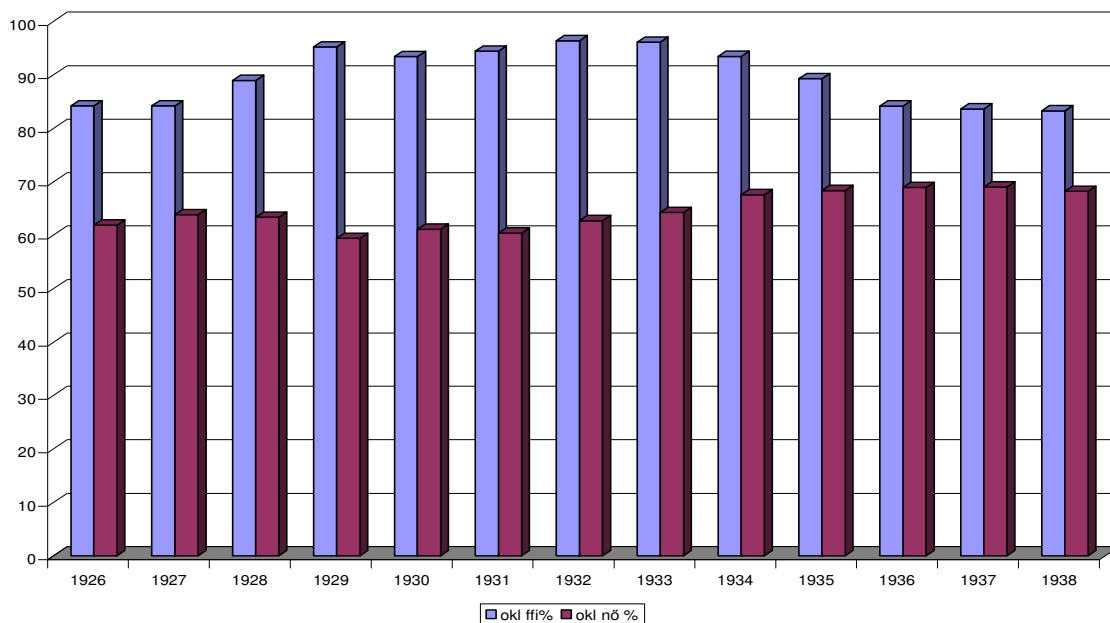
Az oklevelet szerzett növendékek nemenkénti megoszlásáról 1923-tól vannak ismét adataink.

43. ábra: Oklevelet szerzett növendékek nemenként 1923-1938 között a statisztikai évkönyvek alapján

Látható, hogy az arányok egyre inkább a nők irányába tolódtak, 1936-ban már kétszer annyi nő kapott oklevelet, mint férfi. A statisztikákban 1926-tól jelent meg egy új elem, mégpedig a tanítói pályára lépő okleveleseknek a száma.

44. ábra: Az oklevelet szerzett növendékek közül tanítói pályára lépők százalékban 1926-1938 között a statisztikai évkönyvek adatai alapján

Bár a férfiak nagyobb százalékban helyezkedtek el a pályán az oklevél megszerzése után, a tanítónők is folyamatosan 60% feletti értéket mutatnak, amely a folyamatosan növekvő képesített tanítónői létszám mellett jelentős növekedést jelentett. A tanítónői túltermelés az adatok alapján tehát egyértelmű. Az állásba nem jutottak nagy százaléka – körülbelül 20-25% az értesítők szerint – nem is akart tanítani. Bár a tanítónőképző intézetet elvégezte, de tanítónői állásra sohasem pályázott. Azon kívül a Budapesten végzettek általában nem akartak Budapestről elmenni. Évi 200-250 fő végzett a fővárosban, ahol a természetes apadás évi 50-60 fő volt. Ezekből az adatokból arra lehet következtetni, hogy évente kb.1700-1800 tanítónő maradt állás nélkül, beleértve azt a 20-25%-ot, akinek nem is volt célja az elhelyezkedés, valamint a korábbi évfolyamok állás nélkül maradt tanítónőit is. Természetesen a helyzet normalizálására megoldást kellett találni, mivel 1937-re már annyira komoly volt a helyzet, hogy a társadalom egésze számára nyomasztóvá vált. Az állástalan tanítónők szervezkedésbe kezdtek, és megalapították *Magyar Állástalan Tanítók Országos Egyesülete* néven érdekvédelmi szervezetüket.

A VKM ekkor komoly lépésekre szánta el magát. A tanítónövendékek számának csökkentése érdekében elrendelte, hogy a tanító- és tanítónőképző intézetekbe felvett növendékek számát az utánpótlás tényleges szükségleteihez kell méretezni. Ennek

értelmében az 1937/38. iskolai évtől kezdve az állami tanító- és tanítónőképzők I. osztályába 30 növendéknél többet nem lehetett felvenni, s az osztálylétszám a későbbiekben sem emelkedhetett. Ezeknek a növendékeknek nagy részét internátusban kellett elhelyezni, s addig nem volt engedélyezhető bejáró növendék felvétele, amíg az internátusban szabad hely volt.²⁷⁶ Ennek a rendeletnek a hibája az volt, hogy csak az állami képzők létszámát szabályozta, az egyházi fenntartású intézetek felvételi gyakorlatát nem. Azonban a XX. sz. első felére jellemző volt, hogy az egyházak, az általuk fenntartott minden iskolatípusban – így a tanítóképző-intézetekben is – az állami fenntartású iskolákra vonatkozó rendeleteket magukra nézve kötelezőnek tekintették.

A miniszter kénytelen volt korlátozni a tanítói oklevél megszerzésének egyéb lehetőségeit is. A korábbi gyakorlat szerint az okleveles középiskolai tanárok az I-V. osztály tantárgyaiból tett különbözeti vizsga, valamint a tanári oklevél szaktárgyainak figyelembevételével redukált képesítő-vizsgával szerezhették meg tanítói oklevelüket. 1937-ben az oklevél megszerzésének ezt az egyszerű módját megszüntette a VKM. Az indoklás szerint a tanító munkájának eredménye nem annyira intellektuális tudásától függ, mint inkább sajátos tanítói lelkületétől. A magasabb szintű ismeretanyag, amit a középiskolai tanár hoz magával, nem ellensúlyozhatta a gyermekekkel való bánni tudás és a gyermekek életkori sajátosságainak megfelelő lelki beállítódás hiányát. Ezeket pedig elsősorban a tanítóképző-intézeti gyakorlóiskolákban való szakmai gyakorlatokon sajátíthatták el a növendékek. Ezért azoknak a középiskolai tanároknak, akik mégis tanítói diplomára vágytak, az I-III. osztály szaktárgyaiból különbözeti vizsgát kellett tenni, és a IV-V. osztályt rendes tanulóként kellett elvégezniük.²⁷⁷ Ezzel a középiskolai tanári oklevél értékét a tanítóképző-intézetekbe való felvételkor az érettségivel tették egyenlővé, ami igen népszerűtlen intézkedésnek bizonyult, bár kétségtelen, hogy a tanítói túltermelés problémáján segített.

Hasonlóan jártak azok a jelentkezők is, akik érettségi után jelentkeztek tanítóképzőbe. Őket szintén csak a IV. osztályba vették fel rendes tanulóként, de amíg a középiskolai tanárok mentesülhettek az internátusban lakás alól, addig az érettségivel felvettek számára az is kötelező volt.²⁷⁸

---

²⁷⁶ VKM 18438/1937. sz. rendelet

²⁷⁷ VKM 54524/1936 sz. rendelet

²⁷⁸ VKM 524/1936. sz. rendelet

6.8 A Harmadik Egyetemes Tanügyi Kongresszus

A Harmadik Egyetemes Tanügyi Kongresszusra 1828. július 2 -5 között került sor Budapesten. A kongresszust meghatározta Klebelsberg Kuno vallás-és közoktatásügyi miniszter oktatáspolitikája, melyet a kongresszus előzményének tekinthetünk.²⁷⁹ A két kongresszus között a tanítóképzés reformjával kapcsolatos gondolatok, munkálatok jól követhetőek a Magyar Tanítóképző hasábjain. Több tervezet született, Nagy László, Finánczy Ernő, Fekete József, Frank Antal és Mohar József is foglalkoztak a témával. A kongresszus előtti időszakban a folyóirat ismét megtelt a tanítóképzés reformjairól szóló írásokkal. Így a tanítóképző intézeti szakosztály kongresszuson előterjesztett javaslatai előzőleg már a tanítóképző intézeti tanárság által megvitatott, ismert gondolatokat tükrözték. Azonban a kongresszus nem a hagyományos forgatókönyv szerint alakult, tudniillik, hogy a Tanítóképző Intézeti Tanárok Egyesülete által előzőleg megvitatott és elfogadott javaslatok kerülnek a kongresszus által elfogadásra. A tanítóóság nem kívánta a tanítóképző intézeti tanárokat bízni a tanítóképzés ügyét, nagy létszámmal megjelentek a tanítóképző intézeti szakosztály ülésén, és bár az elnök határozottan felszólította őket, hogy a hozzászólástól és a szavazástól tartózkodjanak, ennek nem voltak hajlandóak eleget tenni, és végül olyan irányba befolyásolták szavazataikkal a döntést, mely a tanítóképző intézeti tanárok számára nem kívánatos volt. Az előzményekhez hozzá tartozik, hogy a népiskolai szakosztály ülésén szintűgy napirendre tűzte a tanítóképzés reformjáról szóló vitát, ráadásul ülésükön megjelent egy nyugalmazott tanítóképző intézeti igazgató, Köveskúti Jenő aki hozzászólásával megerősítette a szakosztályt törekvéseiben.²⁸⁰

A népiskolai szakosztály 1928. július 4-én tartott ülésén a második előadó, Ölveczky Pál szakfelügyelő, a Budapesti Tanítóegyesület elnöke *A felsőbb fokú tanítóképzés* címmel tartott előadást. Előadásában hangsúlyozta a korai pályaválasztás hátrányát, a megfelelő előképzettség hiányát. Ezért javasolta, hogy a tanítóképző két éves akadémia legyen, mely szemináriummal kapcsolatos, és melybe a felvétel feltétele a középiskola nyolc osztályának elvégzése. A jelentkezők közül is előnyben kellett volna részesíteni azokat, akik a középiskolába a népiskola nyolcadik osztályának elvégzése után léptek,

---

²⁷⁹ Kelemen Elemér: A nevelésügyi kongresszusok története. In: Kelemen Elemér: A tanító a történelem sodrában. Tanulmányok a magyar tanítóóság 19–20. századi történetéből. Iskolakultúra-könyvek 32. Pécs, 2007. Iskolakultúra. 145.o.

²⁸⁰ Simon Lajos- Papp Gyula (szerk.): A harmadik egyetemes Tanügyi Kongresszus naplója. Budapest, 1928. 171-220.o.

így saját tapasztalataikon keresztül ismerték már a népiskolát.²⁸¹ A javaslat tehát a középiskolai érettségire épülő felsőfokú tanítóképzés bevezetéséről szólt.

A népiskolai szakosztály ülésén hozzászólt a tanítóképzővel kapcsolatos előadáshoz Köveskúti Jenő, tanítóképző intézeti igazgató is. Beszédében a középiskolára épülő akadémiai képzés megvalósulásának útjában álló három tényezőt említette: az egyik a népneveléssel szemben támasztott alacsony elvárásokban, a második a társadalmi féltékenységben, a harmadik pedig a tanítóképző intézeti tanárság ellenzésében nyilvánult meg, akik maguk sem az egyetemeken való továbbtanulásra jogosító iskolában végezték tanulmányaikat, így növendékeik társadalmilag egy színvonalon állhattak volna velük. Beszédében az előadó javaslatát támogatta, melyet az ülésen résztvevők élénk helyesléssel fogadtak.

A népiskolai szakosztály határozatában javasolta, hogy a tanítóképzés főiskolákon történjen, a főiskolákra való felvétel kritériuma a középiskolai érettségi legyen. A tanítóképző főiskola két éves, mely szemináriummal állt volna összeköttetésben. A szemináriumba a középiskola négy osztályát elvégzett növendékeket lehetett volna felvenni, és a „középiskola felső négy osztályát a szemináriumból látogatják”.²⁸² A javaslatban látható, hogy a szakosztály is fontosnak tartotta a gimnáziumi tárgyak mellett a tanítói hivatásra való felkészítést, melyet a szemináriumi képzéssel kívánt elérni.

A tanítóképző intézeti szakosztály 1928. július 4-én délután ülésezett Quint József tanítóképző intézeti igazgató elnökletével. Az elnök bevezető beszédében kitért a népiskolai szakosztály munkájára, és sajnálatosnak tartotta, hogy Köveskúti Jenő felszólalásával beleavatkozott a másik szakosztály munkájába. Nem értett egyet a népiskolai szakosztály javaslatával, mert véleménye szerint a középiskola nem biztosította a leendő pedagógusok számára szükséges ismereteket. Egyben kérte a népiskolai szakosztály megjelent tagjait, hogy tartózkodjanak a hozzászólástól és a javaslattételtől.

Molnár Oszkár *A tanítóképzés reformja* című előadásában rámutatott, hogy a tanítóképző intézeti tanárság nem volt elégedett a tanítóképzés rendszerével. Ennek oka, hogy a képzés csak alulról illeszkedett a közoktatás rendszerébe, azonban

---

²⁸¹ Simon Lajos- Papp Gyula (szerk.) : A harmadik egyetemes Tanügyi Kongresszus naplója. Budapest, 1928. 172-181.o.

²⁸² Simon Lajos- Papp Gyula (szerk.) : A harmadik egyetemes Tanügyi Kongresszus naplója. Budapest, 1928. 1921-192.o.

továbbtanulásra nem jogosított fel, a továbbtanulni vágyó növendékek a középiskolát végzett társaiknál egy évvel később léphettek csak tovább a polgári iskolai tanárképzőbe. A tanítóképző minden szakiskolától eltérő jellemzője volt, hogy egy időben kellett növendékeinek a közismereti és a szakismereti tárgyakat oktatnia. Ez a leendő tanítók figyelmének megosztását követelte a közismereti és pedagógiai tárgyak közt, így egyikben sem voltak képesek kellőképp elmélyedni, a tantervi zsúfoltság pedig túlterheltséget eredményezett. A kétféle tananyag szétválasztása szükségszerű, egymásutániségét a felsőfokú tanítóképzéssel lehetett volna megoldani. Javaslatára szerint a tanítóképző kéttagozatú intézmény, melynek tagozatai összefüggésben állnak, és felső tagozata főiskolai jelleggel bír. Alsó tagozatába a középfokú iskola negyedik évfolyamát elvégzett tanulókat lehetett volna felvenni.²⁸³

A szakosztály munkája a továbbiakban nem volt háborítatlan, Ottó Károly iskolaigazgató nem tett eleget az elnök kérésének, véleménye szerint a tanítóságot is megillette a hozzászólás joga. Beszédében röviden előadta a népiskolai szakosztályban elhangzottakat, és ismertette az általuk elfogadott javaslatot.²⁸⁴ Köveskúti Jenő²⁸⁵ hozzászólásában ismertette a Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesületének választmányában 1927-ben előterjesztett javaslatát. Ugyanő a tanítóképző intézeti tanárok 1908-ban megtartott kongresszusán már előadta tanítóképző akadémiai tervzetét, mely még nem tartalmazta az iskolával kapcsolatos szeminárium, és az egyetemeken való óralátogatásról szóló részeket. Főbb pontjaiban azonban változatlan maradt.²⁸⁶ A népiskolai szakosztály délelőtti határozatán túlmenően javasolta, hogy az egyetemi városokban a főiskola az egyetemmel összeköttetésben álljon, diákjai pedig egyetemi előadásokat látogassanak filozófiai, szociológiai, közgazdaságtani, politikai, és jogi ismeretekből, és vizsgát is ott tegyenek. A szemináriumokat továbbra is fenn kívánta tartani, ahol a középiskola felső négy osztályába és a tanítóképző főiskolára járó növendékek kedvezményes elhelyezésben, valamint tanítói nevelésben is részesültek volna.²⁸⁷ A szeminárium iskolai jellegű, azokat az ismereteket segítette volna elsajátítani,

---

²⁸³ Simon Lajos- Papp Gyula (szerk.) : A harmadik egyetemes Tanügyi Kongresszus naplója. Budapest, 1928. 197-203.o.

²⁸⁴ Simon Lajos- Papp Gyula (szerk.) : A harmadik egyetemes Tanügyi Kongresszus naplója. Budapest, 1928. 205.o.

²⁸⁵ A 181. oldalon Köveskúti Jenő a 206. oldalon Köveskúti Jenő –ként írják . Szakál János A magyar tanítóképzés története című munkájában Köveskúti-ként említi több esetben. Munkámban a Köveskúti írásmódot használom.

²⁸⁶ Szakál János: A magyar tanítóképzés története. Budapest, 1934. 108-109.o.

²⁸⁷ Simon Lajos- Papp Gyula (szerk.) : A harmadik egyetemes Tanügyi Kongresszus naplója. Budapest, 1928.206-208.o.

melyek a középiskolai tananyagból hiányoztak. Tehát a javaslat sem az egy időben elsajátítandó két féle tananyag, sem a túlterheltség problémáját nem oldotta volna meg hatékonyan.

Drozdy Gyula ellenvetésében azzal érvelt, hogy a szemináriumba azok a fiatalok mennének, akik nem alkalmasak az egyetemi tanulmányokra, vagy azok, akik annyira szegények, hogy csak az olcsó szemináriumot engedhetik meg maguknak.²⁸⁸ Végül a javaslati vitában Köveskúti Jenő javaslatát az elnök nem fogadta el, vele szemben a népiskolai szakosztály délelőtti ülésének határozatát javasolta elfogadásra. A szakosztály végül a népiskolai szakosztály határozatát fogadta el az előadóival szemben, azonban a kisebbség különvéleményét a kéttagozatú tanítóképzőről szintén határozatba foglalták.²⁸⁹

A tanítóképzés fejlesztésével kapcsolatos elképzelések mindkét kongresszuson a felsőfokúvá tétel irányába mutattak, és ha kis különbségekkel is, de érettségire épülő akadémiai képzést tartottak szükségesnek.

6.4 Az 1938. évi XIII. törvénycikk a gyakorlati irányú középiskoláról és az 1938. évi XIV. törvénycikk a tanítóképzésről

Az 1938. évi XIII. törvénycikk a gyakorlati irányú középiskoláról végül nem a kongresszusokon elfogadott javaslatokat valósította meg, hanem a középiskola egy speciális formáját, a líceumot vezette be:

„3. § A líceum feladata, hogy a tanulót vallásos alapon és nemzeti szellemben erkölcsös polgárrá nevelje, gyakorlati irányú műveltséghez, a fiútanulót ezenfelül gazdasági, a leánytanulót pedig háztartási ismeretekhez juttassa, továbbá a családi és iskolai gyermekneveléshez szükséges alapismeretek tanításával magasabb nevelési szaktanulmányokra előkészítse s végül főiskolai szaktanulmányokra képessé tegye.”²⁹⁰

A líceumi érettségi minden olyan állás betöltésére feljogosította a végzett diákokat, melyek a 1883. évi. I. törvénycikk értelmében érettségihez kötöttek voltak. Ez a tanítói munkanélküliség felszámolásában is fontos lépés volt, mert a korábbi tanítóképzős

---

²⁸⁸ Simon Lajos- Papp Gyula (szerk.) : A harmadik egyetemes Tanügyi Kongresszus naplója. Budapest, 1928.209.o.

²⁸⁹ Simon Lajos- Papp Gyula (szerk.) : A harmadik egyetemes Tanügyi Kongresszus naplója. Budapest, 1928. 219.o.

²⁹⁰ 1938. évi XIII. törvénycikk a gyakorlati irányú középiskoláról

végzettség erre nem jogosította fel a végzett növendéket, így amennyiben tanítóként nem tudott elhelyezkedni, a tisztviselői pálya sem állt nyitva előtte, és a továbbtanulásra sem volt lehetősége. A líceumi érettségi azonban a továbbtanulás szempontjából nem volt egyenlő értékű a gimnáziumi érettségivel. Továbbtanulási lehetőséget biztosított a végzett növendékek számára a tanítóképző-akadémiákon, de az egyetemekre, a jogakadémiákra, a hittudományi főiskolákra való felvételhez nem volt elég. Más főiskolákon, valamint a Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Közgazdaságtudományi Karának Közgazdasági és Kereskedelmi Osztályán és a Gazdasági Szaktanárképző Intézetében folytatandó tanulmányokra azonban feljogosított.²⁹¹

A törvényjavaslat indoklása szerint a líceum a tanítóképző akadémia alsó tagozataként szervesen illeszkedett immár felfelé is az oktatás rendszerébe, ezzel együtt pedig lehetővé tette, hogy szellemiségében, hivatástudatra nevelésben, a megfelelő alapok biztosításával az öt évfolyamú tanítóképzés erényeit megtartsa, és az akadémiai tagozatra megfelelően felkészítse a pályára készülöket.²⁹² Ezt erősítette, hogy a líceum és a tanítóképző akadémia tanári kara és igazgatója közös volt. A líceum és az akadémia között azonban létrehozott egy szűrőt, melyet az érettségi vizsga jelentett, mely szelekciót biztosított az akadémiai fokozaton továbbtanulni szándékozók között, magasabb presztízst biztosítva a szakmának.²⁹³ A líceumra épülő akadémiai tagozat összesen hat év tanulmányt jelentetett, azonban a korábbi hat évfolyamos képzéshez képest mégis előrelépést jelentett. Egyfelől a líceumi tanulmányokat követően tett érettségi vizsga több főiskolán és néhány egyetemi karon továbbtanulási lehetőséget jelentett azok számára, akik mégsem kívántak a tanítói pályára lépni, vagy az érettségi bizonyítvány birtokában köztisztviselői pályát is választhattak. Így a több irányú kimenet várhatóan népszerűvé tette volna az iskolatípust. Másfelől az érettségire épülő akadémiai képzés jót tett volna a pálya presztízsének.

Az akadémiai fokozaton való képzés azonban nem kizárólag a szakmai színvonal emelését szolgálta volna, hanem a tanítói túltermelés megakadályozását is, ami mint korábban említettük, nem kis mértékben volt annak köszönhető, hogy a tanítóképző nem adott érettségít. A tanítói munkanélküliség csökkentése a tanítókat képesítő intézmények számának csökkentését is jelentette.

---

²⁹¹ 1938. évi XIII. törvénycikk a gyakorlati irányú középiskoláról 29.§ (2)

²⁹² A népiskolai tanítóképzésről szóló törvényjavaslat indoklása. Magyar Tanítóképző.1938. 145-146.o.

²⁹³ A népiskolai tanítóképzésről szóló törvényjavaslat indoklása. Magyar Tanítóképző.1938. p. 146-147.

„2. § (1) A tanítóképző-akadémiák száma legfeljebb negyven. Ezek közül legfeljebb tizenhárom tart fenn az állam és a vallás- és közoktatásügyi miniszter kezelése alatt álló magyar katolikus tanulmányi alap, legfeljebb tizennyolcat a katolikus egyház és a szerzetesrendek, legfeljebb hatot a református egyház, legfeljebb kettőt az ágostai hitvallású evangélikus egyház, egyet az izraelita vallásfelekezet.”²⁹⁴

Ekkor Magyarországon 56 tanítóképző működött, ami 28%-os csökkentést jelentett. Állami fenntartású képző pontosan 13 volt (9 férfi, 4 női), a római katolikus egyháznak azonban meglévő 32 képzőjéből (6 férfi, 26 női) tizennégyet kellett volna bezárnia. A kormányzati törekvések egyértelműen a női képzők bezárását szorgalmazták. A református egyház mind a hat képzőjét megtarthatta volna, az evangélikusoknak a meglévő háromból egyet kellett megszüntetni, míg az izraeliták a két képzőjükből csak az egyiket tarthatták volna meg. Igazán drámai iskolabezárás a katolikus női képzők között volt várható, melynek az értesítőben hangot is adtak. Gyakorlatilag a teljes csökkentés a római katolikus képzőket érintette, két iskola kivételével.

Már a törvényjavaslat megjelenésekor megkezdődött a tanítóképzők között a vita a javaslatban engedélyezett számú akadémiák elhelyezésének feltételeiről. Komoly lobbizás indult annak érdekében, hogy egy képző líceumra épülő akadémiaként folytathassa tevékenységét. A területi elhelyezkedés, a beiskolázási mutatók, a felekezeti szükségletek és érdekek egyaránt szerepet játszottak az elosztásban.²⁹⁵

A csökkentés gondolata nem előzmények nélküli. A főrendek 1933-34. évi költségvetési vitáján Gömbös Gyula miniszterelnök részéről elhangzott, hogy összesen 15 képzőre lenne szükség Magyarországon. A javaslat indoklásában az állás nélküli fiatal tanítók számának gyors növekedéséről beszélt.²⁹⁶

Az oktatásügyi kormányzat reményei szerint az új típusú iskola helyreállította volna az egyensúlyt azáltal, hogy az érettségi megszerzése után kevesebb nő tanult volna tovább az akadémiai fokozaton.

1938 szeptemberében már a líceumi tanterv szerint indult meg a jelöltek képzése a korábbi tanítóképzők első évfolyamán. A tervek szerint a következő tanévekben a II. és a III. osztály is líceumi tanterv szerint haladt volna, s a IV. líceumi osztály elvégzése és

---

²⁹⁴ 1938. évi XIV. törvénycikk a tanítóképzésről. 2.§ (1)

²⁹⁵ Donáth Péter: Politikai diszkrimináció vagy valami más? In: A magyar művelődés és tanítóképzés történetéből 1868-1958. Budapest, 2003. Trezor. 579.o.

²⁹⁶ Tanítók Szövetsége. 1933. 13-14.o.

a sikeres érettségi vizsga után, a jelölt a kétéves tanítóképző akadémia első évfolyamán folytathatta volna tanulmányait. Az átmeneti időszakban egymás mellett működtek a terv szerint a régi képzős és az új líceumi osztályok, fokozatosan megszüntetve a régi képzési formát. A II. világháború ebbe is beleszólt: a katonai szolgálat bevezetése miatt tanítóhiánnyal küszködött az ország, s ezt a helyzetet súlyosbította volna az akadémiai fokozat beindítása, mivel a középfokú képzők megszüntetése után egy évig nem került volna ki tanító az akadémiákról. Ezért 1941-ben a kormány átmenetileg úgy rendelkezett, hogy a líceum III. osztályát végzetek a tanítóképző intézet IV. osztályában folytathatták tanulmányaikat, majd az V. évfolyam elvégzését követően képesítővizsgálatra bocsátották őket.²⁹⁷ A líceumot teljes mértékben a tanítóképző szolgálatába állították, a népiskolai tanítási módszerek hangsúlyozásával történt az egyes tárgyak oktatása.

---

²⁹⁷ 55.600/1941. sz. VKM rendelet

7 A második világháború időszaka

7.1 Felvidék és Kárpátalja

1938. november 2-át követően, az I. bécsi döntés értelmében visszacsatolták Magyarországhoz a Felvidék déli peremét. A visszacsatolt területek tanítóképzői így, vagy úgy, de azonnal reagáltak az új helyzetre. A kárpátaljai képzőkben tanító cseh és ruszin nemzetiségű tanárok többsége elhagyta az iskolát. Újraszervezték a tantestületeket, sok olyan tanár jelentkezik ismét munkára, akiket 1919 után eltávolítottak.²⁹⁸ Talán a legkönnyebb dolga a komáromi koedukációs református tanítóképző-intézetnek volt, már csak az anyaországhoz való fizikai közelsége révén is. Szerencsésen elkerülték az intézet kifosztását, így a munka zavartalanul folytatható tovább. Legnagyobb problémájuk fenntartójuk megszűnése volt, mivel a bécsi döntésig a Szlovenszkói és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyház gyakorolta ezeket a jogokat. A visszacsatolással azok a gyülekezetek, amelyek addig a fenntartás költségeit viselték, három különböző egyházkerületbe kerültek, önmagukban nem voltak elég tehetősek a feladat további vállalásához. Így aztán az intézet a Dunántúli Egyházkerületbe tért vissza. A másik komoly változás a komáromi képző életében, hogy az addigi négy osztályos képzésről át kellett állniuk a magyar törvényeknek megfelelő öt osztályos képzésre. A koedukációs osztályok folyamatosan felmenő rendszerben szűntek meg.²⁹⁹

A visszacsatoláskor képző működött Léván, Munkácson, Losoncon, és Ungváron is. Az ő helyzetük jóval nehezebb volt a komáromiénál.

A Lévai Magyar kir. Állami Liceum 1938. november elején kapta vissza a csehszlovák tanítóképzőtől azt az épületet, melyben 1918-ig a magyar tanítóképző működött. Sajnos az épület a kiürítéskor erősen megrongálódott, ezért nem volt alkalmas a tanítóképző megnyitására. A VKM 1939. március 11-én 115.620./1938. IX. sz. rendeletével értesítette a várost, hogy 1939 szeptemberében állami líceumot szándékozik nyitni. Ennek megfelelően szeptember 25-ig a legfontosabb helységeket sikerült annyira rendbe hozni, hogy a tanítás megkezdődhetett és az internátus is

---

²⁹⁸ Dráviczki Sándor: Tanítóképzés Északkelet-Magyarországon. Studium, 2000, Nyíregyháza. 45-46.o.

²⁹⁹ A komáromi református koedukációs tanítóképző intézet értesítője 1939-40. iskolai évről. 1940. 7-10.o.

megnyithatta kapuit. Ebben a tanévben csak I.-II. líceumi osztály nyílt, így három termet átengedtek az állami elemi népiskolának erre a tanévre.³⁰⁰

Munkácson a magyar osztályok 1919-ben megszűntek, ezek 1938 decemberében indultak újra, párhuzamosan a ruszin tanítási nyelvű osztályokkal. A kétnyelvű képzés mindvégig megmaradt. A képző koedukációs volt, ám a komáromival ellentétben itt nem találtam adatot a koedukációs jelleg megszüntetéséről. A lévai képzőhöz hasonlóan az intézet kiürítése során innen is elhurcolták a felszerelést, ám amennyire lehetséges volt, ezt pótolták. Elhagyták a képzőt az ukrán és cseh nemzetiségű tanárok, s azok a növendékek is, akiknek lakóhelye nem Kárpátalja Magyarországhoz tartozó területeire esett. Ezért a magyar osztály alacsony létszámmal kezdte meg a munkát december 22-én. Júniusban még csehszlovák rendszerű tanítói érettségi vizsgálatok folytak, a későbbiekben áttértek a magyar rendszerűre.

A nagyszöllősi ukrán tanítóképző bezárása után több ottani növendék is jelentkezett Munkácson, akik a VKM 140. 547/1939. IX. sz. rendelete szerint külön osztályokban nyertek elhelyezést, s az oktatást a rendelet értelmében számukra augusztus 16-ig meghosszabbították.³⁰¹

Ungváron két görög katolikus tanítóképző működött, az egyik a női, melynek gyakorlóiskolája is volt, a másik a férfi, ahol kántortanító-képző is működött. Mindkét intézet kéttannyelvű – ruszin és magyar – ám a többi képzővel ellentétben itt 1919-ben a ruszin nyelv bevezetésével a magyar nem szűnt meg.³⁰²

„Tekintettel a tanítói túltermelésre a közoktatási minisztérium a volt losonci áll. tanítóképző-intézetet nem nyitotta meg újból...”³⁰³

Kassán a tanítóképzés nem indult újra. Habár a Szt. Orsolya rendnek itt volt képzője, az 1919-ben megszűnt, s a visszatéréssel sem szervezték újjá. Orsolyita magyar tannyelvű képző csak Pozsonyban működött, az viszont Trianon után is. Ez a képző a bécsi döntéssel nem tért vissza.

---

³⁰⁰ A lévai m. kir. áll. líceum évkönyve az 1940-41. iskolaévről, fennállásának 2. évében. 1941. 3.o.

³⁰¹ A munkácsi m. kir. állami ruszin tanítási nyelvű koedukációs tanítóképző intézet és a vele kapcsolatos magyar tanítási nyelvű líceum első osztályának évkönyve az 1938-39. iskolai évről. Az intézet fennállásának 25. évében 1939. 5-7.o.

³⁰² Az ungvári kir. görögkatolikus líceum és kántor-tanítóképző intézet jelentése az 1938-39. iskolai évről. (Az alapítástól CXLV-VI-ik) 3-6.o.

³⁰³ Magyar Tanítóképző 1939. LIV. évf. IX. füzet. 441.o.

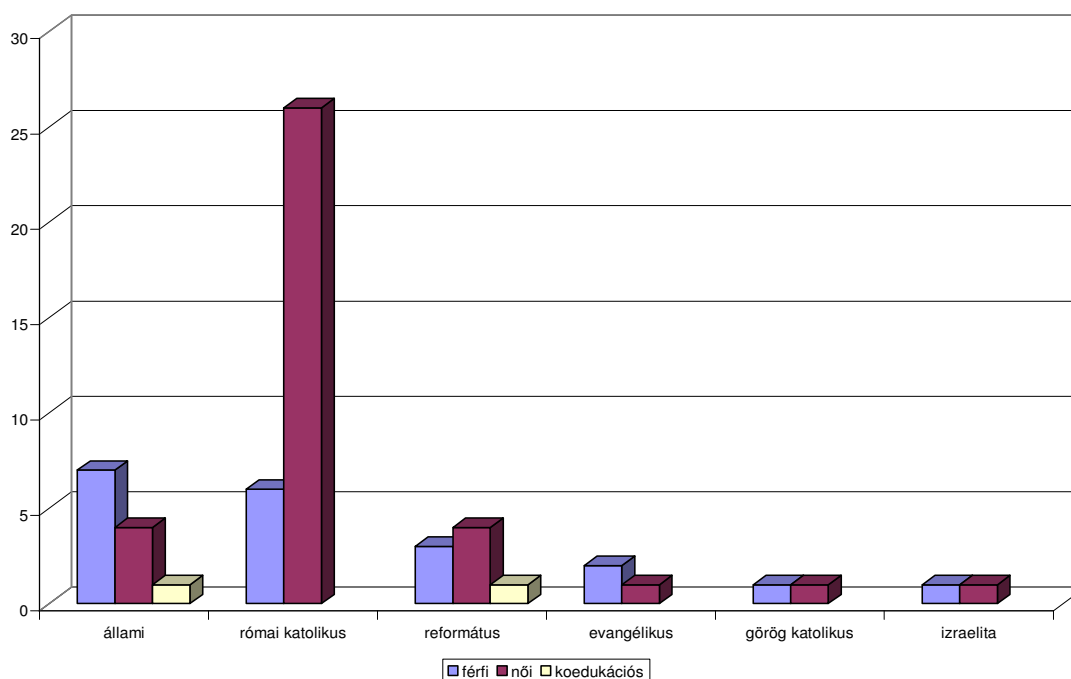
A visszacsatolt területeken összesen 5 képző kezdte meg újra munkáját.

20. táblázat: A Felvidékkal visszatért tanítóképzők az értesítők alapján

Település	Fenntartó	Jelleg	Alapítás éve
Komárom	református	koedukációs	1935
Léva	állami	férfi	1870
Munkács	állami	férfi	1914
Ungvár	görög katolikus	férfi	1831
Ungvár	görög katolikus	női	1902

Sajnos sem a miniszteri jelentés, sem a statisztikai évkönyv nem közöl részletes adatokat arra vonatkozóan, hogy 1939-ben hol voltak tanítóképzők. A miniszteri jelentés adatai szerint ³⁰⁴ 1939-ben az országban volt 20 férfi, 37 női és két koedukációs képző. Ez mindösszesen 59 iskola.

45. ábra: Magyarország tanítóképzői az I. bécsi döntés után fenntartók szerint a statisztikai évkönyv alapján³⁰⁵

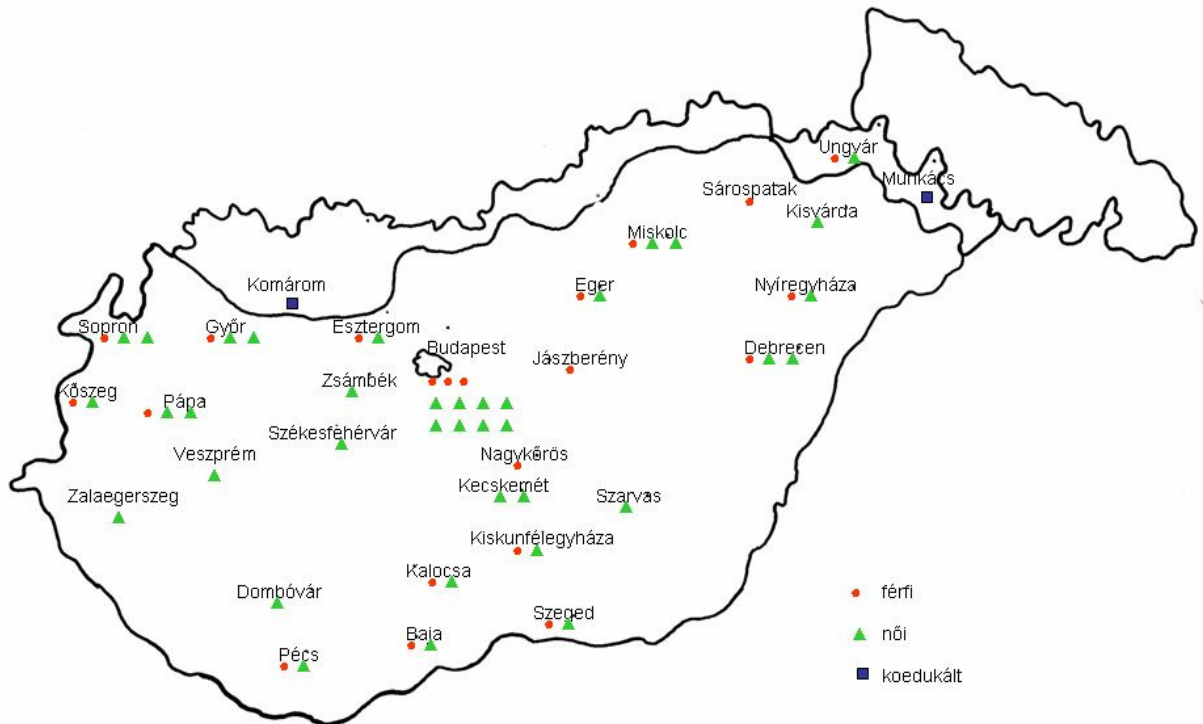

³⁰⁴ Magyarország közoktatásügye az 1939. évben. Különlenyomat. A m. kir. kormány 1939. évi működéséről és az ország közállapotáról szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Budapest, 1942. Athenaeum. 16-21.o.

³⁰⁵ Magyar statisztikai évkönyv. Új folyam XLVII. 1939. Szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1940.176.o.

A fenntartók arányán az I bécsi döntés jelentősen nem változtatott, mivel csak nagyon kevés képző került vissza. A komáromi iskola koedukációs jellegű volt, de 1939-től már csak fiúk jelentkezhetek az intézetbe. A Munkácsi állami képző szintén koedukációs volt. A magyar tanítási nyelvű osztályok 1939/40 és 1940/41 tanévekben koedukáltak, utána a VKM a magyar osztályokat leánylíceummá, a ruszin osztályokat pedig fiúlíceummá, illetve tanítóképzővé minősítette.³⁰⁶

8. térkép: Magyarország tanítóképzői az I. bécsi döntést követően az értesítők alapján

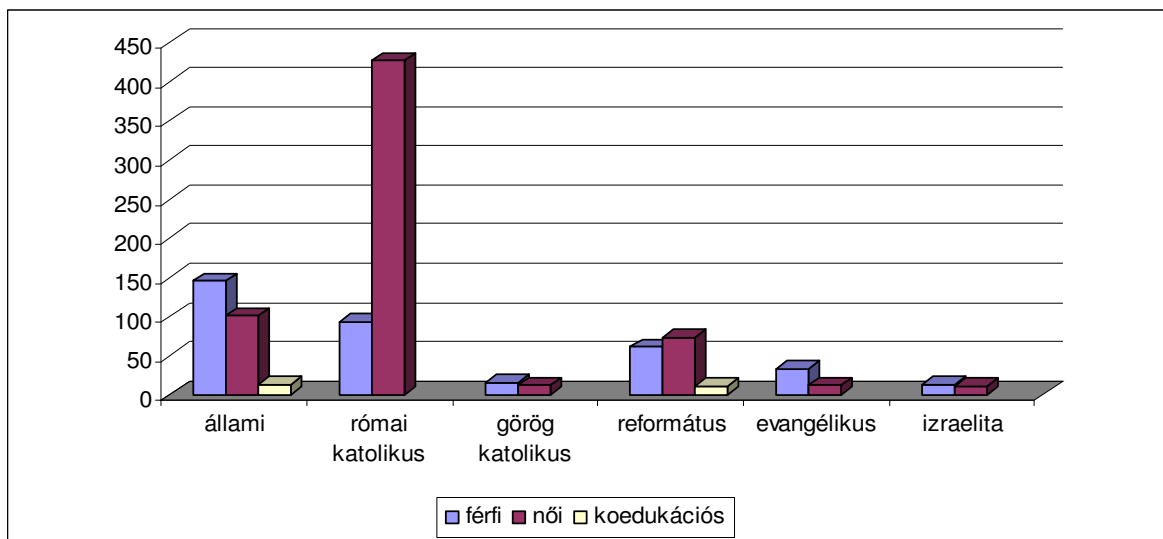
A magyar tanítóképző-intézeti tanárookra komoly feladat hárult a Felvidék visszatérésével. 1939 júliusában és augusztusában a visszacsatolt területek tanítói számára átképző tanfolyamokat szervezett a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium magyar és szlovák nyelven, melynek célja a magyar közoktatás rendszerébe viszonylag zökkenőmentesen integrálni a visszacsatolt területek oktatási intézményeit. Minden tanfolyamnak 3 fő előadója volt: egy tanítóképző-intézeti neveléstudomány szakos tanár, egy gyakorlóiskolai tanító és a hely szerint illetékes királyi tanfelügyelő. Augusztusban ruszin nyelven is tartottak ilyen tanfolyamokat Kárpátalján.

³⁰⁶ A munkácsi m. kir. áll. magyar és ruszin tanítási nyelvű liceum és tanítóképző intézet évkönyve az 1941-42. tanévről. Az iskola fennállásának XXVIII. évében. Munkács, 1942. 6.o.

Tanárok

A tanítóképzők tanári karának vizsgálatakor nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy az újonnan alakult líceumok tanári karában sok tanítóképzős tanárt találhatunk. A statisztika sajnos nem adja meg elkülönítetten a számukat, így nem lehetséges meghatározni, hogy a líceumi tanárok közül hányan tanítanak a képzőben is. Ezért itt most csak a tanítóképzős tanárok számát közöljük.

46. ábra: Tanárok száma a tanítóképzőkben az 1938/39. iskolai év végén a statisztikai évkönyv alapján³⁰⁷

A hét állami férfi képző 28 osztályában 705 tanulót 145 tanár, a négy állami női képző 18 osztályában 561 növendéket pedig 101 tanár tanított. Az egyetlen állami koedukációs tanítóképző 3 osztályába 130 tanuló járt, akiket három tanár oktatott. A hat római katolikus férfi képző 26 osztályában 744 növendéket 94, a 26 római katolikus női képző 109 osztályában 3280 tanulót pedig 426 tanár tanított. Az egyetlen görög katolikus férfi képző három osztályában 112 tanulót 16, a szintén egyetlen görög katolikus női képző három osztályában 110 tanulót pedig 13 tanár tanított. Három református férfi képző 12 osztályában 406 tanulót 61, a négy református női képző 16 osztályában 532 tanulót 74, az egy református koedukációs képző 2 osztályában pedig a 91 tanulót 11 tanár oktatta. A két evangélikus férfi képző kilenc osztályában 252 növendéket 34, az egyetlen evangélikus női képző négy osztályában 92 tanulót 14 tanár oktatott. Az izraelitáknak is egy férfi képzője volt ekkor, négy osztállyal, 62

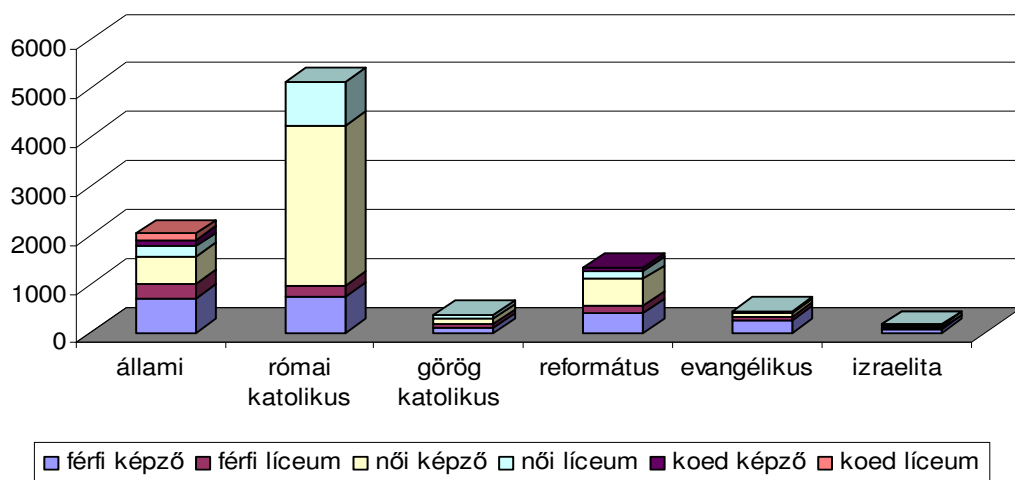
³⁰⁷ Magyar statisztikai évkönyv. Új folyam XLVII. 1939. Szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1940. 184.o.

növendékekkel, melyet 14 tanár tanított, az izraelita női képző négy osztályában tanuló 49 növendéket pedig 12 tanár oktatta.

Tanulók

A tanulólétszám vizsgálatakor figyelemmel kell lenni arra, hogy az 1938/39. iskolai évben indult el az *1938. évi XIII. törvénycikk* alapján a líceumi képzés. Mint korábban tárgyaltuk, a líceum nem csupán a tanítóképző akadémiai fokozaton való továbbtanulást tette lehetővé, az érettségi vizsga több főiskolán és néhány egyetemi karon továbbtanulási lehetőséget jelentett azok számára, akik mégsem kívántak a tanítói pályára lépni, vagy az érettségi bizonyítvány birtokában köztisztviselői pályán kívántak elhelyezkedni. Feltételezhető tehát, hogy a líceumba beiratkozó diákok egy része nem kívánt tanítói oklevelet szerezni. Így a líceumi osztályok és a tanítóképzős osztályok létszámait összeadva kell megvizsgálnunk hogy megkapjuk az egyes fenntartók iskoláinak létszámát.

47. ábra: A tanítóképzők és líceumok tanulólétszáma fenntartónként 1939-ben a statisztikai évkönyv alapján³⁰⁸

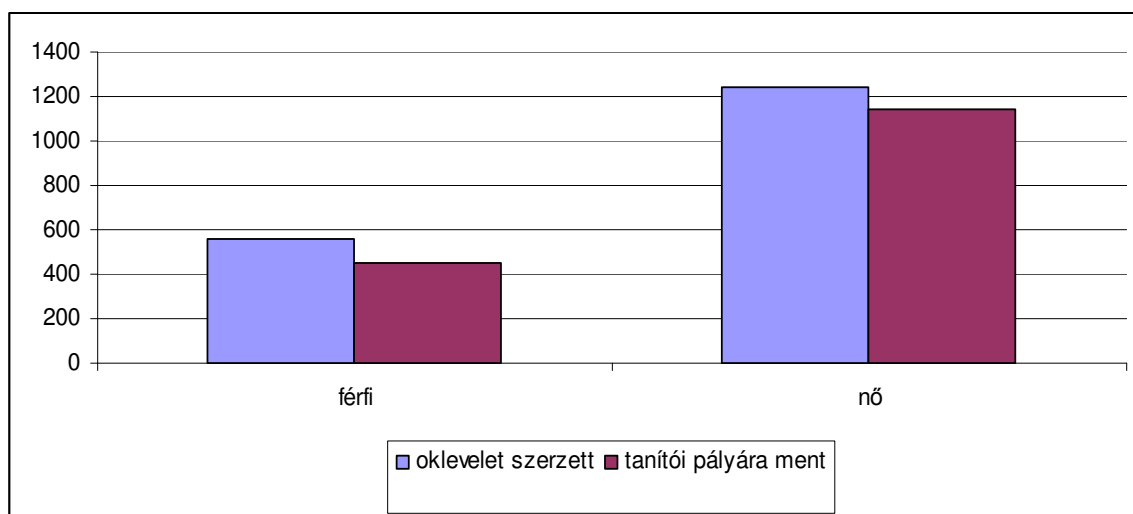
A legmagasabb tanulólétszámot a római katolikus női képzőkben találtuk. A líceumok közül is a római katolikus női líceumoknak a legnagyobb a tanulólétszáma, ami egyértelműen indokolható azzal, hogy a képzők között is a római katolikus női képzők és líceumok voltak egyértelmű túlsúlyban 26 képzővel és 27 líceummal. Így egy líceummal többet találunk, mint tanítóképzőt. Ugyanez a helyzet az állami férfi képzőkkel, amelyből hat van az országban, míg állami férfi líceumból hét.

³⁰⁸ Magyar statisztikai évkönyv. Új folyam XLVII. 1939. Szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1940. 184-185.o.

Az oklevelet szerzettek száma az állami férfi képzőkben a következően alakult: Állami képzőben 189 fő, római katolikus képzőben 173 fő, a görög katolikus képzőkben egyetlen tanuló sem szerzett oklevelet, a református képzőkben 118 fő, az evangélikus képzőkben 30 fő, az izraelita képzőben 18 fő. A tanítónők képzőkben oklevelet szerzettek száma a következő: állami képzőkben 154 fő, a római katolikus képzőkben 919 fő, a görög katolikus képzőkben egyetlen tanuló sem szerzett oklevelet, a református képzőkben 128 fő, az egyetlen evangélikus képzőben 30 fő és az izraelita képzőben 13 fő.

Az 1938/39. tanév végén oklevelet szerzett 558 férfi és 1244 nő (ez a férfiak számának 222%-a). Tanítói pályára ment 452 férfi és 1139 nő (ez a férfiak 251 %-a). A pályán maradók aránya a római katolikus tanítónők képzőkben a legmagasabb, 92 %, a református és evangélikus női képzőkben pedig egyaránt 90%. Ez az arány a református férfi képzőkben a legalacsonyabb, 73%.

48. ábra: Oklevelet szerzett és a tanítói pályán maradó növendékek száma 1939-ben nemeként a statisztikai évkönyv alapján³⁰⁹

³⁰⁹ Magyar statisztikai évkönyv. Új folyam XLVII. 1939. Szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1940.187.o.

7.2 Erdély és a keleti országrészek

1940. augusztus 30-án visszacsatolták Magyarországhoz Erdély északi területeit, Székelyföldet és a keleti országrészeket, s itt is újjászerveződött az oktatás. Az iskolák igyekeztek minél hamarabb megfelelni a magyar tanterv követelményeinek, de a román nyelvet továbbra is mint kötelező tantárgyat oktatták tovább³¹⁰ Adataink szerint 17 tanítóképző kezdte meg munkáját 1940 és 1944 között.

21. táblázat: Tanítóképzők Erdélyben és Székelyföldön a visszacsatolást követően az értesítők alapján

Település	Fenntartó	Jelleg	(Újra) kezdés éve	egyéb
Marosvásárhely	római katolikus	férfi	1940	A Képző többszöri költözésre kényszerült: 1931-1934 Kézdivásárhely 1934 - 1941 Marosvásárhely 1941 - 1942 Csíkszereda 1942 - Csíksomlyó
Csíkszereda			1941	
Csíksomlyó			1942	
Kolozsvár	állami	női	1940	
Kolozsvár	állami	férfi	1940	
Kolozsvár	római katolikus	női	1940	Az 1940/41. tanévről közöl csak tanítóképzőre vonatkozó adatokat, a továbbiakban nem.
Marosvásárhely	állami	férfi	1940	
Nagyvárad	görög katolikus	férfi	1940	
Nagyvárad	állami	női	1940	
Nagyvárad	római katolikus	női	1941	1943-ban megszűnt
Sepsiszentgyörgy	református	férfi	1941	
Szamosújvár	görög katolikus	férfi	1940	Román tannyelvű
Szamosújvár	görög katolikus	női	1940	
Szászrégen	evangélikus	koedukációs	1940	Német tannyelvű

³¹⁰ Szabó Kálmán Attila: Népoktatás és tanítóképzés. In: Szabó Kálmán Attila (szerk.): Az erdélyi magyar tanító- és óvóképzés évszázadai 1777-2000. Marosvásárhely, 2009, Mentor Kiadó. 86-87.o.

Település	Fenntartó	Jelleg	(Újra) kezdés éve	egyéb
Szatmárnémeti	református	női	1941	
Szatmárnémeti	római katolikus	férfi	1943	
Szatmárnémeti	római katolikus	női	1940	
Székelykeresztúr	állami	férfi	1940	
Székelyudvarhely	református	női	1941	

A marosvásárhelyi római katolikus férfi képző jogelődje a csíksomlyói katolikus férfi képző, mely 1931-1934 Kézdivásárhelyen, 1934-1941 Marosvásárhelyen, 1941-1942 Csíkszeredában, majd 1942 szeptemberétől ismét Csíksomlyón működött.

A csíksomlyói Majláth líceum és tanítóképző élete volt a leghányatottabb a második bécsi döntéssel visszatért területen találhatóak közül. A visszacsatolás idején nem az anyaintézményben oktattak, de még nem is Csíksomlyón. 1940-ben a képző Marosvásárhelyen működött, ahol a volt római katolikus főgimnázium felső négy osztályát pótolta. A döntést követően az Egyházmegyei Hatósághoz folyamodtak, hogy ismét nyolc osztályos önálló intézményként működhessenek, melyre az engedélyt hamarosan megkapták. Ám ez a változás nem csak örömet jelentett, hanem igen komoly feladatokat is rótt a tanítóképző tanári karára és diákjaira. A tanári kar az intézmény magyar oktatási rendszerhez való adaptálásával és az ezzel kapcsolatos új tantárgyak bevezetésével volt elfoglalva, míg a diákok az ebből adódó tanulmányi többlet terheket viselték. A fáradozás meghozta a maga eredményét, ebben az évben már magyar rendszerű képzés és képesítővizsgálatok folytak. Mindeközben az Egyházmegyei Hatóság azon fáradozott, hogy a képző visszatérhessen Csíkba. Erre annál inkább is szükség volt, mivel a visszacsatolást követően ez a terület katolikus tanítóképző intézet nélkül maradt. Mi sem látszott egyszerűbbnek, mint visszatérni Csíksomlyóra. De ott egyelőre nem volt alkalmas épület, amely a képzőt befogadhatta volna. Így folytatódik az intézet kálváriája. 1941 augusztusában az intézet Csíkszeredára költözött, ahol a "finevelő" intézet épületének északi szárnyában nyertek elhelyezést. Itt viszont csak néhány, egymástól térben messzire eső termet kaptak, mely ideiglenes megoldásnak sem volt ideális. Végül, 1942 szeptemberében a Majláth líceum és tanítóképző-intézet hazatért Csíksomlyóra. A Székház épületében, mely 1922-ig otthont adott a képzőnek ekkor három intézmény található: az Erdélyi Katolikus Nőszövetség "Salvator"

szülőotthona és "Kaláka" leány-népfőiskolája, valamint a Csíki Múzeum gyűjteménye. Nem volt egyszerű feladat elérni, hogy mindezek elhurcolkodjanak a Székház épületéből, visszaadva azt a képzőnek. Erre csak szeptember 25-én került sor, a képző megnyitása előtt két nappal. Az épület azonban nem volt alkalmas oktatás céljára, állapota is sok kifogásolnivalót hagyott maga után, ezért novembertől megkezdődtek az átalakítási munkálatok.

Jellemző volt a tanárok és a diákok lelkesedésére és fegyelmezettségére, hogy bár a hazatérés hányattatásai lehangolóan hatottak és az átalakítási munkálatok is zavarták az oktatást, azért a tanévet a rendtartásban előírtaknak megfelelően sikerült lefolytatni.³¹¹ A Székelyföld többi tanítóképző-intézetének élete sem volt mentes a gondoktól, ám akkora problémákkal, mint a csíksomlyóinak, nem kellett megküzdeniük. Ezeknek az iskoláknak problémái inkább a Felvidéken található képzőkéhez hasonlatos.

Marosvásárhelyen új tanítóképző-intézet nyílt 1940-ben, az 1922-ben alapított román állami tanítóképző helyén, mely tanulóinak nagy része román volt, kik a főhatalom változásakor elmenekültek és a megnyitás előtt álló magyar intézetbe nem tértek vissza. Így a tanítást összesen 87 beírt tanulóval kezdték meg. Az épületet kifosztva vette át a magyar állami képző, ám az október 15-i megnyitót követően, már 20-án ki kellett költöznie az épületből, melyet átadtak a VII. hadtest számára. Ettől kezdve a bútor és felszerelés hiánnyal küszködő iskola különösebb zavar nélkül dolgozott tovább. Az elkövetkező években a diáklétszám dinamikusan növekedett, kialakult a teljes tanári kar is. A munkában kisebb fennakadásokat csak a téli tüzelőhiány és két tanár katonai szolgálata okozott.³¹²

Szintén új alapítású a református tanítóképző-intézet és líceum Sepsiszentgyörgyön, mely felállításának jóváhagyó tudomásulvételéről Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter 1941. május 23-án kelt 62.204/1941.V-a ü.o.sz. leiratában döntött, melyben egyúttal a volt állami tanítóképző épületét biztosította a református tanítóképző számára. Így az megkezdhette működését az 1941/42. tanévtől. Habár az épület kifogástalan állapotban került a tulajdonukba, ott ideiglenesen a Mikó Gimnázium működött, mert az épületüket a földrengés súlyosan megrongálta. Ez a kényszerházasság nem okozott különösebb gondot, mivel 1941-ben csak az I. líceumi

---

³¹¹ A csíksomlyói római katolikus, „Majláth” líceum és tanítóképző intézet évkönyve az 1940/41 ;1941/42 ; és 1942/43. iskolai évekről.1943. 8-12.o.

³¹² A marosvásárhelyi m. kir. állami tanítóképző-intézet és líceum évkönyve az 1940-41. iskolai évről. Az iskola fennállásának I. évében. 1941.3-4.o.

osztályt tudták megnyitni. A képző számára a kényszerű együttélés hasznot is hozott, ugyanis az igazgató mellett csak 1 rendes tanári állás került betöltésre, így a tantervszerű órákat a Mikó gimnázium tanárai látták el. A Mikó kiköltözését követően, mivel a tanulólétszám továbbra sem volt jelentős (75 fő), ezért a református polgári leányiskolának adtak helyet az 1942/43. tanévben, viszont az órák nagy részét ezután is a Mikó tanárai tartották.³¹³

A székelykeresztúri intézetet báró Eötvös József alapította 1871-ben. Ez az iskola 1916-ban, mikor a románok elfoglalták Erdélyt, elmenekült, s a VKM Bajára helyezte át. Ott folytatta munkáját egészen 1940-ig, amikor az intézet visszatért Erdélybe, s a tanévet október 20-án már a régi épületben kezdte meg. Nem sokáig kellett ott dolgozniuk, mivel az 5. határvidék zászlóalj kiköltözése után birtokba vehették az iskolaépületet. Ez a képző gyakorlatilag lépéselőnyben volt a többiekkel szemben, mivel az anyaországban dolgozhatott a visszacsatolásig, így nemcsak felszereltsége volt az átlagosnál jobb, de a magyar oktatási rendszer bevezetésével sem kellett megküzdniük, mivel az 1938. évi XIII. tc. szerinti változtatásokat még Baján bevezették. Így a költözés után minden a megszokott mederben folyt.³¹⁴

A székelyudvarhelyi református leánylíceum és tanítónőképző-intézet a trianoni békeszerződést követően a magyar kultúra végvára lett Székelyföldön. A képző eredetileg Nagyenyeden működött 1917-től, és csak tíz év elteltével, a székelyudvarhelyi református fiúgimnázium megszűnésekor költözött Székelyudvarhelyre 1927-ben. Itt tanítottak a II. bécsi döntés idején is. Az 1940/41. tanévtől kezdve az 1938. évi XIII. tc. értelmében átszervezték a képzést, az első négy osztály leánygimnáziummá, a felső négy osztály tanítóképző líceummá alakult, nyolc osztályos nőnevelő intézettel összekapcsolva. Az iskola kiegészült hétosztályos gyakorlóiskolával is.³¹⁵

Kolozsváron a visszacsatolást követően két tanítóképző-intézet kezdte meg működését. Az egyik az állami férfi, a másik a római katolikus női képző. Mindkét intézet létezett már Trianon előtt is, ám a női képzőben a békekötést követően 1922-1940 között szünetelt az oktatás. A férfi tanítóképző életéről adathiány miatt csak

---

³¹³ A sepsiszentgyörgyi református tanítóképző – intézet és líceum évkönyve az 1941-42. és az 1942-43. iskolai évekről. Az iskola fennállásának I. és II. éve. 1943. 3-4.o

³¹⁴ A székelykeresztúri m. kir. állami líceum és tanítóképző-intézet évkönyve az 1942-43. tanévről. Az iskola fennállásának LXXII. Éve. 1943. 1-4.o.

³¹⁵ A székelyudvarhelyi református kollégium nőnevelő intézetének és a vele kapcsolatos internátusnak valamint a gyakorló iskolának évkönyve az 1941-42. évről. 1942.1.o.

részleges információk állnak rendelkezésünkre, ám az iskola benépesülésére vonatkozó hosszú idősoros statisztikák alapján biztosra vehető, hogy ez alatt is folyamatosan működött.

A visszacsatolást követően a jelentkezők zömét a nagyenyedi református tanítóképző, kisebb részét a volt kolozsvári román tanítóképző növendékei alkották. A tanévkezdést is meghirdették október 15-ére, de a képző ebben az időpontban nem tudta megkezdeni az oktatást, mert az épületet még a katonaság foglalta le. Sok diák ekkor más intézetben keresett elhelyezést, így a képző létszáma alaposan megcsappant. Bár rendelet írta elő a november 15-i tanévkezdést, ám a katonai hatóságok csak december 15-ére ürítették ki az épületet. A tanítás ennek ellenére november 25-én megkezdődött. A harmadik líceumi osztályba közben 13 román növendék jelentkezett, ezért ez az osztály magyar és külön román tagozattal nyílt meg. Ettől kezdve a nehéz körülmények ellenére rendben folyt az oktatás, a képesítő vizsgálatokat is megtartották júniusban. A következő tanévekben az intézet oklevél nélküli tanítók képzésével is foglalkozott.³¹⁶

1940-ben a bécsi döntést követően az erdélyi római katolikus egyházmegyének egyáltalán nem volt tanítóképzője. Ezért az utánpótlás biztosítására és a szebeni zárdába visszatérni nem tudó diákok elhelyezésére a püspök a Marianumban³¹⁷ ismét tanítóképzőt nyitott. A képző négy évfolyamos volt, amelynek kétosztályos gyakorló iskolája volt. 1940. október elején csak tájékoztató beírásokat tartottak, mivel a jelentkező növendékek létszámától függött, hogy megnyitható lesz-e mind a négy osztály és lesz-e elég jelentkező az internátus megnyitásához is. Október 28. és 31. között aztán megtörténtek a végleges beírások, és a tanévet november 1-jén négy osztállyal kezdték meg.³¹⁸

Nagyváradon négy tanítóképző működött. Az egyik a görög katolikus román tanítási nyelvű tanítóképző-intézet, mely ekkor 158 éve működött megszakítás nélkül. A tanítás a líceumi tanterv és utasítás szerint folyt. Ezen felül a tantárgyak között szerepelt a magyar nyelv is, heti 6 órában, illetve a testnevelés tantárgy oktatása is magyar nyelven

---

³¹⁶ A kolozsvári m. kir. állami líceum és tanítóképzés évkönyve az 1940-41. iskolai évről. 1941. 10-12.o.

³¹⁷ A Marianum Kolozsvár hajdani katolikus leánynevelő intézete.

³¹⁸ A kolozsvári Marianum római katolikus leánynevelőintézet évkönyve az 1940-41. iskolai évről. 1941. 80.o.

történt. A többi tantárgy oktatása közben a román szakkifejezéseket magyar nyelven is magyarázták.³¹⁹

A nagyváradi állami tanítónőképző-intézet már nem mondható ilyen szerencsésnek. A bécsi döntést követő második napon, szeptember 1-jén az igazgató rövid jegyzőkönyv kíséretében átvette a román állami tanítónőképző-intézet épületét. A bútorzat és a szertár felszerelése viszonylag hiánytalanul került a tulajdonukba, a nagy értékű felszereléseket azonban már elmenekítették a románok az épületből. A katonai parancsnokság szeptember 24-én kelt megbízó levelével összeállította az intézet első tanári karát, melynek ünnepélyes fogadalomtételére szeptember 30-án került sor. A nyolc osztályos román rendszerű tanítóképző I. osztályának kivételével a II-IV. osztályokba vettek fel növendékeket. A felső tagozat I. osztályát, mint líceumi osztályt, a VI-VIII. osztályokat mint tanítóképzős osztályt hirdették meg. Sajnos nagyon kevesen iratkoztak be az intézetbe, így február harmadika után az alsó tagozat három osztálya megszűnt. A következő tanévekben fejlődésről és rendszeresebb munkáról számoltak be az értesítők. Az 1942/43. tanévben a Tankerületi Kir. Főigazgatóság 86/1942-43. sz. rendeletével engedélyezte a felszabadult területen elsőnek megnyitott V. képzős osztály működését, 87/1942-43. sz. rendeletével a párhuzamos I. osztály megnyitását. A rohamosan növekvő diáklétszám miatt az épület szűknek bizonyult, ezért a Premontrei rend gimnáziuma biztosított öt tantermet és egy tanárit számukra. Ettől kezdve az oktatás zavartalanul folyt tovább.³²⁰

A harmadik a Szent Orsolya rend által működtetett katolikus leánylíceum és tanítóképző-intézet, melyről a Katolikus Tanügyi Főigazgatóság 1942/43. évi évkönyve tett említést. Bővebb információ nem áll rendelkezésre. Ezen felül a városban működött még egy állami státusú református tanítónőképző is.³²¹

Szatmárnémeti három tanítóképzőnek adott otthont a visszacsatolást követően. A Római Katolikus Tanítóképzőt 1922-ben megfosztották nyilvánossági jogától, ekkor megszűnt. A képzőt Dr. Scheffler János megyéspüspök indította meg újból 1943-ban.

---

³¹⁹ Jelentés a nagyváradi román tanítási nyelvű gör. kat líceum és tanítóképző – intézet működéséről az 1941-42. tanévben. 1942.1-3.o.

³²⁰ A nagyváradi m. kir. állami leánylíceum és tanítónőképző – intézet évkönyve az 1940-41.; 1941-42.; és 1942-43. tan évekről. 3-4. o.

³²¹ Magyar Tanítóképző 1940. 223.o.

Ekkor a Keresztény Iskolatestvérekre bízta az intézet vezetését. Az iskola újbóli megnyitását a VKM 92613/1943.V.7-i rendeletével tudomásul vette.³²²

A Szatmári Irgalmas nővérek által vezetett tanítónőképző nyilvánossági jogát a férfi képzőéhez hasonlóan 1924 januárjában elvesztette. Az intézet ekkor nem szűnt meg, diákjai idegen bizottság előtt vizsgázhattak. A nyilvánossági jogot aztán 1932 májusában kapták vissza. A bécsi döntés számukra semmilyen jelentős változást nem hozott, a magyar rendszerre áttérés volt az egyetlen feladat.³²³

A református tanítóképzőről összesen annyi adat áll rendelkezésünkre, hogy az 1943/44. tanévről adtak ki értesítőt, tehát ebben a tanévben biztosan működött. Sajnos ez az értesítő elkallódott, így nem tanulmányozhattuk át.

Máramarosszigeten Trianont megelőzően működött egy állami tanítóképző-intézet, mely a békekötés után feltehetően megszűnt. A bécsi döntést követően visszaállításáról nincs hivatalos adat.

Ágostai hitvallású evangélikus német tanítási nyelvű koedukációs tanítóképző működött Szászrégenben az 1940/41. iskolai évtől, mely az intézet fennállásának 1. éve. Az intézet alapításának célja a Magyarországon és Erdély északi részeiben lévő evangélikus német tannyelvű iskolák részére szükséges tanítók kiképzése.

Zilahon Trianont megelőzően működött állami tanítóképző, amelyről az utolsó adat az 1918-ban kiadott értesítő. Az iskola újraindításáról nincs tudomásunk.³²⁴

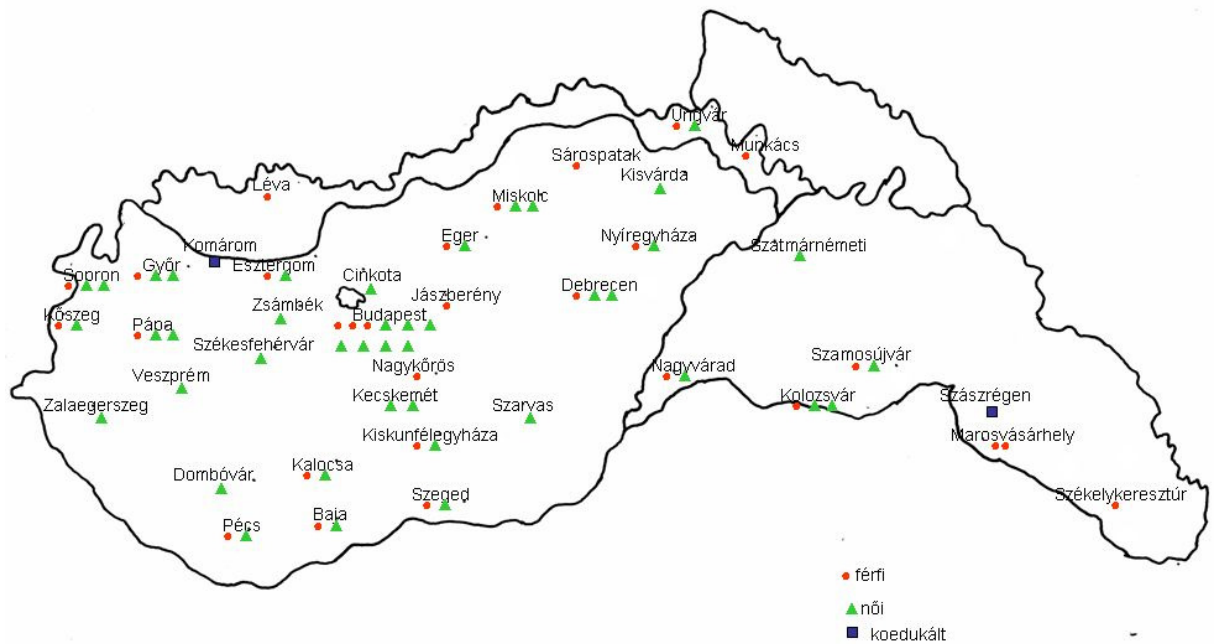
---

³²² A szatmárnémeti róm. Kat. Líceum és tanítóképzőintézet évkönyve az 1943-44. iskolai évről. Az intézet fennállásának 97. ujrászervezésének 1. évében. 1944.5.o.

³²³ A Paulai Szent Vincéről nevezett.Szatmári Irgalmas Nővérek szatmárnémeti róm. Kat. Tanítónőképző –intézetének és leánylíceumának évkönyve az 1940-41. iskolai évről. Az iskola fennállásának 84. évében. 1941. 9-14.o.

³²⁴ A Magyar Tanítóképző sem említette ezt a képzőt a képesítővizsgálati névsorban 1943. évig bezárólag, az 1944. évben pedig már nem jelentették meg a tanítóképző-intézetekbe kijelölt képesítővizsgálati elnökök névsorát a folyóiratban

9. térkép: Magyarország tanítóképzői Erdéllyel és Székelyfölddel az értesítők alapján

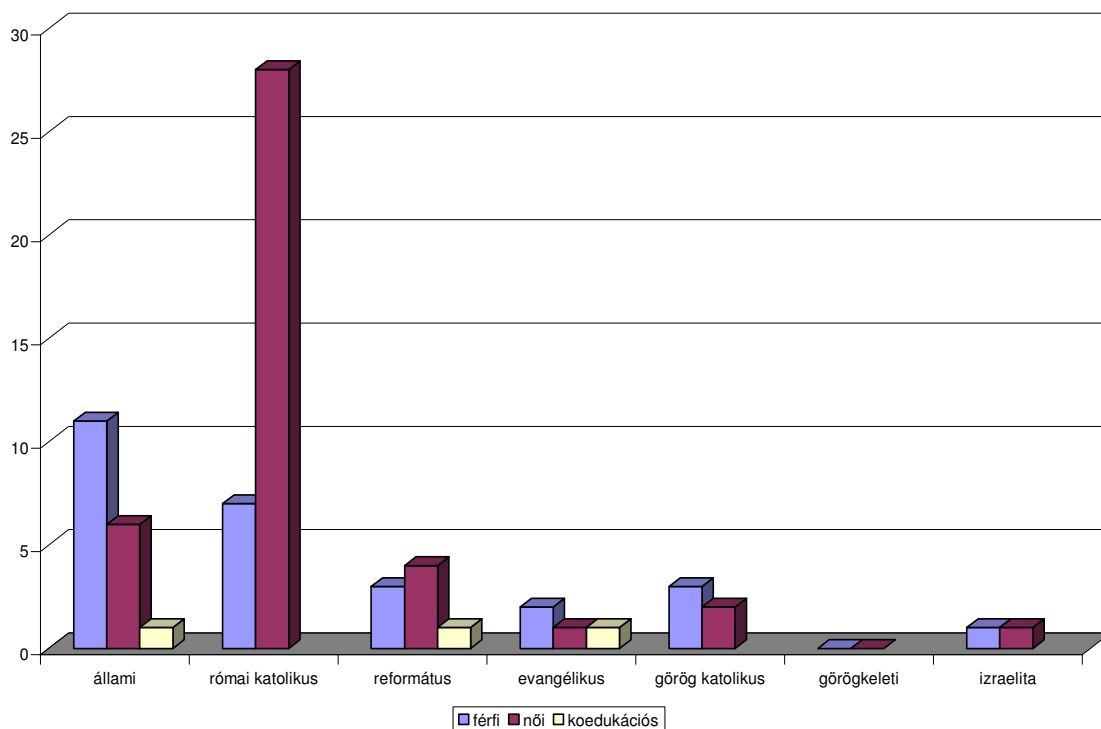

A képzőintézetek területi elhelyezkedése nem volt egyenletes. Erdély északi peremén egy, déli részén szintén egy képző található, a Dél- délnyugati területeken pedig tíz, míg a középső részén és a keleti határain egy sem. Az Erdéllyel visszatérő képzők mellett még két új képzőt találunk az 1940/41. iskolai év végén. Budapesten 1939-ben szervezték meg a német nyelvű tanítóképző- líceumot³²⁵, illetve Léván 1939 szeptemberében nyitották meg az állami férfi képzőt.³²⁶

³²⁵ Donáth Péter: „Nem ék, hanem összekötő kapocs akarunk lenni e két nép között” Vázlat a budai állami német tanítóképző líceum előtörténetéről és históriájáról, 1919-1944. in: Donáth Péter: A magyar művelődés és a tanítóképzés történetéből. Budapest, 2008, Trezor. 115.o.

³²⁶ A lévai m. kir. áll. líceum évkönyve az 1940-41. iskolai évről, fennállásának 2. évében. Léva, 1941. 4-8.o.

49. ábra: Magyarország tanítóképzői fenntartók szerint Erdéllyel és a keleti országrészekkel a statisztikai évkönyvek alapján³²⁷

A fenntartói arányok nem változtak jelentősen, továbbra is a római katolikus egyház a legnagyobb fenntartó.

Tanárok

A statisztikai évkönyv a tanárok számát nem adja meg fenntartónkénti megoszlásban, csupán azt lehet tudni, hogy a tanítóképzőkben 382 tanár, a tanítónőképzőkben 638 tanár, a koedukációs képzőkben pedig összesen 30 tanár tanított az 1940/41. tanévben.³²⁸ Ez az előző tanévhez képest a férfi képzőkben 82 tanárral, a női képzőkben 69 tanárral, a koedukációs képzőkben pedig kilenc tanárral több az előző évinél.

Tanulók

A statisztikák szerint a tanítóképzős növendékek száma az 1939/40. tanév 5139 főjéről az 1940/41. tanév végére 3682-re esett, ami a tanítóképzők megszűnő

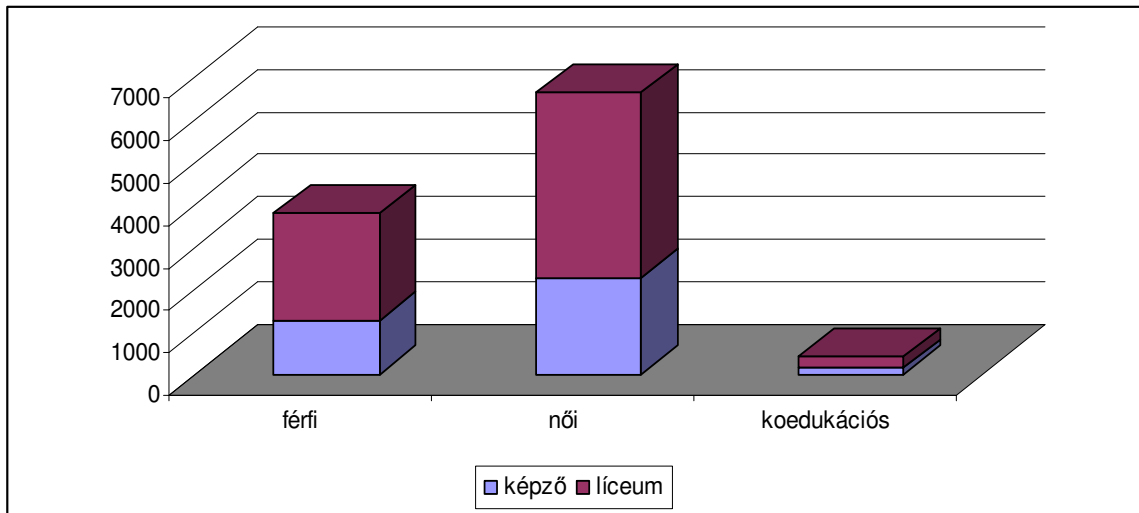
³²⁷ Magyar statisztikai évkönyv. Új folyam XLIX. 1941. Szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1943. 181.o.

³²⁸ Magyar statisztikai évkönyv. Új folyam XLIX. 1941. Szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1943. 181.o.

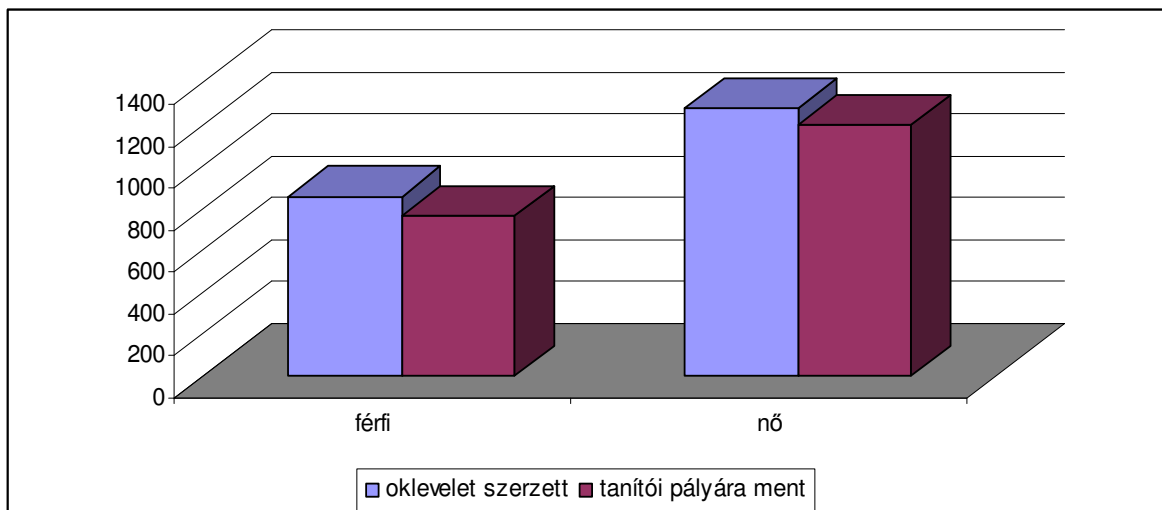
évfolyamaival magyarázható. A tanulólétszámot tehát ismét a líceumok és tanítóképzők együttes tanulólétszáma alapján lehet meghatározni.

50. ábra: Tanulólétszám nemenként és iskolatípusonként az 1940/41. iskolai év végén a statisztikai évkönyv alapján³²⁹

A férfi líceumokban a létszám 2517 fő, a férfi tanítóképzőkben 1262 fő volt, ami összesen 3779 tanuló. A női líceumokban 4372 fő, a tanítónőképzőkben 2273 fő volt, ami összesen 6645 tanuló. A koedukációs líceumokban a létszám 255 fő, a tanítóképzőkben 147 fő volt, ami összesen 402 tanulót jelent.

51. ábra: Oklevelet szerzett és tanítói pályára ment növendékek száma az 1940/41. tanév végén a statisztikai évkönyv alapján³³⁰

³²⁹ Magyar statisztikai évkönyv. Új folyam XLIX. 1941. Szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1943. 181.o.

³³⁰ Magyar statisztikai évkönyv. Új folyam XLIX. 1941. Szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1943.189.o.

A tendencia, hogy az oklevelet szerzett nők közül többen maradnak a pályán ebben az évben is érvényesült. A férfiak 88,7%-a, míg a nők 93,5%-a maradt a pályán. A pályán maradó nők száma ebben a tanévben 435-tel volt több a férfiakénál.

7.3 Délvidék

1941. április 11-én Magyarország bekapcsolódott a Jugoszlávia elleni háborúba, ami a háború kezdetét jelentette országuk számára. Ekkor csatolták vissza Magyarországhoz Bácskát, a Baranyai háromszöget és a Muravidéket. A Délvidéken 5 tanítóképzőt találunk az elkövetkezőkben.

22. táblázat: Délvidék és Muraköz tanítóképzői a visszacsatolást követően az értesítők alapján

Település	Fenntartó	Jelleg	Alapítás éve
Csáktornya	állami	férfi	1879
Szabadka	római katolikus	női	1941
Újvidék	állami	férfi	1941
Újverbász	alapítványi	koedukációs	1933
Zombor	állami	női	1941

Szabadkán a Mi Asszonyunk Leánynevelő Intézet 1941-ben már 68 éve állt fenn. A trianoni békeszerződés után ugyan nem magyar nyelven, de tanítottak tovább. Az 1941/42. iskolai évben újra magyar tannyelvűvé vált az oktatás. Mivel a VKM a visszacsatolt Délvidéken elvi okokból nem járult hozzá új felekezeti iskolák felállításához, a Rendi Elöljáróság a katolikus tanítóképzés érdekében meghozta azt az áldozatot, hogy az 1860. óta Kalocsán működő tanítóképzőjének egy osztályát, mint fiókintézetet, Szabadkára helyezte át, évenként fokozatosan megnyíló osztályokkal. Így 1941 szeptemberében megnyílt az I. évfolyam, párhuzamos osztályokkal. Kalocsán nem zárták be a képzőt, hanem fokozatosan kívánták megszüntetni, így 1941-ben csak az első osztályba nem tartottak felvételit, de régi növendékeik természetesen Kalocsán fejezhették be tanulmányaikat. Az intézet igazgatója azonban nem Kalocsáról érkezett, hanem a bajai Mi Asszonyunk leánynevelő-intézet addigi igazgatója Bali Mária Ildefonsa lett. A korszak oktatásügyére egyébként jellemző hogy a katolikus képzők

tanárait helyezték gyakran át a visszacsatolt területek egyik intézetébe, hogy segítsék az ott folyó oktató munkát, és a magyar oktatási rendszerbe való beilleszkedést.³³¹

Újverbászon alapítványi német tannyelvű koedukációs képző volt, mely a magyar megszállásig Jugoszláviához tartozott. Ekkor az intézet már 10 éves. 1941. március 31-én távirati rendeletre minden diákot hazaküldtek, az oktatást beszüntették, a nem helybeli diákok elhagyták Újverbászt. Április 14-én az iskolaépületet és az internátust lefoglalta a katonaság, egészen május 10-ig. Ekkor indult újra az oktatás. A következő tanévben a visszacsatolt Délvidék számára külön kidolgozott 109. 400/1942. V-I. ü. o. sz. átmeneti tanterv szerint tanítottak. Ennek megfelelően az alsó líceumi és a két felső tanítóképző-intézeti osztály között az áthidalás úgy történt, hogy az ötödik osztály végzett növendékei teljes értékű tanítói képzést kaptak, így képesítővizsgálatra voltak bocsáthatóak. Az 1942/43. tanévre külön kidolgozott átmeneti tanterv érvényes. Az intézetben a tanítóképzés mellett egyéves gyermekmenedékház-vezetőnői tanfolyamot is szerveztek, mely számára gyakorló kisdedóvó is rendelkezésre állt. Annak ellenére, hogy a területre 1941-től folyamatosan konfliktusok és változó politikai helyzet volt jellemző, az újverbászi képző mindezeket különösebb fennakadás nélkül átvészelte. Az iskola koedukációs jellegét mindvégig megőrizte.³³²

Újvidéken új alapítású állami líceum és tanítóképző nyílt az 1941/42. tanévben, melyet a Tanulmányi Alap birtokában lévő épületben helyeztek el, a leánygimnáziummal együtt. 120 férőhelyes internátust is rendelkezésre állt az épületen belül, azonban tornatermük nem volt.³³³

A zombori állami tanítónőképző-intézet fennállásának első éve az 1941/42. tanév. Ez az intézet s a magyarországi szerb kisebbség tanítóképzésének szolgálatában állt, a tanítási nyelv mindvégig a szerb volt. 1941 májusától már a katonai közigazgatás igényeinek megfelelően magyar nyelvűvé vált a tanítóképzés, a tantervbe beépítették a

---

³³¹ A Miasszonyunk –leánynevelőintézet tanítóképzőjének, leánylíceumának, polgári iskolájának, népiskolájának és internátusának évkönyve az 1941-42. tanévről. Fennáll 68 éve. Szabadka.1942. 10-12.o.

³³² Az újverbászi alapítványi német tanítóképző – intézet és a vele kapcsolatos gyermekmenedékházvezetőnői (sic) tanfolyam évkönyve az 1941-42. tanévről. XI. évfolyam.3-7.o.

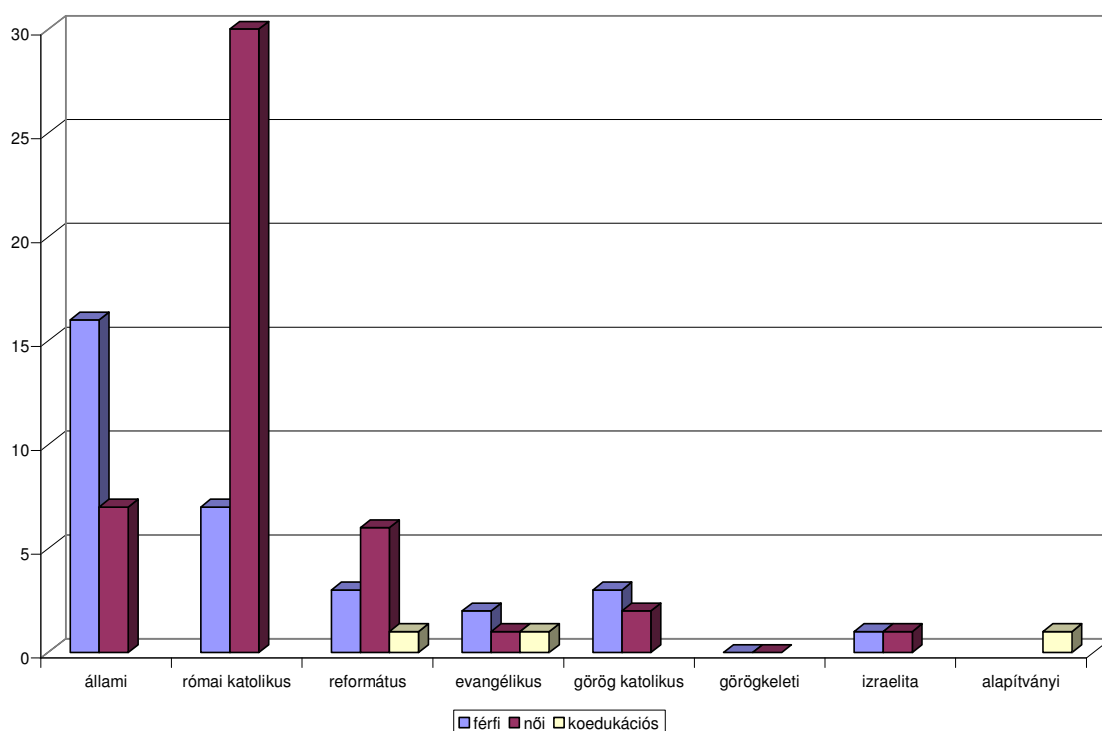
³³³ Az újvidéki m. kir. állami líceum és tanítóképző intézet évkönyve az 1942-43. iskolai évről. Fennállásának 2. évében. Újvidék 1943. 37.o.

magyar nyelv, a magyar történelem és a Magyarország földrajza tantárgyakat. Ez utóbbi két képző évkönyvei csak az 1942/43. tanévig állnak rendelkezésre.³³⁴

A Bácskában található négy képzőből kettő, a Zombori és a Szabadkai a Ferencsatornától északra található, amely terület magyar közigazgatás alá tartozott.

Az újverbászi képző közvetlen a csatorna mellett, a déli oldalon található. Habár a terület német katonai közigazgatású, Újverbász a határvonal mellett fekszik. A képző német alapítványi képző volt, ami valószínűleg igen sok atrocitástól megóvta az iskolát.

52. ábra: Tanítóképzők fenntartók szerint a Délvidékkel a statisztikai évkönyv alapján³³⁵

Nem csak a Délvidéken, hanem Erdélyben is találtunk új iskolákat 1941-ben. A Csíkszeredai római katolikus férfi képző Temesvárról költözik új ideiglenes otthonába (a következő tanévben visszatérnek Csíksomlyóra). Ebben az évben kezdi meg munkáját a nagyváradai római katolikus női képző, a Trianon után 1927-ben alapított székelyudvarhelyi református női képző, a szatmárnémeti református női képző, valamint az új alapítású sepsiszentgyörgyi református férfi képző.

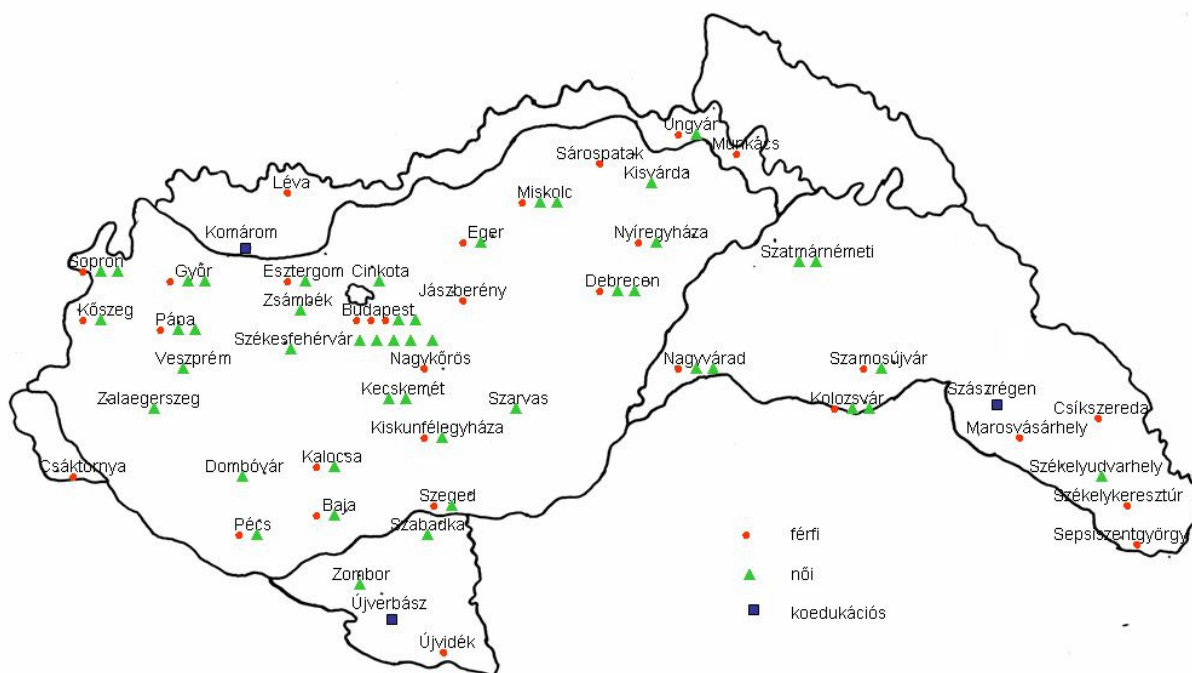
³³⁴ A zombori m. kir. állami tanítónőképző – intézet és líceum évkönyve az 1941-42. iskolai évről 1942. 8-9.o.

³³⁵ Magyar statisztikai évkönyv. Új folyam L 1942. Szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1944. 197.o

Az egyetlen intézet a Muravidéken a csáktornyai állami tanítónőképző, mely már Trianon előtt is működött. A visszacsatolást követően 1941/42-től 1943/44-ig adtak ki értesítőt is.

A Baranya háromszögben nem tudunk tanítóképző-intézet létezéséről az 1941 áprilisát követő időszakban.

10. térkép: Magyarország tanítóképzői a Délvidék és a Muraköz visszacsatolást követően az értesítők alapján

Tanárok

A tanárok száma is növekedett az 1941/42. tanévben. A férfi tanítóképzőkben az előző évi 382 főről 426 főre, a tanítónőképzőkben 638 főről 649 főre, a koedukált képzőkben pedig 30 főről 80 főre. A líceumokban is növekedett a tanárok száma. A férfi líceumokban az előző tanévi 352 főről 406 főre, a női líceumokban 586 főről 679 főre, míg a koedukált líceumokban 19 főről 39 főre. A tanárok javarésze mindkét iskolatípusban tanított.³³⁶ A férfi képzőkben 417 férfi és 9 nő, a női képzőkben 63 férfi és 586 nő, a koedukált képzőkben pedig 4 férfi és 84 női tanár volt.³³⁷

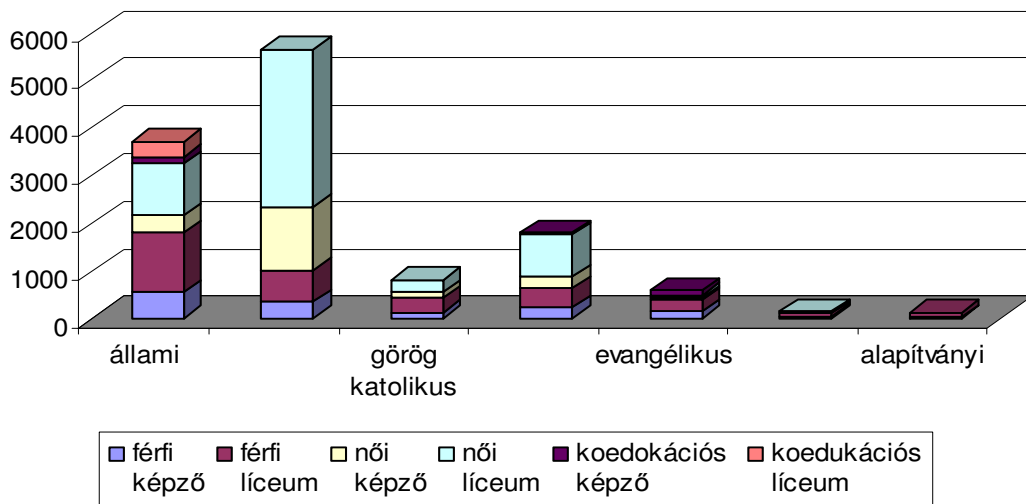
³³⁶ Magyar statisztikai évkönyv. Új folyam L 1942. Szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1944. 197.o.

³³⁷ Magyar statisztikai évkönyv. Új folyam L 1942. Szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1944. 220.o.

Tanulók

A tanulólétszámok alakulása az elmúlt tanévhez képest növekedést mutat, de nem csak a líceumokban hanem az egyes képzőkben is. A férfi képzőkben az előző évi 1262 főről 1424 főre növekedett, a tanítónők képzőkben 2273 főről 2159 főre csökkent, a koedukációs képzőkben pedig 255 főről 285 főre növekedett a tanulólétszám. A líceumok tanulólétszáma folyamatos növekedést mutat, az előző évi 2517 főről 2997 főre növekedett a férfi líceumokban, 4372 főről 5613 főre nőtt a női líceumokban, és 255 főről 319 főre emelkedett a koedukációs líceumokban.

53. ábra: Tanulólétszámok a tanítóképzőkben és líceumokban a statisztikai évkönyv adatai alapján.³³⁸

7.4 Háborús évek Magyarországon

1941 áprilisát követően a katonai szolgálat mindennaposá vált az iskolák életében, gyakran találkozhatunk az értesítőkben diákoknak, tanároknak végső búcsút mondó írásokkal. A háború okozta tanárhiányt többféleképpen igyekeztek megoldani az intézetek. Volt, ahol az ottmaradó pedagógusokra hárult többletmunka, de nem ritka, hogy gimnáziumi tanárok vállaltak óraadói állást a képzőkben. Ennél drasztikusabb megoldás is született: több helyen egyes tantárgyak anyagának összevonásával próbálkoztak, de előfordult radikális óraszámcsökkentés is a megoldások között. Ebben a tanévben még jelentős gyarapodással találkozhatunk a nehézségek ellenére. Kisvárdán tornaterem épült, Egerben internátus. Több iskola beszámolt a szertár gyarapodásáról is.

³³⁸ Magyar statisztikai évkönyv. Új folyam XLIX. 1941. Szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1943.181.o.

A kisvárdai Orsolyita leányintézetben 1939-től a tanítóképzést fokozatosan megszüntették, a tanítónők túltermelésére hivatkozva, s helyette gazdasági iskolát létesítettek. 1941-ben, a visszacsatolások okozta tanítóihiány enyhítésére, újra elindították a beszüntetett líceumi I. osztályt és az V. osztályt. Ettől kezdve a tanítónők képzés fokozatosan állt vissza.³³⁹

A következő, 1942/43. tanévről szóló értesítők többsége nem számolt be új fejleményekről a képzők életében. Minden folyt a maga megszokott medrében, a pénzhiány és a többi gond - baj ellenére azon igyekeztek a tanárok, hogy a diákok minél kevesebbet érezzenek meg a háború nehézségeiből. Ennek megfelelően a hagyományos rendezvények, kirándulások, ünnepek beszámolóit találhatók az értesítőkben. Ugyanakkor a hangvétel megváltozott. A nehéz időkre jellemző hazafias, buzdító írások láttak napvilágot, melyek kitartásra, szorgalmas, lelkiismeretes tanulásra és áldozatos karitatív munkára szólították fel a diákságot. A fronton harcoló magyar katonák segélyezése a képzők többségére jellemző. Több helyütt a diákok gyűjtést szerveztek, mely bevételéből élelmiszercsomagokat állítottak össze, melyet elküldtek a katonáknak. Másutt saját élelmiszeradagjuk csökkentésével járultak hozzá a fronton lévők jobb ellátásához. Volt, ahol ruhákat varrtak, s azt ajánlották fel segítségként.

Voltak olyan iskolák is melyeknek ez a tanév a vártnál több nehézséget hozott. Ilyen például a budapesti Röck Szilárd utcai izraelita tanítóképző-intézet és a miskolci női izraelita képző. Ezekben az iskolákban az országoshoz viszonyítva aránytalanul magasabb volt a katonai szolgálatot teljesítő tanárok száma, ami felekezeti jelleg miatt nem meglepő. Más is sújtja az izraelita oktatásügyet ebben az évben. Az 1942. évi VIII. tc. értelmében az Országos Izraelita Iskola Alap, amelynek jövedelméből az intézeteket is fenntartották, állami segélyezésben nem részesülhetett többé. Így a fenntartás a felekezetekre hárult, és október elsejétől kezdve az Országos Iroda fizeti az illetményeket is. Mindez okozott némi anyagi nehézséget, melynek egyetlen jele a téli szénszünet. A gondok ellenére az élet ezekben az iskolákban is a hagyományoknak megfelelően folyt tovább.

Ebben a tanévben már szórványosan előfordulnak légiriadók és bombázások is, ám ez még nem általános, inkább csak egy-egy településre jellemzőek.

---

³³⁹ A Szent Oroslyá rendiek kisvárdai leánylíceum - tanítóképző és polgári iskola évkönyve az 1941-42. tanévről. Az intézet fennállásának 24. éve. A polg. leányiskola fennállásának 15. éve. Kisvárdai, 1942. 5-7. o.

A rövid tanév

Az 1943/44. iskolai év már minden szempontból háborús tanévnek mondható. A VKM 9222/1943. sz. rendelete alapján az iskolai évet november 1-jén kellett megkezdeni, és március 31-én befejezni. Ez a rendelet komoly zavarokat okozott a képzők életében. A tantestületek áthidaló megoldásokat kerestek, hogy a kieső hónapokat valamilyen módon, részben vagy egészben pótolni tudják. Erre aztán országosan hasonló megoldások születtek. A tanárok szeptember és október hónapokban a szülők segítségével kis csoportokban tanították a helybéli tanulókat, a szülők által felajánlott lakásokban. A közelben lakó vidéki tanulók is részt vehettek ezeken a tanításokon, amelyek elsősorban az előző évek tananyagainak ismétlésével teltek. A távolabb lakó tanulókat az iskolák körlevelek formájában igyekeztek értesíteni arról az anyagról, amit az iskolai év kezdetéig el kellett végezniük, s a tanév kezdetén kötelesek voltak bemutatni. Az elvégzendő feladat elsősorban kötelező olvasmányok feldolgozása, megfigyelési feladatok készítése, számolási és írásbeli feladatok elvégzése volt, melyek célja elsősorban az ismétlés és gyakoroltatás volt. A körlevelekben felszólították a növendékeket, hogy lehetőség szerint kísérik figyelemmel a rádióiskola adásait is, melyek az irányított önálló tanulást segítették.

Volt példa arra is, hogy szeptember és október folyamán az V. éveseket a környékbeli iskolákban helyezték el tanítási gyakorlatra. Természetesen a vidéki növendékek a gyakorlatot lakóhelyükön teljesíthették. Ezalatt a tantestületek sem tétlenkedhettek. A rendes körülmények között 9 hónapra szóló tananyagot a helyzetnek megfelelően átdolgozták. Nyilvánvaló, hogy a rövidített tanmenetekbe csak a legfontosabb anyagrészek fértek be, így a lényegkeresés és a gondolkodásra szoktatás lett a fő rendezőelv.

A tanítás az előírt időben, november 1-jén mindenütt megkezdődött. Az első félév a legtöbb iskola számára "eseménytelenül" telt, csak a téli szünetet kellett meghosszabbítani több helyen, a szénhiány miatt. A második félév már nem volt ilyen gondtalan. 1944. március 19-én német megszállás alá került az ország, ettől kezdve hadszíntérré vált hazánk is. A zsidókérdés végleges megoldására Eichmannal az élén iderendelt csoport megkezdte a gettók kialakítását, az internálásokat.

Mindennapossá váltak a légiriadók, elvértve előfordultak bombázások is, főleg az észak-nyugati országrészben. Budapesten az utolsó hetekben megszorodott zavaró

repülések miatt a növendékek nagy részét hazabocsátották, ellátva őket tanév kezdetéig elvégzendő feladatokkal. Ekkor ismételt a rádióiskola adásai nyújtottak segítséget a növendékeknek. Egyre több iskola épületét foglalta le a német haderő, ezért ezekben a képzőkben a tanévet április elseje előtt befejezték. Néhány iskolában lehetőség volt az osztályvizsgák és képesítővizsgák megtartására. Másutt az addig elért eredményeik alapján állították ki a bizonyítványt.

Ebben a tanévben a sok rossz hír mellett olvashatunk gyarapodásról is. A hajdúdorogi képző felszerelése jelentős gyarapodásról számolt³⁴⁰ be, a miskolci katolikus női képző épülete egy emelettel bővült, a könyvtár jelentős állománnyal gazdagodott, és a szertárakat is fejlesztették.³⁴¹

A háború végnapjai

Magyarország fokozatosan hadszíntérré vált. Október 29-én a VKM rendeletet adott ki "Az 1944/45. évi iskolai oktatás ideiglenes megszüntetése tárgyában". A rendelet értelmében a még nyilas megszállás alatt levő területek iskoláiban be kellett szüntetni az oktatást.

Baján a tanítás megkezdődött a rendes időben, ám a gyakori bombázások miatt sokan a Dunántúlra menekültek a városból. Ennek köszönhetően megcsappant a Miasszonyunk Leánynevelő Intézet tanulólétszáma is. Ezért az oktatást október 10-én beszüntették. Október 20-án szabadították fel a szovjetek a várost, 26-án a városparancsnok 2. sz. rendeletével elrendelte a tanítás folytatását. Az iskola épületébe december 19-én hadikórház költözött, ettől kezdve magánházakban folytatták az oktatást, a német légitámadások miatt csökkentett óraszámmal. Jellemző volt a diákok és a tanárok kitartására, hogy ebben a tanévben 11-szer kényszerültek költözésre, de a tanítást nem szüntették be. Fejlődött a tanulólétszám is. Októberben mindösszesen 4 tanár és 14 tanuló kezdete újra a munkát, novemberben már 100 diákról számolt be az értesítő. Ennek ellenére nem tudták a líceumi IV. osztályt újra megnyitni, így a tanév végén nem volt érettségi sem. Tanítói oklevelet szerzett 7 fő.³⁴²

---

³⁴⁰ Vö: A hajdúdorogi gör kat. fiúlíceum és tanítóképző-intézet évkönyve az 1943-44. évről. Az iskola fennállásának 2. évében. 1944. 5-6.o.

³⁴¹ A tiszáninneni református egyházkerület miskolci Tóth Pál nőnevelő intézete leánygimnáziumának, leányliceumának és a V.K.M. által a folyó tanévre engedélyezett tanítónőképző intézeti tanfolyamának évkönyve az 1944-45. iskolai évről. Az intézett tanítónőképző intézeti tanfolyamának évkönyve az ... iskolai évről. Az intézet fennállásának 99. évében. 1945.3-6.o.

³⁴² A bajai állami líceum, tanítónőképző intézet és gyakorló általános iskola évkönyve az 1946/47. iskolai évről. Az iskola fennállásának 77. esztendejéről. Baja, 1947.3-7.o.

A miskolci református tanítónőképző szeptember 1-jén kezdte meg a tanévet az igazgatói lakásban, ami az előző tanévben internátus volt. Itt már a tanévkezdéstől nem lehetett szó rendes tanításról az állandó légitámadások miatt. A délelőtt - délután váltakozva beosztott tanulóknak csak egy része mert megkockáztatni a tanórák látogatását, amelyek az állandó légi veszély miatt amúgy is legtöbbször elmaradtak. Októberben itt is végleg megszűnt a tanítás. Írásban értesítették a növendékeket az elvégzendő feladatokról. A front közeledett Miskolchoz, majd a novemberben a Miskolc körül folyó harcok végleg megszüntették az iskola kapcsolatát növendékeivel. December 3-án a szovjet csapatok bevonultak a városba, s nem sokkal később, 10-én a Miskolci Tankerületi Főigazgatóság rendelkezett az iskolai munka újraindításáról. A képző épületét december 13-án egy katonai kórház foglalta le, s nem sokkal később a Lévay Gimnázium épületét is, amely korábban már otthont adott a képzőnek. Így a két iskola a Lévay internátusának épületében folytatta a munkát a tanév végéig, másodnaponként felváltva, hat lakószobában. A képző berendezésének nagy része, szertára, könyvtára, megsemmisült. Márciusban a VKM-hez fordultak, hogy engedélyezze a tanítóképző intézet ötödik évfolyamának beindítását. A munkát azonnal megkezdték, habár az engedély csak júliusban érkezett meg. Ebben a tanévben 45-en végeztek ezen az évfolyamon, az iskolának 248 osztályozott tanulója volt. 146 beiratkozott növendék sorsáról azonban semmit nem tudtak, amely aggodalommal töltötte el a tanári kart.³⁴³

A pápai állami férfiképző épületét 1944. nyarán lefoglalta az 528. sz. hadikórház, csak a földszinti helységek maradtak meg az iskola szolgálatában. Ugyanazokban a szobákban helyezték el a hálósobákat, dolgozószobákat és tantermeket. Így a tanév elején, rendes időben megkezdték a tanítást, összevont I-II. és IV-V. osztályokkal. A sok légiriadó külön gondot okozott, mert az óvóhelyről le kellett mondaniuk a kórház javára. Miután Pápát október 13-án találat érte, 15-én hazabocsátották a vidéki tanulókat, ezután a pápai növendékekkel folyt tovább a tanítás. Később a földszinti helységeket is elfoglalta a kórház, ezért az igazgatói lakás egy szobájában oktattak tovább, később a földrajz és a történelmi szertárban. A szovjet hadsereg bevonulásáig az épületet többször is lefoglalták: először az ejtőernyős alakulat, majd a 113. sz.

---

³⁴³ A tiszáninneri református egyházkerület miskolci Tóth Pál nőnevelő intézete leánygimnáziumának, leánylíceumának és a VKM által a folyó tanévre engedélyezett tanítónőképző intézeti tanfolyamának évkönyve az 1944/45. iskolai évről. Az intézet tanítóképző intézeti tanfolyamának évkönyve az 1944-45. iskolai évről. Az intézet fennállásának 99. évében. Miskolc, 1945.3-6.o.

hadikórház. Március 26-án a szovjetek vették birtokukba. Ezért aztán április 26-án egy magánlakásban alakult újra az intézet. Május 3-án kezdték meg a tanítást, az első napokban 12 tanulóval. A vizsgák idején már 86 növendékük volt. A VKM rendelete szerint, akik május 15-ig jelentkeztek, július 8-ig rendes osztályvizsgára bocsáthatók voltak, a később jelentkezők magánvizsga jellegű osztályvizsgát tehettek. Tanítói oklevelet ebben az évben 17-en nyertek.³⁴⁴

Sárospatakon az 1944/45. tanévet el sem tudták kezdeni, mivel a város haditerületen feküdt és az iskolát a katonaság lefoglalta. A diákok egy részét munkaszolgálatra rendelték, repülőtér építési munkálatokat végeztek. A vidéki tanulókat körlevelekben megpróbálták értesíteni az elvégzendő feladatokról, miként az előző tanévben. Csupán egyetlen körlevelet tudtak kiküldeni szeptember folyamán, a többire nem kerülhetett sor. A rendes iskolai tanítás csak a szovjet csapatok bevonulása után kezdődhetett meg. Január 2-án megnyílt a gyakorlóiskola, 9-én a líceum és tanítóképző is. Ebben a tanévben az internátus nem működött. Az iskola felszerelése, a taneszközök javarészt elpusztultak. Érdekesség, hogy miniszteri engedéllyel több leánytanulót is felvettek.³⁴⁵

A sarvasi evangélikus tanítónőképző iskola épületét és a kisinternátust 1944. május végén német katonai kórház foglalta le. A tanítást ezért az állami polgári leányiskola épületében kezdték meg. Az órákat délután tartották. Három magánházban helyezték el az internátust. A járási főszolgabíró rendeletére szeptember 23-án – tehát a miniszteri rendelet előtt egy hónappal – a tanítást beszüntették, a vidéki növendékeket hazaküldték. Október elején a Békés vármegyei főispán elrendelte a tanítás megkezdését, de ez nem következett be, mert október 7-én a bevonulást követően az orosz katonai hatóság vette át a közigazgatást a városban. A tanítást csak november 20-án kezdték meg. Az oktatás ettől kezdve a tanév végéig zavartalan volt. Ez meglátszott a növendékek számán is, amely a fentiekkel összehasonlítva aránytalanul magas volt. Az iskola népessége a tanév végén 229 fő volt.³⁴⁶

Gyakorlatilag az ország összes képzőjéről elmondható, hogy a háború csak néhány hónapra akasztotta meg a munkát, volt, ahol csak napokra. Az intézetek igyekeztek a

---

³⁴⁴ A pápai m. állami líceum és tanítóképző-intézet évkönyve az 1944-45. isk. évről. Pápa, 1945 (gépírás, oldalszám nélkül)

³⁴⁵ A sárospataki ref. líceum és tanítóképző-intézet évkönyve az 1944-45. és 1946-47. tanévről. Az intézet fennállásának 90. évében. Sárospatak, 1947. 3-5.o.

³⁴⁶ A sarvasi evang. leánylíceum és tanítónőképző évkönyve az 1944-45. tanévről. 28. évfolyam. (gépírás és kézírás, oldalszám nélkül)

lefoglalt épületek helyett bármilyen megoldást találni, hogy tovább dolgozhassanak. Országosan a két legjellemzőbb megoldás a magánlakásokban tanítás, illetve egy másik iskola épületében akár váltakozva, akár állandó délutáni tanrendben való oktatás volt. Az oroszok bevonulását követően a városparancsnokok első rendeletei között szerepelt szinte minden településen az oktatás újraindítása, amelynek a képzők eleget tettek. Az osztályvizsgákat, és képesítő vizsgákat mindenütt megtartották, nincs tudomásunk róla, hogy bármely képzőben elmaradtak volna. Természetesen előfordult, hogy egy-egy évfolyamot nem tudtak beindítani tanulók híján, de a többi évfolyamon a lehetőségekhez mérten rendben folyt minden. A következő tanévben mindenütt megindult az oktatás, de nem kevésbé küzdelmes esztendő várt az iskolákra, mint az előző volt.

Az újrakezdés

A német megszállás alóli felszabadulást követően lehetőség szerint azonnal újraszervezték az iskolákat, s megindult a tanítás. A régi iskolaépületek az esetek többségében alkalmatlanok voltak a tanításra. Azokban a városokban, ahol front húzódtott, vagy stratégiaiilag fontosak voltak, a képzőket több bombatalálat is érte. Itt azonnal megindult a mentés, a romok alól igyekeztek a még használható értékeket előásni. Több városban a lakosság átérezve a tanárok és diákok gondját, önként a segítségükre sietett a munkálatokban. Nagyobb gondot okozott az elhelyezés kérdése. Ha volt rá mód, városon belül megoldották a képzők elhelyezését. Tanítottak lakásokban, iparos otthonban, tanácstermekben, bárhol, ahol le tudták ültetni a diákokat. A nagyobb veszteségeket szerencsésen elkerülő képzők sem feledkeztek meg a szerencsétlenül járt iskolákról. Több intézet is befogadott bombatalálatot ért iskolákat mindaddig, míg elfogadhatóan nem rendeződött elhelyezésük ügye. Ez a megoldás azért volt nehézkes, mert a befogadó intézmények általában másik városban voltak, s maguk sem dolgoztak tökéletes körülmények között.

Több képző is működött érsekségek és püspökségek épületeiben, melyek nemcsak tantermeket biztosítottak az iskoláknak, hanem a bennlakó növendékeknek szállást is adtak. Azok az iskolák, amelyeknek az épülete nem ment teljesen tönkre, igyekeztek azt lehetőségeikhez mérten rendbe tenni. Ám ez csak szükségmegoldásokat jelenthetett a szűkös időkben. Több értesítőben olvasható, hogy bár az épület falai állnak, a bútortat teljesen megsemmisült, az ajtók, ablakok hiányoztak. Több terem állapota nem tette lehetővé, hogy tanítsanak benne. Meg kellett szervezni a diákok oktatását azokban az

iskolákban, ahol nem állt rendelkezésre elegendő tanterem. Erre több megoldás is született. Például az évfolyamok napi két-három órában egymást követték az iskolapadban, így minden nap találkoztak tanáraikkal. Ekkor a hangsúly természetesen a magyarázatokon, a problémák tisztázásán volt, a diákok minden nap kaptak másnapra elvégzendő önálló feladatokat. Ugyanez a helyzet azokban az intézetekben is, ahol minden évfolyam egy teljes napot járt iskolába, egyszer egy héten, naponta váltva egymást. Előfordult, hogy a különböző évfolyamokat a város különböző pontjain sikerült elhelyezni, megoldva számukra a mindennapos oktatást. Ekkor a tanárok ingáztak a helyszínek között, ami az értesítő szerint nem volt jótékony hatással a fegyelemre. Ebben az esetben többször számoltak be igazolatlan mulasztásokról is.

Szeptember és október hónapban – a jó időre való tekintettel – sokszor költöztek ki az iskolák a közeli parkokba, ott tartva a tanítási órákat. Olvasható beszámoló több helyen arról is, hogy a testnevelés órákat rendszeresen a szabadban tartották. Ez megoldás volt mindaddig, míg az időjárás a falak közé nem kényszerítette a diákságot. Nagy gondot okozott a rossz idő beállta. Az ablakokban nem volt üveg, amit megpróbálnak ugyan papírral vagy mással pótolni, ám ez nem bizonyult hatásosnak. Az ajtók állapota is hagyott kívánni valót maga után. A hideg egy idő után elviselhetetlenné vált, a helyzet súlyosságát fűtőanyaghiány fokozta. Talán a legötletesebb megoldás a soproni katolikus leányképzőben született: a városi mérnöki hivatal engedélyével a tanítványok saját maguk termelték ki a szükséges famennyiséget a közeli erdőben. Minden küzdelem ellenére az ország legtöbb képzőjében szénzünetet kellett tartani. Nem voltak tankönyvek sem. A régieket betiltották, újak még nem jelentek meg. Ezért a tanárok saját belátásuk szerint abból tanítottak, ami épp a rendelkezésükre állt. Volt arra is példa, hogy a régi, betiltott könyveket erősen cenzúrázva ugyan, de használták tovább.

Erről a tanévről csak kevés értesítő állt rendelkezésünkre. Ezek a dokumentumok írógéppel vagy kézzel írottak, így csak kevés példány készült belőlük. A legtöbb képző nem adott ki értesítőt, tekintettel a háború utáni állapotokra. 1948-ban a VKM utasítására aztán végleg megszűnnek az értesítők.³⁴⁷

---

³⁴⁷ 42.418/1948. sz. VKM utasítás

8 Összegzés

A magyar középfokú tanító-és tanítónőképző intézetek közel 130 éves történetének vizsgálata több olyan eredményt hozott, melyek eddig a szakirodalomban nem voltak olvashatóak. A kutatás során a miniszteri jelentésekből, statisztikai évkönyvekből, valamint az értesítőkből feltárt adatok összegyűjtése, elemzése és összehasonlításának eredményeként bemutattuk iskolák számának gyarapodását, a területi ellátottság és a fenntartók arányainak változásait. Bemutattuk a tanító szükséglet alakulását az elemi népiskolák számának és az ott tanítók számának jellemzőit, valamint a tanítóképzős tanulólétszámok alakulását a teljes időszakban, ezen belül külön figyelmet fordítva a női és férfi tanulók arányaira, valamint a képesítő vizsgálatot tett növendékek számára.

A tanítóképzés intézményes formája először az 1777. évi Ratio Educationis hatására jelent meg, azonban elképzelései lassan és tartalmi valamint területi vonatkozásban is nagy hiányosságokkal valósultak meg.

Az önálló középfokú tanítóképzés kialakulásához vezető első lépés Pyrker János László szepesi püspök nevéhez fűződött, aki 1819-ben megalapította az első középfokú szakiskolai jelleggel bíró tanítóképzőt Szepesváralján, melynek tanítási nyelve még német és szlovák volt. Az iskolatípus elterjedésére azonban nem a szepesváralji, hanem a kutatásunk során feltárt iskolatörténetek alapján az 1828-ban alapított egri magyar tannyelvű, szakiskolai jelleggel bíró független magyar tanítóképző megnyitása volt nagy hatással. Ez az iskola szolgált később mintául a római katolikus egyház további tíz képzőjének megnyitásához az elkövetkező húsz év során. Ezekben a tanítóképzőkben a tanulmányi idő két év volt. Az első intézmény létrejöttéhez hasonlóan egészen 1868-ig a középfokú tanítóképzők alapítása és elterjedése egyházi és egyéni kezdeményezésre jött létre.

A tanítóképzők elterjedése az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk hatására vett új lendületet, amikor az állam húsz képző felállítását vállalta. A törvény rendelkezett a tanítóképző-intézeti tanárok számáról, fizetéséről. Ennek hatása lényeges, mert a törvényben meghatározott javadalmazás meghaladta a középiskolai tanárokat.

A törvénycikk a hitfelekezetek számára megengedte a tanítóképző intézetek állítását és fenntartását, de a felekezeti képzőkre is vonatkozott az állami képzőkkel szemben támasztott összes követelmény. Magán tanítóképző intézetek felállítására is lehetőséget

adott, azonban a magán képzők nem nyerhettek nyilvánossági jogot, növendékeik valamelyik nyilvános képzőben tehették le vizsgáikat, ezért tanulólétszámuk mindvégig csekély maradt. A teljes vizsgált időszakban két magán képzőt találtunk, az egyik kettő, a másik négy tanév után megszűnt.

A tanítók iránti igény növekedésére az elemi népoktatás kötelezővé válása hatott leginkább. A törvény bevezette Magyarországon a tankötelezettséget. Tovább fejlesztette a már meglévő három-, négy- és ötosztályos kisiskolákat, létrehozva a hatosztályos elemi népiskolát. A városi elemi iskola minden osztálya számára külön tanítót írt elő. A tankötelezettség bevezetése az elemi népiskolák számának növelését vonta maga után. Az elemi népiskolák száma 1869-ben 13 798 volt, 1872-ben már 15 246. Ez három év alatt 1 448 új iskolát jelentett. Az 1870-re az elemi népiskolák tanítószükségletének biztosítására a feltárt adatok elemzése alapján 10 676 tanítóra lett volna még szükség a meglévő 17 792-n felül. Az adatok elemzése során bebizonyosodott, hogy nem csak az újonnan létrehozott iskolák tanítói szükségletét nem tudták megfelelően kielégíteni, hanem a már meglévők is komoly hiányokkal küzdöttek.

A tanítóképzők tanulólétszámának növekedését elősegítő oktatáspolitikai rendelkezések is megjelentek a törvényben: a segélyezés, és a női képzőkben kötelezően bevezetendő internátus. Ezzel egyidőben a VKM rendezte a tanítói fizetéseket, megteremtve a tanítói hivatás presztízsét. Az értesítőkből, mint eddig fel nem tárt forrásokban fellelt mérítési adatok elemzése megmutatta, hogy a tanítóképzés elsősorban a szegényebb családok tehetséges gyermekeit vonzotta, akik számára a tanítói hivatás a társadalmi felemelkedés útját jelentette. A statisztikai adatok összehasonlító elemzése során bebizonyosodott, hogy a férfi képzők benépesülésének minden korszakban meghatározó tényezője volt, hogy milyen egyéb kedvezményekkel lehetett a fiúk számára vonzóvá tenni az iskolatípust. A képzés időtartamának növekedése (1882-től négyéves, 1921-től hatéves, 1923-tól ötéves) egyértelműen a férfi képzőkben éreztette a létszám csökkenésében hatását. A családok nem tudták vállalni a hosszabb képzési idővel járó többletterheket, így a jelentkezők száma elmaradt a korábbi években felvettekétől.

Az 1868.évi XXXVIII. tc. szerint a férfiak és a nők egyenlő jogokkal vehettek részt a népoktatási intézményekben való tanulásban, és egyenlő eséllyel tölthettek be tanítói állást is. A tanítónők képzők, valamint az ott tanulók számának alakulása ettől az évtől dinamikus növekedést mutatott. Míg 1868-ban 101 tanulót találtunk a fennálló 5 női

képzőben, addig 1880-ban 1 283 tanulót járt 16 tanítónőképzőbe. Látható tehát, hogy az iskolák számának növekedése nem követte a létszám növekedését. A kiegyezést követő társadalmi átalakulás is kedvezett a tanítónőképzők népszerűségének. Az elszegényedő középosztály leánygyermekének biztos megélhetést biztosított a tanítónői hivatás. A szülők nemcsak anyagi okokból küldték ebbe az iskolatípusba gyermekeiket, hanem abból a meggyőződésből, hogy amit itt tanul a lánygyermek, az nem fölösleges. Ennek köszönhetően 1880-ban már olyan magas volt a tanítónőképzésben résztvevők száma, hogy a miniszter megszorító rendelkezésekkel próbálta korlátozni a további létszámnövekedést.

Adataink szerint az állam 1880-ra huszonkét képzőt állított fel, ekkor összesen hatvankilenc iskola volt az országban, melyből huszonhárom római katolikus képző volt. A törvény az addigi kétéves képzés időtartamát három évre emelte, mely több egyházi képző számára betarthatatlannak bizonyult, elsősorban az alacsony tanulólétszám miatt. Az iskolák statisztikai adatainak feldolgozása során kimutattuk, hogy az 1886/87. tanévben 14 olyan felekezeti képző volt melynek létszáma 4 és 30 fő közötti volt. Az állam annak ellenére, hogy ezek a képzők nem voltak képesek, vagy nem akartak megfelelni az előírásoknak egyetlen iskolát sem záratott be, viszont folyamatosan szorgalmazta a teljes három évfolyam kiépítését, gyakorlóiskola létesítését.

Trefort Ágoston minisztersége idején (1872-1888) az állami népiskolák száma 1884-től 1888-ig 503-ról 786-ra emelkedett (283 új intézmény) míg az összes népiskolák száma 417-tel nőtt, melyből elemi népiskola 386 volt. A tankötelesek számának növekedése 1888 és 1898 között évi 400 új tanító alkalmazását tette lehetővé, ehhez adódott még a rendes apadás is, mely ~960 fő volt évente. Ez évi 1 300-1 400 új tanító szükségletet jelentett. Az adatok összehasonlító elemzése során arra a megállapításra jutottunk, hogy a tanítói állások betöltésére az oklevelet szerzett férfi tanítók száma nem volt elegendő, tanítóhiány volt az országban. Ezért a miniszter maga rendelkezett arról, hogy leányok, és kisebb fiúk tanítására a községek okleveles tanítónőket alkalmazzanak, mely a tanítónőképzés növekedését segítette elő. Wlassics Gyula minisztersége alatt (1895-1903) nagyarányú népiskola építési akcióba kezdett, így a feltárt adatok szerint 1900-ban már 16 725 elemi népiskola volt hazánkban, 1903-ban pedig 16 984. Ez az 1869-es állapotnál 2 927 iskolával több. Az állami elemi népiskolák száma megduplázódott, 985-ről 1 974-re nőtt. Figyelembe kell vennünk a számok

elemzésekor azt a tényt is, hogy az adat iskolákra és nem tantermekre vonatkozik. Így a szükséges tanítók száma jóval meghaladhatta az iskolák számának fejlődését. Míg az elemi népiskolák száma 1891 és 1914 között 16 400 és 16 900 között mozgott, a tanulólétszám folyamatosan nőtt, köszönhetően a századforduló környékén bekövetkezett 140%-os demográfiai növekedésnek.

A századfordulóra a növekedés kissé lassult a tanítóképzők számát tekintve, az ekkor fennálló hetvenöt képzőből huszonnégy állami, huszonnyolc római katolikus fenntartású volt, jellegét tekintve negyvennyolc férfi és huszonhét női képző. Bár az iskolák száma csak hattal nőtt, a tanulólétszámok komoly emelkedést mutattak: a férfi tanulók száma 3 050-ről 4 568-ra, a női tanulók száma 1 283-ról 3 489-re nőtt. A nők tanítóképzésben való részvételét tehát csak ideig-óráig voltak képesek intézkedésekkel visszaszorítani. Elemzésünk alapján a férfi és női tanulói létszámok arányában a fordulat először 1910-ben következett be, amikor a tanítónőképzők növendékeinek száma meghaladta a tanítóképzőkét. Ettől kezdve a tanítóképzésben egyre több volt a nő és egyre kevesebb a férfi növendék. Az oklevelet nyert tanítók számában a fordulat hamarabb következett be, először 1902-ben majd az azt követő két évben szerzett több nő oklevelet, mint férfi, majd 1912-től már minden évben magasabb volt a képesítést szerző nők száma.

A miniszteri jelentések és az értesítők összevetésével tudtuk rekonstruálni a területi elcsatolásokat követő időszak tanítóképzésre vonatkozó adatokat, pontosítani a szakirodalomban megtalálható hibákat. Trianon után a magyar tanítóképzők 61%-a (19 iskola) a határokon kívül rekedt, míg a római katolikus képzőknek csupán 38%-a (13 iskola). Nem maradt görög katolikus és görögkeleti képző az országban, a kilenc református képzőből öt, a hét evangélikus képzőből kettő maradt az országhatárokon belül. Az elcsatolásokat megelőzően a két nagy fenntartó közel azonos számú képzővel rendelkezett, a 92 tanítóképzőből 30 volt állami, 33 katolikus.

A világháború, és az azt követő területi elcsatolások a népiskolák számában is csökkenést eredményeztek. Az 1918-as 15 390-ből 1919-re 5 584 maradt, a falvak és főként a Duna-Tisza közti tanyák ellátottsága nagyon gyenge volt. A Klebelsberg Kunó féle állami iskolaépítési akció célja elsősorban a kistelepülések, falvak, tanyaközpontok állami népiskolákkal való ellátása volt. Az iskolaépítési program 1926-ban kezdődött, és 1930-ban zárult le, melynek köszönhetően 535 népiskolában 5 000 objektum épült fel, melyből 3 475 a tanterem és 1 525 a tanítói lakás volt. Logikusan következett tehát az iskolaépítési programból a tanítóképzés kapacitásának növekedése. Különösen, ha

figyelembe vesszük, hogy a világháború után a Trianoni határokon kívül nemcsak a népiskolák kétharmada rekedt, hanem a tanítóképzők fele is. A háborúban elesett tanítók pótlásáról is gondoskodni kellett. Az állam azonban nem törekedett új képzők állítására. Míg az elcsatolást követően tizenhárom állami képzőt találtunk, 1938-ban már csak tizenegy állami fenntartású iskola volt adataink szerint. A római katolikus képzők száma ezzel szemben huszonegyről harminckettőre nőtt. Ekkor ötvenöt képző volt az országban, ebből 20% állami, 58% római katolikus. Ekkorra a nők száma a tanítóképzésben a férfiak számának több mint kétszeresére nőtt. Míg 1920-ban 1 838 férfi és 3 140 női növendéket találtunk a képzőkben, addig 1938-ra a férfiak száma 2 672-re, a nőké pedig 5 664-re nőtt. Kimutattuk, hogy bár az oklevelet szerzett növendékek nemenkénti megoszlásában is a nők vezettek, de a pályán elhelyezkedő oklevelesek számában a férfiak. A nők közel 40%-a nem tudott, vagy nem akart elhelyezkedni, az állástalan tanítónők száma nőtt, ami komoly feszültségekhez vezetett. Ennek az enyhítésére a tanítónőképzést visszaszorító intézkedéseket kellett tenni.

A második világháború időszakában történt változások bemutatásában segítségünkre volt a statisztikai évkönyvek adatai mellett a tanítóképzők értesítőiben fellelt iskolatörténetek és beszámolók feltárása és összehasonlító elemzése. Erre az időszakra vonatkozóan egyetlen korábbi műben sem közöltek átfogó adatokat.

A második világháború nagy változásokat hozott. A visszacsatolt területeken sorra nyitották meg a Trianonnal elvesztett tanítóképzőket. Ebben az időszakban 29 képző csatlakozott a már meglévőkhöz, a visszacsatolt területeken 27 képző kezdte meg a munkát, ebből kilenc új alapításút találtunk. A II. világháború után, a visszacsatolt területek elvesztését követően, az 1938-as állapothoz képest csak három képzővel találtunk kevesebbet.

A kutatás során 87 településen 153 tanítóképzőt találtunk. Az egy időben fennálló legnagyobb képzőszám 92 volt, a Trianont megelőző időszakban. Adataink szerint a fő iskolafenntartó mindvégig a római katolikus egyház maradt, elsősorban az általuk fenntartott tanítónőképzőik igen magas száma miatt. Összesen ötven római katolikus képzőt találtunk, ez az összes 32,6%-a. A római katolikus egyház képzőit egyházi központokban, érsekségek és püspökségek városaiban találtuk, ilyen Pécs, Kalocsa, Esztergom, Eger, stb. Ezekben a városokban jellemzően két képző volt, egy férfi és egy női. Kisebb településeken általában egy római katolikus női képzőt találtunk, melynek működtetését tanító apácarendek végezték. A kisebb településeken nem találtunk férfi

római katolikus fenntartású képzőket, melynek oka az, hogy Magyarországon egyetlen férfi szerzetesrend sem foglalkozott tanítók képzésével.

A többi felekezet képzői elsősorban azokon a területeken álltak, ahol a felekezet népessége nagy volt. A reformáció két ága Magyarországon az anyanyelv szerint is tagolódott. Míg a református egyház elsősorban a magyar nyelvű területeken terjeszkedett, addig az evangélikus egyház a németajkú területeken Ennek megfelelően az általunk bemutatott református képzők elsősorban a Tiszántúlon helyezkedtek el, kevés kivétellel. Kísérletet tettek Pápán egy református képző felállítására, de a képző rövid életű volt, tanulók hiányában bezárták. Jelenlegi ismeretünk szerint kétszer próbálkoztak a pápai képző felállításával, ebből csak egy esetet tudunk bizonyítani. A második kísérlet feltárása egy további kutatás témája lehet,

Az általunk fellelt és bemutatott 153 képzőből mindösszesen 18 volt református, ez az összes 11,7%-a. Ez a szám azonban elegendőnek bizonyult azoknak a területeknek tanítói ellátására, ahol a református felekezethez tartozók éltek többségben, vagy nagyobb egyházközség volt található. Római katolikus és református fenntartású képzőket továbbá a magyar anyanyelvűek lakta vidékeken találtunk.

A többi egyház képzője egyértelműen a felekezet nagyságától függően helyezkedett el. Az egyes fenntartók és a tanítási nyelv között összefüggéseket találtunk. Ilyen például az evangélikus egyház, ahol a felekezetben a németajkúak aránya nagy, ezért a legtöbb evangélikus képzőben a tanítási nyelv is német, hogy a közösség számára biztosítsák az anyanyelven tanítani képes pedagógusokat. Tizenhat képzőt tartottak fenn a teljes vizsgált időszakban mely az összes 10,4 %-a volt.

A görög katolikusok száma az ország keleti vidékein volt számottevő, így meglepő, hogy csak egyetlen tanítóképzőt nyitottak 1848-ig. A továbbiakban sem volt magas a görög katolikus képzők száma, elhelyezkedésük viszont jellegzetesen észak-magyarországi illetve erdélyi. Görög katolikus képzők Balázsfalván, Eperjesen, Ungváron, Szamosújváron, Nagyváradon, Naszódon, Lugosban és Hajdúdorogon voltak, mindösszesen tíz darab, mely az összes 6%-a.

Görög keleti képző még kevesebb volt, összesen öt darab az egész országban (2,6%): Szentendrén, Aradon, Karánsebesen, Nagyszebenben, és Zomborban. Karánsebesen és Nagyszebenben a német és román anyanyelvűek túlsúlya egyértelműen összefüggésbe hozható a görög keleti egyház iskolaállítási törekvéseivel, míg Zomborban a szerb

anyanyelvűek száma szembetűnő. Ezekben a képzőkben a tanítás nyelve általában nem magyar, hanem szlovák, román, ruszin, szerb. A zombori képző más érdekességgel is szolgált. A miniszteri jelentések hol egy képzőként férfi képzőnek jelölték, hol két képzőként, egy férfi és egy női képzőként számoltak be róla. Ezzel szemben az értesítők feltárása és elemzése alapján arra a megállapításra jutottunk, hogy a képzőbe férfiak és nők együtt jártak, egy tanteremben is tanultak, így a képzőt inkább koedukálnak kellene tekintenünk.

Az adattár elkészítését munkánk fontos feladatának tartottuk. A kutatásunk során fellelt összes intézmény szerepel benne. Nem tudtuk mindegyik iskola rövid történetét összeállítani, melynek elsősorban nyelvi akadályai voltak. A szerbhorvát, gót betűs német, szlovák, ruszin, és román szövegek lefordíttatására anyagi okokból nem vállalkozhattunk.

Az adattárban az iskolák a települések abc sorrendjében szerepelnek. Minden iskola esetében megadtuk az alapítás évét, amennyiben lehetséges volt pontos adat közlése. Pontos adat híján nem becsültük meg az alapítás évét. Eltérő adatok esetén az összes adatot közöltük, feltüntetve a forrásokat, ahol találhatóak. Minden értesítő OPKM és OSZK jelzetét megadtuk. Felsoroltuk továbbá a teljes értesítőállományt, melyet áttanulmányoztunk, valamint a kiadott értesítők évfolyamait.

Az iskolák rövid történetét kizárólag az intézmény által kiadott értesítők alapján állítottuk össze. Azoknak az iskoláknak az esetében, melyek nem adtak ki értesítőt, az intézmény történetét sok esetben nem tudtuk rekonstruálni. A statisztikai adatokat a kutatási nehézségek miatt kizárólag az OPKM értesítő állománya alapján állítottuk össze, így lehetőség nyílt az egyes iskolák tanári- és tanulólétszámának bemutatására.

Az adattárban található iskolatörténetek nagyban hozzájárultak a disszertációban tárgyalt fejezetek megírásához. Oktatáspolitikai, társadalomtörténeti háttérrel szolgáltak, valamint a képzők jellegzetes problémáinak megismerését segítették. Több esetben támpontot nyújtottak egy – egy képző fennállásának, alapításának pontos adataival kapcsolatban.

Bibliográfia

Kötetek:

- 1.A Katolikus Tanügyi Főigazgatóság Évkönyve az 1942-43. iskolai évre Budapest, 1944. (Közzétette a Kat. Tanügyi Főigazgatóság)
- 2.A Második Országos és Egyetemes Tanügyi Kongresszus Tanítóképző szakosztályának jegyzőkönyve. Budapest, 1896.
- 3.A népnevelés tárgyában kiküldött kerületi választmány javaslata. 1843.
- 4.Az Első Egyetemes és Közös Magyar Tanítói Gyűlés dolgozatai. (A gyűlés megbízásából szerkesztve kiadja) Dr. Tavassy Lajos. Pest, 1848.
- 5.Az érsekújvári kir. kath. tanítóképző intézet története. Kalocsa, 1926.
- 6.Az esztergomi királyi érseki tanítóképző-intézet multja és jelen állapota 1842-1896. Esztergom, 1896.
- 7.Bakacsi Géza (szerk.) : Tanítóképzés Szegeden, 1844-2002. Szeged, 2003.Szegedi Tudományegyetem.
- 8.Balogh Sándor - Sípos Levente (szerk.): A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai, 1848-1993. Budapest, 2002, Napvilág Kiadó.
- 9.Barabás Endre : A magyar iskolaügy helyzete Romániában 1918- 1940-1941. Különlenyomat a Kisebbségi Körlevél VII. évf. 1943. szeptember-novemberi (5-6.) számaiból. Kecskemét, 1944.
- 10.Barcza József - Kocsis Elemér (szerk.) : A Debreceni Református Kollégium története. Budapest, 1988, A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya.
- 11.Bartal Alajos : Az esztergomi római katolikus líceum és tanítóképző-intézet története 1842—1942. Esztergom, 1942.
- 12.Baska Gabriella - Nagy Mária- Szabolcs Éva : Magyar tanító, 1901. Pécs, 2001, Iskolakultúra.
- 13.Bene Lajos: Magyar tanítók évkönyve 1938-39. Budapest, 1939. Dante Kiadó.

14. Benkóczy Emil: Pyrker László első magyar tanítóképzője. Az Egri Érseki római katolikus tanítóképző centenáriuma. Eger, 1928.
15. Bíró Sándor : Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok, 1967-1940. Csíkszereda, 2002, Pro-Print Könyvkiadó.
16. Bottlikné Kárász Aranka : Szürke nénék intézete. Az óbudai Szentlélek téri nevelő- és tanintézet története. Budapest, 1998. (Magánkiadás)
17. Bura László: Iskolavárosunk Szatmárnémeti. Csíkszereda, 1999. Status Kiadó.
18. Csete Gyula — Csikai Pál - Danszkay Győző - Kiss József — Nánási Miklós - Seri András : Szemelvények a Nagykőrösi és Dunamelléki Református Tanítóképző Intézet életéből. Nagykőrös, 1982. (k.n.)
19. Csillik László - Gácsér József (szerk.): A Szegedi Királyi Katolikus Tanítóképző Intézet Emlékkönyve, 1844-1994. Szeged, 1994. Szegedi Tanítóképzőt Végzetek Baráti Köre.
20. Csillik László (szerk.): Az Újszegedi Tanítóképző Intézet Emlékkönyve, 1923-1958. Gyula, 2000. APC Stúdió.
21. Dániel Márton : Jelentés a tanítóképzésről az Országgyűlés Közoktatási Bizottsága számára. Budapest, 1889.
22. Donáth Péter : A magyar művelődés és a tanítóképzés történetéhez 1868-1958. Budapest, 2008, Trezor.
23. Donáth Péter : Oktatáspolitikai és tanítóképzési Magyarország 1945-1960. Budapest, 2008, Trezor
24. Donáth Péter : Iskola és Politika. Az állami német nemzetiségi tanítóképzés Magyarországi történetéhez, 1919-1944. Budapest, 2008. Trezor
25. Dr. Peregriny Elek (szerk.): A budai m. kir. állami tanítóképző négy évi történetének vázlata. Bp, 1864.
26. Draskovits Pál: A magyar kisednevelés és kisedvónőképzés története és jelen állapota, Szeged, 1940. Közlemények a Szegedi Ferenc József Tudományegyetem Pedagógiai Lélektani Intézetéből
27. Dráviczki Sándor : Tanítóképzés Északkelet-Magyarországon, 1914-1959 között. Nyíregyháza. 2000. Studium.

- 28.Éhártné Varga Zsuzsanna : A Pápai Állami Tanítóképző Intézet emlékezete, 1896-1996. Pápa, 1998. „A Pápai Tanítóképző Centenárium” Alapítvány
- 29.Fazekas Csaba: Rimely Mihály pannonhalmi főapát a Batthyány-kormány iskolapolitikájáról. <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/rimely.htm> (2009. 06. 10.)
- 30.Fehér Erzsébet : Tanítóképzőnk története. Sárospatak 1857-1997. Budapest, 1997, Eötvös József Kiadó
- 31.Fehér Erzsébet: Az oktatás és nevelés története. Budapest, 1995. Nemzeti TK.
- 32.Felkai László (szerk.) A Nevelésügyi kongresszusok Magyarországon 1848-1948. Budapest, 1971. Magyar Pedagógiai Társaság
- 33.Felkai László: Magyarország oktatásügye a millennium körüli években. Budapest, 1994, OPKM.
- 34.Fináczy Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. II. kötet. Budapest, 1902. MTA.
- 35.Gábris József : Az esztergomi nevelőképzés krónikája. I. Esztergom, 1996. Az Esztergomi Tanító- és Óvónőképző Öregdiákjainak Egyesülete.
- 36.Gábris József : Mozaikok az esztergomi nevelőképzés történetéből. Esztergomi Tanítóképző Főiskola kiskönyvtár, 9. k. 1998. (k.n.)
- 37.Gráberné Bősze Klára – Léces Károly (szerk.): Magyarországi iskolai értesítők bibliográfiája 1850/51-1948/49 1-13. kötet Budapest, 1989 - 2005. OPKM.
- 38.Gulyás Antal : A tanítóképzés története Székesfehérváron. Fejér Megyei Levéltár Közleményei, 21. k. Székesfehérvár. 1997.(k.n.)
- 39.Gyertyánffy István: A budapesti m. kir. állami elemi és polgári iskolai tanítóképezde múltja és jelene. Budapest, 1882.
- 40.Háda József: Régi írások. Az 1848-ban tartott egyetemes tanügyi kongresszus jegyzőkönyve és naplója. Budapest, 1913. (k.n.)
- 41.Hóman Bálint : Művelődéspolitikai. Budapest. 1938, Magyar Történelmi Társulat.
- 42.Husztai József : Gróf Klebelsberg Kunó életműve. Budapest, 1942, MTA.
- 43.Jancsó Elemér : Az erdélyi magyarság életsorsa nevelésügyének tükrében, 1914-

1934. Budapest, 1935, Nagy László Könyvtár 4. (k.n.)
44. Jelentés a Tanító-, Tanítónő- és Óvónőképző Intézetek 1929-30. iskolai évi állapotáról Budapest, 1931. Tanító-, Tanítónő- és Óvónőképző Intézetek Kir. Főigazgatósága.
45. Kardos József - Kelemen Elemér : 1000 éves a magyar iskola. 2. bővített kiadás, Budapest, 1996, Korona.
46. Kármán Mór: Közoktatásügyi tanulmányok. Budapest, 1906.(k.n.)
47. Kelemen Elemér : A tanító a történelem sodrában. Pécs, 2007, Iskolakutúra.
48. Kelemen Elemér : Hagyomány és korszerűség. Oktatáspolitikai a 19-20. századi Magyarországon. Budapest, 2002, Oktatókutató Intézet - Új Mandátum.
49. Kéri Katalin: Bevezetés a neveléstörténeti kutatások módszertanába Budapest, 2001. Műszaki Könyvkiadó
50. Kiss Áron – Sebestyén Stetina Ilona: A polgári iskolai tanító- és tanítónőképzés. Budapest, 1896. (k.n.)
51. Klebelsberg Kuno (Szerk., a bevezető tanulmányt írta: T. Kiss Tamás.) Magyar Panteon. Budapest, 1999, Új Mandátum.
52. Klebelsberg Kuno : Beszédei, cikkei és törvényjavaslatai, 1916-1926. Budapest, 1927.(k.n.)
53. Koltai István : A csurgói m. kir. áll. tanítóképző-intézet története. Szeged, 1939. (k.n.)
54. Kornis Gyula: A Magyar művelődés eszményei 1777-1848. Budapest, 1927. (k.n.)
55. Kornis Gyula: Magyarország közoktatásügye a Világháború óta Budapest, 1927. (k.n.)
56. Kovátsné Németh Mária : Győri tanítóképzés 1778-2008. Győr, 2008, Nyugat-magyarországi Egyetem
57. Ködöböcz József : Tanítóképzés Sárospatakon. A kollégiumi és középfokú képzés négy évszázada. Budapest, 1986, Tankönyvkiadó.
58. Kőfalviné Ónodi Márta : A Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek vezetése alatt álló kiskunfélegyházi Constantinum római katolikus

- Leánynevelő Intézet története, 1908—1948. Kiskunfélegyháza. 2001. Constantinum Intézmény.
- 59.Köte Sándor : A Tanácsköztársaság közoktatáspolitikai és pedagógiai törekvései. Budapest, 1979, Tankönyvkiadó.
- 60.Köte Sándor : Egy útmutató pedagógus. Nagy László élete és munkássága. Budapest, 1983, Tankönyvkiadó.
- 61.László Péter : A dombóvári tanítóképző. Szekszárd, 2008.(k.n.)
- 62.Magyarfalvi Lajos: A budapesti tanítóképző intézet száz éve 1869-1969. Budapest, 1981. (k.n.)
- 63.Majer István: A magyar tanítóképezdek reformja. Esztergom, 1848.(k.n.)
- 64.Melton, U James van Horn: Absolutism and the Eighteenth-Century Origins of Compulsory Schooling in Austria and Prussia. Cambridge University Press 1988
- 65.Mészáros István (szerk.): Magyar iskolatörténeti kronológia Önképzés-továbbképzés Veszprém, 1990. Megyei Pedagógiai Intézet
- 66.Mészáros István: Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 996-1948. Budapest, 1988. Akadémiai Kiadó.
- 67.Mészáros István: Magyar Iskolatípusok 996-1990. A magyar neveléstörténet forrásai VI. Budapest, 1991. OPKM.
- 68.Mészáros István: Ratio Educationis. Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar fordítása. Budapest, 1981, Akadémiai Kiadó.
- 69.Micheller Magdolna (szerk.) : Fejezetek a pedagógusképzés történetéből, 1. Bács-Kiskun Megye. II. Békés Megye. III. Csongrád Megye. Szeged. 1990.MTA
- 70.Molnár János : A Bajai Állami Tanítóképző Intézet története 1900-1950. Baja,2006. (A szerző kiadása)
- 71.Molnár József (szerk.): A székelyudvarhelyi Benedek Elek Tanítóképző rövid története 1670-1990-ig. Székelyudvarhely, 1992.(k.n.)
- 72.Morlin Emil: A magyar kiseddóvás múltja és jelene. Budapest, 1896.(k.n.)
- 73.Nádasdy Lajos: Fejezetek a pápai református nőnevelő intézet történetéből Pápa, 1998. Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei.

74. Nagy László – Beke Manó – Kovács János (szerk.): A II. országos és egyetemes tanügyi kongresszus naplója. I/1-2., II. Budapest 1896. (k.n.)
75. Nagy László – Beke Manó – Kovács János (szerk.): A kongresszus története. Az összes ülések és a szakosztályok naplója. Budapest, 1898. (k.n.)
76. Nagy László közoktatási reformterve. (Szerk.: Váczi Miklós.) Budapest, 1982, OPKM
77. Nagy Péter Tibor : Az állami befolyás növekedése a magyarországi oktatásban, 1867-1945. Iskolakultúra .2005/6-7. 3-229. Iskolakultúra.
78. Nagy Péter Tibor : Hogyan kerüljük el a polgárosodást? Magyar oktatáspolitikai, 1867-1945. Előadások a nevelés társadalomtörténetéből KJF - Székesfehérvár 1997. OKI
79. Nagy Sándor (szerk.): Nagy László válogatott pedagógiai művei. Budapest, 1972. Tankönyvkiadó.
80. Németh András: A magyar tanítóképzés története 1775-1975. Zsámbék 1990. Főiskolai Füzetek 11. szám (k.n.)
81. Németh Károly (szerk.): Szent Vince Szeretet Leányai Irgalmas Nővérek Ranolder Intézete, Budapest. 2001. (K. n., h. n.)
82. Olay Ferenc : A magyar művelődés kálváriája az elszakított területeken 1918-1928. Budapest, 1930, Magyar Nemzeti Szövetség Kiadása
83. Orosz Gábor: A nyíregyházi evangélikus tanítóképző szervezésének és indulásának története. <http://mek.oszk.hu/04100/04162/04162.pdf>(2007. november 3.)
84. Osváth Ferenc : A Nagykőrösi Református Tanítóképző Intézet története. Az intézet megalapításától a világháborúig (1839-1914). Nagykőrös. 1939. (k.n.)
85. Panyik Ilona : A Budapesti Tanítóképző Főiskola. Budapest, 1991, Tankönyvkiadó
86. Papp Katalin: A Miskolci Izraelita Tanítóképző Intézet Története szakdolgozat 1999. DE. Pedagógia Tanszék Könyvtára
87. Peress Sándor: A tanító- és óvónőképzés egyesítése. Magyar tanítóképző. 1897. 4 szám. 245-251.o.
88. Rácz-Fodor Sándor : Az állami tanítóképzéstől az Eötvös József Főiskoláig. A bajai tanítóképzés története 1870-től 1996-ig. Baja, 2009. Eötvös József Főiskolai Kiadó.

- 89.Ravasz János (szerk.): Dokumentumok a Magyar nevelés történetéből 1849-1919. Budapest, 1966, Tankönyvkiadó.
- 90.Regős János : A kőszegi tanítóképző intézettől a Szombathelyi Tanárképző Főiskoláig 1926-1991.Győr,1994, Vas Megyei Pedagógiai Intézet.
- 91.Révész Imre: Adalékok a magyar protestáns iskolák autonómiájának történetéhez. Sárospatak, 1896.(k.n.)
- 92.Rozsondai Zoltán : Közszolgálat — pedagógushivatás. Rozsondai Zoltán a magyar tanítóképzésért és megújításáért. (Szerk.; Donáth Péter - Rozsondai Anikó, Zoltán és Zsolt) Budapest,2004, Trezor.
- 93.Sebestyén Gyula: Elemi isk. tanító- és tanítónőképzésünk fejlődése. Budapest, 1896.
- 94.Simon Lajos- Papp Gyula (szerk.) : A harmadik egyetemes Tanügyi Kongresszus naplója. Budapest, 1928.(k.n.)
- 95.Szabó Ildikó : Nemzet és szocializáció. A politika szerepe az identitások formálódásában Magyarországon 1867-2006. Budapest, 2009,L'Harmattan Kiadó.
- 96.Szabó Kálmán Attila (szerk.) : Az erdélyi magyar tanító- és óvóképzés évszázadai. (1777-2000). Marosvásárhely 2009, Mentor.
- 97.Szabó Kálmán Attila : A székelykeresztúri állami tanítóképző intézet története. Székelyudvarhely, 2000, Benedek Elek Alapítvány
- 98.Szakál János: A Magyar tanítóképzés története. Budapest, 1934.(k.n.)
- 99.Számord Ignác: Az óvónő- és tanítónőképzés egyesítése. Esztergom, 1898.(k.n.)
- 100.Szántó Károly : A nemzet napszámosai régen és ma. Történetek, elbeszélések. Pécs. 1999.(k.n.)
- 101.Szelényi Ödön: A magyar ev. nevelés története a reformatiótól napjainkig Pozsony, 1917.(k.n.)
- 102.Tanítóképző-Intézeti Tanárok Országos Egyesületének Első Közgyűlése (jegyzőkönyv) Budapest, 1890.
- 103.Tóth Gábor: A magyarországi tanítóképzőintézeti tanárképzés története: Apponyi kollégium Budapest, 1990, OPKM.
- 104.Tóth Lajos : Benka Gyula munkássága és a sarvasi nevelőképzés százéves

- története. Szarvas.1964. Szarvas Község Tanácsa V. B
- 105.Varga Gábor - Szekerczés Pál : Tanulmányok a régi debreceni kollégiumi tanítóképzés történetéből, 1538-1944. Debrecen.1990.(k.n.)
- 106.Végh József : A budapesti m. kir. állami óvónőképző-intézet százéves története..., Pécs, 1937. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R.- T
- 107.Vitéz Fraknói József (szerk.): A Budapesti Tankerület Évkönyve az 1937-38. iskolai évre. Budapest, 1938.(k.n.)
- 108.Vitéz Fraknói József (szerk.): A Budapesti Tankerület Évkönyve az 1942-43. iskolai évre. Budapest, 1943.(k.n.)

Könyvfejezetek:

- 109.Bakonyi Anna – Sebestyén Ildikó: Visszaemlékezések a Keresztes Nővérek tanítóképzésére. in: Kovács József László (szerk.) A Zsámbéki Tanítóképző Főiskola jubileumi évkönyve Zsámbék, 1988. 35-47.o.
- 110.Bárth János - Bárthné Berhidai Ágnes : Fejezetek a kalocsai tanítóképző történetéről. In: Micheller Magdolna (szerk.) Fejezetek a pedagógusképzés történetéből.I. Szeged, 1990. 122- 185.o.
- 111.Bárth János - Bárthné Berhidai Ágnes : Fejezetek a kalocsai tanítóképzés történetéből. In: Iványosi-Szabó Tibor (szerk.): Bács-Kiskun Megye múltjából., Kecskemét, 1983, V. k. BKMÖL, 257-320.o
- 112.Bízó Gyula : Az általános iskolai nevelőképzés. In: Simon Gyula (szerk.): Nevelésügyünk húsz éve, 1945-1964. Tanulmányok a magyar népi demokrácia neveléstörténetéből. Budapest, 1965, Tankönyvkiadó. 419-450.
- 113.Dani Lukács : Adatok a sárbogárdi tanítóképzés történetéhez, 1951-1957. In: Előadások Sárbogárd múltjából. Tudományos ülés 4. Sárbogárd, 1989. április 6. 21-29.o.
- 114.Donáth Péter : A református tanítóképzők államosításáról 1918-19-ben és 1946-48-ban. In: Fürj Zoltán (szerk.): Állami oktatásközoktatás - egyházi oktatás. Hatvan éve történi az iskolák államosítása. Debrecen, 2009, Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola. 18-61.o.
- 115.Donáth Péter : A “tanítóképző akadémiák” kérdése 1908, 1938, 1958 - azonosságok

- és különbségek. - In: Tanulmánykötet a győri tanítóképzés 223. tanévében, (szerk.: Kovátsné Németh Mária et al.) Nyugat-Magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolai Kar, Győr, 2001. 219-234. o.
- 116.Fehér Erzsébet: Hagyomány és megújulás: középfokú és felsőfokú tanítóképzés. In: Fehér Erzsébet (szerk.) : Preceptorok és tanítók: Tanulmányok a tanítóképzés történetéből. Könyvkiadó, 1995, Budapest. 112–115.o.
- 117.Fekete János : A kiskunfélegyházi tanítóképző története (1871-1957). In: Micheller Magdolna (szerk.) Fejezetek a pedagógusképzés történetéből.I. Szeged, 1990. 5-121.o.
- 118.Fekete János : A kiskunfélegyházi tanítóképző története (1871-1957). In: Tóth Gyuláné szerk.: A kiskunfélegyházi Petőfi Sándor Gépészeti Szakközépiskola jubileumi évkönyve, 1871-1996, Kiskunfélegyháza 1996. 15-58.o.
- 119.Joó István: A Tiszántúli ref. Egyházkerület tanítóképezdése és gyakorlóiskolája. in: Értesítő a reformátusok debreczeni főiskolájában a tanítóképezdéről és az elemi iskolákról az 1841-82. tanévben
- 120.Képek a tanítóképző életéből. In: Tóth Gyuláné (szerk.): A kiskunfélegyházi Petőfi Sándor Gépészeti Szakközépiskola jubileumi évkönyve 1871-1996. Kiskunfélegyháza.1996. 59-79.o.
- 121.Kiss József: A magyar tanítóképzés történeti kifejlődése. In: A nagyváradai magyar királyi állami leánylíceum és tanítónőképző évkönyve az 1940/41-1942-43. tan évekről. 1943. 32.-40.o.
- 122.Krajcsovszki József - Krajnyák Nándor : A gazdasági szaktanítóképzéstől a tanítóképző főiskoláig. In: Micheller Magdolna (szerk.) Fejezetek a pedagógusképzés történetéből.I. Szeged,1990. 186-348.o.
- 123.Krajcsovszki József - Krajnyák Nándor : A kecskeméti pedagógusképzés története. In: Iványosi-Szabó Tibor szerk.: Bács-Kiskun Megye múltjából Kecskemét, 1983, V. k. BKMÖL. 215-256.o.
- 124.Rácz Fodor Sándor : A bajai állami tanítóképző történetéből. In: Micheller Magdolna (szerk.) : Fejezetek a pedagógusképzés történetéből. I. Szeged,1990. 349-469.

- 125.Rákóczy Lajos: A tanítóképzés követelményeiről. In: Ravasz János (szerk.): Dokumentumok a Magyar nevelés történetéből 1849-1919. Budapest, 1966, Tankönyvkiadó 90-91.o.
- 126.Schleich Lajos : A győri állami tanítóképző intézet a proletárdiktatúra idején. In: Embernevelés. A győri felsőfokú tanítóképző intézet tanárainak pedagógiai tanulmányai. Győr, 1962. 185-208.o
- 127.Seri András : A Nagykőrösi Tanítóképző Intézet története. In: Farkas Péter - Novák László szerk.: Az Arany János Társaság Évkönyve XX. Nagykőrös, 1987. 3-85.o.
- 128.Szántó Károly : Adalékok a tanítóképzés történetéhez Pécssett, a 18. és a 19. században. In: A Pécsi Tanárképző Főiskola 1964. évi tudományos közleményei. Pécs, 1964. 37-69.o.
- 129.Tóth Lajos : A szarvasi pedagógusképzés történetéhez. In: Micheller M.(szerk.): Fejezetek a pedagógusképzés történetéből.II. Szeged,1990. 11-185.o.
- 130.Ünger Mátyás : A soproni evangélikus tanítóképző, 1858-1948. In: Gyórrffy Sándor - Hunyady Zoltán (szerk.): A soproni líceum. Budapest,1986, Tankönyvkiadó. 157-170.o.

Tanulmányok, cikkek

- 131.A kalocsai róm. kath. férfitanító-képezde történetének rövid vázlata. In: A kalocsai római kath. férfitanító-képezde értesítvénye 1856-1884. 1884. 3-8.o.
- 132.A népiskolai tanítóképzésről szóló törvényjavaslat indoklása. Magyar Tanítóképző.1938. 145-146.o.
- 133.Balogh Ányos: A visszatért Délvidék oktatásügye és tanügyi igazgatása. Előadás a Délmagyarországi Nevelők Egyesületének 1941. november 26-án tartott ülésén. Nevelésügyi Szemle, 5. 1941/1-2. 216-224.o.
- 134.Bánóczy József : Az országos izraelita tanítóképző internátusa. Izraelita Tanügyi Értesítő, 36. 1911/12. 423-430.o.
- 135.Becker Vendel (1934/23): A tanítóképzés reformjáról. Nemzetnevelés, 16.évf. 1934. 23. sz. 356-357.o.
- 136.Becker Vendel : „Többet dolgozzunk a főiskolai tanítóképzésért!” Nemzetnevelés, 15.évf 1933.18. sz. 274-277.o.

- 137.Becker Vendel : A tanítóképzés reformjáról. *Nemzetnevelés*, 10. évf. 1928.21. sz. 326-328.
- 138.Becker Vendel : A tanítók magasabb képzése. *Nemzetnevelés*, 11.évf. 1929. 14. sz. 210., 18. sz. 274-275.o.
- 139.Becker Vendel : A tanítóképzés reformja. *Nemzetnevelés*, 11. évf. 1929. 3. sz. 37-38., 6. sz. 84-85., 11. sz. 163-164.o.
- 140.Becker Vendel : A tanítóképzés reformja. *Nemzetnevelés*, 12.évf 1930. 1. sz. 3-5., 18. sz. 275-278.o.
- 141.Becker Vendel : Belső reformok felé. A tanítóképzés reformja. *Nemzetnevelés*, 16.évf. 1934. 14. sz. 211-213.o.
- 142.Becker Vendel: A tanítóképzés reformja. *Nemzetnevelés*, 14 évf. 1932. 10. sz. 158.o.
- 143.Benő Levente: Magyar nemzetiségi politika Észak-Erdélyben, 1940-1944. *Pro Minoritáié*, 2002. Ősz, 7-41.o.
- 144.Berwaldszky Kálmán : A tanítóképzés reformja. *Néptanítók Lapja*, 53.1920. 40-43. sz. 12-14.
- 145.Bodosi Béla): Az egri tanítóképzés története az 1912 és 1945 közötti időszakban. *Pedagógusképzés*, 1996. 1-2. sz. 190-19
- 146.Boga Károly nyilatkozata. *Magyar Tanítóképző* 1899. 410.o.
- 147.Bollókné Panyik Ilona: Az állami tanítóképzés és a népoktatás összefüggése. *Pedagógusképzés*, 1996. 1-2. sz.59-68.o
- 148.Dombi Alice: Fejezetek a magyar tanítóképzés történetéből. *Pedagógusképzés*, 1996. 1-2. sz. 242-247.o.
- 149.Doney, John Christopher: The Cathloic Enlightenment and Popular Education in Prince-Bishopric of Würzburg 1765-95. *Central European History* Vol. 21, No. 1.1988 3-30.o.
- 150.G.J.: A „Kitünő”. *Magyar Tanítóképző* 1896. XI. évf. 113-114.o.
- 151.Kelemen Elemér 1993: A magyar tanítóképzés története. *Pedagógusok Lapja*, 1993. 49. 19–20. o.

- 152.Kelemen Elemér: Az állami tanítóképzésről .Pedagógiai Lapok. 50. évf. 1994 4. sz. 16-17.o.
- 153.Kiss József: A magyar tanítóképzés statisztikai adatai. Magyar Tanítóképző, 42. évf. 1929. 1. sz. 22-35.o. 2.sz. 100-120.o. 3.sz. 175-185.o. 4.sz. 240-246.o.
- 154.Kiss József: A magyar tanítóképzés statisztikai adatai. Magyar Tanítóképző, 43. évf. 1930. 1.sz. 22-35.o. 4.sz. 201-218.o.
- 155.Kiss József: A magyar tanítóképzés reformgondolatai. I. 1777-től 1896-ig. II. 1896-tól napjainkig. Magyar Tanítóképző. 46. évf. 1933. 6-21. o. 1934. 4.sz. 103-123.o.
- 156.Kolumbán Samu: Mi a hivatása a nemzetiségi vidékeken lévő állami tanítóképzőknek? Magyar Tanítóképző 1899. 353-358.o.
- 157.Láng Mihály: Az óvónő- és tanítónőképzés egyesítése. Magyar Tanítóképző.1897. 6. sz. 446-452.o.
- 158.Márki Sándor: Az első állami tanítóképzők. Magyar Tanítóképző XV. évf 1900. VI-VII. füzet. 363-370.o.
- 159.Murvai László: Adalékok a romániai magyar tanítóképzés történetéhez Közoktatás, 11. évf. 2000.7. sz. 6-7.o.
- 160.Nagy László: Megjegyzések. Magyar Tanítóképző 1899. 412.o.
- 161.Nagy Péter Tibor: A polgári iskolai tanítóképzés 19. századi történetéhez. Iskolakultúra, 2004.14. 6-7. sz. 171-178. o.
- 162.Nagy Péter Tibor : Az állami befolyás növekedése a magyarországi oktatásban, 1867-1945. Iskolakultúra 2005/6-7. 3-229.o.
- 163.Paskai László: Néhány gondolat a katolikus tanítóképzésről. Köznevelés. 49. évf. 1993 31. sz. 3-7.o.
- 164.Rác Fodor Sándor: A nemzetiségi tanítóképzés története, 1870-1970. Tudományos közlemények 7. Baja, 1993, Eötvös Tanítóképző Főiskola 129-141. o.
- 165.Schleich Lajos: A Győri Királyi Katholikus Tanítóképző-Intézet Multja. In: Értesítő a Győri. kir. kat. Tanítóképző-Intézet 1937-38. tanévről. Győr, 1938. 3-29.o.

- 166.Szöllősy Vágó László: Norma iskola, praeparandia, tanítóképezde, akadémia: A szabadkai tanítóképzés távoli és közelmúltja. Magyar Szó, 1991. 48. évf. 37. sz. 37.o.
- 167.Szuppán Vilmos: Az állami tanító- és tanítónőképző intézetek. Magyar Tanítóképző 1893. 16-36. o.
- 168.Tamásné Gál Viola: A felsőmagyarországi magyar tanítóképzés történetéből. Pedagógusképzés, 1996. 1-2. sz.. 219-223.o.
- 169.Tóth Gábor: Az elemi oktatás és a tanítóképzés Észak-Magyarországon a dualizmus korában: (1867-1918.) Pedagógusképzés, 1997. 1. sz. 126-151.o.
- 170.Varga Gábor: A Debreceni Református Tanítóképzés történeti előzményei (1567-1948.) Kollégiumi Hírmondó, 3. évf. (1994) 2. sz. 2-3. o.

Az értekezésben hivatkozott értesítők

- 171.Az aradi magyar királyi állami tanítóképezde első értesítője az 1873/74. tanévről. Arad, 1874.
- 172.Értesítvény a bajai állami tanítóképezde 1871/72. tanévről. 1872 A bajai magyar kir. állami tanítóképző- intézet XLIX. értesítője az 1926-27. iskolai évről. Baja,1927.
- 173.A bajai állami líceum, tanítónőképző intézet és gyakorló általános iskola évkönyve az 1946/47. iskolai évről. Az iskola fennállásának 77. esztendejéről. Baja,1947.
- 174.A budapesti magyar kir. állami tanítónőképezde öt évi fennállásának története. 1869/70-1873-74. Buda, 1874.
- 175.A Páli Szt, Vincéről nevezett Irgalmas nővérek vezetése alatt álló Ranolder Intézet / Budapest, IX. ker., Gyep -utca 23.,26. és 38. sz./ évi értesítője kisdédóvójának elemi és polgári iskolájának s tanítónő-képzőjének működéséről az 1908-1909 iskolai évben. Tizenharmadik évfolyam.1909.
- 176.Az országos izr. tanítóképző - intézet értesítője a LXXV. tanévről 1931-32. Budapest, 1932.
- 177.A budapesti VII. kerületi m. kir állami népiskolai tanítónőképző-intézet értesítője az 1932-33. iskolai évről. Budapest, 1933.

178. Az Angolkisasszonyok budapesti királyi katolikus tanítónőképzőjének értesítője az 1937-1938. iskolai évről. Budapest, 1938.
179. A csíksomlyói római katolikus „Majláth” Líceum és Tanítóképző Intézet évkönyve az 1940/41., 1941/42., 1942/43. és 1943/44. iskolai évekről. LXXXIII., LXXXIV., LXXXV. és LXXXVI. évfolyam. Csíkszereda, 1944.
180. A csáktornyai m. kir. állami tanító – képezde értesítője az 1881-82 és 1882-83. tanévről. Nagy- Kanizsa 1883.
181. A csáktornyai m. kir. állami líceum és tanítóképző-intézet évkönyve az 1941/42. tanévről. Az intézet fennállásának 40., a Muraköz visszafoglalásának 1. évében. 1942.
182. A csurgói magyar királyi állami tanító – képző -intézet története és jelen állapota 1869-70 – 1894-95. Csurgó, 1895.
183. 1894-95. iskolai évi értesítő a reformátusok debreczeni főiskolájában a tanítóképző intézetről. Debreczen, 1895.
184. A debreceni református tanítóképző – intézet értesítője az 1922-23. iskolai évről Debrecen, 1923
185. A dévai m.kir. állami tanítóképző – intézet 1894 -95. iskolaévi értesítője 25 éves fennállásának vázlatos történetével. Déva, 1895.
186. A dévai magyar királyi állami elemi népiskolai tanítóképző-intézet értesítője az 1917/18. iskolai évről. Déva, 1918.
187. Az egri érs. r. k. tanítóképzőintézet értesítője az 1893-94 és 1894-95 tan évekről. Eger, 1895.
188. Az Esztergomi királyi érseki tanítóképző - intézet múltja és jelen állapota 1842-1896. Esztergom, 1896.
189. A szatmári irgalmas nővérek vezetése alatt álló esztergom - vizivárosi érseki nőnevelő intézet értesítője tanítónőképző – intézetének 1922/23., 1923/24., polgári iskolájának és elemi népiskolájának 1921/22., 1922/23., 1923/24. évi működéséről. 1924.

- 190.A felső-lövői á.h.ev. nyilvános tanintézetek /tanítóképezde, gymnasium, reáliskola és nevelőintézet/ 50. éves fennállásának alkalmából kiadott 1894/95. évi örömrésztője. 1895.
- 191.A győri kath. tanítóképezde értesítvénye az intézet fennállásának 25. évében. Az 1871/72. tanév végén. Győr, 1872.
- 192.Értesítő a Győri kir. kat. Tanítóképző-Intézet 1939/40. tanévről. Győr. 1940.
- 193.A hajdúdorogi gör kat. fiúlíceum és tanítóképző-intézet évkönyve az 1943-44. évről. Az iskola fennállásának 2. évében. 1944.
- 194.Az iglói m. kir állami tanítóképezde 4. értesítője az 1876/77.-diki tanévről. 1877.
- 195.A kalocsai római kath. férfitanító-képezde értesítvénye 1844.
- 196.Az Angolkisasszonyok Boldogságos Szűz Mária Társasága kecskeméti róm, kath. tanítónőképző-intézetének értesítője az 1918/19 és. 1919/20. iskolai évben.Kecskemét, 1920.
- 197.A bányai ág. hitv. evang. egyházkerület szarvasi tanító- és tanítónőképző – intézetének értesítője az 1917/18. iskolai évről. 1918.
- 198.A kiskunfélegyházi m. kir. állami tanítóképző – intézet értesítője az 1927/28. iskolai évről. Kiskunfélegyháza 1928
- 199.A Szent Oroslyá rendiek kisvárdai leánylíceum - tanítóképző és polgári iskola évkönyve az 1941-42. tanévről. Az intézet fennállásának 24. éve. A polg leányiskola fennállásának 15. éve. Kisvárd, 1942.
- 200.A kolozsvári m. kir. állami líceum és tanítóképző –intézet évkönyve az 1940-41. iskolai évről. Kolozsvár 1941.
- 201.A kolozsvári m. kir. Állami Líceum és Tanítóképző Intézet évkönyve az 1941-42. iskolai évről. Kolozsvár, 1942.
- 202.A kolozsvári Marianum római katolikus leánynevelőintézet évkönyve az 1940-41.iskolai évről. 1941.
- 203.A komáromi református koedukációs tanítóképző intézet értesítője 1939-40. iskolai évről. 1940.
- 204.Tudósítvány a lévai állami tanító - képezdéről az 1870-71. tanév végén. Nyitra, 1871..

205. Tudósítvány a lévai állami tanító - képezdéről az 1871-72. tanév végén. Nyitra, 1872.
206. Tudósítvány a lévai állami tanító - képezdéről az 1872-73. tanév végén. Nyitra, 1873.
207. A lévai magyar királyi állami líceum évkönyve az 1939-40. iskolai évről. Léva, 1940.
208. A lévai m. kir. áll. líceum évkönyve az 1940-41. iskolaévről, fennállásának 2. évében. 1941.
209. Értésítvény a losonci állami tanítóképezde első tanévről. Losonc, 1870.
210. A marosvásárhelyi m. kir. állami tanítóképző-intézet és líceum évkönyve az 1940-41. iskolai évről. Az iskola fennállásának I. évében. 1941.
211. A tiszáninneni református egyházkerület miskolci Tóth Pál nőnevelő intézete leánygimnáziumának, leányliceumának és a V.K.M. által a folyó tanévre engedélyezett tanítónőkészítő intézeti tanfolyamának évkönyve az 1944-45. iskolai évről. Az intézett tanítónőkészítő intézeti tanfolyamának évkönyve az 1944-45. iskolai évről. Az intézet fennállásának 99. évében. 1945.
212. A modori m. kir. állami tanítóképezde első értesítvénye az 1872/3 tanév végén. Pozsony, 1873.
213. A munkácsi m. kir. állami ruszin tanítási nyelvű koedukációs tanítóképző intézet és a vele kapcsolatos magyar tanítási nyelvű líceum első osztályának évkönyve az 1938-39. iskolai évről. Az intézet fennállásának 25. évében 1939.
214. A munkácsi m. kir. állami magyar és ruszin tanítási nyelvű líceum és tanítóképző intézet évkönyve az 1941-42. évről. Az iskola fennállásának XXVIII. évében. Munkács, 1942.
215. A Sz. Ferenc –rendi nővérek nagyszombati tan- és nevelőintézetének értesítője az 1902/03 iskolai évről. Óvoda, hatosztályú elemi, kétosztályú felső leányiskola, tanítónőkészítő intézet, internátus. 1903.
216. A Sz. Ferenc-rendi nővérek nagyszombati tan- és nevelőintézetének: óvodájának, elemi és polgári leányiskolájának és tanítónőkészítőjének értesítője az 1917-1918. iskolai évről. 1918.

- 217.A nagyváradai Szent-Orsolya rendi r. k leánylíceum évkönyve az 1940-41-es tanévről. Az intézet fennállásának 170. évében. Nagyvárad,(é.n.).
- 218.A nagyváradai Szent Orsolya-rendi .r.kat. leánylíceum évkönyve az 1941-42. iskolai évről. Az intézet fennállásának 170. évében. Nagyvárad, (é.n.).
- 219.Jelentés a nagyváradai román tanítási nyelvű gör. kat líceum és tanítóképző – intézet működéséről az 1941-42. tanévben. 1942.
- 220.A nagyváradai m. kir. állami leánylíceum és tanítónőképző – intézet évkönyve az 1940-41.; 1941-42.; és 1942-43. tan évekről. Nagyvárad, 1943.
- 221.A pápai m. állami liceum és tanítóképző-intézet évkönyve az .1944-45. isk. évről. Pápa, 1945.
- 222.A pécsi püspöki tanítóképző – intézet értesítője az 1896-97-iki tanévről. Pécs, 1897.
- 223.A mi asszonyunkról nevezett női kanonok rend pécsi róm. kat. Tanítónőképző-intézetének értesítője az intézet fennállásának 43. évében az 1937/1938. iskolai évről. Pécs, 1938.
- 224.Értesítvény a sárospataki magyar királyi állami férfi – tanító - képezdéről. Sárospatak, 1872.
- 225.A sárospataki ref. liceum és tanítóképző-intézet évkönyve az 1944-45. és 1946-47. tanévről. Az intézet fennállásának 90. évében. Sárospatak, 1947.
- 226.A sepsiszentgyörgyi m. kir. állami elemi népiskolai tanítónőképző intézet 14. értesítője az 1917-18. iskolai évről. Debrecen,1918.
- 227.A sepsiszentgyörgyi református tanítóképző – intézet és líceum évkönyve az 1941-42. és az 1942-43. iskolai évekről. Az iskola fennállásának I. és II. éve. 1943.
- 228.1858/59. évi tudósítás a soproni ev. iskolatanítói képezdéről. 1. tanév. 1859.
- 229.A Mi-Asszonyunk Leánynevelőintézet tanítónőképzőjének, leánylíceumának, polgári iskolájának, népiskolájának, és internátusának évkönyve az 1941-42.tanévről. Fennáll 68 éve. Szabadka, (é.n.)
- 230.A szarvasi evang. leánylíceum és tanítónőképző évkönyve az 1944-45.tanévről. 28.évfolyam

- 231.A Paulai Szent Vincéről nevezett Szatmári irgalmas Nővérek szatmárnémeti róm. kat.Tanítónőkészítő – intézetének és leánylíceumának évkönyve az 1940-41. iskolai évről, az iskola fennállásának 84. évében. Szatmárnémeti,1941.
- 232.A szatmárnémeti róm. kat. líceum és tanítókészítő intézet évkönyve az 1943-44. iskolai évről.Az iskola fennállásának 97, újrászervezésének 1. évében. Szatmárnémeti, 1944.
- 233.A székelykeresztúri m. kir. áll. elemi népiskolai tanítókészítőintézet értesítője az1916-1917. iskolai évről. 1917.
- 234.A székelykeresztúri m. kir állami líceum és tanítókészítő-intézet évkönyve az 1942-43. tanévről. Az iskola fennállásának LXXII. Éve. 1943.
- 235.A székelyudvarhelyi református kollégium nőnevelő intézetének és a vele kapcsolatos internátusnak valamint a gyakorló iskolának évkönyve az 1941-42. évről. 1942.
- 236.Az ujverbászi alapítványi német tanítókészítő – intézet és a vele kapcsolatosgyermekmenedékházvezetőnői (sic) tanfolyam évkönyve az 1941-42. tanévről. XI. évfolyam
- 237.Az újvidéki m. kir. állami líceum és tanítókészítő intézet évkönyve az 1942-43. iskolai évről. Fennállásának 2. évében. Újvidék 1943.
- 238.Az ungvári kir. görögkatolikus liceum és kántor-tanítókészítő intézet jelentése az 1938-39. iskolai évről. (Az alapítástól CXLV-VI-ik) (é.n.)
- 239.A znióváraljai áll. tanítókészítő - intézet értesítője az 1894/95. tanév végén. 1895.
- 240.A zombori m. kir. állami tanítónőkészítő – intézet és leánylíceum évkönyve az 1941-42. iskolai évről. Zombor, 1942.

Törvények, rendeletek, jelentések, statisztikák:

- 241.Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen. Wien.1774
- 242.Bestimmungen für die kathlolischen Präparanden-Curse in Ungarn
- 243.Ratio Educationis I. in: Mészáros István: Ratio Educationis. Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar fordítása. Budapest, 1981. Akadémiai Kiadó.

244. Ratio Educationis II.
- 245.1844. évi II. törvénycikk a magyar nyelv és nemzetiségről
- 246.1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában
- 247.1868. évi XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában
- 248.1856. évi 2960 számú miniszteri rendelet
- 249.1874. évi 9312 számú miniszteri rendelet
- 250.1879. évi XVIII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben
- 251.1879. évi 16.014. számú miniszteri rendelet
- 252.1881. évi 655 számú miniszteri rendelet
- 253.1880. évi 15.584 számú miniszteri rendelet
- 254.1880. évi 24.161 számú miniszteri rendelet
- 255.1884. évi 15.580 számú miniszteri rendelet
- 256.1886. évi 24.995. számú miniszteri rendelet
- 257.1887. évi 8305. számú miniszteri rendelet
- 258.1888. évi 24.936 számú miniszteri rendelet
- 259.1886. évi 24.995. számú miniszteri rendelet
- 260.1887. évi 8305. számú miniszteri rendelet
- 261.1888. évi 24.936. számú miniszteri rendelet
- 262.1891. évi 11.996 számú miniszteri rendelet
- 263.1892. évi 14.307. számú miniszteri rendelet
- 264.1911. évi 30000. számú miniszteri rendelet
- 265.1915. évi 913. számú miniszteri rendelet
- 266.1916. évi 60.771 számú miniszteri rendelet
- 267.1926. évi VII. törvénycikk a mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról
- 268.1936. évi 524. számú miniszteri rendelet

- 269.1936. évi 54.524 számú miniszteri rendelet
- 270.1937. évi 18.438 számú miniszteri rendelet
- 271.1938. évi 109.680 számú miniszteri rendelet
- 272.1938. évi XIII. törvénycikk a gyakorlati irányú középiskoláról
- 273.1938. évi XIV. törvénycikk a tanítóképzésről
- 274.1941. évi 55.600. számú miniszteri rendelet
- 275.1948. évi 42.418 számú miniszteri utasítás
- 276.Magyar Statistikai évkönyv. Szerkeszti és kiadja az Országos Magyar Kir. Statistikai Hivatal. Első évfolyam Buda 1872. –tól
- 277.Magyar statisztikai évkönyv. Új folyam L 1942. Szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1944.
- 278.Rendtartási szabályzat a m. kir. állami tanítóképző-intézetek számára. Kiadta a m. kir. vallás és közoktatásügyi miniszter 1914. évi május hó 4-én 31152. sz. alatt kelt rendeletével. Budapest, 1914.
- 279.Rendtartási szabályzat a m. kir. állami tanítóképző-intézetek számára. Kiadta a m. kir. vallás és közoktatásügyi miniszter 1929. évi július hó 26-án kelt 840-05/360. sz. rendeletével. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1929.
- 280.Rendtartás a líceum és leánylíceum számára. Kiadta a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1939. május 10-én kelt I33.594/IX. üo. számú rendeletével. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1939.
- 281.Érettségi vizsgálati utasítás a líceum és leánylíceum számára, Kiadta a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1940. január 16-án kelt 167.164/IX. üo. számú rendeletével. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1940.

A szerzőnek az értekezés tárgyából megjelent írásai

Magyar nyelvű könyv:

1. Fejezetek a magyarországi tanítóképzés történetéből. Nagykőrös, 2013. Dóra Kiadó ISBN: 9789637720529

Magyar nyelvű könyvrészlet:

2. A törvényi szabályozás betartásának nehézségei az egyházi és állami képzőkben. In: A tanítóképzés múltja, jelene III. Szerk.: Koós Ildikó, Molnár Béla, Sopron 2014. Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó. 247-259.o. ISBN: 9789633341780

Magyar nyelvű tudományos közlemények hazai folyóiratban:

3. A tanítóképzés expanziója 1828-1900 között. Mester és tanítvány.7. (27.) 2010. 165-181.o. ISSN: 1785-4342
4. A tanítói pálya elnöiesedésének történeti előzményei. Educatio. 19 (2) , 2009. 314-321.o. ISSN: 1216-3384
5. A gazdasági szaktanítóképzés 100 éves jubileuma. Képzés és gyakorlat.7.(1-2) 2009. 167-173.o. ISSN: 1589-519X

Idegen nyelvű tudományos közlemény hazai folyóiratban:

6. Teacher Training Secondary Schools in Hungary Between 1868-1880. Practice and Theory in Systems of Education. 4.(2.) 2009. 99-105.o. ISSN: 1788-2583

Magyar nyelvű konferencia közlemények

7. A tanítóképzők sorsa a Tanácsköztársaság idején. In: Interdiszciplináris pedagógia és az eredményesség akadályai: az V. Kiss Árpád Emlékkonferencia előadásai: Debrecen, 2007 szeptember. Szerk.: Kiss Endre, Buda András, Debrecen, 2008. Debreceni Egyetem Neveléstudományok Intézete. 489-496.o. ISBN: 9789634731685
8. A tanítóképzők sorsa a két világháború közt. In: Interdiszciplináris pedagógia és az elvárások forradalma: A III. Kiss Árpád Emlékkonferencia előadásai. Szerk.: Kiss Endre. Debrecen, 2005, Kiss Á. Archivum Kvt.: DE Neveléstudományi Tanszék . 114-121.o. ISBN: 963472924X

9. Tanítóképzők Magyarországon 1938-1945 között. In: Interdiszciplináris pedagógia és a tudás társadalma: A II. Kiss Árpád Emlékkonferencia előadásai. Szerk.: Kiss Endre. Debrecen, 2003, Kiss Á. Archivum Kvt.: DE Neveléstudományi Tanszék. 631-642.o. ISBN: 9634727832

Abstract

Studying the 130 years history of the Hungarian teachers' training secondary schools for infant classes (henceforth teachers' training schools) resulted more new data, which are unique.

We introduced that the growth of primary schools number how took effect on teachers' training, on the number of teachers' training schools and on the number of pupils. We analyzed the affects on teachers' training the headcount of teachers working in elementary schools, the number of graduated and unqualified teachers such as the number of those who were not able to teach in Hungarian.

In connection with the teachers' training schools we introduced the run of their number, the complexion of the maintainers and the regional spread of the school-type. Whereas it was possible we reviewed the number of teachers and classrooms, their equipment with practicing schools, the teaching language. We studied the difficulties of observing the 38th 1868 law.

We have analyzed the influential factors such as the education policy of the governments, laws and orders, the local, systemic and social pressings that played a role in the permeation of the school type.

We discovered an analyzed the changes of pupils headcounts by the maintainers, and gender. Whereas it was possible we introduced the number of graduated pupils, and the number of those who went in for teaching. When it was justified we presented the reduction the number of pupils, and the reasons of it.

The other aim of our work was, to prepare the data basis of the Hungarian teacher training secondary schools. The data basis was made on the ground of the annuals of the schools. It is important to remark, that the data basis is presumably not complete. Some of the schools did not published annuals, so we tried to collect data about them from other sources, e.g. from the annuals of other schools, periodicals, ministry reports, monographs. In such cases we represented the sources, the data came from. The history of these schools are not reported, the data basis contains just the main informations, like the settlement's name, the maintainer, and the period of existence.

Writing the history of the schools we dealt with the most important episodes in the schools life, e.g. new buildings, moving, contractions, epidemics, confiscation of school buildings, and all the important events that was not frequent from year to year.

In our work we adopted the methods of history research. We identified, examined the primary sources, and interpreted them. For the interpretation we used the contemporary secondary sources as well. Then we made the synthesis, and the historical exploration.

We defined as primary sources the annuals of the schools and the periodical Magyar Tanítóképző (Hungarian Teachers Training School).

Examining the primary sources we were reckon with the content accuracy, sincerity and exactiveness. Comparing the sources, we found variances in the hard data (number of pupils) of a school year between the statistics of the year and the long period statistics. Accordingly we had to use the data published in the annual ministry reports. The shortcoming of the annuals made impossible the re-enactment of headcount data, many of them perished, the file is incomplete.

Összefoglaló

A magyar középfokú tanító-és tanítónőképző intézetek közel 130 éves történetének vizsgálata több olyan eredményt hozott, melyek eddig a szakirodalomban nem voltak olvashatóak. A doktori értekezés célja a következő kérdések tudományos igényű megválaszolása:

Bemutattuk, hogy a népiskolák számának gyarapodása milyen hatással volt a tanítószükségletre, így a tanítóképzők számának változására és a tanulólétszámok alakulására. A népiskolai tanítók száma, az okleveles és oklevél nélkül tanítók száma valamint a magyar nyelven tanítani nem tudó tanítók aránya hogyan hatott a tanítószükségletre.

Az elemi iskolai középfokú tanítóképzőkkel kapcsolatban bemutattuk számuk alakulását, az intézmények fenntartóinak jellegét, körének bővülését és arányaikat, valamint az iskolák területi elterjedését. Az iskolákkal kapcsolatosan, ahol erre lehetőség volt, ismertettük a tanárok és a tantermek számát, a gyakorló iskolákkal való ellátottságot, a tanítási nyelvet, valamint azt, hogy az iskolák milyen nehézségekkel küzdöttek az 1868. évi XXXVIII. tc. és az azt követő miniszteri rendeletek betartásával kapcsolatosan.

A tanítóképzésre ható tényezők közül be kívántuk mutatni, mely oktatáspolitikai rendelkezések, helyi, szervezeti, társadalmi sürgetések játszottak szerepet Magyarországon tanítóképzés elterjedésében.

Feltártuk és elemeztük a tanulólétszámok változását, nemenként és fenntartók szerint, a férfi és női létszámok arányainak változásait, ahol erre lehetőség volt a képesítést nyert tanítók számát, a pályán maradó, tanítóként elhelyezkedő képesítettek számát is. Amikor a fluktuáció nagysága ezt indokolta, foglalkoztunk a tanulószám csökkenésével, annak lehetséges okaival, valamint a segélyezés kérdésével is.

Értekezésünk fontos feladata a tanítóképzők adattárának elkészítése volt. Az adattár tartalmazza a kutatás során fellelt tanítóképzők olyan fontosabb adatait mint a székhely, a fenntartó, az iskola jellege, az alapítás éve, ahol az szükséges volt, a megszűnés éve és a fellelhető értesítőiket az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (a továbbiakban OPKM) és az Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban OSZK) állományában. Az adattár röviden bemutatja az értesítők alapján az iskola történetét, lehetőség szerint a következő felosztásban: alapítás

körülményei, a szervezeti és intézményi változások, valamint a háborúk és a forradalmak hatása. Végül az egyes iskolák fontosabb statisztikai jellemzőinek bemutatása volt a cél: a tanulólétszám alakulása vallási megoszlásban, a tanárok száma, illetve a tanulók létszámának bemutatása a szülők foglalkozása szerint.